

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

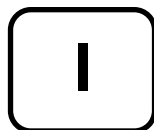
Қазақстан Республикасы Конституциясының
20 жылдығына арналған
**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ
– ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ФЕНОМЕН»**
атты Жоғары оқу орындары аралық студенттер
конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Межвузовской студенческой конференции
**«КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН –
ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОСТИ»**,
посвященной 20-летию Конституции
Республики Казахстан

Петропавл, 2015 ж.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М. Қозыбаев атындағы
Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

Қазақстан Республикасы Конституциясының
20 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ –
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ФЕНОМЕН»
атты Жоғары оқу орындары аралық студенттер
конференциясының

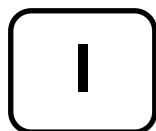
МАТЕРИАЛДАРЫ

(27 ақпан)

МАТЕРИАЛЫ

Межвузовской студенческой конференции
«КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН –
ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОСТИ»,
посвященной 20-летию Конституции
Республики Казахстан

(27 февраля)

Петропавл, 2015 ж.
Редакция алқасы / Редакционная коллегия

Ашимов У.Б., ректор Северо-Казахстанского государственного университета им. М.Козыбаева - председатель.

Каиржанова Л.С., проректор по научной работе и внешним связям - заместитель председателя.

Картова З.К., к.и.н., и.о. декана факультета истории, экономики и права.

Ибраева А.Г., д.и.н., профессор кафедры «Истории и социально-гуманитарных дисциплин».

Абуов Н.А., к.и.н., заведующий кафедрой «Истории и социально-гуманитарных дисциплин».

Баранова Н.К., к.и.н., заведующая кафедрой «Правовые дисциплины».

Бурдина Е.Н., к.и.н., доцент кафедры «Правовые дисциплины».

Бажай Хуандаг, магистр, старший преподаватель кафедры «Правовые дисциплины».

Мирошникова О.В., магистр, старший преподаватель кафедры «Правовые дисциплины».

Байтенизов Д.Т., руководитель научно-исследовательской службы.

«Конституция Республики Казахстан – правовой феномен современности»:
Материалы Межвузовской студенческой конференции, посвященной 20-летию Конституции Республики Казахстан. Т.1. - Петропавловск: СКГУ им. М.Козыбаева, 2015. - 217 с.

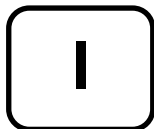
**Қазақстан Республикасы Конституциясының
20 жылдығына арналған
«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ –
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ФЕНОМЕН»
атты Жоғары оқу орындары аралық студенттер
конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ**

(27 ақпан)

МАТЕРИАЛЫ

**Межвузовской студенческой конференции
«КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН –
ПРАВОВОЙ ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОСТИ»,
посвященной 20-летию Конституции
Республики Казахстан**

(27 февраля)

Подписано в печать 17.02.2015 г. Формат 60×90 1/8. Гарнитура Times.
Ризография. Объем 27,1 усл.печ.л. Тираж 65 экз. Заказ №38.
Отпечатано в ИПО СКГУ им. М. Козыбаева.

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. 20-ЛЕТНИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: КОНСТИТУЦИОННЫЙ ИДЕАЛ И РЕАЛЬНОСТЬ

<i>Абдуллаева А., Суркова С.С. (Таразский ГУ им. М.Х. Дулати) Конституция: стабильность, мир и общественное согласие.....</i>	3
<i>Абдухалыкова Ә.Б., Мырзахмет Ғ.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті) Конституция мызғымас мемлекеттігіміздің кепілі.....</i>	7
<i>Айтақова С.А., Төле С.Ж. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Тұрақтылықтың кепілі – ата заң.....</i>	9
<i>Ақай Б. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Қытайдағы қазақтар: тарихы және тағдыры.....</i>	13
<i>Алпысбаев А.А., Жузбаев Н.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Тәуелсіз Қазақстан Республикасы Конституциясының тарихы.....</i>	17
<i>Асанова С.Э., Патишабек Б. (Таразский ГУ им. М.Х. Дулати) Правовое положение иностранцев в гражданском процессе Республики Казахстан.....</i>	19
<i>Әуез Д.Б., Жузбаев Н.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Конституция - еліміздің өркендеуінің кепілі.....</i>	25
<i>Әуез Д.Б., Шымырбаева А.У. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Ата заң – кемел, болашақ кепілі</i>	28
<i>Бакиев С.С. (ЗКАТУ им. Жангир хана) Конституция и ее роль в государстве.....</i>	31
<i>Батырбекова З.А., Жұмасұлтанова Ғ.Ә. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды МУ) Қазіргі Қазақстанда үш тұғырлы тіл саясатының негізгі мәселелері.....</i>	34
<i>Бексейітова А.Т., Жақсылықов Б.Ғ. (Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау МУ) Ақмола облысының нұсқаулық кітаптарыөлкенің әлеуметтік-демографиялық тарихының дерегі ретінде (XIX ғ. соңы - XX ғ. басы).....</i>	38
<i>Бексейітова А.Т., Хайыржанов М.М. (Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау МУ) Ақмола облысының шолу кітаптары халыққа білім беру ісі тарихының дерегі ретінде (XIX ғ. соңы - XX ғ. басы).....</i>	44
<i>Бексеитов А.Т., Бексеитова А.Т. (Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау МУ) Қазақстан Республикасындағы ұлттық қатынастарды мемлекеттік-құқықтық реттеу.....</i>	49
<i>Бижанов А.С. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) «Мәңгілік ел» идеясының тарихи дүниетанымдық негізі.....</i>	53
<i>Билялова С.Н. (Кокшетауский ГУ им. Ш. Уалиханова) Конституция – залог стабильности и процветания Казахстана.....</i>	57
<i>Булгакбаева И.Ж., Карибаева С.М., Молгаждарова С.М. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды МУ) Қоғам және заң.....</i>	62
<i>Васильева Д.Ю., Садыкова К.К. (Карагандинский университет «Болашақ») Правовой механизм защиты конституционных прав и свобод в сфере труда.....</i>	65
<i>Гавриков И.А. (СКГУ им. М.Козыбаева) Проблема датировки образования Казахского ханства в источниках и историографии.....</i>	69
<i>Ғұмар А.Е. (Жәңгір хан атындағы БҚАТУ) Конституция – жарқын болашағымыздың кепілі.....</i>	74

Грач И.П., Садыкова К.К. (Карагандинский университет «Болашақ») Конституционные основы защиты прав и свобод человека в Республике Казахстан.....	78
Джабаилдаева Г.Т., Сарсенбек И. (Таразский ГУ им. М.Х. Дулати) Правовые аспекты государственного регулирования предпринимательской деятельности на современном этапе экономики Казахстана	81
Дюсенов О. (СКГУ им. М. Козыбаева) Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти и должностных лиц по законодательству Республики Казахстан.....	85
Ергалиева М.К. (М. Қозыбаев атындағы СҚМУ) Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тілдің конституциялық – құқықтық мәртебесі.....	90
Ермекова Г.С., Асан А.Қ. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасы мемлекетінің құқықтық дамуының негізі.....	93
Ермекова Г.С., Асқарқызы С. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының Конституциясы – ел бірлігінің тірегі.....	96
Ермекова Г.С., Бурабай Ә.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының Конституциясы және оның халықаралық құқықтығы ерекшелігі.....	98
Ермекова Г.С., Катаев Ж.Б. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының Конституциясы және оның Қазақстан Республикасы заңдарына құқықтық қатынасы.....	100
Ермекова Г.С., Өмірзақ Ұ. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасындағы халықаралық шарттардың ратификациялаудағы конституцияның алатын құқықтық орны.....	102
Есеналы А., Сарымбетов Е.А. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасы Конституциясының тікелей қолданылуының құқықтық негіздері....	104
Жақсылық Е., Жамалбек Н. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Роль Конституции РК в развитии правовой базы.....	109
Жамбеков Ж.Т., Жұмасұлтанова Ғ.Ә. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды МУ) Қазақстандағы корей диаспорасының өзекті мәселелері және оны шешу жолдары.....	112
Жанбай Б., Кадыркулов А.Ж. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуында конституцияның рөлі.....	115
Жапарқұл С., Кадыркулов А.Ж. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасында мүгедектер құқығын қорғау мәселелері.....	119
Жетписова Г.Т. (СКГУ им. М. Козыбаева) Пересмотр судебных актов в апелляционном порядке в Республике Казахстан и Российской Федерации (сравнительно-правовой анализ)	122
Жетписова Г.Т. (СКГУ им. М. Козыбаева) Пересмотр судебных актов в кассационном производстве в Республике Казахстан, Российской Федерации и Республике Беларусь (сравнительно-правовой анализ).....	125
Жолдыбаева А.К., Камалов А.Б. (Таразский ГУ им. М.Х. Дулати) Конституция Республики Казахстан – общественное согласие и политическая стабильность.....	130
Жумаханова Н.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстандық патриотизм - Конституция талабы.....	133
Жүсіпбек Р.Р., Аймукашева Ш.С. (Жәңгір хан атындағы БҚАТУ) Конституция – экономиканың басты тірегі.....	136
Зайтдинова М.В. (СКГУ им. М. Козыбаева) Юридические гарантии права на жизнь в Республике Казахстан.....	139

Игенова Б.Н. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды МУ) Конституция – Қазақстан тәуелсіздігінің діңгегі.....	142
Иманғалиев А.Т. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) «Мәңгілік ел» идеясы аясындағы құқықтық жүйе және жастар арасындағы патриотизмді насихаттау жолдары.....	147
Иманғалиев А., Серікова М. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Қазақ хандығы және қазіргі Қазақстан (тарихи-теориялық талдау).....	151
Исатаева М.К., Әбілханов А.А. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде орнықтырудың конституциялық негізі.....	155
Искаков М.С., Нұржанова З.Г. (Алматинская академия МВД РК) Конституционно-правовые аспекты независимости Казахстана.....	161
Камидуллаева М.Е. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Отандық тарих ғылымындағы диаспорологияның рөлі.....	164
Колинько А. (СКГУ им. М. Козыбаева) Конституционализм и правовая культура общества в Республике Казахстан.....	167
Кошанова Ж.Т., Гарапшин И. (СКГУ им. М. Козыбаева) Конституция Республики Казахстан как основной закон государства.....	171
Көбесова А.С., Құралбай Ә.Қ. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Ата заңым – ардағым.....	175
Көшербаев С.Б., Мекемтас М.Ж. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің саяси – экономикалық тұрақтылық негізі.....	179
Қайсарбекова С.И., Умирзакова Н.К. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Конституция – тәуелсіздігіміздің тұғыры.....	184
Қоңыртаева А., Амангелді А. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Қазақ хандығының өркениеттік негіздері.....	187
Құнанбаев М.Қ. (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ) Кеңестік Қазақстанда атеизм негіздерінің пайда болуы.....	191
Мадидбаева Д.Р., Тілеуқараева Ғ. (Тараз МПИ) Ата заң мемлекеттің демократиялық дамуының негізі.....	194
Махан Т.У., Адилбекова Ғ. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) «Жасыл» экономика Қазақстанның тұрақты дамудың кепілі ретінде.....	198
Махан Т.У., Изтаева С.И. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстандағы экологиялық мәселелер және олардың алатын орны.....	200
Мендекеев С.Н. (СКГУ им. М. Козыбаева) Феномен конституции как основного закона в истории государства и права	204
Муканова Г.К. (КазНУ им. аль-Фараби), Танакулова Г.Н. (СКГУ им. М. Козыбаева) Этапы казахской государственности: циклы истории.....	208
Мұратай Б., Жиёмбет Н. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қазақстан Республикасы Конституциясының - жиырма жылдық даму жолы.....	213
Мырзаханова Н.Р., Қазыбекова А.О. (М.Х. Дулати атындағы Тараз МУ) Қасым ханның қасқа жолынан бастау алған отанымыздың түп қазығы ата заңымыздың тарихы.....	215

Секция 1. 20-ЛЕТИЕ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: КОНСТИТУЦИОННЫЙ ИДЕАЛ И РЕАЛЬНОСТЬ

УДК 67.620

КОНСТИТУЦИЯ: СТАБИЛЬНОСТЬ, МИР И ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАСИЕ

Абдуллаева А., Суркова С.С.

(Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати)

«Как гарант Конституции Республики Казахстан я буду жёстко требовать от всех неукоснительного исполнения её положений».

Действующая Конституция Республики Казахстан была принята на всенародном референдуме 30 августа 1995 года, на котором 90 процентов принявших участие в референдуме (свыше 7 миллионов граждан, обладающих правом голоса) высказались за принятие нового Основного Закона. С тех пор этот день является государственным праздником — Днем Конституции Республики Казахстан.

В 1995 году для разработки Конституции Республики Казахстан был задействован весь потенциал отечественной юридической науки, привлечены специалисты всех других смежных обществоведческих отраслей, эксперты-практики. Параллельно велось целенаправленное изучение конституций других государств. У истоков всей этой кропотливой работы стоял Первый Президент независимого Казахстана Н.А. Назарбаев.

Конституционное государство как правовая категория направлено против всемогущества государства и на защиту индивидуальных прав граждан. Казахстан ориентируется на формирование правового государства, сознает себя миролюбивым гражданским обществом и объявляет высшей ценностью права и свободы человека. Все эти положения закреплены в Конституции Республики Казахстан. Последняя, будучи правовой основой государства и общества, устанавливает верховенство права как общечеловеческой ценности. При этом основополагающими принципами деятельности Республики Казахстан являются общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте.

В современных условиях конституция оказывает влияние на формирование правового государства. В конституционном государстве основной закон должен являться своего рода таким нормативным актом (естественно, одобренный и принятый народом), в котором предусматриваются обязательства государства перед гражданами, различными социальными общностями и обществом в целом. Согласно Аристотелю, «всякое государство представляет своего рода общение» и создается «не только ради того, чтобы жить, но и преимущественно для того, чтобы жить счастливо» [2]. Общественное назначение государства проявляется в том, что «если гражданам нехорошо, если их субъективная цель не удовлетворена, если они находят, что государство при этом участвует как таковое, то прочность такого государства весьма сомнительна». Следует отметить, что все страны, провозгласившие принцип правового государства в качестве ведущего, являются конституционными, например, США, Австрия, Германия и др.

В Конституции происходит «закрепление и развитие на высшем законодательном уровне идей и принципов, насущных задач и стратегических целей политики во всех ведущих областях и сферах общественной жизни» [3]. Правовое регулирование различных общественных отношений как раз и предполагает закрепление на высшем законодательном уровне основ конституционного строя, тем самым предоставляется возможность их возведения в ранг конституционных установлений.

Основы конституционного строя Республики Казахстан - это закрепленные в Конституции и текущем законодательстве ее политические, социальные, экономические и духовные основы, которые в своей совокупности характеризуют Казахстан как конституционное государство.

Особая роль конституции в конституционном праве выражается в том, что конституционные нормы непосредственно регулируют конституционные отношения. В то же время не относящиеся к конституционным отношениям отраслевые отношения (гражданские, административные, трудовые и др.) конституционные нормы регулируют опосредованно, через отраслевые нормативные правовые акты. Из сказанного следует вывод о том, что состояние конституции, ее совершенство или несовершенство отражаются на всей национальной системе права. И этим можно объяснить особое отношение к конституции всех политических сил, граждан и т.д. Применительно к Конституции Республики Казахстан можно утверждать, что она сыграла и продолжает играть положительную роль в развитии конституционного строя, в закреплении прав и свобод человека и гражданина.

За прошедшие годы, на основе новой Конституции, в Казахстане были проведены фундаментальные реформы во всех сферах жизни. При этом основополагающими принципами государства являются общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами. Благодаря новой Конституции, в Казахстане сегодня реально существуют взаимоуважительные отношения между различными общественно-политическими силами общества, политическая и экономическая стабильность, национальное единство.

Конституция придала новый импульс экономическим реформам. Конституция гарантирует равную защиту как государственной, так и частной собственности [4]. Исключительно важно для нашей страны конституционное закрепление возможности отнесения земли в частную собственность. Основной закон стал правовым фундаментом для построения социально ориентированного государства с рыночной экономикой. Принят большой блок рыночных по своей идеологии законов, обеспечивших продвижение экономической и социальной реформ, финансовой, банковской и иной хозяйственной деятельности.

В этом году мы отмечаем двадцатилетнюю годовщину Конституции республики. Этот праздник имеет особое значение для нашего суверенного государства, для каждого гражданина. Принятие главного политико-правового документа страны стало поворотным событием в истории нашей Родины, ознаменовавшим начало перехода к принципиально новому этапу развития Казахстана. К этапу, когда в центре политической системы оказывается человек, гражданин, с его правами и свободами. К этапу, когда условием прав и свобод гражданина становятся политическая демократия и рыночная экономика.

Конституция является Основным законом общества и государства. Она закрепила основные общественные отношения, установила фундаментальные правовые основы организации деятельности главных органов государства, институтов гражданского общества.

Надо отметить, что Конституция Республики Казахстан – это единственная Конституция, в которой идея о человеке, его жизни, правах и свободах, как высшей ценности, записаны в её первой статье и органически связаны с характером государства, подчеркивая тем самым, что первейшим его долгом является признание неотъемлемых прав человека, наполнение этих положений реальным содержанием, их защитой. Впервые в ныне действующей Конституции Республики Казахстан ясно и четко закреплены нормы, касающиеся не только прав граждан, но и человека, которые принадлежат каждому от рождения, признаются естественными, абсолютными, неотчуждаемыми, допущение их ограничения только по закону, в целях защиты Конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

Принятие новой Конституции Республики Казахстан создало правовой фундамент новому этапу конституционного развития независимого, суверенного государства, закрепило основополагающие принципы деятельности как государственного механизма, так и общественно-политических институтов, установило конституционный статус человека и гражданина.

Права и свободы гражданина Республики Казахстан означают признаваемые и гарантируемые государством Казахстан юридические возможности определенного поведения своих граждан. При этом права человека связываются с его обязанностями, поэтому их осуществление зависит от определенных условий, принадлежащих человеку; эти права человека характеризуются видом и мерой его возможного поведения.

Так, в Конституции Республики Казахстан установлены права на: получение квалифицированной юридической помощи; жизнь; личную свободу; неприкосновенность достоинства человека; свободное передвижение и свободное место жительства; свободу объединения; свободу труда и предпринимательской деятельности; получение бесплатного, установленного Законом, объема медицинской помощи; бесплатное среднее образование; социальное обеспечение по возрасту, а также в случае болезни, инвалидности, потери кормильца.

Сегодня эти конституционные права нашли свое закрепление в конкретных нормах законов и прочно вошли в повседневную жизнь, создали все необходимые условия для самореализации наших граждан.

Как правило, о степени развития правового государства свидетельствует уровень обеспеченности и защищенности конституционных прав его граждан. Сегодня можно с уверенностью утверждать, что в Казахстане создана надежная правовая база для защиты прав и законных интересов человека в целом.

Наша Конституция обладает огромным потенциалом, она прочный и одновременно гибкий каркас всей правовой системы, призванный обеспечить как устойчивость, так и динамизм политического, социального, экономического развития страны. Главное - это обеспечить реализацию конституционных положений в повседневной практике законодательства и правоприменения, в жизни всего нашего общества. Вместе с тем, Конституцию нельзя понимать узко, как абстрактный юридический документ. Действенная Конституция - это еще и законы, и вся правоприменительная практика, являющаяся индикатором правильности развития государства и общества. Поэтому важен не только сам текст этого документа, но и его реальное воплощение в жизнь, важны не только комплекс прав и свобод и институты, которые там предусмотрены, но и то, как они реализуются и функционируют.

Необходимо научиться жить по Конституции, чтобы это стало привычкой. А для этого надо сформировать у граждан желание и потребность жить в соответствии с ее нормами и принципами, на деле считать ее Основным законом республики. Нормы

Конституции сами по себе не смогут воплотиться в реальной жизни. Живая Конституция, как это подчеркивается многими авторитетными юристами, - это сплав юридических норм с практикой их реализации, что предполагает необходимость знать и уважать ее нормы на уровне, если хотите, привычки руководствоваться конституционными требованиями и ценностями. Только в этом случае мы можем говорить о формировании истинного конституционного мировоззрения общества, новой конституционной культуры.

Уверена, такое уважительное отношение к Конституции можно сформировать и у нас. Ничего сверхъестественного и непостижимого в этом нет. Как говорил великий Абай, «Мен егер заң қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» (Если бы я был человеком, обладающим мощью закона, то отрезал бы язык тому, кто говорит, что невозможно изменить поведение человека)[5].

Каждый должен начинать это с себя, стараться соизмерять свои действия с конституционными принципами и нормами, ощущать каждодневно, что мы строим правовое государство, где неукоснительно соблюдаются всеобщие законы. Только тогда мы сможем достичь тех высоких целей, которые определены Основным законом.

Разумеется, конституция должна соответствовать требованиям меняющейся жизни. В то же время нельзя относиться к конституции как к обычному нормативному правовому акту. Нельзя вносить в конституцию изменения неконституционного характера. Стремление к постоянным изменениям, во-первых, объясняется непониманием роли и значения конституции в жизни общества и государства, во-вторых, чревато отрицательными последствиями, т.е. может привести к подрыву политической и правовой стабильности, в-третьих, может формировать правовой нигилизм.

Итак, конституционное право Республики Казахстан сформировалось и в основных своих проявлениях является демократическим, прогрессивным, оно стало правовой основой стабильного развития Казахстана.

Главным итогом современного конституционного развития Казахстана является обусловленное восприятием ею традиционных стандартов демократии, превращение Конституции из способа закрепления строя патерналистского государства с характерной для него неограниченной правовыми рамками властью в закон, закрепляющий строй социального правового государства, власть которого ограничена суверенитетом народа и правами, человека и гражданина, составляющими сферу индивидуальной автономии личности и устанавливающими способом и меру ее социализации.

И наконец, можно констатировать, что именно эта Конституция открыла для Казахстана возможности войти в круг развитых стран мирового сообщества. И в то же время позволила уважать и считаться с Республикой Казахстан, как с равноправным членом международного сообщества наций.

Именно Конституция, обеспечивает гарантии стабильности общества. Конституционная законность неотделима от жизни общества. В законах государства закрепляются основные направления и цели внутренней и внешней политики нашего государства, предусматривается особый порядок формирования и компетенция органов власти, а также признаются права и свободы человека и гражданина, закрепляются основные принципы и основы конституционного строя. Конституция Казахстана, провозгласив высочайший статус прав и свобод граждан, ценности суверенного и сильного государства стала надежным инструментом развития страны.

Опираясь на Основной закон, на заложенные в нем объединительные идеи, мы уверенно справились с острейшими вызовами времени, сформировали правовые, общественные и политические институты и успешно движемся в будущее.

Таким образом, Конституция Республики Казахстан создала широкую конституционную основу для организации и деятельности политических партий и других объединений. С одной стороны, имеется достаточное конституционное поле для обеспечения политического плюрализма, а с другой стороны, вполне демократическими, цивилизованными средствами защищаются права, свободы граждан, суверенитет и законные интересы государства.

Сегодня Казахстан достиг определенного уровня модернизации политической системы. Но, самое важное значение Конституции состоит в том, что все эти годы в Республике Казахстан царят мир и спокойствие.

Литература:

1. Из выступления Н.Назарбаева на VII съезде партии «Отан» 15 июня 2004 г.
2. Аристотель, сочинения: в 4-х т. Т.4/ пер. с древнегреч.; общ. ред. Доватура.-М.: Мысль, 1983. – Филос.наследие. Т.90
3. Кубеев Е.К. Конституционный строй Республики Казахстан — Караганда: Болашак-Баспа, 1998. - 271 с.
4. Конституция Республики Казахстан, принята на референдуме 30 августа 1995 года.
5. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9

ӘОЖ 255 (04)

КОНСТИТУЦИЯ МЫЗҒЫМАС МЕМЛЕКЕТТІГІМІЗДІҢ КЕПІЛІ

Абдухалыкова Ә.Б., Мырзахмет Ғ.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

XX ғасырдың соңғы 10 жылдығы мен XXI ғасырдың басы Қазақстан өмірінде саяси, экономикалық, құқықтық, рухани өзгерістер, түрлі қарама-қайшылықтар кезеңі ретінде тарих беттерінде ізін қалдырды. Бұл тарихи процесс көп қырлы өмірімізді, ойлау салтымызды, сана-сезімімізді, мінез- құлқымызды, қарым-қатнастарымызды түгелдей өзгертіп жіберуде. Жаңаша қоғам қалыптасуда. Бұл ретте ұлттық ояну мен ұлттық дамуымызды бүгінгідей тарихи баспалдақтарында тұрып өткенімізге, оның мұрасына назар аударудың маңызы зор болып отыр. Тарихи дереккөздері бүгінгі қазақтың кездейсоқ және келімсек халық емес екендігін, оның арғы ата-бабалары өркениеттің бастау кезінде де алдыңғы қатарда болғандығын, бүгінгі Қазақстан Республикасы, Қазақстан мемлекеті түріктердің ата жұртында жақында ғана дүние картасында алғаш рет пайда болған мемлекеті емес екендігін, Тұран, оның ішінде Қазақ жерлерінде орта ғасырларда ғана емес, б.д.д. антикалық заманда да мемлекеттілік дәстүрлердің болғандығын, оның басында Афрасиабтай (Алп Ер тонга), Шу сияқты ұлы қағандарымыздың тұрғандығын көрсетеді [1].

1991 жылдың соңында Елбасымыз Н. Назарбаев Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін қайтадан қалпына келтірді. Нақ сол күндері, Қазақ мемлекеттілігі, Қазақстан мемлекеті жайындағы ұғымдар санаға қайта оралды. 250 жыл шамасында отар болған дәуірде шынайы Қазақ мемлекеті ұғымы ұмытылған-ды. Сондықтан да 1991 жылы Қазақстанның Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігінің жариялануы қазақ

халқының өмірінде қаншалықты тарихи маңызы орасан зор оқиға болғандығын түсіну қиын емес.

1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда бүкіл халықтың дауыс беруімен Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды.

Негізгі Заңның 1-бөлімінің 1-бабында Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет екендігін айшықтай келе, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп жазылған. Бұл жолдардан еліміздің қандай бағытта даму жолына түскендігін білеміз. Мұндағы әрбір сөз маңызға ие. “Орнықтырады” деген сөз бұл процестің үздіксіздігін білдіреді. Мәселен, Қазақстанның өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыруы, оның өз азаматтары үшін лайықты өмір сүру және тұлғаның еркін дамуына жағдай жасау үшін мемлекеттің мүмкіншілігіне қарай отырып, өзіне міндеттеме алатын мемлекет ретінде дамуға ниет танытатынын білдіреді [2].

Конституцияның: «Біз,.. Қазақстан халқы...» деген алғашқы сөздері – бұл көп-ұлтты еліміз бірлігінің мызғымас формуласы. Қазақстан жерінде тұратын барлық азаматтардың теңдігі – біздің Отанымыздың табысты дамуы мен өркендеуінің басты қайнар көзі.

Біздің Негізгі заң – бұл біз бірлесіп Жаңа қоғам, Жаңа мемлекет, Жаңа экономика тұрғызып жатқан сенімді іргетас.

Ғасырлар тоғысында әлемдік өркениеттің шыңына ұмтылған Қазақстан халқы тарихи да тағдырлы шешім қабылдап, жасампаз жаңа дәуірге қадам басты. Ата Заң біздің бүкіл жарқын істеріміздің қайнар бастауына айналды.

Конституция мызғымас мемлекеттігіміздің алтын қазығы, бірлігі мен ынтымағы жарасқан елдігіміздің бұлжымас бағдары, кемел келешегіміздің кепілі! Конституцияны басшылыққа ала отырып, біз тәуелсіздігіміз бен мемлекеттігімізді нығайту жолында ғасырлық мәні бар ауқымды істер атқардық.

Әлеуметтік салаға бағытталған нарықтық экономиканы, соның ішінде зейнетақымен қамтамасыз етуді, тұрғын үй қатынастарын, білім беру мен денсаулық сақтауды және өзге де маңызды әлеуметтік салаларды іргелі түрде реформалауға тың серпін берілді. Әлемді шарпыған қаржы-экономикалық дағдарысқа қарамастан, Қазақстан бюджет қызметкерлеріне төленетін әлеуметтік төлемдер мен еңбекақыны көбейту жөніндегі барлық міндеттемелерін орындауда.

Конституция күнімен құттықтау сөзінде Елбасы Н.Ә. Назарбаев «Негізгі заң – бұл әрбір қазақстандықтың әл-ауқаты артуының кепілі», деген болатын. Тегін орта білімді, азаматтардың денсаулығын сақтауды, аналар мен балаларға, мүгедектер мен аға ұрпақ адамдарына қамқорлықты мемлекет қамтамасыз етеді [3].

Конституцияның арқасында адамның қоғам өмірінің барлық саласындағы басымдығы қамтамасыз етіледі. Қазақстан, былайша айтқанда, адам құқықтары туралы халықаралық билікті құрайтын, барлық халықаралық шарттардың дерлік толыққанды қатысушысына айналды. Ол шарттардың арасында: азаматтық және саяси құқықтар туралы, экономикалық, әлеуметтік және саяси құқықтар туралы халықаралық пактілер, геноцидтік қылмыстардың алдын алу және сол үшін жазалау туралы, нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы, бала құқықтары туралы, кепілге алуға қарсы күрес туралы конвенциялар, азаптауларға және қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және адамның қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсету мен жазалауға қарсы конвенция көркетілген болатын.

Мемлекет мемлекет болғаннан кейін қоғам өмірінде белгілі бір міндеттерді алға тартып, олардың шешімін табуға кіріседі. Осы орайда Елбасы тарапынан 1997 жылы «Қазақстан - 2030» стратегиясының алға тартылуы мемлекетіміздің ұзаққа саятын дамуын анықтаған бағдарламалық құжат болып табылады. Қазақстан

демократияландыру жолымен одан әрі ілгері басады. «Нақты демократияның да бірнеше қарапайым ұстындары бар. Бұлар: дамыған орта таптың, заңнамалық базаның, нақты азаматтық қоғамның болуы, халықтың саяси мәдениеті, тарихи дәстүрлер және тиісті геосаяси орта».

Қазақстан азаматтарының құқықтық мәдениетін көтеру, елдің дамуына қозғау салары анық. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру жеке тұлға мен қоғамдық деңгейде жалпы адам мәдениетін құрумен байланыста болуы адамдардың өз құқықтарын соттарда қорғап, заңдардың салтанат құруы нәтижесінде қоғам дамуындағы экономиканың көптеген проблемаларын шешуге мүмкіндік береді. Ертеде біздің елімізде өзіндік құқықтық мәдениет элементтері кездескен. Мысалы, Қазақстанда өлім жазасын алып тастауға қатысты мәселені қарау барысында «Жеті жарғы» көмекке келді. Өз Тәукенің құжатындағы өлім жазасының орнына мүліктік немесе ақшалай айыппұл төлеу шарттары қазіргі заман талабымен астасып жатыр [4].

Елбасы айтқандай: «Әрбір қазақстандықтың Конституцияның мемлекет пен қоғам үшін ғана емес, сонымен бірге жеке өзі, өз отбасы мен өз балалары үшін де мәнділігін бағалай білуі, конституциялық міндеттемелерін қастерлеп сақтап, орындауы маңызды».

Әдебиет:

1. Егемен Қазақстан 2012 ж. 10-12 б.
2. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2030» Жолдау.
3. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: «Атамұра», 2003. - 288 б.
4. Егемен Қазақстан. Қазақстан Республикасындағы тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы. 1995 жыл. 30 маусым.

ӘОЖ 340.11:323 (574)

ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ – АТА ЗАҢ

Айтақова С.А., Төле С.Ж.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Конституция латын тіліннен (constitutio) – заң, тұрақтылық деген маңынаны білдіреді. Қазақ елінің Конституцияларының тарихына көз жүгіртсек. Қазақ Совет социалистік республикасы совет мемлекеттердің одағында болғанда халық бірінші – Сталиннің (05.12.1936 ж.) және Л. Брежневтің кезіндегі қабылдаған 25.10.1977 ж. Конституциялармен өмір сүрді. Аталған Конституцияларда көрсетілген әр бір ел өз еркімен одақтан шығуға болады, өкінішке орай ол іске аспай қалды, себебі мемлекетте егемендік болған жоқ. Мемлекеттің бір негізгі белгісі ол егемендік. 1990 жылы 25 қазанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Декларация қабылданды, ал 1991 жылы 16 желтоқсанда біз өз егемендімізді, тәуелсіздігімізді алдық. 28 қаңтарда 1993 жылы Қазақстан Республикасының Жоғарғы кеңесінің тоғызыншы сессиясында дербес, тәуелсіз мемлекеттің тұңғыш Конституциясы қабылданды. 1995 жылы 30 тамызда бүкіл халықтық референдумда бүгінгі азаматтарымыз өмір сүріп жатқан Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды. Конституция – мемлекеттің, оның ішінде қоғамның тынысын, елдің

қатынасын реттейді. Мемлекет, қоғам әрдайым заңсыз болған емес. Сондықтан адам үшін маңызды заңның бірі Ата заңымыз Конституция. Көптеген елдер оқу орындарында Конституцияны басты пәнінің бірі етіп оқытады. Заң сыйламайтын, білмейтін маман ертең еліне қызмет ете алмайды, пайда келтірмейді. Дегенмен де қазақ даласында мемлекеттілік болғанынан бастап, сол XIII-XV ғасырдан бері бізге белгілі, Алтын орда дәуіріндегі Шыңғысханның «Ясасы», Қазақ хандығы тұсындағы «Қасым ханның қасқа жолы», одан кейін «Есім ханның ескі жолы», Тәуке хан тұсында «Жеті жарғы» пайда болды. Қасым ханның заңында «қанға қан» принцип болса, Тәукенің «Жеті жарғысында» «қанға құн» принципі қосылды. Конституция бүгінгі күн мен болашаққа арналып жазылады, қабылданады. Конституциясыз мемлекет тіршілік жүргізе алмайды, Ата заңсыз мемлекет болмайды, Конституция – тірек заңымыз. Ал осы заңның негізінде басқа заңдар қабылданып, тармақталып жатады. Мемлекеттің болашағы, тағдыры қабылданған Конституция қағидаларына байланысты. Осы ебептен Ата заңды – Конституцияны құрметтеу қажет. Ел басымыз Н.А. Назарбаев Конституцияны дамыту туралы шаралап айтты. Конституцияның басты идеясы – адамның құқығын сыйлау. Барлық заңдар Конституцияға сай болу қажет. Заң біздің күнделікті жүріс тұрысымызды бір қалыпқа келтіріп отырады. Біздің біреуден жәбір көрмеуімізді және біреуге жамандық жасауымызды қадағалмайды. Конституция – азаматтарымыздың отаншылық сезімін күшейтеді. Оқу орындарында, басқа да мекемелерде Конституция күнінің маңыздылығы туралы үнімі түсіндіріліп отыру керек. Қазақстан халқын біріктіретін, құқықты орындататын ол Ата заңымыз – Конституция. Қазіргі таңда қоғамда Конституциялық мәдениет қалыптасып келеді. Адам болғасын заң бұзушылықтар болып тұрады, бірақ оны заңмен реттейтін институтар, органдар бар. Солардың жұмысын жетілдіру қажет. Соның бір жетістігі, жуырда Елбасымыз қабылдаған құқықтың реформа. Конституцияның ерекше белгілерін айқындай отырып, құқықтанушылар, оны ұлттық құқықтың басқа көздеріне қарағанда қоғам мен мемлекетте ең жоғары заңдық күші бар құқық нормаларының жүйесі деп тұжырымдайды. Ол бір жағынан адам мен қоғамның, екінші жағынан адам мен мемлекеттің арасындағы қатынастар негізін, сонымен бірге мемлекеттің өзінің ұйымдастыру негіздерін қоғамдық және конституциялық құрылыстың негіздерін, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын, бостандықтарын, міндеттерін, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару буындарын ұйымдастыру және олардың қызметі қағидастарын бекітуші әрі реттеуші негізгі заң болып табылады. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясы елімізде қолданылып жүрген барлық заңдардың іргетасын қалайды, оның заңдарының заңы болуы шындық, ақиқат. Ал, ағымдағы заңдар осы конституциялық қағида қалыптарын әрі қарай дамытушы күш ретінде есептеледі. Қазақстан Республикасының Конституциясы туралы сөз қозғағанда тәуелсіздік алуға, өзіміздің Конституцияны қабылдауға себеп болып табылған кейбір тарихи сәттерді атап өткен жөн. Қазақстанда конституциялық құрылыс идеялары өз қайнар көзімен ғасырлар бойы жалғасын таба бермек. Олардың қалыптасуына «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» сияқты XV-XVIII ғасырлардың заңдар жинағы маңызды рөл атқарды. Ел тарихында бес Конституция болған, соның ішінде қазіргі қолданыстағы 1995 жылғы Конституция. Бұған дейінгі қолданылған Конституциялар 1926, 1937, 1978 және 1993 жылдары қабылданды. 1926 жылы қабылданған бірінші қазақстандық Конституцияның декларациядан ешқандай өзгешілігі болған жоқ. Ол мазмұны және нысанымен РКФСР Конституциясына сәйкес келіп, декларацияның барлық ережелерін енгізген болатын. Қазақстан Кеңес Федерациясының тура субъектісінің мәртебесін алсада, нақты, заңды түрде де тәуелсіздігімен атазаңдығына ие болған жоқ. Қазақстанның өз егемендігін нақты жүзеге асыруы Республикалық Жоғары Кеңесімен 1990 жылы 25 қазанда қабылданған тарихи

үлкен маңыздылығы бар құжаты - Қазақ КСР мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясынан басталады. Декларацияның тарихи маңызы республиканың мемлекеттік егемендігіне нақты мазмұн беруімен құнды. Декларация Қазақстан Республикасының егеменді мемлекетінің мәртебесін іске асырған елдің жаңа Конституциясы мен басқа да заңнамалық кесімдер әзірлеуге негіз болды. 1991 жылы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы» конституциялық заңды, 1993 жылғы Қазақстан Конституцияны және қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Ата заңды қабылдауымен тәуелсіздік мемлекет ретінде біздің еліміздің конституциялық ресімдеуінің қалыптасуы аяқталды. АҚШ-та тәуелсіздік Декларациясының авторы Т. Джефферсон, ал АҚШ Конституциясының атасы Д. Мэдисон, Франция Конституциясының дем берушісі және идеологы генерал Шарль де Голль болса, жаңа тәуелсіз мемлекет - Қазақстан Республикасы Конституциясын қабылдаудың ұйымдастырушысы, дем берушісі және авторы Елбасы Н. Назарбаев болғандығы бәрімізге аян.

Қазақстан Республикасы Конституциясының Франция Конституциясына ұқсас тұстары өте көп. Дегенмен де, еліміздің жаңа Конституциясын дайындау барысында қазақ елінің өткен тарихтағы дәстүрлерінің көрініп тұратын болуы да ұмыт қалған жоқ. Елбасы Н. Назарбаев енгізген қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу принциптері ұзақ талас пікірлерден кейін жобаға енгізілді. Аталған принциптердің ішінде Қытай халқының қоғамдық қайраткері және саяси ойшылы Сунь Ятсеннің XX ғасырдың басында ұсынған «халықтық үш принцип» идеяларына ұқсайтындары бар. Оларды атап айтар болсақ — қазақстандық патриотизм, саяси тұрақтылық пен қоғамдық келісім, халық игілігі үшін жасалатын экономикалық реформалар. Бұл принциптер Конституцияның халық алдындағы рухын көтеріп ғана қоймайды, Ата Заңның барлық нормаларының осы принциптерге сәйкес келуі қажеттігін де ұғындырады. Бүгінде біздің еліміз 1995 жылғы Конституция бойынша өмір сүреді. Ол қабылданғаннан кейін Қазақстан өзінің одан әрі даму жолын түпкілікті таңдап алды. Бүкілхалықтық референдумда қабылданған осы Негізгі Заң, шын мәнінде, қоғамдық келісімге айналды, сол бойынша өкімет Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетке айналдыруды өзіне басты міндет етіп алды, ал азаматтар Конституцияны және еліміздің заңдарын бұлжытпай орындауға жауапкершілікті өз мойындарына алды. Бүгінгі күні Қазақстан ішкі тұрақтылыққа жетті, әлеуметтік даму базасының сенімділігі қамтамасыз етілді, өңірдегі ең үздік экономика құрылды. ҚР Конституциясының кіріспесінде Ата Заңды қабылдаудың себептері мен мақсаттары былай түсіндірілген: “Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы тарихи жауапкершілігімізді сезіне отырып, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып, осы Конституцияны қабылдаймыз”. Ата Заңның бұл бөлігі саяси және идеологиялық тұрғыдан алғанда аса маңызды. Өйткені бұл Ата заң ҚР-нда демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың конституциялық негізін қалады. Осыған орай республика қызметінің түбегейлі қағидалары айқындалады. Олар: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламенттік дауыс беру арқылы шешу (1-бап, 2-тармақ). Ата Заңның негізгі бөлігінде (I - VIII бөлімдер)

азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері туралы, конституциялық құрылыс жайлы, мемлекеттік нысандар жөнінде, мемлекеттік буындардың жүйесі мен мәртебесі туралы (Президент, Парламент, Үкімет; Конституциялық Кеңес, соттар, және сот төрелігі, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы) нормалар тұжырымдалған. Қорытынды және өтпелі ережелер мазмұндалған соңғы IX бөлімде Ата Заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу тәртібі, конституциялық заңдар мен өзге де заңдарды қабылдау рәсімі сөз болады. Ата Заң құрылымына жасалатын талдау оған негіз болған конституциялық идеялардың айқын көрінісін береді. “Жалпы ережелер” деп аталатын 1 бөлімде жаңа конституциялық құрылысқа сапалық сипаттама берілген, яғни Конституция бойынша республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау қағидасына сәйкес жүзеге асырылады. Бұл бөлімде осыған орай конституциялық құрылысты айқындайтын, мемлекет пен жеке адамдардың және азаматтық қоғамның қарым-қатынастарынан туындайтын негізгі қағидалар тұжырымдалған, олар: Қазақстан халқының толық билігі (егемендігі); Қазақстан Республикасы аумағының тұтастығы; мемлекеттік билікті жүзеге асыру барысындағы пікір еркіндігі; Конституцияның үстемдігі (жоғары тұратындығы); мемлекет билігінің бөлінісі; адам құқықтары мен бостандықтарының мемлекет мүдделерінен басымдығы; мемлекеттік тіл саясатының кепілдігі, т.б. ҚР Конституциясының жоғары тұрғандығын арнайы мемлекеттік орган - ҚР Конституциялық Кеңесі қамтамасыз етеді. ҚР Конституциясының 74-бабына сәйкес, ҚР Конституциясына кереғар деп танылған заңдар мен халықаралық шарттар қол қойылуға жатпайды немесе тиісінше бекітілуге және күшіне енгізілуге тиіс емес. Заңдарды Конституцияға сай келеді деп тану оларға қол қою мерзімінің басталғандығын білдіреді. Конституцияда баянды етілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектейді деп танылған заңдар немесе өзге нормативтік құқықтық актілер күшін жояды және қолданыстан шығарылады. Сондай-ақ соттар мен өзге де құқық қорғаушы органдардың осындай заңға немесе өзге нормалық құқықтық актіге негізделген шешімдері де орындалуға жатпайды. Өркенді дамуымыздың басты құжатына айналған, бүкіл халық болып қабылдаған Ата Заңды құрметтеу біздің міндетіміз әрі парызымыз. Конституциямызда Қазақстан азаматтарының міндеттері туралы жазылған бапта Қазақстан Республикасының Конституциясын құрметтеу және сақтау көрсетілген. Қазақстанның әрбір азаматы еліміздің негізгі заңының асқақ рухы мен маңызын, Конституцияны қалыптастыру тарихын жақсы білуі керек. Конституцияны құрметтеу және сақтау арқылы және оның тарихы мен маңызын білуімізбен ғана біз өз елімізді, Отанымызды, тарихымызды, құндылықтарымызды құрметтейміз және еліміздің дамуына, қоғамдық келісімге, бейбітшілік пен тыныштыққа қол жеткізе аламыз.

Қазақстан қоғамының ұзақ жылдарға арналған өркенді дамуының бағытын нық айқындап берген Конституцияға біздің де айтар алғысымыз мол. Өйткені, біздің Ата Заңымыз - Қазақстан халқының саналы таңдауы, өркенді дамуымыздың кепілі.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Алматы 1993 ж. 28 қантар
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, Алматы 1995 ж. 30 тамыз
3. Совет Социалистик республикаларының Конституциясы, 1936 ж., 5 желтоқсан, 25.10.1977
4. Сапарғалиев Ғ. «Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы». – Алматы, 1998 ж.
5. Жалпы ұлттық республикалық газет «Егемен Қазақстан», 31 тамыз 2010 ж.

ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚТАР: ТАРИХЫ ЖӘНЕ ТАҒДЫРЫ

Ақай Б.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Қазақ диаспорасы – Қазақстан Республикасынан шет аймақтарда тұратын қазақтар. Қазақ диаспорасы сыртқы шекараларды кесіп өтіп, әуелі Қазақстаннан Қытайға, Орталық Азия мемлекеттеріне, Ауғанстан мен Иранға, одан әрі дүние жүзіне тараған. Шет елде болса да өз ата мекендерінде тұрып жатқан ирредент Қазақ диаспорасының, яғни Қазақстанмен іргелес, шектес, түрлі тарихи кезеңдерде одан зорлық-зомбылықпен тартып алынған, қилы замандардағы түрлі саяси айла-шарғы, белден басқан қиянат салдарынан Ресейге, Қытайға, Өзбекстанға қосылып кеткен ата мекендерде тұратын қазақтардың ұзын саны 5 млн-ға жуық.

Қытайдағы қазақ диаспорасының қалыптасуы XVII ғасыр мен XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ-жоңғар соғысына тікелей байланысты болды. Жоңғарлардың басқыншылық шабуылы барысында қазақтар Жетісу, Тарбағатай аймақтарындағы шұрайлы жайылымдарының едәуір бөлігінен айырылып қалды. Мұның өзі ұлы жүз бен Орта жүз қазақтарының бұрыннан дәстүрлі қалыптасқан көші-қон бағыттарының бұзылуына соқтырды.

Қытай-жоңғар және қазақ-жоңғар соғыстарының барысында Жоңғар мемлекеті тарих сахнасынан кетті. Қазақтар өздерінің байырғы дәстүрлі мал жайылымы жерлерін қайтарып алуға тырысты. Бірақ жоңғарлардың көзін жойған негізгі жеңімпаз ретінде қытай үкіметі қазақтардың ондай талабын қабыл алмады. Жоңғар хандығының орнына Қытайда Синьцзянь атты аймақ құрылды. Онда бекініс-қамал түріндегі қалалар салына бастады. Абылай хан бастаған қазақ билеушілері Қытай өкімет билігі орындарымен бірнеше рет келіссөздер жүргізіп, қазақтардың ежелгі жерлерін қайтарып беру мәселесін қайта-қайта қозғаумен болды. Сонымен бірге қазақтар жаңа аумақтық құрылымның жеріне өз беттерімен қоныстануын да тоқтатпады. Ақырында Қытай өкімет билігі орындары 1767 жылы қазақтардың Синьцзяньға көшіп, қоныс аударуына рұқсат етті. Бірақ оның есесіне қазақтар ондағы жайылымды пайдаланғаны үшін ақы төлеуге тиісті болды. Төлемақының мөлшері әр түліктің 100 басына жылына бір малдан беріп тұру болып келісілді.

XIX ғасырдың аяқ кезінде Қытайда 100 мыңға жуық қазақ тұрды. Бұдан кейінгі жылдардағы халықтың қоныс аудару үрдісі барысында ондағы қазақтардың саны арта түсті. Қазақтардың Қытай шекарасына үдере қоныс аударуының басты себебі патша үкіметінің жергілікті халықтың қолындағы құнарлы жерлерін тартып алуы болды. Сонымен 1911 жылы Қытайдағы қазақтардың жалпы саны 225 мыңға дейін жетті. Ресейден Қытайға 1911 жылға дейін өткен қазақтардың барлығы да 1914 жылы Қытайдың қол астына өтіп, Қытай азаматтығын алды. Өзгелері ел аумағынан күштеп шығарылды. 1916 жылғы ұлтазаттық көтеріліс кезінде патша үкіметінің қудалауына төзе алмаған 300 мыңға жуық қазақ Қытайға өтіп кетті. Қытайдағы қазақтар мал шаруашылығымен айналысты. Соңғы кезде Шыңжаң қазақтары шекара маңындағы қазақ-орыс саудасын Дамытуда маңызды рөл атқарды.

Қазіргі кезде әртүрлі мәліметтер бойынша Қытайдағы қазақ диаспорасы екі млн. адамға дейін. Қытайда тұратын қазақтардың саны туралы әртүрлі мәлімет көздері бір-біріне сәйкес келмейді. Отбасында үш баладан бес балаға дейін болатын қазіргі Қытай

аумағында тұратын қазақтардың санын дәл анықтауға кедергі жасайтын факторлардың бірі – отбасылардағы балалар санын шектейтін Қытай үкіметінің жүргізіп отырған демографиялық саясаты. Осыған байланысты халықтың көп бөлігі тіркелмеген. Сол сияқты Қытайда тұратын халықтың жалпы саны туралы дәл статистикалық мәліметтің жоқтығы да қиындық туғызады. Қытайда қазақ ирредентасы, яғни өзінің тарихи аумағында қоныстанған этникалық қазақтар тұрады. Қытай мәліметтері бойынша Қытайдағы қазақ диаспорасы саны бір млн. адамнан асатын он ірі этностардың құрамына кіреді. Қытайда барлығы 56 ұлт өмір сүреді. Қазақ диаспорасы біздің шетелдегі отандастарымыздың ең көбі болып табылады [1].

Қытай Халық Республикасының жүргізген ұлттық аумақтық автономия саясатының нәтижесінде 1954 жылы Іле Қазақ автономиялы облысы құрылды. Қазақтар негізінен Алтай, Іле, Тарбағатай аймақтары кіретін автономиялық облыста, сондай-ақ ҚХР ШҰАР Мори-Қазақ, Баркөл-Қазақ аудандарында, Ганьсу өлкесінің Ақсай-Қазақ автономиялық ауданында және аз мөлшерде Бейжіңде (Пекинде) тұрады. ҚХР құрылған кезде оның аумағында 420 000 қазақ өмір сүрген, оның 418 000 – Шыңжаңда тұрған, бұл 9% құрайды; үш мыңнан астам қазақ онымен шекаралас Ганьсу және Цинхай провинцияларының аудандарында тұрған. Шыңжаңда қазақтар негізінен Алтай (орталығы Алтай қаласы), Іле (орталығы Құлжа қаласы, қытайша Иниң) және Тарбағатай (орталығы Шәушек (орысша Чугучак, ұйғырша Чочек, қытайша Тачың) қаласы) аймақтарының (округтерінің) аудандарында көшіп жүрді, бұл барша қазақ көштерінің 3/5 бөлігін құрайтын. Шағындау топтар қазіргі Мурэ-Қазақ автономиялық ауданы мен Цинхай уезін (Санджи-Хуэй автономиялық облысы) және Баркөл-Қазақ автономиялық ауданының (Хамий округі) аумағында көшіп жүрген. Әдетте көш рулық негізде құрылатын болған. ШҰАР аумағында қазақтар саны жағынан ханьдар мен ұйғырлардан кейінгі үшінші орынды иеленіп, жалпы халықтың 7,4% құрайды. ҚХР жарияланғаннан бергі 54 жылда Аспан асты еліндегі қазақтардың саны үш еседен артық өсті. Қазақтар лауазымды этнос болып табылатын ІҚАО басқа да автономиялық құрылымдар бар: Санчжи-Дунган облысындағы Мурэ-Қазақ автономиялық уезі, Хамий округіндегі Баркөл-Қазақ автономиялық ауданы және Ганьсу өлкесіндегі Ақсай-Қазақ автономиялы ауданы. Цинхай өлкесінде Хайси-Тибет-Моңғол-Қазақ автономиялы облысы бар, оны көбінесе жай ғана Хайси-Моңғол-Тибет деп атайды. Сондай-ақ оншақты автономиялы қазақ болыстары бар. Үрімшінің арғы жағындағы Ганьсу мен Цинхай аумақтарына қазақтар 1917 жылғы қазан төңкерісінен кейін көшкен.

Қытай қазақтары мекендеп отырған байтақ Қытай жері – ежелден-ақ қазақ ұлтын құраған ру-тайпалардың ата қонысы. Мұны Қытай жазбаларының қай-қайсысы да терістемейді. арнайы зерттеу еңбектің авторы Г.М. Мендикулова Қытай қазақтарын «қазақ диаспорасы» емес, қазақ «ирреденті» (бөліндісі) деп есептейді. Жалпы қазақ ирредентасының қалыптасуы бірнеше кезеңдермен сипатталады. Қазақ ирредентасының қалыптасуының бірінші кезеңі XVI ғасырдың басы – XVIII ғасырдың аралығын қамтиды. Бұл кезеңге қазақ-ойрат соғысы жатқызылады. Бұл қанды соғыста қазақ халқынан Жетісу, Тарбағатай аудандарындағы жерлер тартып алынған болатын. Осының кесірінен орта және ұлы жүз қазақтарының үйреншікті көшіп-қону жерлері өзгеріп, Қытайдағы қазақ ирредентасының қалыптасуына себепші болды.

Қазақ ирредентасының Қытайдағы қалыптасуының екінші кезеңі 1757 жылы Циндардың Жоңғар хандығын талқандауымен байланысты. Осы кезеңде Орта Азия аймағында алғашқы Қытай жасақтары құрылып, Қазақ әскерінің көмегімен Жоңғар хандығын талқандады. Жоңғар хандығы жойылғаннан кейін қазақтар өзіне тиесілі жерін алуға тырысты, бірақ Қытай мемлекеті бұл жерлерді басуда біз жеңімпаз деп, қазақтарға жерді беруге бас тартты. Қытай әскерімен көптеген қақтығыстардан кейін, қазақтар 1767 жылы Іле мен Моңғолдық Алтай аймағындағы кейбір өздерінің жерлерін

қайтарып алды. Ұлы жүздің біраз бөлігі Іле өзенінің аймағына келіп, Қытай императорының хандығын мойындауларына тура келді. Ал, қалған бөлігі 1850 жылға дейін тәуелсіз болып тұрып, кейін Ресей империясының құрамына енді.

Қазақ ирредентасының Қытайдағы қалыптасуының үшінші кезеңі Ресей-Қытай мемлекеттерінің арасындағы аса құнды құжаттарға: 1860 жылғы Пекин келісім шарты, 1864 жылғы Чугучак протоколы, 1870 жылғы Тарбағатай Демаркациондық протокол, 1879 жылғы Ливидийск келісім шарты, 1881 жылғы Петербург келісім шартына қол қоюмен байланысты. Жоғарыда аталған келісім шарттар мен протоколға қол қойылғаннан кейін, бұл аудандардағы қазақ халқы мен жерлері екі мемлекет арасында, қазақ халқының пікірімен санаспай, қинаушылық түрде бөлінген болатын. Қытайдағы қазақтардың «қазақ диаспорасы» емес, қазақ «ирреденті» екеніне былайша көз жеткізуге болады, біріншіден, олар жасап жатқан өңір геотарихи тұрғыдан алғанда байырғы Қазақ даласының құрамдас бөлігі. Осы өңірде қазақ халқының ұлт болып қалыптасуына ұйтқы болған байырғы ғұн, үйсін, иузей (юэчжи), түрік, түркеш, қарлұқ, керей, найман тайпалары мен тайпа ұлыстары жасаған және өз кезінде олардың көшпелі жүйедегі қағандық билігі (мемлекеті) өмір сүрген. Екіншіден, қытай қазақтарының тілі, тұрмыс-салты, діни танымы, ұлттық өнері, ән-биі, фольклоры түгелдей Қазақстанда жасаушы қазақтармен бірдей. Үшіншіден, Қытай қазақтары негізінен Қытайдың Қазақстан және Моңғол Халық Республикасымен шекаралас Шыңжаң ұйғыр автономиялы өлкесінде орналасқан.

Біздің заманымыздан бұрынғы жылдардан бастау алатын жазба деректер қазақты құраған ру тайпалардың сол дәуірлерде ақ бүкіл Қытай өңірінде, жүйеден Шыңжаңда жасағандығын айғақтап отыр. Қазақтардың екі мемлекетке бөлініп қоныстануы 1864 жылғы “Қытай-Ресей батыс солтүстік шекараны өлшеп айыру тоқтамынан” басталды. Деректерге қарағанда, бұл тұста Абақ керейдің түтін саны 30 мыңға, егер бір отбасында бестен жан бар деп есептесек, жан саны 150 мыңға жетті. Бұл тоқтамның бесінші тармағында былай делінеді: “Қазақ халқы бұрын қай жерді қоныстанып келген болса, бұдан былай да сол жерді қоныстанып, байырғы мекендерінде отырып, бұрынғы кәсіптерін істеп, бейбіт өмір өткізе береді. Шекара айырылғаннан кейін бұл жер қайсы мемлекетке қараса, сол жерді мекендеген адамдар жерімен сол мемлекетке қарайды”. Бұл тоқтамға қазақтар арасында наразылық туылды. Қоныс аудару, толқулар көбейді. Сонымен Қытай мен Ресей елдерінің шекараны өлшеп, айыруға шыққан ұлықтары ақылдаса келіп, бұрынғы тоқтамға мынадай қосымша мазмұндар кіргізді: “Шекара айырылғаннан кейін осы шекараның екі жағын қоныстанған қазақтарға қайсы елге қарауды таңдап алу үшін бір жылдық уақыт беріледі. Осы бір жыл ішінде қайсы мемлекетке қарасты болуды олар өз еркімен таңдап алады. Қайсы мемлекеттің қарамағына өтуді қаласа, сол мемлекетке бөлінген жерге өтіп қоныстанады. Бұл олардың бүтіндей өз қалауы бойынша болады”. Міне, осылайша сонау атамзаманнан бері іргесі бөлінбей, ауылы аралас, қойы қоралас болып келген қазақ елі екіге жарылып, Қытайдағы қазақ диаспорасы қалыптаса бастады.

Қытай жерінде бір миллион бес жүз мыңға тарта қазақ тұрады. Әр жылғы Қытай мәліметтеріне сүйенсек, 1949 жылы, яғни коммунистік Қытай қазақтарға өз үстемдігін жүргізе бастаған кезеңде, 443700 қазақ болған. Бұл сан әр жылы шамамен 20 мың боп өсіп отырған. 1960 жылға келгенде қазақтардың саны 541600-ге жеткен. Осыдан екі жылдан кейін, атап айтқанда 1962 жылға келгенде қазақтардың саны 487400-ге құлдыраған. Демек, екі жылдық туу санын қосқанда 100 мың адамның кемігені жасырын емес. Бұл 1962-жылғы ұлы көш және көштен кейінгі қолдан жасалған аштықтың салдарынан екені айдан анық. Осыдан кейінгі жылдарғы өсу салыстырмасы кей жылы 20 мың, кей жылы 30 мыңдық қарқынмен артып отырған. Сөйтіп, 1990 жылға келгенде ондағы қазақтардың саны бір миллион екі жүз мыңға жеткен. Бір

қызығы, осыдан кейінгі мәліметтер аса айқын емес. Әсіресе, 1995 жылдан 2007 жылға дейінгі мезгілдегі өсу салыстырмасы айқын көрсетілмеген. Бір миллион екі жүз мың халықтың әр жылғы өсу салыстырмасы бойынша қарасақ, 1990 жылдан 2007 жылға дейінгі 17 жылда кемінде 500 мың адам қосылады екен. Сонда Қытайда кем дегенде 1 миллион 700 мың қазақ тұрады деген сөз. Демек, бұл ресми емес деректердегі Қытайда екі миллион қазақ тұрады дегенді теріске шығармайды [2].

2005 жылы Қытайда жүргізілген жалпы санақ нәтижесі бойынша қазақтар соңғы он жылда 15%-ға өскен екен. Ресми дерек бойынша, Қытайдағы қазақтар - 1 миллион 413 900 адам болған. Шыңжаң көлемінде 1949-2000 жылдар аралығында қазақтар 440 мыңнан 1 миллион 250 мың айналасында болған. Басым бөлігі негізінен Іле қазақ автономиялы облысында қоныстанған. Енді бір бөлігі Қашқар, Құлжа, Санжы, Мишуан қалалары мен Мори қазақ ауданы, Шиыңхай Дүңған облысындағы Ақсай қазақ ауданында қоныс тепкен [3].

Қытайдағы қазақтар Шыңжаң ұйғұр автономиялы районының Іле қазақ автономиялы облысында (Іле, Алтай, Тарбағатай үш аймақты өз ішіне алады), Мори қазақ автономиялы ауданында, Баркөл қазақ автономиялы ауданында тұрады. Бір бөлімі Үрімжі, Шыхызы, Қарамайлы қалаларында және Санжы хұйзу (дүңген) автономиялы облысына қарасты Санжы, Құтыби, Манас, Жемсары, Шонжы, Фуқан, Мишуан, Фуқан аудандарында тұрады. Бұдан басқа Шыңжаңмен шекаралас Чинхай өлкесінің Хайши моңғол-тибет қазақ автономиялы облысында (көбі Шыңжаңға қайтып келді), Гансу өлкесінің Ақсай қазақ автономиялы ауданында тұрады. Тарихта батыс өңір, бүгінде Шыңжаң ұйғұр автономиялы районы аталып отырған осы кең байтақ мекеннің территориялық жер аумағы 1 млн 600 мың шаршы шақырым. Жалпы Қытай жер аумағының 1/6 бөлігін ұстайды. Оның құрлықтық шекарасының ұзындығы 5600 шақырым болып, Монғолия, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Ауғанстан, Пәкістан, Үндістан секілді 8 мемлекетпен шекараласады. 2000 жылғы Қытайдың халық санағына негізделгенде, Шыңжаңдағы қазақтар шоғырлы қоныстанған Іле қазақ автономиялы облысында 4 млн 83 мың 300 қазақ тұрады екен. Қытай елінің ресми деректері қазақтың санын 1 млн 300 мыңнан 1 млн 500 мыңға жеткізді. Жылдық өсімі 26 мың. Ал белгілі демограф, ғалым Мақаш Тәтімов ағамыз бұл елдегі қазақтың санын ресми деректерден көп қылып көрсетеді. Ал көш басталғаннан бері Қытайдан келген қазақтардың саны 18 мың [4].

Ал енді 1990 жылдардан басталған көшке келер болсақ, ең алғашқы көшке себепкер болғандар студент жастар мен зиялы қауым өкілдері болды. Қазақ-қытай байланысының 1989 жылдан басталған қадам екі арадағы мұзды жібітіп, жаңа тарих парақшасының ашылуына жол ашты. 1991 жылғы тәуелсіздік миллиондаған қазақтардың арманына қанат бітіргені белгілі. Сол жылдан бастап әртүрлі себептермен шеттегі бауырларымыз атажұртқа келе бастады. Екі елдің арасында ешқандай мемлекетаралық көші-қон және білім алмасу шартының болмауына байланысты көптеген қиындықтар туындауда.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Ұлттың рухани өмірі, оның мәдениетіне байланысты әлі де болса көпшілік қауымға жетпей жатқан тарихи, әдеби асыл мұраларымызды игеру жолында еңбектену, бұрын мән бермей келген халықтану, шығыстану, түркітану ілімдерін барынша дамытуға көңіл қою, ұлттық мәдени ерекшеліктерімізді сақтау, жинау, зерттеу ісін жетілдіре түсу – бүгінгі маңызды міндеттеріміздің қатарына кіреді» Демек, шеттегі қандастарымыздың тарихы – бұл біздің ұлтымыздың ақтандақ беті [5].

Әдебиет:

1. Сәмитұлы Ж. Қытайдағы қазақтар. Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы, 2000. – 312 б.
2. Шәкенұлы Жәди. Қытайдағы қазақтар: көшіп келудің машақаты / мақала / <http://www.turkystan.kz>.
3. Қалимолла М. «Қытай қазақтары тарихының өзіндік ерекшеліктері» // XIV Сәтбаев оқулары. Жас ғалымдардың Халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. –Павлодар: С. Торайғыров атындағы Павлодар жойыттарды мемлекеттік университеті, 2014.-354б.
4. Қазақ диаспорасы: бүгін мен ертең : ғылыми басылым / бас ред. А. Қошанов, Ә. Нысанбаев. - Астана : Елорда, 2005. - 352 б.
5. Назарбаев Н.Ә. «Құшағымыз бауырларымызға айқара ашық» // Дүниежүзі қазақтарының Құрылтайы (құжаттар жинағы) - Алматы: Атамұра, 1993. – 280 б.

ӘОЖ 328:34.01

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫ

Алпысбаев А.А., Жузбаев Н.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Қазақ ерте кезден ел болып қалыптасқаннан бері заң аясында тіршілік етіп келеді. Тарихымызға көз жіберсек, ұлт болып қалыптасқаннан бастап ханның маңайында «Хан кеңесі» болды. Ол кеңестің заң шығару, сот билігін жүргізу құқы болғаны белгілі. Бертін келе хатқа түскен «Қасымханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Әз Тәукенің «Жеті жарғысы» жасалынып, Күлтөбенің басында кеңес өткізіп отырған.

Бұл қазақ хандығының тарихи әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайының туындысы болды. Қазақ хандығының заңдары «Жарғы» деп аталады. Бұл – «әділ жару», «әділ айыру», «әділ айту» деген мағынаны білдіретін болу керек. Қазақ хандығы заңдарының түп-төркіні қазақ халқында ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген әдет-ғұрыптың ережелерінен шыққан.

Конституция ең алғаш АҚШ-та, содан кейін Еуропаның кейбір елдерінде 18-ғасырдың аяғында өмірге келген. Ал Қазақстанда Кеңестер Одағы кезінде 3, ал тәуелсіздік алғалы бері 2 Конституция қабылданды. Яғни, Қазақстанның конституциялық құрылысының тарихында бес Конституция болған, соның ішінде қазіргі қолданыстағы 1995 жылғы Конституция. Қазақстанда Конституциялар 1926, 1937, 1978 және 1993 жылдары қабылданды. 1925 жылы 18 ақпандағы ҚазАССР Орталық атқарушы комитеттің қаулысының нақты редакциясымен және 1925 жылғы РСФСР Конституциясының есебімен 1926 жылы Қазақстанның бірінші Конституциясы қабылданды. Конституцияға сәйкес Қазақстан РСФСР құрамында тең құқықты республика болды. 1937 жылғы 26 наурызда Х бүкіл қазақтар құрылтай кеңесінде қабылданған Қазақ ССР Конституциясы 11 бөлім және 125 баптан құралды. Конституцияда азаматтардың негізгі міндеттері мен құқықтары анықталған: еңбектенуге құқылы болу (96 бап), демалысқа құқылы болу (97 бап), кәрілікте еңбекке жарамсыздық және ауруға шалдығу, жағдайында материалдық қамсыздандыру (98 бап), денсаулықты қорғау, сөз бостандығы, баспасөз, жиналыс, митинг, көше шерулері және демонстрациялардың кепілдіктері, адамның жеке басына, баспанасына қол сұғылмаушылық, азаматтардың хат жазуына, шетелдік азаматтардың бас сауғалау

құқығы. 1978 жылғы 20 ақпанда республиканың Жоғарғы Кеңесі шақырған кезектен тыс VII сессияда қабылданған Қазақ ССР Конституциясы преамбуладан, 10 тарау, 19 бөлім, 173 баптан тұрады. Соған сәйкес барлық билік халыққа тиесілі, онда халық жұмысшылар, крестьяндар және еңбек интелгенцияларының кластарына бөлінген. Билік және басқару органдарының үстінен Қазақ ССР Коммунистік партиясы қойылды (6 бап). 1990 жылдардың басында Қазақ ССР-нде, содан кейін Қазақстанда бірнеше заң қабылданды.

Қазақстан Республикасы өз тәуелсіздігін алғаннан кейін 1993 жылдың 28 қаңтарда қабылдаған алғашқы Ата Заңынның мәні мен маңызына келетін болсақ, бұл Негізгі құжат Президенттің көрсеткен мақсаты бойынша төрт басты мәселеге жауап беруі және соған жағдай жасауы тиіс болатын. Оның біріншісі - мемлекеттік билікті басқарудың барлық жүйесін нығайту, екіншіден - экономикалық реформаны жүргізе отырып, елді сол кездегі терең дағдарыстан шығару, үшіншіден - жас мемлекеттің сыртқы саясатын қалыптастыру, төртіншіден - ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ететін заңдық негіздерді Ата заңда көрсету. Елбасы Н. Назарбаевтың «Қазақстан жолы» кітабында жазуына қарағанда, жоғарыда қамтылған төрт мақсатты шешіп беретін баптар әуелгі Конституцияның жобасында барынша қамтылмады. Президент бұл ретте тұңғыш Конституция жобасы әуелден-ақ еліміздегі саяси, әлеуметтік-экономикалық үдерістен алшақ қалғанын жазады. Сөйтіп, уақыт өте келе заман ағымы мен сұранысына қарай, Бас заңымыздың кейбір тұстары нарықтық қоғамдағы өзгерістерге сәйкес болмай шыққаны байқалды. Осыған орай мемлекетімізде жаңа Конституция қабылдау қажеттілігі туды. Қазіргі кездегі қолданыстағы Ата Заң жан жақты талқылаудан өтіп, бүкілхалықтық референдум арқылы 1995 жылдың 30 тамызында қабылданды. Референдумға барлық сайлаушылардың 90 пайыздан астамы қатысып, Ата Заң бірауыздан қабылданды. Жаңа Конституцияны қабылдау қарсаңында ұзақ мерзімді қызу жұмыстар атқарылды. Президенттің бастамасымен құрылған сарапшылар көптеген әлем елдерінің Конституцияларын, әсіресе XX ғасырдың екінші жартысында қабылданғандарын мұқият сараптаудан өткізді.

«Біз үшін дамудың әртүрлі сатыларында тұрған, сан алуан әлеуметтік-мәдени, ұлттық және басқа да ерекшеліктері, әр түрлі құқықтық жүйесі бар елдердің Конституциясы басты мәселені - тұрақтылықты нығайтудағы, халықтың әл-ауқатын жақсартудағы және демократияны дамытудағы қол жеткен табыстарын ұғыну маңызды болды. Ізденіс географиясы да ауқымды болатын - ол Еуропаны, Азияны, Солтүстік және Латын Америкасын қамтыды. Мен өз басым тікелей әлемдегі жиырма елдің конституциясын талдап, олардан конспект жасап алдым. Нәтижесінде, жаңа Конституцияның қажеттігі туралы шешім қабылдас бұрын бізде бес жылдық жинақталған тәжірибе болды. Біз содан негізгі басымдықтарды, мақсаттарды ажыратып, оларға жетудің құралдарын үйрендік. Конституцияны қабылдау қарсаңында ондаған жылдар бойы азаматтарымыздың ой-санасында қордаланып қалған стереотиптерді жою үшін, мемлекет пен қоғамды түбегейлі реформалау барысында пайда болатын көптеген объективті және субъективті проблемаларды шешу үшін бірнеше жылға созылған табанды жұмыстар атқаруға тура келді. Иә, кейде біздің шешімдеріміз жартыкеш, ымырашыл сипатта да болды. Кез келген жаңа істе болатыны сияқты, қателіктер де жіберілетін. Осының бәрі сол кездерде анық өтпелі сипатта болған мемлекеттік институттар мен заңнамалық қызметтерден көрініс тауып отырды. Бірақ, сол бір қиын-қыстау жылдарды еске алғанда, елімізді күрделі әлеуметтік катаклизмдерге соқтырмай, аман сақтап, әлемдік қауымдастықтың тең құқықты мүшесі ретіндегі осы заманғы мемлекет құру үшін не керектің бәрін істегеніме, мемлекетті құруға қызмет жасағаным сенімдімін», - деп жазады Елбасы кітабында. Сөйтіп, Тұңғыш Президенттің өзі ынталылық жасап, сол кездері Еуропа мен Азияның,

Солтүстік Латын Америкасының барлығы 20-дан астам дамыған және дамушы елдерінің конституцияларын зерттеп, саралап шықты. Сосын 1994 жылы өз қолымен Әділет министрлігіне жаңа конституцияның жобасын тапсырған болатын. Нақ осы үлгі-жоба бүгінгі Ата заңымыздың негізін қалаған еді. Ендеше 1995 жылы қабылданған Конституцияның да басты авторы - Тұңғыш Президент - Елбасы Н. Назарбаев деп толық сеніммен айтуға да болады.

Шындығында, 1995 жылғы Конституцияны талқылау кезеңінде еліміздегі беделді заңгерлерден бөлек, Францияның Конституциялық кеңесінің өкілдері, осы елдің Мемлекеттік Кеңесінің мүшелері, Ресей зерттеу орталығының ең беделді заңгерлері жобалық жұмыстың жоғары талқылау шараларына атсалысты. Айта кетейік, тәуелсіздік тарихында тұңғыш рет бүкілхалықтық талқылауға салынған да, елдің көптеген пікірі ескерілген Негізгі заң да осы - 1995 жылы қабылданған Конституция. Қазір келтіріліп жүрген ресми мәліметтерге қарасақ, құжатты талқылауға 3 млн. 345 мың адам қатысыпты. Жұртшылық тарапынан сарапталған 31 мың 886 ұсыныс түссе, соның 1 мың 100-і конституция жобасына енгізілген. Бұл жөнінде Елбасы «Қазақстандық жол» атты кітабында: «1995 жылғы Конституция тақыр жерде пайда болған жоқ. Ол егемен Қазақстанда конституциялық құрылыс орнату үшін бұрыннан жинақталған тәжірибелерді, сондай-ақ біздің жағдайымызға сәйкес келетін ең прогресшіл шетелдік тәжірибелерді барынша толық пайдаланған еді. Сондықтан да, кімде-кім еліміздің Негізгі заңының рухы мен маңызын терең түсінгісі келсе, оны жасаудың, қалыптастырудың тарихын жақсы білуі керек», - деген болатын.

Барлық заңдар тек қана Ата заңға сүйеніп қабылданады. Бұл заңға болашақта жетілдірудер енгізілуі мүмкін, бірақ бүгінгі күні Конституция – қоғамда туындайтын талаптарға сай және болашаққа бағдарланған Ата заң болып табылады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 ж. № 4, 217-құжат (2011 ж. 02.02 күнгі жағдайы бойынша өзгерістермен толықтырулармен).
2. http://baq.kz/regional_media/post/20078
3. http://www.akorda.kz/kz/page/kazakstan-respublikasynyn-konstitutsiyasy-turaly-mahlumat_1339065489
4. Уикипедия — ашық энциклопедиясынан алынған мәлімет.
5. Кузембайұлы А. История Республики Казахстан. - Астана, 1999

УДК 347.93.9

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНОСТРАНЦЕВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Асанова С.Э., Патшабек Б.

(Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати)

В науке международного частного права под международным гражданским процессом обычно понимается совокупность вопросов процессуального характера, связанных с защитой прав иностранцев и иностранных юридических лиц в суде. Это

вопросы доступа иностранных лиц к правосудию, их положения в процессе, международной подсудности, оказания правовой помощи судами и другими органами юстиции государств друг другу, сбора доказательств, установления содержания иностранного права, признания и исполнения иностранных судебных решений, совершения нотариальных действий, призванных служить обеспечению прав отечественных граждан и юридических лиц за рубежом. Согласно другому пониманию, международный гражданский процесс - это комплексный институт международного частного права, регламентирующий взаимосвязь и взаимодействие национальных международных процедур, определенных в процессуальных нормах, направленных на защиту и установление гражданских прав.

Сам термин «международный гражданский процесс» носит сугубо условный характер, поскольку речь не идет о каком-то международном рассмотрении конкретного дела и поскольку не существует международной универсальной организации, призванной рассматривать споры между субъектами (сторонами) из разных государств. Иногда вместо этого понятия применяют более удачный термин – «международное гражданское процессуальное право», под которым можно было бы понимать совокупность правовых принципов и норм процессуального характера, как общих для государств, определяемых международными соглашениями, так и непосредственно устанавливаемых законодательством каждой страны.

Рассматривая дела с иностранным элементом, суды в РК и в других странах, в принципе, применяют при решении гражданских процессуальных вопросов право своей страны. При этом возможны случаи, когда то или иное понятие по казахстанскому законодательству относится к материальному праву, а по праву какого-либо иностранного государства - к процессу, или наоборот. Иностранное право, как правило, не подлежит применению в казахстанском суде по тем вопросам, которые по казахстанскому законодательству считаются процессуальными. И наоборот, то обстоятельство, что данная норма считается в другой стране процессуальной, не препятствует ее применению казахстанским судом, если по казахстанскому праву она рассматривается как норма материального гражданского права.

Регулирование в РК в области международного гражданского процесса является составной частью судебной реформы. В 1997 г. был принят Гражданский процессуальный кодекс РК. Закон Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей»; Закон Республики Казахстан «О ратификации Протокола к Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам» от 22 января 1993 года; Закон Республики Казахстан «О ратификации Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам», совершенной в Кишиневе 7 октября 2002 года; Закон Республики Казахстан «О ратификации Соглашения о порядке взаимного исполнения решений арбитражных, хозяйственных и экономических судов на территориях государств-участников Содружества», совершенное в Москве 6 марта 1998 года.

В ГПК РК установлены подробные правила по вопросам международного гражданского процесса.

Обычно под международной подсудностью понимается компетенция судов какого-то конкретного государства по разрешению гражданских дел с участием иностранной стороны (сторон) или с каким-либо иным "иностранным элементом". Только после того как будет установлено, в компетенцию судебной системы какого государства в целом входит рассмотрение спора, можно будет конкретно определить судебную инстанцию, правомочную рассматривать спор.

Согласно казахстанскому законодательству, суды общей юрисдикции рассматривают и разрешают споры, возникающие из гражданских, семейных, трудовых, жилищных, земельных, отношений по использованию природных ресурсов и охране окружающей среды и других правоотношений, в том числе отношений, основанных на властном подчинении одной стороны другой, если эти дела, согласно ГПК РК отнесены к ведению суда (ст. ст. 24, 215 ГПК РК). К ведению суда общей юрисдикции и арбитражного суда отнесено рассмотрение споров с иностранными лицами. Согласно п. 6 ст. 24 ГПК РК суды рассматривают и разрешают дела с участием иностранных граждан, лиц без гражданства, иностранных организаций, организаций с иностранными инвестициями, международных организаций.

Суды Республики Казахстан рассматривают дела с участием иностранных лиц, если организация-ответчик находится или гражданин-ответчик имеет место жительства на территории Республики Казахстан. Также суды Республики Казахстан рассматривают дела с участием иностранных лиц в случаях, когда:

- 1) орган управления, филиал или представительство иностранного лица находится на территории Республики Казахстан;
- 2) ответчик имеет имущество на территории Республики Казахстан;
- 3) по делу о взыскании алиментов и об установлении отцовства истец имеет место жительства в Республике Казахстан;
- 4) по делу о возмещении вреда, причиненного увечьем, иным повреждением здоровья или смертью кормильца, вред причинен на территории Республики Казахстан или истец имеет место жительства в Республике Казахстан;
- 5) по делу о возмещении вреда, причиненного имуществу, действие или иное обстоятельство, послужившее основанием для предъявления требования о возмещении вреда, имело место на территории Республики Казахстан;
- 6) иск вытекает из договора, по которому полное или частичное исполнение должно иметь место или имело место на территории Республики Казахстан;
- 7) иск вытекает из неосновательного обогащения, имевшего место на территории Республики Казахстан;
- 8) по делу о расторжении брака истец имеет место жительства в Республике Казахстан или хотя бы один из супругов является гражданином Республики Казахстан;
- 9) по делу о защите чести, достоинства и деловой репутации истец имеет место жительства в Республике Казахстан.

Суды Республики Казахстан рассматривают и другие дела, если законодательством Республики Казахстан они отнесены к их компетенции. (Статья 416 ГПК РК).

К исключительной компетенции судов Республики Казахстан относятся:

- 1) дела, связанные с правом на недвижимое имущество, находящееся в Республике Казахстан;
- 2) дела по искам к перевозчикам, вытекающим из договоров перевозки;
- 3) дела о расторжении брака казахстанских граждан с иностранными гражданами или лицами без гражданства, если оба супруга имеют место жительства в Республике Казахстан;
- 4) дела, предусмотренные главами 25-29 ГП дела особого искового производства (Глава 25. Производство по заявлениям о защите избирательных прав граждан и общественных объединений, участвующих в выборах, референдумах; Глава 26. Производство по делам об оспаривании постановлений органов (должностных лиц), уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях; Глава 27. Производство по делам об оспаривании решений и действий (или бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих; Глава 28.

Производство по делам об оспаривании законности нормативных правовых актов;
Глава 29. Обращение прокурора о признании актов и действий органов и должностных лиц незаконным.

Суды Республики Казахстан рассматривают дела особого производства в случаях, когда:

1) заявитель по делу об установлении факта имеет место жительства на территории Республики Казахстан или факт, который необходимо установить, имел или имеет место на территории Республики Казахстан;

2) гражданин, в отношении которого ставится вопрос о признании ограниченно дееспособным или недееспособным, о принудительной госпитализации в психиатрический стационар, является гражданином Республики Казахстан либо имеет место жительства на территории Республики Казахстан;

3) гражданин, в отношении которого ставится вопрос о признании безвестно отсутствующим или объявлении умершим, является гражданином Республики Казахстан либо имел последнее известное место жительства на территории Республики Казахстан и при этом от разрешения данного вопроса зависит установление прав и обязанностей граждан и организаций, имеющих место жительства или место нахождения на территории РК;

4) вещь, в отношении которой подано заявление о признании ее бесхозной, находится на территории Республики Казахстан;

5) ценная бумага, в отношении которой подано заявление о признании утраченной и о восстановлении на нее соответствующих прав (вызывное производство), выдана гражданином или организацией, проживающим или находящейся на территории Республики Казахстан;

6) записи актов гражданского состояния, об установлении неправильностей которых подано заявление, совершены органами записей актов гражданского состояния Республики Казахстан;

7) обжалуемые нотариальные действия (отказ в их совершении) совершены нотариусом или другим органом Республики Казахстан. (Статья 417 ГПК РК).

В отношении споров, относящихся к сфере международного гражданского процесса, существенное значение имеет возможность заключения соглашений о подсудности. Казахстанское законодательство допускает возможность договорной подсудности. Так, ст. 419 ГПК РК в случаях отнесения дел с участием иностранных лиц к исключительной компетенции суда стороны вправе договориться об изменении подсудности дела, т.е. заключить пророгационное соглашение, до принятия его судом к своему производству. Компетенция иностранного суда может быть предусмотрена письменным соглашением сторон, кроме дел, в отношении которых установлена исключительная подсудность (например, по искам о правах на земельные участки, искам к перевозчикам, вытекающим из договора перевозки). Пророгационное соглашение может предусматривать передачу спора в компетентный суд иностранного государства. При наличии пророгационного соглашения о передаче спора в компетентный суд иностранного государства суд РК по заявлению ответчика прекращает производство по делу между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям, принятому к своему производству по правилам общей подсудности.

Функции суда как органа власти каждого государства обычно ограничиваются пределами территории данного государства. Поэтому для осуществления процессуальных действий за рубежом суду одного государства необходимо обратиться за содействием к судебным органам другого государства (вручить повестку о вызове в суд, допросить свидетелей, проживающих за границей, собрать доказательства и

совершить иное действие процессуального характера). Под судебным поручением в международной практике понимается обращение суда одного государства к суду другого государства с просьбой о производстве процессуальных действий на территории этого другого государства. Развитие международного сотрудничества привело к тому, что наряду с исполнением судебных поручений стало применяться более широкое понятие оказания правовой помощи, под которым в области международного частного права стало пониматься не только исполнение судебных поручений, но и содействие в получении информации об иностранном праве.

Согласно статьи 423 суды Республики Казахстан исполняют переданные им в порядке, предусмотренном законом или международным договором Республики Казахстан, поручения иностранных судов о производстве отдельных процессуальных действий (вручение извещений и других документов, получение объяснений сторон, свидетелей, производство экспертизы и осмотра на месте и др.), за исключением случаев, когда:

- 1) исполнение поручения противоречило бы суверенитету Республики Казахстан или угрожало бы безопасности Республики Казахстан;
- 2) исполнение поручения не входит в компетенцию суда.

Исполнение поручений иностранных судов о выполнении отдельных процессуальных действий производится в порядке, установленном законом, если иное не предусмотрено международным договором Республики Казахстан. Суды Республики Казахстан могут обращаться к иностранным судам с поручениями об исполнении отдельных процессуальных действий. Порядок сношений судов Республики Казахстан с иностранными судами определяется законом и международными договорами Республики Казахстан.

Действие судебного решения, вынесенного судом одного государства, в принципе ограничено пределами территории этого государства. Допустимость признания и исполнения иностранного судебного решения определяется законодательством конкретной страны и международными соглашениями, в которых она участвует. Признание решения иностранного суда означает, что оно служит подтверждением гражданских и иных прав и обязанностей в такой же степени, что и решение отечественного суда. В ряде случаев достаточно, чтобы решение было только признано (например, о расторжении брака). В других же случаях решение должно быть еще и исполнено, т.е. подвергнуто специальной процедуре по разрешению исполнения (например, выдача экзекватуры или регистрация в специальном реестре). Таким образом, признание иностранного судебного решения является необходимой предпосылкой его принудительного исполнения; для принудительного исполнения обычно устанавливаются дополнительные требования сверх тех, которые необходимы для признания решения.

В Республике Казахстан признаются следующие решения иностранных судов, не требующие по своему характеру исполнения:

- 1) затрагивающие личный статус исключительно граждан государства, суд которого вынес решение;
- 2) о расторжении или признании недействительными браков между казахстанскими и иностранными гражданами, если в момент расторжения брака хотя бы один из супругов проживал вне пределов Республики Казахстан;
- 3) о расторжении или признании недействительными браков между казахстанскими гражданами, если оба супруга в момент расторжения брака проживали вне пределов Республики Казахстан.

В Минской конвенции 1993 г. и соответственно в Кишиневской конвенции 2002 г. большое внимание уделено вопросам признания и исполнения решений. К числу

объектов признания и исполнения отнесены вынесенные на территории других участников конвенции решения учреждений юстиции по гражданским и семейным делам, включая утвержденные судом мировые соглашения по таким делам, нотариальные акты в отношении денежных обязательств, а также решения судов по уголовным делам о возмещении ущерба. Имеются в конвенциях правила, посвященные признанию не нуждающихся в исполнении решений, в том числе и решений о расторжении брака и по ряду других вопросов.

Признание и исполнение решений в настоящее время в РК допускается в соответствии с многосторонними соглашениями стран СНГ и с двусторонними договорами о правовой помощи, заключенными с государствами - участниками СНГ, Албанией, Болгарией, Венгрией, Вьетнамом, КНР, Кубой, Латвией, Литвой, Монголией, Чехословакией, Эстонией, Югославией, а также с Алжиром, Аргентиной, Грецией, Ираком, Испанией, Италией, Кипром, Тунисом и с некоторыми другими странами.

Признание и исполнение решений по отдельным категориям дел могут иметь место в соответствии и с некоторыми многосторонними международными соглашениями.

Завершая краткий анализ, необходимо подчеркнуть, что правовое положение иностранцев является важным юридическим средством в сложном механизме обеспечения общеправового принципа недискриминации в МЧП, создающим надежные гарантии обеспечения личных и имущественных прав частных лиц в отношениях с иностранным элементом. Законодательное закрепление правовых положений в национальном праве выполняет важную общепреventивную функцию, удерживая государства от необоснованных ограничений прав иностранных граждан под угрозой ответных негативных мер в отношении его собственных граждан за рубежом. В то же время скудность практического материала и отсутствие соответствующего теоретического обоснования затрудняют правильное понимание и могут отразиться на эффективности применения норм. Все это требует углубленного исследования вопроса. И, как нам представляется, дальнейшее совершенствование законодательства, как в материальном, так и в процессуальном правовом плане должно проводиться в соответствии с общими ориентирами, обозначенными в Концепции правовой политики РК, одобренной Указом Президента РК от 20.09.2002 г. № 949: «... процесс разработки законодательных актов должен характеризоваться решительным уменьшением количества отсылочных норм и оптимально возможной конкретизацией законов»

Литература:

1. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право РК. – Алматы, КазГЮА, 2001
2. Международное частное право. - Алматы: Гылым, 1998.
3. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право. - М.: БЕК, 2001. - С. 17.
4. Концепция правовой политики РК, одобренная Указом Президента РК от 20.09.2002 г. № 949 // Юридическая газета. - 2002. - № 40 (463). - С. 4–5.
5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 411-І.

КОНСТИТУЦИЯ - ЕЛІМІЗДІҢ ӨРКЕНДЕУІНІҢ КЕПІЛІ

Әуез Д.Б., Жузбаев Н.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Жоғарғы Кеңес 1993 жылғы 28 қаңтарда қабылдаған Конституция халық тәуелсіздігін, мемлекеттің егемендігін, билікті бөлу қағидаттарын, қазақ тілін мемлекеттік тіл деп бекітті. Аталған Конституцияның өзегі – парламенттік басқару нысанына негізделген республика құру еді. Осы Конституцияның негізінде елімізде ұлттық қауіпсіздікті, азаматтық құқықтар мен бостандықтардың нақты кепілдіктерін, демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекет құруды қамтамасыз етудің жаңа кезеңіне көшу басталды...

Бірақ... 1993 жылғы Конституция күнделікті болып жатқан өзгерістерге шұғыл түрде ілесе алмады. Жоғарғы Кеңес өзінің негізгі қызметі заң шығарудан гөрі, Үкіметтің қызметіне жиі араласатын. Нәтижесінде, республикалық органдар өзара қырғи-қабақ жағдайына жетіп, конституциялық дағдарысқа айналып кету қаупі туды. Ақыры ХІІІ шақырылған Жоғарғы Кеңеске сайлау бойынша Орталық сайлау комиссиясының кейбір актілерін Конституциялық Сот 1995 жылдың 6 наурызында Конституцияға кереғар деп таныды. Сол себепті Жоғарғы Кеңес өз қызметін тоқтатты.

Араға екі жыл салып, 1995 жылы қазіргі Негізгі заң - Конституция қабылданды. Жаңа Конституцияда президенттік институт – қызмет атқару механизмдері нақты тұжырымдалды. Конституцияның үстемдігі мен тікелей қолданылуы және мемлекеттік құрылымның негіздерін қорғау жөніндегі қызметтің ұйымдастырылуы Президентке тиесілі болды. Бұл билік тармақтарының тиімді жұмыс істеуіне және өзара іс-әрекет етуіне айрықша септігін тигізді. Сонымен бірге, халықтың мұң-мұқтажы Ата Заңда шынайы көрініс тауып, бекітілді.

Конституцияның жобасы екі рет жалпыхалықтық талқылауға ұсынылды. Мемлекет басшысы 1995 жылы жаңа Конституцияның жобасын талдау және оған тәуелсіз сараптаманы жүзеге асыру мақсатында Сараптық-консультативтік кеңес құрды. Оның құрамына еліміздің белгілі заңгерлерімен қатар шетелдік мамандар да кірді. Халықтан түскен 30 мыңға жуық ескертпе-ұсыныстарды қорыта келе, Сараптық-консультативтік кеңес Конституция жобасына мыңнан аса өзгертулер мен толықтырулар енгізді. Нәтижесінде, 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдум нәтижесінде, халықтың тікелей дауыс беруімен қолданыстағы Конституция – Ата Заң қабылданды.

Ата заң сөзі – Күн, Жер, Ана, Отан, Нан, Тәуелсіздік, тағы басқа қасиетті де қастерлі сөздермен қатар тұрады. Ата заңымыз қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылықты сақтап, еліміздің әрбір азаматының бақытты өмір сүруін қамтамсыз етеді.

Ата заң – елдің қорғаны. Алтын заңымыздың 34-бабында: «Әркім Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауды, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абырой мен ар-намысын құрметтеуге міндетті» деп көрсеткен. Жыл сайын Конституция күні ерекше мереке ретінде кең көлемде атап өтіледі. Біз осылайша ұлы заңымызды ұлықтап, қадір-қасиетіне мән беріп, бәрінен де биік, бәрінен де қымбат асыл дүниеміздей ардақ тұтамыз.

Конституцияның жоғары тұрғандығын арнайы мемлекеттік орган — ҚР Конституциялық Кеңесі қамтамасыз етеді. Конституцияның 74-бабына сәйкес, ел Конституциясына кереғар деп танылған заңдар мен халықаралық шарттар қол қойылуға жатпайды немесе тиісінше бекітілуге және күшіне енгізілуге тиіс емес. Заңдарды Конституцияға сай келеді деп тану оларға қол қою мерзімінің басталғандығын білдіреді. Конституцияда баянды етілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектейді деп танылған заңдар немесе өзге нормативтік құқықтық актілер күшін жояды және қолданыстан шығарылады. Сондай-ақ соттар мен өзге де құқық қорғаушы органдардың осындай заңға немесе өзге нормалық құқықтық актіге негізделген шешімдері де орындалуға жатпайды.

Біздің Конституция әлемдік қоғамдастықпен нарықтық экономикасын, азаматтық қоғамының барлық институттарын бекіту негізінде ел дамуының демократиялық жолын қамтамасыз ететін құжат ретінде бағаланды.

Ең алдымен, біздің Конституциямыз – адамзат баласының құқықтық-мәдени және құқықтық-саяси жағынан пісіп жетілген шағында қабылданған құжат. Бірнеше ғасыр бойы алғашқы конституционалистердің, олардың кейінгі ізін қуушылардың жиып-терген құндылықтары XX ғасырдың екінші жартысында ғана біртіндеп іске аса бастады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, адам құқықтары туралы пактілер, өзге де адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған халықаралық құжаттар бекітіліп, олар жекелеген мемлекеттердің ішкі құқықтық нормаларына айналуда

Ата Заң – Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет ретінде айқындайтын және оның ең қымбат қазынасы – адам мен адам өмірі, құқықтары мен бостандықтары екендігі жөніндегі заңды құжат.

Ата Заңның қабылдануы Конституциялық құрылыстың саяси-құқықтық негізін қалады, мемлекеттік тетік және саяси жүйенің негізгі қағидаттарын орнықтырды. Адам мен азаматтың Конституциялық мәртебесін белгіледі. Қазақстан Республикасының Ата Заңы елімізді дербес мемлекет ретінде ұлтына қарамастан, онда тұратын барлық адамдардың еркіне сәйкес жасалды. Ата заңымыздың алғы сөзінде «Біз ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп жазылған сөйлемнің мағынасының тамыры өте тереңде екені айтпаса да түсінікті. Бұл босқа жазыла салған сөздер емес. Себебі, Қазақстан халқының тарихи тағдырының бірлігі ел аумағында көптеген ұлт өкілдерінің ұзақ уақыт бойы қазақ халқымен бірге тұруы нәтижесінде қалыптасты.

Тәуелсіз Қазақстан Республикасы құрылғаннан кейін, елімізде тұратын барлық ұлттар мен ұлыстар егемен мемлекетті бір кісідей мойындады. Сөйтіп, олар өткен кезеңдердегі тағдырларының бірлігін іс жүзінде дәлелдей отырып, бірауыздан жас мемлекетті одан әрі дамытуға әзір екендіктерін білдірді.

Конституцияны қабылдай отырып біз, Қазақстан халқы, мемлекеттік биліктің бірден-бір қайнар көзі - өзінің егемен құқығын іске асырдық.

Қазақстан Республикасы өзінің демократиялы, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет екенін Ата заңы арқылы да бүкіл әлемге танытты. Қазақстан Республикасының Конституциясы егемен мемлекеттің конституциялық дамуының жаңа кезеңіне жол ашқан заңнамалық акт еді. Ата Заңның қабылдануы конституциялық құрылыстың құқықтық негізін қалады, мемлекеттік тетік және қоғамдық, саяси жүйенің негізгі қағидаттарын орнықтырды. Адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгіледі. Конституция Қазақстан Республикасы дербес мемлекет ретінде ұлтына қарамастан онда тұратын барлық адамдардың еркіне сәйкес жасалды. Ата Заңның алғы сөзінде «Біз ортақ тарихы бар, тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп жазылған сөйлемнің мағынасының тамыры өте тереңде екені айтпаса да түсінікті. Себебі, Қазақстан халқының тарихи тағдырының бірлігі ел аумағында көптеген ұлт өкілдерінің

жүздеген жылдар бойы бірге тұруы нәтижесінде қалыптасты. Олар әр кезеңде әр түрлі жолдармен біздің атамекенімізге қоныс аударды. Бірнеше ұрпақтар ауысуының барысында Қазақстанда болған саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени оқиғалардың қатысушылары мен куәгерлері болды. Бірлесе отырып, елдің тәуелсіздігін қорғады, жеңіс үшін майданда қатар жүріп ерлік көрсетті.

Халық – биліктің қайнар көзі, Конституция – көптің киелі сөзі. Қазақстан халқының қалауымен өмірге келген негізгі Заңымыз – тәуелсіздікпен егіз ұғым! Біз кемел Конституцияны тәуелсіздік арқылы қабылдадық. Ата заң – біздің азаттық алғалы атқарған барлық істеріміздің алтын таразысы болып табылады.

Қазақстан халқымен қабылданған Конституцияны сыйлау, салықты төлеу және қажетті жағдайда Отанды қорғау, тарихи және мәдени мұралардың сақталуына қамқорлық жасау, табиғат байлықтарына ұқыпты қарау – бұл барлығы қоғамда өмір сүруге табиғи құқығынан шығатын азаматтың конституциялық міндеттері.

Адамның табиғи құқықтарын мойындап, оларды негізгі конституциялық құқықтар мен бостандықтарда бекітіп, Ата заң оларды қорғау механизмін қамтамасыз етті. Республика Конституциясымен құқықтар мен бостандықтарды қорғайтын екі маңызды тәсілі бекітілді: сот арқылы және әкімшілік.

Бірінші кезеңде бұл өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғалуына құқығы. Құқықтық мемлекет жағдайында тәуелсіз сот адамның құқығын қорғауының негізгі құралы болып табылады.

ҚР Конституциясы қазақстандық қоғамың әртүрлі қоғамдық-саяси күштерінің келісімін қамтамасыз еткені Негізгі заңның басты әлеуметтік құндылығы болып табылады. Бұл Конституцияны саяси тұрақтылығының факторы, бейбітшілік пен келісімнің кепілі.

Еліміздің Ата заңы Қазақстанды мықты мемлекетке айналдырды. Ата заңымыздың арқасында елімізде бірлік пен қоғамдық татулық орнады, экономика мен демократия дамыды. Отандастардың бойында қазақстандық патриотизм қалыптасты. Ең бастысы Қазақстан тәуелсіз мемлекет ретінде әлемге танылды. Осыдан жиырма жыл бұрын, 30- тамызда Қазақстан халқы тарихи шешім қабылдап, еліміздің құқықтық өміріндегі жасампаз жаңа дәуіріне қадам басқан еді. Содан бері қарай тәуелсіздігіміздің тірегіне айналған Ата заң - мемлекет пен қоғамда орын алып отырған барлық саяси-экономикалық, әлеуметтік реформалардың ілгері басуына, дамудың қайнар бастауына айналды. Өткен 20 жылдан бері мемлекет пен қоғамның дамуындағы өзгерістер - демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнығу талпыныстарының бәрі - Ата заң қағидалары негізінде жүзеге асырылып келеді.

Тоқтала кетегін тағы бір жайт, Қазақстанның Ата заңы әлемдегі ең жас Конституциялардың бірі болып саналады екен. Расында, бүкіл мемлекеттік құрылымды айғақтайтын, елдіктің бастауы болып табылатын құжат енді ғана 20 жасқа толып отыр. Әрине, тарих ауқымымен айтқанда, бұл азғантай ғана мерзім. Десе де, осындай алмағайып заманда Қазақстанның Ата заңы уақыттың сынынан сүрінбей өтті, өзінің заман талабына лайықтығын жан-жақты дәлелдеді. Ал көптеген зерттеушілердің пікірінше, Қазақстанның Конституциясы әлемдегі жалпыадамзаттық құндылықтарды дәріптейтін ең үздік 50 конституцияның бірі болып саналады екен. Бұның өзі Ата заңымыздың үлкен әлеуетін білдірсе керек.

Мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін талқылау және шешу кезінде әрбір құқықтық санасы жоғары азамат Ата Заңда бейнеленген жауапкершілікті сезіне білуі қажет. Қоғамның бүгіні мен болашағы үшін, жалпы алғанда Ата Заңымызды құрметтеп, қорғап және маңыздылығын жоғалтпай сақтауымыз біздің, яғни әрбір Қазақстан Республикасы азаматының міндеті.

Бүгінгі күні Қазақстан ішкі тұрақтылығына жетті, әлеуметтік даму базасының сенімділігі қамтамасыз етілді, өңірдегі ең үздік экономика құрылды.

Экономиканың тұрақты дамуы экономиканың өсуіне және қаржылық мүмкіншіліктерге сүйеніп қажетті реформаларды жүргізуге мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 ж. № 4, 217-құжат (2011 ж. 02.02 күнгі жағдайы бойынша өзгерістермен толықтырулармен).
2. Котов А.К. Интерпретация Конституции и формирование прецедентного конституционного права // Проблемы развития конституционализма в Казахстане: Сб. материалов междунар. научно-практич. конф. — Алматы, 2002. — С. 35.
3. Баймаханов М.Т. Конституция и процесс построения правового государства // Избр. тр. по теории государства и права. — Алматы, 2003. — С. 374.
4. Казахстан: Стратегия обновления // Казахстанская правда. — 2003. 14 дек.
5. <http://www.turkystan.kz/kz/articles/view/56296>
6. <http://www.wkau.kz/index.php/ru/meropriyatiya-po-vospitatelnoj-rabote/749-ata-za-el-t-ra-tyly-y-men-birligini-negizi>

ӘӨЖ. 342

АТА ЗАҢ – КЕМЕЛ, БОЛАШАҚ КЕПІЛІ

Әуез Д.Б., Шымырбаева А.У.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Қазақстандағы болып жатқан демократиялық өзгерістер республиканың 1995 жылы қабылданған Ата Заңында өзінің басты көрінісін тапты. 1993 жылдың қаңтарында қабылдаған Ата Заң бұрынғы КСРО Конституциясының көшірмесіне айналған Қазақ КСР Конституциясымен салыстырғанда едәуір айырмашылығы мен өзгешелігі бар. Дегенмен бұл бірінші Ата Заңның елеулі жетіспеушілігі мен кемшілігі де болды. Оған басты себеп – еркіндік билігі қолына тимеген, оның дәмін татпаған, оған тиісті әзірлігі болмаған елде Ата Заңды асықпай, терең және жан -жақты байыппен қарап қабылдауға белгілі бір уақыт қажет етеді. Осыған қарамастан Конституциялық заң жүйесін қалыптастыруда, ондаған, жүздеген жылдар бойы тәжірбие жинақтаған өркениетті елдердің өткен жолдарын біздің жас мемлекетімізге аса қысқа уақыт ішінде жүріп өтуге тура келді. Сондықтан егемен елдің бірінші Конституциясын жасауда асығыстыққа жол берілді. Нақтылап айтсақ, бірінші Конституцияны жасау барысында ел ішінде болып жатқан саяси – экономикалық және әлеуметтік т.б. процестерді бірден ой елегінен өткізу, мемлекетіміздің мүмкіндіктері мен жоспарлары ғылыми тұрғыдан нақты салмақтау әлі мүмкін болмады.

Конституция жобасын жасаушылар көп жағдайда «еркіндік» сөзінен туындаған асқақ сезімнен шыға алмады. Оның үстіне бұған біздің қоғамның тарихында осы уақытқа дейін орын алған коммунистік қиялдар мен қағидалар да өзінің едәуір ықпалын тигізді. Осындай себеп – салдарға байланысты жас тәуелсіз мемлекеттің жаңа Конституциясын қабылдау қажеттілігі уақыттың өзі алға тартты. Оны 1995 жылғы

наурыз айында өте қауырт оқиғалар да жеделдете түсті. Ол оқиға Республика Жоғарғы Кеңесінің бүкіл құқықсыздығын танудан және бұрынғы Конституциялық тұжырымдарының біршама күйкіліктерінің көрініс беруінен айрықша байқалды. Сондықтан бұл шым – шытырық жағдайлар елімізде Конституциялық реформалар проблемасын тез арада шешуді күн тәртібіне қойды. Өйткені жаңа нарықтық кезең жалпы мемлекет көлемінде экономикалық реформалардың одан әрі тәжелуін, саяси өзгерістер мәселелеріндегі бөгілуді жоюды талап етті. Мұның өзі батыл әрі принципті саяси және заңды бетбұрыс қажеттілігін туғызды. Нәтижесінде Қазақстан азаматтарының тікелей еркін білдіру, бүкіл халықтық дауыс беру арқылы 1995 жылы 30 тамыздағы референдумда еліміздің жаңа Конституциясы қабылданды. Оған қатысқан адамдардың 90 % - ы біздің мемлекетіміздің жаңа Ата Заңын жақтап дауыс берді.

Жаңа Конституцияға, оның алдыңғысымен салыстырғанда, көптеген өзгеріс, ғылыми қағидалар енгізілді. Егер бұрынғы Ата Заң төрт бөлім, 21 – тарау, 131 – баптан тұрған болса, кейінгісі көлемі жағынан да едәуір қысқарып, 9 – бөлімнен, 98 – баптан тұрады. Жаңа Конституцияда еліміздің экономикалық күш – қуаты мен мүмкіндіктері ғылыми тұрғыдан тиянақталып, халықтың әлеуметтік топтарына тиісті кепілдікті құқықтар беретін көкейкесті мәселелерді шешу ескеріледі.

Жаңа Ата Заң баптарын талдау барысында байқалатыны, ол – құқықтық мемлекет құруда бағдаршам іспеттес. Яғни өзімізге үлгі етіп отырған өркениетті елдер қатарына бір табан жақындай түскеніміздің жарқын куәсі сияқты болған. Конституцияның кіріспесінде: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады: оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - делінген.

Мұның өзі Қазақстан халқының Ата заң арқылы болашаққа егемен құқығын жүзеге асыратынына ешқандай күмән келтірмейді. Жаңа Конституцияда тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің халықаралық беделін жоғарылатудағы тарихи маңызы ерекше аталып көрсетілген. Онда біздің егеменді мемлекетіміздің әлем қоғамдастығы алдындағы мән мағынасы, рухы мен бүкіл болмысы, оның өркениетті даму кезеңінің ерекшеліктері, әлемдік демократиялық құндылықтары жан – жақты көрініс тапқан.

Ата Заңда сондай – ақ қоғамда қолданылып жүрген жаңа ұғымдар мен атаулардың ғылыми және күнделікті айналымға енгізілгенін байқау қиын емес. Соның арқасында жаңа кезеңдегі нарықтық термин атаулары арнаулы, түбегейлі теориялық және қолданбалы салаға ауысты, қоғам тұрмысының ажырамас бөлігіне айналды. Бұл Конституцияның сөзсіз жаңашылдығы.

Ата Заң бойынша республикамызда демократиялық Президенттік басқаруға жол ашылды. Соған сәйкес Президенттің саяси бөлігі де қуатты.

Президент Конституциялық негізде Парламентті шақыру немесе тарату және заң шығару бастамашысы құқығына ие. Сонымен бірге Президент Конституция талабына сәйкес Заң шығарушы, атқарушы және сот биліктері арасында өзара, өкілетілдікті, олардың ара – қатынасын үйлестіреді. Оны Президенттің 1996 жылдың маусым айында Парламент пен Үкімет арасындағы қарым – қатынаста туған дағдарысты еш қандай дау – дамайсыз Ата Заң баптарының талабына сәйкес ойдағыдай шешу тәжірбие жүзінде көрсетіп берді.

Конституцияда Президенттік республика жағдайындағы Парламент құзыры айқын білгіленген. Ол халық қамын ойлап, оның мүддесін қорғайтын демократияшыл әрі баршаға түсінікті заңдар шығарып, қабылдайтын орган. Парламент – Сенат және мәжіліс палаталарынан тұрады. Бұған дейін Парламентте мұндай екі палата деген ұғым болған емес. Ата Заң екі палаталы парламенттің ерекшеліктері де егжей – тегжейлі көрсетілген. Сондай – ақ, Парламент қызметінің тиімділігін арттырып, оның

депутаттық корпусының кәсіби шеберлігін шыңдауға бағытталған бірқатар нормалары белгіленген.

Жоғары мемлекеттік органдар жүйесіндегі үкіметтің тиісті орны, сот билігінің, прокуратураның қызметтері де айқындалған. Әсіресе, сот жүйесін жетілдіруге бағытталған жаңа реформа жүргізуге назар аударылған.

Конституцияға сәйкес жалпы және төрелік соттар жүйелері біріктіріледі, соттар мен судьялардың әділетті үкім шығаруға құқықтық кепілдіктерін нығайтқан мәртебесі заңды түрде белгіленді. Олардың қызметіне араласуға жол берілмейді, судьялардың ісіне қол сұғуға болмайды. Нақты істері бойынша олар ешкімге есеп бермейді және тек Конституция мен заңға ғана бағынады.

Ата Заңның ерекшелігі – ол билік тармақтарының ешқайсысына, мемлекеттік лауазым иелеріне конституциялық құқықтарды бұзуға жол бермеуінде. Мейлі, ол елдің Президенті немесе қатардағы қызметкер болсын, негізгі конституциялық құқықтарды, соның ішінде адам құқықтары мен бостандығын аяққа басуға жол бермейді. Бұрынғы Ата Заңда көрсетілген, бірақ жете тиянақталмаған көптеген маңызды мәселелердің түйіні жаңа Конституцияда жаңаша шешілген. Оның, әсіресе, мемлекеттік, жер, тіл, азаматтық, негізгі құқықтар мен бостандық сипаты туралы, қос палаталы, парламент құрылымы және Президентті айып тағу арқылы қызметтен кетіру мәселесі жөніндегі баптар мен тармақтарын айқын көруге болады.

Қазақстан Конституциясының жаңа бір басты тарихи маңызы ұлт мәселесіне ерекше көңіл бөлуі дер едік. Оның өзіндік себебі де бар. Өйткені еліміздің тәуелсіздік алған алғашқы жылдарында ұлтаралық қатынастарға бірқатар түсінбеушілік орын алады. 1992 – 1993 жылдары әрбір төртінші қазақстандықты ұлтаралық қатынастардың ушығу қатері қатты мазалаған еді. Бүгінгі таңда, кейбір деректерге қарағанда осы мәселелерге байланысты біршама алаңдаушылық білдірген қазақстандықтардың саны 5-6% - ға дейін төмендеген. Оған, әрине, елімізді мекендеген жүздеген ұлт пен ұлыс өкілдерінің енді ешқандай этникалық ұлтына қарамастан, барлық мүдделерінің қорғалып отырғандығының нәтижесі. Мұның өзі біздің Ата Заңда ерекше атап өтілген.

Сондықтан Қазақстан халықтарының бір тұтастығы, ұлтаралық келісімі, мемлекеттікті одан әрі нығайту, дамыту аясында ерекше маңызды. Түрлі ұлыстарының өкілдері тұрып жатқан ел халқының басын біріктіру, оны күнделікті жүзеге асыру Конституция қағидалары мен баптарында жан – жақты қарастырылған.

Тіл туралы саясат заңды құбылыс. Өйткені тіл ұлттық мүдделерінің нәзік тоғысқан қызу нүктесі. Қазір қазақ және орыс тілдерінде және одан басқа он жеті ұлт тілінде оқытатын жүздеген мектеп, 12 тілді шығатын газеттер мен журналдар, 11 және 6 тілді хабар жүргізетін теле және радио тұрақты қызмет етеді. Тіл саясатын іске асыруда Қазақстан халықтары Ассамблеясымен бірқатар ұлттық мәдени орталықтарының белсенді түрде жұмыс жүргізіп отырғанын атап көрсеткені жөн.

Дегенмен тіл мәселесі, соның ішінде мемлекеттік тілді қолдану, қазақ халқы арасында айрықша алаңдаушылық туғызуда. Мәртебесі мемлекеттік болып бекітілгенімен қазақ тілі осы кезге дейін білім, ғылым, іс жүргізу саласында өзінің лайықты орнын таба алмауы кім кімді де қынжылтатын даусыз. Ал, оның есесіне әлі күнге дейін халық өкілдері жиналған түрлі деңгейдегі бас қосу, ғылыми форумдар, Парламент, Үкімет пен Ассамблея мәжілістері орыс тілінде өтіп келеді. Қазақ тілі бұрынғысынша тек жергілікті халықтың арасында, онда да тек күнделікті тұрмыст ғана азлы – көпті қолданудан аспауда. Сондықтан бұл жағдайды ескере отырып, 1997 жылғы шілдеде қабылданған, «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы Заңның» орындалуына бықылау жасау, оны іске асыруда лауазымды адамдардың, мемлекеттік қызметкерлерінің жауапкершілігін күшейту, тіл саясатын жүргізу үшін мемлекет қорынан тиісінше қаржы бөлу, бүкіл баспасөз, теле және радио хабарларының тең жартысын қазақ тілінде жүргізу алда тұрған аса маңызды міндет.

Жаңа Конституцияда республиканың азаматтығы туралы талас- тартысқа біржолата нүкте қойылған. Онда бұрынғы КСРО –ның ыдырауы және егемен мемлекеттердің Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құру кезінде азаматтық мәселе жөніндегі орын алған алуан қиғаштықтар мен қайшылықтар нәтижесінде жинақталған өмірлік тәжірибе де жете ескерілген. Осыған байланысты Қазақстан Конституциясында қос азаматтық болмайтыны заң жүзінде бекітілді. Ата Заңда бүгінгі таңда іс жүзінде орындалмайтын, азаматтарды қызметпен қамтамасыз ету құқығы қысқартылып, оның орнына. Білім беру, тұрғын үй денсаулық сақтау саласын мемлекет тарапынан тегін қаржыландыру өткен кеңес қоғамының қанжығасында кетті. Енді азаматтарға тек мемлекеттік оқу орындарында, орта білім беру және жоғары оқу орындарында іріктеп сұрыптау арқылы тегін білім алуға кепілдік берілген. Мұның өзі елдің нарықтық экономикалық жолына түсуінің айқын дәлелі іспетті. Ата Заңды азаматтардың құқықтары мен оларға қойылатын талаптар жөнінде де жан – жақты көрсетілген.

Қазақстан жаңа Конституцияны қабылдау арқылы дүниежүзілік қауымдастықтан өзінің лайықты орнын алды. Ата Заң еліміздің көшпелі және одан әрі алға даму кезеңіндегі маңызды тарихи құжат. Сондықтан республиканың әрбір азаматы оның мазмұны жете біліп, талаптары мен қағидаларын мүлтіксіз сақтауға, мемлекеттік нышандары құрметтеуге міндетті.

Әдебиет:

1. Мусин Ч. Қазақстан тарихы. Алматы «Норма-К» 2008ж.
2. Аманжолов К. Қазақстан тарихы Алматы «Білім» 2004ж.
3. Сабырұлы С. Қазақстан тарихы. Алматы «Білім» 2006ж.
4. Артықбаев Ж.О. Қазақстан тарихы. Астана «Алматы кітап» 2010ж.

УДК 93/94

КОНСТИТУЦИЯ И ЕЕ РОЛЬ В ГОСУДАРСТВЕ

Бакиев С.С.

(Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана)

Важнейшим достижением демократического устройства власти является правовое государство. Уже в глубокой древности, когда возникли первые государства, народ хорошо почувствовал на себе его беспощадную силу. Принуждение, нередко и насилие стали характерными чертами государственного управления. И тогда же возникает великая идея о соединении силы государства и справедливости права. Разумно устроенным представлялось такое государство, в котором право поддерживается и защищается самим государством. Тогда государство становится справедливым, правовым.

Древнегреческий философ Платон, размышляя о государстве и законе, полагал, что государство вообще возможно только там, где господствует справедливый закон. В справедливых законах Платон усматривал спасение государства и все блага, какие только могут даровать людям боги. Его ученик Аристотель также отстаивал мысль о необходимости господства справедливых законов, права. Там же, где отсутствует власть права, утверждал философ, не может быть и разумно организованного общества.

Римский мыслитель Цицерон также утверждал мысль о том, что источником права является народ. Людям, как Божьим творениям, рассуждал философ, от природы присущи разум, право, справедливость. Поэтому право-это естественное право, оно вытекает из разумной природы человека и всего окружающего мира как творение божественного разума.

Немецкий философ И. Кант считал, что государство-это союз множества людей при господстве права. Он сформулировал категорический императив в сфере государственного устройства: государство должно быть правовым, с разделением властей. Таким образом, в сфере права, так же, как и в сфере морали действует категорический императив, основанный на понятии долга: как гражданин, так и государство обязаны подчиняться строго определенным и общепринятым ограничениям-законам, и это разумное ограничение есть подлинная свобода.

К идеям Канта и его великих предшественников много раз обращались передовые мыслители всех стран мира, общими усилиями вырабатывая учение о справедливом устройстве государства.

Именно идеи великих мыслителей легли в основу нашей Конституции, в которой заложены ориентиры на построение демократического общества и правового государства.

В нашей республике за годы независимости заложен прочный фундамент экономики и государственности, реализована собственная модель обеспечения общественной стабильности, межнационального согласия, формирования казахстанской идентичности и общекзахстанского патриотизма. Сегодня Казахстан занимает достойное место в международном сообществе, и наши достижения признаны во всем мире.

В этом году исполняется 20 лет Конституции РК. В истории нашей государственности насчитывается пять Основных законов, три из которых были приняты в советское время и отвечали духу того времени. Первой была Конституция Казахской Автономной ССР 1924 г. Вторая была разработана в 1937 году на основе сталинской конституции 1936 года. Третья Конституция Казахской ССР 1978 года вошла в историю как «Конституция социализма с человеческим лицом». Все эти документы не отражали суверенных прав республики, и в основном выполняли политико-пропагандистские функции.

Однако идеи отечественного конституционализма своими истоками уходят в глубь веков и коренятся в обычном праве казахов. Важную роль в их формировании сыграли такие документы 15-17 веков как «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті Жарғы» Тауке хана. Именно в них были закреплены ценности правового строя, самоуправления, свободы и справедливого суда, утвердившиеся в казахском кочевом обществе на просторах Великой степи. Доминирующая регулятивная позиция и импульс саморазвития казахского права «Жарғы» сохранилась до новейшего времени.

Н.А. Назарбаев, характеризуя «Жеті-жарғы», наряду с «Қасым ханның қасқа жолы» и «Есім ханның ескі жолы» отмечал, что «эти правовые памятники отразили вековую мечту казахского народа о единении и обретении самостоятельной государственности»[1]. Великий Абай в третьем слове «Назиданий» сожалел о том, что «не каждый бий помнит сейчас “старые истины”, завещанные Есим ханом, или “светлый путь”, проторенный Касым ханом или “Семь сводов законов”, оставленных мудрым Тауке»[2].

Заметным явлением в развитии конституционных идей стал проект Конституции, подготовленный партией Алаш в начале 20 века.

Обретение суверенитета, преодоление тоталитаризма и переход Казахстана к демократическому обществу обусловили необходимость в разработке и принятии новой Конституции. 16 декабря 1991 года на заседании Верховного Совета РК был принят Конституционный закон РК «О государственной независимости Республики Казахстан». Этот документ стал важным законодательным этапом процесса суверенизации Казахстана. С этого акта, вобравшего в себя достижения правовых, социально-экономических и политических преобразований в Казахстане, начался новый этап конституционного развития республики. По существу, этот закон стал временной конституцией Казахстана, поскольку нормы Конституции Казахской ССР 1978 года и иных законодательных актов того периода действовали, если они не противоречили конституционному закону.

28 января 1993 года была принята первая Конституция суверенного Казахстана. Впервые в Основном законе было закреплено положение о высшей юридической силе Конституции и ее прямом действии на территории Казахстана. В новой Конституции впервые были употреблены понятия светского и унитарного государства. Основной закон существенно расширил права и свободы человека: шесть его глав были посвящены вопросам гражданства, прав и свобод гражданина. Нашли свое отражение в Конституции 1993 года и вопросы собственности, однозначно закреплён принцип осуществления государственной власти путем разделения ее на три ветви.

Безусловно, созданная в переходный период, в условиях обретения независимости, смены государственной правовой системы и утверждения страны на пути демократических развития Конституция 1993 года не могла удовлетворить потребности современного развития. Это обусловило принятие новой Конституции, приоритеты которой Президент Н. Назарбаев изложил еще в марте 1995 года на заседании Ассамблеи народов Казахстана. В самом начале работы над проектом Конституции Президент четко сформулировал перед разработчиками свое видение сути Основного закона: «Нам не нужно копировать чью-то конституцию. Наш Основной закон должен иметь казахский почерк, включать древние казахские традиции и казахское видение будущего, к которому мы стремимся».

30 августа 1995 года путем прямого волеизъявления граждан РК на всенародном референдуме была принята новая Конституция республики, устранившая недостатки прежнего государственного устройства.

Проголосовав за Конституцию, казахстанцы высказались, прежде всего, в поддержку курса Президента республики на проведение в стране политических и экономических преобразований, в пользу основных принципов и ценностей, заложенных в ее основу. Эти принципы - приоритет прав и свобод личности, курс на построение гражданского общества, реальная демократия, развитие и укрепление казахской государственности. Новая Конституция учитывала особенности национального развития республики, где новая государственность создавалась на исконно казахской земле, богатой своими культурными и духовными традициями.

Конституция РК 1995 года представляет собой принципиально новый документ, которая проявляется, прежде всего, в новых принципах, закреплённых в ней. В Конституции уже нет положений об особом характере государственности как самоопределившейся казахской нации. При этом нисколько не ущемляется историческое и этническое самосознание казахского народа, его законное право на свою государственность. Оно отражено в названии государства – Республика Казахстан. Единственным источником власти государства признается народ Казахстана, который составляет не только казахская нация, но и все другие национальности.

Следует отметить, что новая Конституция значительно повысила статус Президента и закрепила конституционное положение об учреждении президентской формы правления. Президент РК выступает символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина, обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти перед народом.

Одним из характерных признаков Конституции 1995 года является ее приверженность общепризнанным демократическим и правовым принципам. Нормы и положения нового Основного закона разработаны в соответствии с огромным опытом мирового конституционного законодательства. Основной закон конституционно закрепляет приоритет прав и свобод человека и гражданина, что, безусловно, является большим прогрессивным шагом вперед на пути демократических преобразований. Вместе с тем, Конституция определяет не только права личности, но и его обязанности: каждый обязан соблюдать Конституцию и законы, уважать государственные символы страны, права, свободы, честь и достоинство других людей.

Однако реализация принципов и норм, заложенных в Конституции, возможна только в результате сознательных и решительных действий. Необходимо понимать, что эффективность Конституции будет обеспечена лишь в том случае, когда она будет воспринята не как очередная декларация намерений, а политико-правовой документ, служащий защите прав и свобод человека, укрепления национального согласия и суверенитета Казахстана. Поэтому очень важно, чтобы в общественном сознании укрепилось правильное понимание места и роли Конституции в жизни общества и государства, понимание того, что Конституция будет реальной лишь при условии, что в ее реализации примут участие не только государственные органы, но все общество в целом.

Основной закон скрепил единство народа, объединил на казахской земле людей всех национальностей, связанных общей исторической судьбой. Именно Конституция стала гарантом соблюдения прав и свобод граждан суверенного Казахстана.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. В потоке истории. - Алматы. 1999
2. Абай. Слова назидания. - Алма-Ата: Жалын, 1982
3. Абдильдин С. Становление парламентаризма в Казахстане. - Санкт-Петербург, 1993

УДК 342 (574)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДА ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Батырбекова З.А., Жұмасұлтанова Ғ.Ә.

(Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

«Тіл – халықтың тарихы, шежіресі, халықтың күллі өмірінің жаңғырығы мен ізі, онан сол тілді жасаушы халықтың арманы мен үміті, қайғысы мен қуанышы, күллі рухани өмірінің үні естіліп тұрады. Тіл – адам қатынасының аса маңызды құралы.

Тіл – адам баласы қоғамының өмір сүруінің және дамуының қажетті шарты. Ол әрбір адамға ана сүтімен бірге еніп, қалыптасады», - деп К.Аханов айтқандай, тіл – біздің өміріміз бен қоғамымыздың ажырамас бөлігі. Қазіргі Қазақстанда тіл мәселесіне көп мән беріледі. Әсіресе, үш тұғырлы тіл туралы айта кеткен жөн.

Елбасымыз «Үш тұғырлы тіл» туралы идеяны алғаш рет 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының XII құрылтайында жария етіп, 2007 жылғы жолдауында “Тілдердің үштұғырлылығы” атты мәдени жобаны кезең-кезеңмен іске асыруды ұсынды [1]. Бұл жоба бойынша Қазақстан халқы үш тілде сөйлейтін жоғары білімді ел ретінде бүкіл әлемге танылуы тиіс. Бұлар: қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі.

Біздің халқымыз үшін қазақ тілінің маңыздылығын және оның еліміздегі орын алуы туралы қазақ халқының зиялы азаматтарының ерте заманнан бастап айтқандары белгілі. Қазіргі уақытта да бұл мәселеге мемлекет тарапынан аса назар аударылатындығы баршамызға мәлім. Мысалға айтатын болсақ, Елбасымыз өз еңбектерінде бұл мәселені назардан тыс қалдырмайды. Соның ішінде Президентіміздің біз үшін аса маңызды 2012 жылғы Жолдауындағы тіл мәселесіне байланысты ойларын айтуға болады. Оның айтуы бойынша: «Қазақ тілі – біздің рухани негізіміз. Біздің міндетіміз – оны барлық салада белсенді пайдалана отырып дамыту. Біз ұрпақтарымызға бабаларымыздың сандаған буынының тәжірибесінен өтіп, біздің де үйлесімді үлесімізбен толыға түсетін қазіргі тілді мұраға қалдыруымыз керек. Бұл – өзін қадірлейтін әрбір адам дербес шешуге тиіс міндет. Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Келер ұрпақтың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады. Біз қазақ тілін жаңғыртуды жүргізуге тиіспіз. Тіл саясатын сауатты және дәйекті, қазақстандықтар сөйлесетін бірде-бір тілге қысым жасамай жүргізу керек» [2]. Осыдан Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 2025 жылға қарай қазақстандықтардың 95 пайызы қазақ тілін білуге тиіс деген талап қойып отыр.

Бұл талаптарды орындауда елімізде шаралар жасалып жатыр. Соның нәтижесінде қазірдің өзінде еліміздегі оқушылардың 60 пайыздан астамы мемлекеттік тілде оқиды. Мемлекеттік тіл барлық мектептерде оқытылады. Осындай шараның қолданылу барысында, біздің ойымызша, елімізде он-он екі жылдан соң жаппай қазақша білетін қазақстандықтардың жаңа ұрпағы қалыптасады деген сенімдеміз.

Қазақ тілі – тек қазақ халқының тілі емес, мемлекеттік тіл – ортақ тіліміз. Қазақстанда тұратын, оны Отаным деп қабылдайтын, өзін Қазақстанның патриоты деп есептейтін азаматтардың тілі. Әрине, Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде. Себебі, әрбір ұлт өз ана тілін меңгеріп, күнделікті өмірде кеңінен қолданбаса, оны жекеленген ұлт деп толық айта алмаймыз. Сондықтан да Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев бұл мәселеге ерекше назар аударады. Ол өзінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Жолдауында: «Қазақ қазақпен қазақша сөйлессін, сонда ғана қазақ тілі барша қазақстандықтардың жаппай қолданыс тіліне айналады. Тілге деген көзқарас, шындап келгенде, елге деген көзқарас екені даусыз. Сондықтан оған бей-жай қарамайық. Қазақ тілі жаппай қолданыс тіліне айналып, шын мәніндегі мемлекеттік тіл мәртебесіне көтерілгенде, біз елімізді «Қазақ елі» деп атайтын боламыз» - деді [2]. Осыған орай, қазақ тілі 2025 жылға қарай өмірдің барлық саласында үстемдік етіп, кез-келген ортада күнделікті қатынас тіліне айналады деген үміттеміз.

Енді келесі кезекте біздің республикамызда мемлекеттік тілмен бірдей дәрежеде қолданылатын орыс тіліне тоқталамыз. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан Ресей империясының, кейіннен КСРО-ның құрамында болды. Сол уақытта орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі болып бекітілді. Қазақстандағы орыс тілділіктің ерекшелігі осы тілде сөйлейтін адамдардың көпшілігі этникалық орыстар еместігінде болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының 2-бабында мемлекеттік ұйымдар мен өзін-өзі басқару органдарында қазақ тілімен бірдей дәрежеде орыс тілі қолданылатындығы жазылған [3]. Орыс тілі жаңа Қазақстан жерінде XX ғасырдың басында кеңес билігі орнауымен, түрлі этникалық топтардың көшірілуімен, орыстандыру саясатының орнатылуының нәтижесінде кең таралды және ұлтаралық қатынас тіліне айналды. Орыс тілін білу – біздің ұлтымыздың тарихи артықшылығы екені баршаға белгілі. Бұл жайлы қазақтың біртуар ақыны ұлы Абай да айтып өткен болатын. Ақын «Орысша оқу керек, хикметте, мал да, өнер де, ғылым да – бәрі орыста зор», «сен оның тілін білсең, көкірек-көзің ашылады» дейді [4]. Дәл осы орыс тілі арқылы қазақстандықтар бірнеше ғасыр бойы қосымша білім алып, ел ішінде де, шет жерлерде де өз дүниетанымдары мен араласатын ортасын кеңейтіп келе жатқанын жоққа шығармауға тиіспіз.

Бүгін елімізде 136 ұлт пен ұлыстың өкілдері бір тудың астында тату-тәтті ғұмыр кешіп жатыр. Қазақстанның көпұлтты халқының татулығы, ынтымақтастығы, бейбітшілігі – біздің еліміздің ең басты байлығы. Осыған байланысты Елбасымыз тіл саясаты бірде-бір тілге қысым көрсетілмей жүргізілу қажеттігін айтып өтті. Қазақстанда мемлекеттік тілдің рөлі, орыс тілінің ресми мәртебесі және барлық этностар мен олардың мәдениеттерінің тең жағдайда дамуы туралы мәселе шешілген. Болашақта бүкіл азаматтардың мемлекеттік тілді білуі бізді бұрынғыдан бетер теңдестіріп, бірлікті нығайта түседі. Ширек ғасырдан бері біз тіл саясатында айқын бағытпен келеміз – мемлекеттік тілді біртіндеп дамытудамыз және бүкіл этностар тілдерінің дамуы үшін жағдайлар жасаудамыз. Бүгінде Қазақстан тұрғындарының көпшілігі кем дегенде екі тілде сөйлейтін елдердің бірі. Мемлекеттік тілдің жоспарлы дамуы орыс тілінің дәрежесіне нұқсан келтірмеуі тиіс. Бізге мемлекеттің келешегі, болашақ дамуы үшін ең негізгі сыртқы саясаты – көршілермен тату болуымыз керек. Онсыз мемлекеттің болашағы бұлыңғыр болады», -деді ол [5].

Орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас пен интеграциялық қызметтердің дінгегі. Ақпараттық кеңістігімізде орыс тілі әлі де маңызды рөл атқаратынына ешкім де дау айта алмас. Сондай-ақ, әлемдік алты ресми тілдің қатарына кіретін орыс тілін меңгеруге бәсекеге қабілетті ұлттың кез-келген өкілі ұмтылуы тиіс деген отандық ғалым Н. Кекілбекованың пікірімен келісуге болады. [6].

«Үштұғырлы тіл» идеясының үшінші құрамдас бөлігі – ағылшын тілін үйрену. Бүгінгі таңда ағылшын тілін меңгеру – ғаламдық ақпараттар мен инновациялық технологиялардың ағынына кіру деген сөз. Әлемдік білім алу кеңістігінде интеграциялық үрдістердің тереңдеп кең қанат жайған жағдайында ағылшын тілін оқыту өзекті болып отыр. Әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болу егемендік алған еліміздің жаңа даму кезеңінде, оның дүниежүзілік аренаға шығып, басқа елдермен саяси-экономикалық, мәдени қатынастарды калыптастыруы, Қазақстан Республикасының Біріккен Ұлттар Ұйымына мүше болуы, әр түрлі дипломатиялық қызмет атқаруы ағылшын тілінің рөлін көтеруді қажет етеді. Қоғамдағы геополитикалық, коммуникациялық, технологиялық өзгерістер және интернет жүйесі арқылы тілдесу әр түрлі мамандықтағы, әр түрлі жастағы адамдардың санын мейлінше көбейте түсуде. Осыған байланысты шетел тілдерін пайдалану

қажеттілігі де артып келеді. Тіл – тек қатынас құралы емес, тілін үйреніп жүрген елдің рухани байлығын меңгеруде де үлкен рөл атқарады. Осы мәселені қолданысқа алуда елімізде ағылшын тілін игеруде серпіліс жасау мақсатымен 2013 жылдың 1-қыркүйегінен бастап ағылшын тілін 1-сыныптан оқыту енгізілді.

Бүгінгі күні тәуелсіздікке қол жеткізген жылдардан бері әлемдегі көптеген елдермен саяси-әлеуметтік, экономикалық және мәдени байланыс жасауға кеңінен бет бұрдық. Бұл қарым-қатынастың нәтижелі болуы, ел мен елдің, халық пен халықтың өзара ынтымақтасқан бірлігін өркендеуге тіл білудің мәні күн сайын арта түсуде. Елімізде бұл жайлы біраз қоғамдық пікірлер айтылуда. Мысалы, ағылшын тілінің мәртебесі жөнінде мынадай пікір бар: «Көптілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіншілік беретін бүгінгі күнгі ең басты қажеттілік» [7].

Ағылшын тілі – халықаралық тіл. Ағылшын тілі қазіргі таңда халықаралық қарым-қатынас тілі және дүние жүзіне кең таралған тіл болып танылады. Қазіргі кезде ағылшын тілі АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Австралия сияқты көптеген дамыған мемлекеттердің ресми тілі, БҰҰ-ның алты ресми тілінің біреуі. Дамыған отыз елдің ішіне кіру үшін бәсекеге қабілетті жан-жақты дамыған маман дайындауға көп мән берілуде.

«Ағылшын тілі бізге әлемдік аренаға шығу үшін қажет. Бүгінгі таңда әлемдегі шығарылатын оқулықтардың 85 %-ы ағылшын тілінде. Қазақстанда 3,5 мың шетелдік компаниялар жұмыс істеуде. Біз олармен қандай тілде сөйлесеміз? Үштілділік біз үшін қалыпты жағдай болуы тиіс», - деді Елбасы Н.Ә. Назарбаев [8].

Расында да, ағылшын тілін білу жастарға әлемнің ең үздік ЖОО-да білім алуға, алдыңғы қатарлы мемлекеттерде тәжірибе жинауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әлемнің әр түкпірінде кәсіпкерлікпен айналысудың, іскерлік қарым-қатынас жасаудың маңызды талабы болып табылады. Бірнеше тілді меңгерген азаматтардың өз елінде де, шетелде де бәсекеге қабілетті тұлғаға айналары сөзсіз. Қазіргі уақытта қазақстандық қоғамда ағылшын тілін білу жас ұрпақтың жаңа ақпарат алуында үлкен мүмкіндіктер береді деген пікірмен де келісуге болады.

Тәжірибе көрсеткендей, тіл – мәдениеттің кілті, ұлттық бірліктің жалпы механизмі, ұлттың әлеуметтік құрылым болуының басты құралы. «Тілі бірдің – тілегі бір», «тіл тағдыры – ел тағдыры» екендігін жадымызда ұстай отырып, ел бірлігінің негізі – тіл бірлігіне қол жеткізу жолында қызмет ету – парыз», - дейді Д. Ғаббасова. Сондықтан да, «жас ұрпақтың қазақ тіліне деген сүйіспеншілігін, өзге тілдерді оқып-білуге деген қызығушылықтары мен ұмтылысын арттыру арқылы олардың Отанға деген махаббатын оятып, өз тағдырын ел тағдырымен мәңгілікке байланыстыратын ұрпақ болып қалыптасуына қол жеткізу басты міндетіміз болып табылады» - деп жалғастырады осы отандық ғалым [9].

Жоғарыда айтылғандың барлығын ескере отырып, тіл тағдыры – ел тағдыры деп айтсақ қателеспейміз. Өркениетке құлаш ұратын елдің өрісі қашанда білікті де, саналы ұрпақпен кеңеймек. Өркениеттік өрелік алға шығып, жаһанданудың лебі есіп тұрғанда көп тілді игергенге ешкімнің таласы бола қоймайтыны анық. Әлемдегі мүйізі қарағайдай елдердің санатына енуді көздеген халықтың басты мақсаты сауатты ұрпақ тәрбиелеу болып табылады. Ол дегеніміз – өз ана тілін терең меңгерген, сол тілде еркін сөйлей алатын, сонымен қатар бірнеше халықтың тілін білетін ұрпақты тәрбиелеу. Білім мен ғылымның, инновацияның, жалпы Қазақстанның дамыған жағдайында Елбасы біздің алдымызға үш тілді меңгеру

қажеттігін қойды. Қазақстан азаматтарының, яғни, біздің парызымыз – «өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегендей, мемлекеттік тілді меңгеріп қана қоймай, шет тілдерді де білу деп ойлаймын.

Сонымен, біз көрсеткендей тілдердің үштұғырлылығы – уақыт талабы. Үш тілді білу жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашады. «Үш тұғырлы тіл» идеясы – жарқын болашақтың кепілі. Тілдердің үштұғырлылығы мәдени жобасында көрсетілгендей «қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға ойдағыдай кіру тілі» [10]. Біз осы істің тек жанашыры ғана емес, орындаушылары болуымыз керек.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2007 жылғы 28 ақпан.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы (7 қазан, 1998 ж. және 21 мамыр 2007ж. өзгерістер және толықтырулармен) – Алматы: «Юрист», 2007.
4. Абай Құнанбайұлы шығармаларының екі томдық жинағы. –Алматы: Жазушы. -2005. -109 б.
5. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2007 жылғы 28 ақпан. // <http://www.akorda.kz>
6. Кекілбекова Н. Үштілділік – игілікті құбылыс // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. – 2014. № 4. - 48 б
7. Рысбаева Г. Ағылшын тілінің мәртебесі // <http://45minut.org>
8. Трёхъязычие для Казахстана должно быть нормальным явлением. // <http://newskaz.ru/society>
9. Ғаббасова Д. Көптілділік – полимәдениетті тұлғаны қалыптастырудың негізі // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. – 2014. № 4. -8 б.
10. Тілдердің үштұғырлылығы // <http://strategy2050.kz>

ӘОЖ 314(5Қ)

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ НҰСҚАУЛЫҚ КІТАПТАРЫӨЛКЕНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕГІ РЕТІНДЕ (XIX Ғ. СОҢЫ – XX Ғ. БАСЫ)

Бексейітова А.Т., Жақсылықов Б.Ғ.

(Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті)

XIX ғасырдың 2-ші жартысынан бастап Қазақстан аумағындағы Статистикалық комитеттер Ресей империясы Ішкі істер министрлігінің Орталық статистикалық комитетінің ережесіне сәйкес өлкенің әр түрлі мәселелері бойынша мағлұматтар беретін облыстық «Нұсқаулық кітаптарын» шығарды [1; 240-242]. «Нұсқаулық кітаптары» – бұл Ресей империясының шет аймақтардағы губерниялармен облыстар туралы, белгілі бір жыл бойынша мәліметтер жазылған, жергілікті басқару органдарының ресми анықтамалық басылымдары. Әдетте, нұсқаулық кітаптары 4 тараудан тұрды: адрес-календарь, анықтамалық, статистикалық және өлкетанулық (міндетті емес) тараулар.

– адрес-календарь (барлық губерниялардың, облыстар мен уездердің үкіметтік және қоғамдық мекемелерінің, олардың жеке құрамының тізімі);

– әкімшілік анықтамалық (әкімшілік бөліну, почта және телеграф мекемелері, облыс аумағындағы жолдар мен қатынас желілері, өнеркәсіп және сауда кәсіпорындары, ауруханалар мен дәріханалар, оқу мекемелері, мұражайлар мен кітапханалар, кітап дүкендері мен баспаханалар, облыста шығарылатын мерзімдік басылымдар туралы мәліметтер мен елді мекендердің тізімдері);

– статистикалық шолу (халықтың, жер иелену түрлерінің, ауыл шаруашылығының статистикалық кестелері; сот, медицина, фабрика-зауыт, халыққа білім беру ісі, өрттер, кірістер мен қарыздардың статистикасы бойынша мәліметтер);

– ғылыми-өлкетану жинағы (деректану, сипаттамалық, ғылыми-зерттеу, археографиялық және библиографиялық материалдар).

Аталған элементтердің барлығы Нұсқаулық кітаптарының өте жоғары құндылығын және тарихи, генеалогиялық, биографиялық, географиялық, демографиялық, этнографиялық, өлкетанулық зерттеулер үшін кешенді түпдеректердің маңыздылығын көрсетіп тұр.

Ресми түрде әкімшіліктің қажеттілігін қанағаттандыруға арналған Нұсқаулық кітаптары біртіндеп өлкенің шаруашылығы, мәдениеті, тарихы, этнографиясы жөнінде жан-жақты мәлімет беретін маңызды деректерге айналды. Нұсқаулық кітаптарының құрылымы мен мазмұны жылдар өте келе өзгеріске ұшырады, олардың саны мен түрлері көбейді. 1890-шы жылдардан бастап Нұсқаулық кітаптарының коммерциялық бағыты күшейіп, онда кәсіпкерлерге арналған ақпараттар, жеке хабарландырулар мен жарнамалар басылып отырды. Сонымен бірге статистикалық комитеттер 1897-1902 жылдар аралығында Нұсқаулық кітаптардың құрамына «Адрес-календарьды» енгізді, ал кейін олар жеке шығарылып тұрды [2; 243].

Бұл деректердің барлығында Ресейдің Қазақстанға ішкерілей енуінің жалпы тарихи шарттары, ресейлік әкімшіліктің жергілікті жерлердегі іс-әрекеттері сипатталып, статистикалық ақпарат көрсетілген. Қазіргі кезеңде Отан тарихын толықтай зерттеуде Нұсқаулық кітаптары мен адрес-календарьлардың мәліметтерін оқып білу маңызды қадам болып табылады.

Ақмола облысының Нұсқаулық кітаптарының ерекше құндылығы сонда, оларда облыстың немесе оның аумағындағы жекелеген елді мекеннің күнделікті өмірі бейнесі туралы түсінік беретін мәліметтер сақталған. Ақмола облысының Нұсқаулық кітаптары 7 рет: 1887, 1909, 1912, 1913, 1914, 1915 және 1916 жылдары Омбы қаласында, Омбы статистикалық комитетінде шығарылды.

1867-1868 жылдардағы «Уақытша ережеге» сәйкес жүргізілген әкімшілік реформалар бойынша Қазақстанның негізгі аумағы үш генерал-губернаторлыққа: Түркістан, Орынбор және Батыс Сібір генерал-губернаторлықтарына бөлінді. Оларды азаматтық және әскери билікті толығымен өз қолдарына алған, Ресейдің Әскери министрлігінің қарамағындағы генерал-губернаторлар басқарды [3; 448].

Генерал-губернаторлықтар облыстарға бөлінді: Орынбор генерал-губернаторлығының құрамына Орал және Торғай облыстары, Батыс Сібір генерал-губернаторлығының құрамына Ақмола және Семей облыстары, Түркістан генерал-губернаторлығының құрамына Сырдария және Жетісу облыстары кірді. Әрбір облыс бірнеше уездерге бөлінді, уездер болыстарға, ал болыстар 100-200 үйден тұратын әкімшілік ауылдарға бөлінді.

Ресей императорының атынан жоғары мемлекеттік орган – Үкіметтік билікті атқарушы Сенатқа 1868 жылы 21 қазанда берілген жарлық бойынша Батыс Сібір генерал-губернаторлығының құрамындағы Ақмола және Семей облыстары құрылды. Облыстарды тікелей патша үкіметі тағайындаған әскери губернаторлар

басқарды, олар да барлық әскери-азаматтық билікті өз қолдарына шоғырландырды [4; 186].

Жарлыққа сәйкес Ақмола облысының құрамына Сібір қырғыздары облысына қарасты Көкшетау, Атбасар және Ақмола округтері, Сібір казак әскерінің 1, 2, 3, 4, 5 және ішінара 6-шы полктік округтерінің жерлері және Омбы мен Петропавл қалалары енгізілді. Облыстың орталығы ретінде Ақмола қаласы бекітілді, бірақ онда Облыстық Басқармаға арналған ғимаратты тұрғызғанға дейін басқару орталығы уақытша Омбыда қалдырылды.

1869 жылы 1 қаңтарда құрамына бес уезд: Омбы, Петропавл, Көкшетау, Сарысу және Ақмола уездері енгізілген Ақмола облысы ресми түрде ашылды. Кейін 1878 жылы 13 қыркүйекте Сарысу уезінің атауы Атбасар уезі болып өзгертілді [5; 19].

Облыс орталығы болған Омбы қаласында Дала генерал-губернаторлығының басқармасы, облыстық басқарма, әскери округ штабы, Сібір казак әскерінің шаруашылық басқармасы, сот палатасы, округтік сот, бақылау палатасы, қазыналық палата, мемлекеттік мүлік басқармасы, акциздік алымдар басқармасы және т. б. мекемелер орналасты.

Сібір казак әскері әкімшілік жағынан 3 әскери бөлімге бөлінеді, оның ішінде 1-ші және 2-ші бөлімдер Ақмола облысында орналасқан казак поселкелеріне кіреді.

XIX ғ. 70-80 жж. мәліметтер бойыншасол кездегі Ақмола облысының аумағы 479 200,2 в (верста)²немесе 545 329 км² жерді қамтыды. Халық саны – 467 401 адам, тығыздығы жағынан орта есеппен 1 в² жерге бір адамнан аз қоныстанған. Бұл есептен халық мекендеуге мүлде жарамсыз Бетпақдаланың 70 000 в² аумағын алып тастаса, онда 1 в² жерге 1,1 адамнан келеді.

Облыстың жер аумағы мен халқы ерекшеліктеріне қарай екіге бөлінді. Жер аумағы оны иелену жүйесі бойыншабылай бөлінді: 1) Сібір казак әскерінің жерлері, қалалық жерлер және қоныстанушы шаруаларға берілген жерлер (25 464,9 в²) және 2) мемлекеттік жерлер және қазақтар мекендеген жерлер (453 735,3 в²). Ал халық экономикалық және азаматтық жағдайына сәйкес: отырықшы халық (Сібір казак әскерінің казактары, қала халқы, шаруалар, әр түрлі шенділер, барлығы – 132 578 адам) және көшпелі халық (қазақтар, 334 823 адам) болып ажыратылды. Көріп отырғанымыздай, көшпелі халықтың саны отырықшы халықтан екі жарым есе көп болған.

Облыстың солтүстік уездері (Омбы, Петропавл және Көкшетау) облыстың барлық аумағының 1/3-нен астам бөлігін алып жатты және бұл аумақта 278 000-ға дейін адам (немесе облыс халқының 60%-ға дейінгі бөлігі) мекендеді. Оның ішінде отырықшы халық 125 000-ға дейін (немесе облыстың барлық отырықшы халқының 94%-дан астамы) жетті. Бұл үш уезде халық облыстың оңтүстігіндегі Ақмола және Атбасар уездеріне қарағанда үш есеге жуық көп қоныстанған: солтүстік уездерде 1 в² жерге 1,7 адамнан, ал оңтүстік уездерде небәрі 0,6 адамнан келді. Облыстағы 113 отырықшы елді мекендердің 103-і солтүстік уездерде орналасқан. Жер аумағының кеңдігі және отырықшы тұрғындар үлесінің неғұрлым төмен болуы себепті облыстың оңтүстік бөлігі көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан халықтың өзіндік мәдениетін дамытуға қолайлы аймақ болып табылды.

1909 жылы жарық көрген Ақмола облысының нұсқаулық кітабындағы мәліметтерге сәйкес, облыс қалаларындағы халықтың әлеуметтік құрамы келесі түрде көрінді: 1909 жылғы 1-қаңтарда Петропавл қаласында халық саны 37 973 адамды құраса, оның ішінде 18 727 ер адам, 19 246 әйел адам болды. Сословиелер бойынша: дворяндар – 300, православие діни қызметшілері – 41, еврей діни қызметшілері – 8, мұсылман діни қызметшілері – 33, құрметті азаматтар – 40, саудагерлер – 373, мешандар – 16 070, шаруалар – 6 839, қазақ және т.б. орыс емес ұлт өкілдері – 11 640,

шетел азаматтары – 106 адамды құрады. Діни сенімі бойынша: православие дінін ұстанушылар – 25 876 адам, иудейлер – 399 адам, мұсылмандар – 11 355 адам. Тұрғын үйлер саны – 10 026, сауда дүкендері – 677, православие шіркеуі – 6, синагога – 1, мешіттер – 6. Фабрикалар мен зауыттар саны – 137, оларда 974 жұмысшы жұмыс істеп, жалпы өнімділігі 565 мың сомды құраған.

Қарастырылып отырған кезеңдегі Ақмола қаласы халқының әлеуметтік құрамы: қала тұрғындарының саны – 14 293 адам; оның ішінде 6 989 ер адам, 7 304 әйел адам болды. Сословиелер бойынша: дворяндар – 94, православие діни қызметшілері – 11, мұсылман діни қызметшілері – 5, құрметті азаматтар – 33, саудагерлер – 93, мешандар – 3 201, шаруалар – 1 655, қазақ және т.б. орыс емес ұлт өкілдері – 7 491, әскерилер – 442, басқалары – 227 адамды құрады. Діни сенімі бойынша: православтар – 6 064 адам, иудейлер – 152 адам; мұсылмандар – 7 532 адам. Үй саны – 1 221, сауда дүкендері – 185, православие шіркеуі – 1, синагога – 1, мешіттер – 2. Фабрикалар мен зауыттар саны – 104, оларда 172 жұмысшы жұмыс істеп, жалпы өнімділігі 47 мың сомға дейін жеткен.

Көкшетау қаласы халқының әлеуметтік құрамы: қала тұрғындарының саны – 3 523 адам; оның ішінде 1 790 ер адам, 1 733 әйел адам. Сословиелер бойынша: саны жағынан ең көбі – мешандар – 2 058, шаруалар – 655, қазақ және т.б. орыс емес ұлт өкілдері – 393 адамды құрады. Діни сенімі бойынша: православтар – 2 858 адам, мұсылмандар – 647 адам. Тұрғын үй саны – 566, сауда дүкендері – 108, православие шіркеуі – 1. Фабрикалар мен зауыттар саны – 45, оларда 102 жұмысшы жұмыс істеп, жалпы өнімділігі 36 600 сомды құрады.

Атбасар қаласы бойынша: қала тұрғындарының саны – 2 741 адам; оның ішінде 1 492 ер адам, 1 249 әйел адам. Сословиелер бойынша: саудагерлер – 45, мешандар – 230, шаруалар – 385, қазақ және т.б. орыс емес ұлт өкілдері – 964 адамды құрады. Діни сенімі бойынша: православтар – 1 761 адам, мұсылмандар – 937 адам. Тұрғын үй саны – 586, сауда дүкендері – 197, православие шіркеуі – 3, мешіттер – 2. Фабрикалар мен зауыттар саны – 20, оларда 65 жұмысшы жұмыс істеп, жалпы өнімділігі 44 500 сомды құрады[6; 176-189].

Ақмола облысына халықты қоныстандыру қазақ даласын отарлау тарихындағы ең маңызды және күрделі кезеңдердің бірі. Қоныстандыру қозғалысы 1846-1850 жж., Орынбор және Саратов губернияларынан шақыртылған орыс казактары мен шаруаларын дала өлкесіне қоныстандыруға арналған үкімет бұйрығы шыққаннан кейін жүйелі сипат алды. Шақыртылған шаруалар мен казактар барлығы 3 852 адам, Ақмола облысына ең алғаш қоныстанушылар болды. Олар Көкшетау уезіндегі егіншілікке жарамды ең жақсы жерлерді иеленіп, мұнда бай және халқы көп станицаларды құрды. Осыдан кейін Ақмола және Атбасар уездерінде бір уақытта дерлік екі казак станицасы құрылды және осы уақыттан бастап отарлау ісі жоспарлы түрде әрі жылдам жүргізілді. Ақмола облысының құрылуы қарсаңында оның сол кездегі аумағында халық саны 375 370 адамға, оның ішінде отырықшы халық 101 910 адамға жетті.

Ақмола облысы құрылған кездегі отырықшы халықтың санын 28 жыл өткеннен кейінгі кезеңдегі, яғни XIX ғ. 80-90 жж. халық санының жағдайымен салыстыратын болсақ, онда отырықшы халықтың 1,8 есеге өсіп, жалпы саны 185 500-ге жуық адамға жеткенін көреміз. XIX ғ. 60-90 жж. аралығындағы отырықшы халықтың өсімін мына кестеден көре аламыз:

Уездер	Қалаларда		Казак станицаларында		Шаруа қоныстарында	
	барлық келгендер	%	барлық келгендер	%	барлық келгендер	%
Омбы	21 987	77	6 970	50,8	9 268	—
Петропавл	11 025	108	13 734	53,2	34 820	—
Көкшетау	2 318	136	13 140	80	46 079	—
Атбасар	1 383	150	—	—	9 337	—
Ақмола	2 620	52	—	—	12 868	—
Барлығы:	39 333	85,8	33 814	60,3	12 868	112 372
<i>Ескерту:</i> Атбасар және Ақмола уездеріндегі казак станицаларының халқы қала халқының құрамында көрсетілген.						

Бұл кестеден отырықшы халықтың саны ең алдымен қоныс аударушы шаруалардың есебінен, одан кейін Омбы және Петропавл қалаларында халықтың өсуі есебінен ұлғайғаны байқалады [7; 75].

Облыс халқының жалпы өсімінің ең көп бөлігі, атап айтқанда 61 537 адам Көкшетау уезінің үлесіне тиді. Оның себебі, Көкшетау уезінің табиғи жағдайы жағынан отарлау үшін қолайлы болуында. Петропавл уезінде де халықтың күрт өскені байқалды, мұны қоныс аударушыларға арналған мекендердің салынып, оларға шаруаларды көшіріп әкелумен түсіндіруге болады.

Шындығында, Ақмола облысына шаруалардың қоныс аударуы 1870-ші жж. 2-ші жартысында басталды. 1889 жылы 13 шілдеде «Қоныс аударушылар туралы» заң шыққанға дейін-ақ орыс шаруалары көп жағдайда өз еріктерімен келіп қоныстанып отырған. Мәселен, 1866 жылдың өзінде-ақ Көкшетау уезіндегі Саумалкөл маңында Пермь және Тобыл губернияларынан келген шаруалар қоныс тепкен кішігірім елді мекен пайда болып, төрт жылдың ішінде ондағы үй саны 50-ге жетті. Алғаш қоныстанушылар бастапқыда қазақ жерлерін егін салу үшін жалға алушылар болды. Кейін, 1884 жылы өздігінен көшіп келгендер тағы екі қоныс: Петропавл уезінде орналасқан Явленное және Көкшетау кезінде орналасқан Құндыкөл елді мекендерін құрды.

Қоныс аударушылар толқыны негізінен Көкшетау, Атбасар және Ақмола уездеріне қарай ағылды. Есіл өзені бойындағы жерлер егін шаруашылығы үшін өте қолайлы, шабындығы мен қайыңды ормандары мол, өзен салалары мен көлдерінде балық көп кездесетін жерлер еді. Сондықтан, бұл жерлерге шаруалар көптеп қоныстанып, нәтижесінде Явленное (2 633 тұрғыны бар), Коноваловское (2 393 тұрғын), Мариинское (3 175 тұрғын) сияқты ауқатты селолар пайда болды [8; 76].

Ақмола және Атбасар уездеріне негізінен далалық ішкі губерниялар: Самара, Воронеж, Харьков губернияларынан және Дон облысынан қоныс аударған шаруалар келді. Бұны Ақмола және Атбасар уездерінің далалық губерниялар халқы ғана тіршілік ету үшін бейімделе алатын, орман-тоғайы жоқ дала аймағы болуымен түсіндіруге болады.

1889 жылы 13 шілдеде Мемлекеттік Кеңестің аса маңызды шешімі қабылданып, соған сәйкес шаруалардың қазақ даласына қоныс аударуының жаңа кезеңі басталды. Өйткені, бұл заң бойынша Ақмола облысы шаруалардың бос жатқан қазыналық жерлерге өз еркімен қоныстануына рұқсат берілген аймақтардың қатарына енгізілді. Осының нәтижесінде отарлау қозғалысының ауқымы айтарлықтай кеңейе түсті, атап айтқанда, 1889 жылдың басында облыста 8 352 адам тұратын 19 шаруа елді мекендері болса, сол жылдың аяғында облыста 24 шаруа қоныстары, ал олардағы халық саны 11

740 адамға жетті. 1890 жылдың мамыр айында Орынбор арқылы Ақмола облысына 905 жанұя, оның ішінде 810 жанұя Самара губерниясынан, барлығы 5 326 адам келді. 1890 жылы қоныс аударушылар легінің көп болғаны соншалық, күзге қарай Ресейдің еуропалық бөлігінің 32 губерниясынан Ақмола облысына жер алуды көздеп келген 15 000-нан астам шаруалар шоғырланды.

1891 жылы Еуропалық Ресейдің, Орал бойы мен Батыс Сібірдің көп бөлігін қамтыған ауыр қуаңшылықтың салдарынан шаруалардың қалың легі Ақмола облысының жері арқылы Томск губерниясының Барнаул округіне, сондай-ақ Семей облысына қарай жаппай көше бастады. Бірақ, күз мезгілі болуы себепті олардың айтарлықтай бөлігі Көкшетау, Атбасар және Ақмола уездерінде, Перопавл және Омбы қалаларында, жол бойындағы казак станицалары мен поселкелерінде қыстап қалды. Ақмола облысында қыстап қалуға мәжбүр болған қоныс аударушылардың жалпы саны 7 000 адамға дейін жеткен. Аса қажеттіліктен туындаған бұл қоныс аудару 1892 жылы да тоқтамады және қарастырылып отырған кезеңде ешқайда жайластырылмаған 4 390 адамнан тұратын 915 шаруа жанұясы Ақмола облысында қалып қойды. Осыған байланысты, қалып қойған шаруалардың ауыр жағдайы ескеріле отырып, 1892 жылы 26 наурызда және 23 сәуірде олардың Ақмола облысының аумағындағы бос жатқан қазыналық жерлерге орналасуына үкімет тарапынан рұқсат етілді. Сонымен қатар, жерге тұқым сеуіп, үй салулары үшін оларға қоныс аудару қорынан несиелер мен жәрдемақылар берілді.

Транссібір темір жолының салынуы (1891-1905 жж.) қоныс аударушыларды жеткізу үшін қажет материалдық инфрақұрылымды жасап берді [9; 215].

Қорытындылай келе, адамдарды әлеуметтік институттармен және мемлекеттік билік органдарымен өзара қарым-қатынастарына көмектесетін түрлі ақпараттар легінің ішінде Нұсқаулық кітаптары мен адрес-календарьлар құнды мағлұматтар дереккөзі болып табылады. Олардағы мәліметтер өздері жазылған кезде қабылданған, нақты уақыт аралығындағы қоғамдық қатынастар жүйесінде қалыптасқан методологиялық тұжырымдамаға сәйкес жалпыланған, құрастырылған және іріктеліп алынған. Осыдан жүз жылдан астам уақытта қандай өзекті болса, қазіргі заманда да сол өзектілігін сақтап қалған адрестік-анықтамалық әдебиеттің практикалық және тарихи жоғары құндылығы осыдан көрінеді.

Әдебиет:

1. Игибаев С.К. История Казахстана в источниках и материалах. Астана: «Фолиант», 2013 г. – 320 с.
2. Бұл да сонда. С. 243.
3. К.Ә. Жиреншин. Қазақстандағы XIX ғ. 60-90 жж. әкімшілік-саяси реформалар // Қазақстан тарихы. 3 том. Алматы: «Атамұра», 2002.
4. Ерофеева И.В. Эволюция ханской власти и включение Казахстана в состав Российской империи (1731-1865) // История Казахстана. Народы и культуры. Алматы: «Дайк-Пресс», 2001. – 608 с.
5. Памятная книжка Акмолинской области на 1887 год. Омск, 1887. – 203 с.
6. Памятная книжка Акмолинской области на 1909 год. Омск, 1909. – 263 с.
7. Бұл да сонда; С. 75.
8. Бұл да сонда; С. 76.
9. Ерофеева И. В. Крестьянские переселения в XIX в. // История Казахстана. Народы и культуры. Алматы, 2001. – 608 с.

**АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ШОЛУ КІТАПТАРЫ
ХАЛЫҚҚА БІЛІМ БЕРУ ІСІ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕГІ РЕТІНДЕ
(XIX ғ. СОҢЫ – XX ғ. БАСЫ)**

Бексейітова А.Т., Хайыржанов М.М.

(Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті)

XIX ғасырдың 2-ші жартысынан бастап Қазақстан аумағында Статистикалық комитеттер құрылды. Н.В. Алексеенконың мәліметтері бойынша, алғашқы болып 1877 жылы желтоқсанда Семей облыстық Статистикалық комитеті құрылды деп есептеледі, бірақ, ол іс жүзінде 1878 жылы маусымда ашылды. Сонымен бірге, 1878 жылы Ақмола облыстық, 1879 жылы Жетісу облыстық, 1895 жылы Торғай облыстық және 1896 жылы Орал облыстық Статистикалық комитеттері ашылған болатын [1; 10].

XIX ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап облыстық статистикалық комитеттер әскери губернаторлардың есеп беруіне қосымша ретінде шолу кітаптарын шығара бастады. Облыстардың шолу кітаптарында құнды статистикалық мәліметтер сақталған. П.А. Зайончковскийдің редакциялауымен жарық көрген «Революцияға дейінгі Ресей тарихы бойынша анықтамалықтар» атты жинақта Ақмола облысында барлығы 31 шолу кітабы (1883-1891 және 1893-1914 жж. аралығында), Семей облысында – 30, Торғай облысында – 32, Жетісу облысында – 32, Орал облысында – 33 шолу кітаптары басып шығарылған [2; 132].

Шолу кітаптары мазмұны жағынан бірыңғай болды және олар 8 тараудан тұрды: 1. Облыстың жалпы сипаттамасы. Бұл тарауда облыстың географиялық жағдайы, оның ауданы, әкімшілік бөлінісі, жер бедері, ауа райы, минералдық байлықтары, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, суару жүйесі сипатталды. 2. Халқы; 3. Экономикалық өмірі, оның ішінде егіншілік, бау-бақша өсіру, темекі өсіру, мал шаруашылығы, ара өсіру, балық аулау, аңшылық және орманшылық кәсіптері, тау-кен ісі, алтын өнеркәсібі, тұз өндіру, фабрика-зауыт өнеркәсібі, ұсақ өнеркәсіп, сауда және несие сияқты шаруашылық түрлерін сипаттады; 4. Салықтар мен міндеткерліктер; 5. Халық тұтынатын азық-түліктер; 6. Қоғамдық көріктендіру: сот, межелік (шекаралық), құрылыс бөлімдері мен қатынас жолдары; 7. Халықтық денсаулық сақтау ісі мен мал дәрігерлік ісі; 8. Халыққа білім беру. Облыстық шолу кітаптарының ведомость түріндегі қосымшалары болды. Ведомостарда облыс халқының сословиелер бойынша, діни сенімдері бойынша саны; облыстағы егін егу; халықтан астық жинау; мал шаруашылығы; зауыттар мен фабрикалардың саны; жәрмеңкелер; салықтар мен міндеткерліктер; өрт жағдайлары; қасақана және кездейсоқ болған кісі өлімі туралы мағлұматтар берілді.

Облыстық шолу кітаптары ел тарихын, мал шаруашылығы мен егіншіліктің, білім беру ісінің тарихын зерттеуде маңызды дерек болып табылады. Шолу кітаптарына қажет материалдар Ресей империясы Ішкі істер министрлігінің уездік, болыстық органдары арқылы жинақталды [3; 240-242].

1867-1868 жылдардағы «Уақытша ережеге» Ақмола облысының құрамына Сібір қырғыздары облысына қарасты Көкшетау, Атбасар және Ақмола округтері, Сібір казак әскерінің 1, 2, 3, 4, 5 және ішінара 6-шы полктік округтерінің жерлері және Омбы мен Петропавл қалалары енгізілді. Облыстың орталығы ретінде Ақмола қаласы бекітілді, бірақ онда Облыстық Басқармаға арналған ғимаратты тұрғызғанға дейін басқару орталығы уақытша Омбыда қалдырылды.

1869 жылы 1 қаңтарда құрамына бес уезд: Омбы, Петропавл, Көкшетау, Сарысу және Ақмола уездері енгізілген Ақмола облысы ресми түрде ашылды. Кейін 1878 жылы 13 қыркүйекте Сарысу уезінің атауы Атбасар уезі болып өзгертілді [4; 19].

Ақмола облысы өзінің орналасқан жері мен халқының құрамы бойынша далалық облыстар қатарына жатады. Далалық облыстарға Ақмола облысымен бірге Орал, Торғай және Семей облыстары да кіреді. Бұл облыстарға тән бірқатар ерекшеліктер: 1) халықтың өте сирек қоныстануы, орта есеппен бір шаршы верста жерге 1,1 адамнан келді; және 2) көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқының отырықшы (орыс, татар, т.б.) халықтан саны жағынан басым болуы [5;1].

Ақмола облысы 45° және 55° солтүстік ендік пен 84° және 91° шығыс бойлық аралығында орналасқан, ауданы шамамен 479 200,2 в (верста)² жерді қамтиды. Халық саны 467 823 адам, 1 в² жерге орта есеппен 0,98 адамнан келеді. Дегенмен, бұл келтірілген мәліметтен облыстың оңтүстігіндегі ауданы 70 000 в² жететін шөлейт әрі құнарсыз, тіршілік етуге мүлдем жарамсыз Бетпақдала деп аталатын бөлігін алып тастаса, онда 1 в² жерге 1,14 адамнан келеді.

Әкімшілік басқарылуы жағынан Ақмола облысы бес уезге бөлінді. Олар: оңтүстіктегі Ақмола және Атбасар уездері, солтүстіктегі Петропавл және Омбы уездері және орталық бөлігіндегі Көкшетау уезі [6; 1].

Облыстың солтүстік уездерінде оңтүстік уездерге қарағанда халық 3 есеге жуық көбірек қоныстанды. Өйткені, облыстың 110 отырықшы елді мекендерінің 74-і немесе 67%-ы, оның ішінде халық неғұрлым көбірек тұратын Петропавл және Омбы қалалары солтүстік уездерде, 9 елді мекен немесе 8,2%-ы оңтүстік уездерде, ал орталықтағы Көкшетау уезінде отырықшы елді мекендердің 27-сі орналасқан.

Ақмола облысының аумағы мен халқы ерекше түрде екіге бөлінді: аумағы – оны иелену жүйесі бойынша Сібір казак әскерінің, қалалар мен шаруа мекендерінің жерлері (27 732,2 в²) және қазақтар мекендейтін мемлекеттік жерлер (450 468 в²) болып екіге бөлінді. Ал халқы экономикалық және азаматтық жағдайы бойынша отырықшы халық (қалалық сословиелік, казактар, шаруалар мен әр түрлі шенділер, барлығы 126 379 адам) және көшпелі халық (қазақтар, жалпы саны 341 444 адам) болып ажыратылды. [7; 2].

1881 жылы Ақмола облысында 129 оқу орны болды. Олар дәрежелері бойынша былай бөлінді:

- ер балаларға арналған мұғалімдер семинариясы – 1;
- бастауыш мектептер – 121, оның ішінде ер балаларға арналған – 87, қыз балаларға арналған – 34;
- орта мектептер – 3, ер балаларға арналған – 2, қыз балаларға арналған – 1;
- медициналық оқу орындары – 4, ер балаларға арналған – 3, қыз балаларға арналған – 1.

Бұл мектептерде негізінен облыстың отырықшы халқы білім алды және 1881 жылғы мәлімет бойынша олардағы оқушылар саны – 5 556, оның ішінде ер балалар – 4 114, қыз балалар – 1 442. Орта есеппен әрбір 21,7 отырықшы тұрғынға 1 оқушыдан келді, оның ішінде әрбір 15,5 ер адамның және әрбір 39,5 әйел адамның ішінде 1-уі оқыды.

Оқу орындарының дәрежесі бойынша ондағы білім алушылар келесі түрде орналасты:

- мұғалімдер семинариясында – 89 ер бала білім алды;
- бастауыш мектептерде – 3 264 ер бала, 1 018 қыз бала оқыды;
- орта мектептерде – 579 ер бала, 402 қыз бала оқыды;
- медициналық оқу орындарында – 182 ер бала, 22 қыз бала оқыды.

Алдыңғы жылмен салыстырғанда жаңадан тағы 2 оқу орны ашылған, білім алушылардың саны ер балалар арасында 196-ға дейін, қыз балалар арасында 66-ға дейін артты [8; 33].

Оқушылар саны әсіресе төменгі мектептерде айтарлықтай өсті. 1881 жылы Мемлекеттік Кеңестің Ақмола және Семей облыстарында училищелік білім беруді ашу туралы жоғарыдан бектілген шешімі негізінде Ақмола және Көкшетау қалаларының әрқайсында үшкластық училищелер ашылды.

Қазақ балаларын оқытуға арналған оқу орындарының ішінде Омбы қаласындағы 10 қазақ баласына арналған пансионды және уездерде орналасқан 10 интернатты (әр уездік басқарма жанында екеуден: ер балалар және қыз балалар үшін) атауға болады. Бұл оқу орындарында қазақ халқының ер балаларына орыс тілі мен жазуын, етікші, тігінші, ағаш ұстасы, т.б. кәсіптерін оқытып, егіншілікті үйретті. Ал қазақ қыздарына орыс тілі мен жазуынан басқа, қолөнер мен үй шаруашылығын жүргізу үйретілді.

Интернаттағы қазақ балаларынан басқа фельдшерлік және мал дәрігерлік мектептерде онға дейін қазақ балалары оқытылды.

1898 жылы Ақмола облысында әр түрлі оқу орындарының саны 196-ға жетті. Оларда барлығы 10 891 оқушы білім алса, оның ішінде ер балалар – 7 793 және қыз балалар – 3 098.

Оқу орындары мен білім алушылардың басым бөлігі Омбы қаласында шоғырланды. Омбыда Сібір кадет корпусы, 2 гимназия, қыздарға арналған прогимназия, 1857 жылы ашылған уездік училище, мұғалімдік семинария, қала есебінен ұсталған 11 бастауыш училище, 1 техникалық және 1 медициналық училищелер болды. Сібір кадет корпусыалғаш 1813 жылы Әскери училище деген атаумен ашылған оқу орны болатын. Оқушыларды кадет корпусына түсуге дайындау үшін әскери дайындық пансионны жұмыс істеді. Қыздар гимназиясының жанында ашылған пансионда басқа қалалардан келген тәрбиеленушілер ақылы түрде орналастырылды. Омбы уездік училищесінің жанында 3 параллельді бөлімшелер ашылды, сондай-ақ тоқыма қолөнері сыныбы мен қарапайым коммерциялық бухгалтерияның қосымша курсы жүргізілді. Облыстың басқа қалалары – Петропавл, Көкшетау, Атбасар және Ақмола қалаларында 1872 жылғы 31 ақпандағы Ереже бойынша Халық Ағарту министрлігі ведомствосының қалалық училищелері ашылған болатын. Атап айтқанда, Петропавлда – 5 сыныптық қалалық училище және 4 сыныптық қыздар прогимназиясы, Көкшетауда – 3 сыныптық қалалық училище, Ақмолада – 3 сыныптық қалалық училище, Атбасарда – 1881 жылғы Ереже бойынша ашылған бастауыш қалалық училище жұмыс істеді. Уездердегі оқу орындары: казактар тұратын елді мекендерде станицалық және поселкелік мектептер, ал шаруалар қоныстарында селолық, шіркеулік-приходтық және жеке меншік сауат ашу мектептері болды. Станицалық және поселкелік мектептер Сібір казак әскерінің қоғамдық және әскери қаржысы есебінен ашылды. Оларды Халық Ағарту министрлігі өкілінің арнайы бақылауымен әскери бөлімдердің атамандары басқарды.

Мектеп жасындағы (7-ден 15 жасқа дейінгі) балалар жалпы халық санының шамамен 1/5 бөлігін құрады. Облыстағы оқу орындары мен оқушылардың саны келесі түрде бөлінді:

	Мектеп жасындағы балалар саны		Мектеп тер саны	Оқушылар саны		1 мектепке келетін балалар саны және ер балалар мен қыз балалардың %-дық үлесі		
	ер	қыз		ер	қыз	1 мектеп	ер	қыз
Омбы қаласында	5 660	4 935	26	2 013	1 186	407	35,5	24
Басқа қалаларда	3 724	3 601	18	925	383	407	25	10,6
Казак селоларында	9 815	9 507	99	2 589	848	195	26,3	9,0
Шаруа елді мекендері	12 850	11 612	66	1 981	631	370	15,4	5,4
Барлығы—	32 049	29 655	209	7 506	3 048	300	23,4	10,2

Бұл кестеден шаруа елді мекендерінде мектептер мен оқушылардың жетіспеушілігін, соған сәйкес, сауатты адамдардың да аз болғанын көре аламыз [9; 80]. Дегенмен, алдыңғы жылдармен салыстырғанда, шаруа қоныстарында мектептердің 29-ға, ал оқушылар санының 1 048-ге дейін көбейгені шаруалардың арасында өз балаларын оқытуға деген қажеттіліктің артқанын көрсетеді. Жеке меншік мектептер заң бойынша діни ведомствоның бақылауына алынуы тиіс болғанымен, қарастырылып отырған кезеңде шаруа мекендерінде шіркеулердің жетіспеушілігі салдарынан, бұл мектептер іс жүзінде тиісті бақылауға алынбады. Шаруаларды түпкілікті түрде орналастырып, олардың мекендерінде шіркеулер салынғаннан кейін жеке меншік мектептер діни қызметшілердің бақылауына берілуі қажет, өйткені, жергілікті әкімшіліктің бұл жеке меншік мектептерді үнемі өз қамқорлығына алуы үшін жетерліктей қаржысы да, уақыты да болған жоқ.

Станицалық және поселкелік мектептердің жағдайы туралы берілген есептерге және әскери әкімшіліктің оларды жеке бақылауына сәйкес, мектеп ісінің материалдық және рухани маңызының әскери адамдар арасында жылдан жылға артып отырғаны байқалады. Оны мынадан көруге болады: оқушылар саны әр жыл сайын артып отырды, жергілікті станица тұрғындары тарапынан мектептерге жасалатын көмектің көлемі ұлғайды, әсіресе, жыл сайын мектептерде өткізілетін шіркеулік ғибадат кезінде хормен ән айту, діни қызметшілердің сауаттылықтың пайдасы туралы өсиет айтуы, марапаттау, өлең оқу, патриоттық және халық әндерін айту сияқты салтанатты актілер кезінде айқын көрініс тапты.

Қалаларға қатысты айтсақ, оларда оқушылардың %-дық үлесі уездермен салыстырғанда көбірек болғанымен, мектептер саны жетіспеді, әсіресе, Омбы қаласында мектеп жасындағы 407 балаға 1 мектептен келді. Қала есебінен жабдықталған 11 приходтық училищелер оқушыларға толы, сондықтан оқу жылының басында көптеген оқушылар бос орын болмағандықтан, қабылданбай қалады. Осындай жағдайда қаладағы мекемелердің бірі –1884 жылы ашылған Бастауыш білім жөніндегі қамқорлық қоғамы жәрдем көрсетеді. Бұл қоғам 1898 жылы 3 приходтық қалалық училищені, оның ішінде 2-уі қыз балаларға, 1-уі ер балаларға арналған, қыздарға арналған 2 жексенбілік және 1 қолөнер мектептерін өз қамқорлығына алды. Қоғам Кеңесі оқушыларға киім-кешек, аяқ киім және оқу құрал-жабдықтарын тарату арқылы

көмек көрсетіп қана қоймай, балалардың тән саулығы мәселесіне назар аударды. Бұл тұрғыда ашық аспан астында дене қимылдары ойындары өткізілуі үшін ерекше қор құрылып, балабақша және жыл сайын қысқы сырғанақ тебетін орын ашылды. Бастауыш білім жөніндегі қамқорлық қоғамы жарғысының негізгі идеясы бойынша бастауыш білімді дамыту ғана емес, оқушылардың білімін одан әрі жалғастыруына көңіл аударылды. Бұл мақсатқа жетудің ең жақсы құралы ретінде Қоғам Кеңесінің ерекше мән беруі нәтижесінде дамыған кітапхана қызмет етті. 1893 жылы Омбыда «Қоғамдық кітапхана» ашылып, бұған дейін жұмыс істеген халық кітапханасы тегін «халық оқуларына арналған кітаптар бөлімі» болып өзгертілді. Кітапхананы орналастыру үшін қалалық қоғам тастан салынған флигельді (қосалқы үй) тегін берді және оны жабдықтауға қалалық дума жыл сайын 250 сом қаржы бөліп отырды. 1898 жылы қоғамдық кітапханадан 38 140 кітап, газет-журналдар, ал халық кітапханасынан 19 140 кітап оқырмандарға берілгені туралы мәлімет тіркелген. Әдеби сөздің көмегімен білім беруді дамыту мақсатында Қоғам жанынан халық оқуларын ұйымдастыру жөніндегі ерекше комиссия құрылды. Уақыт өте келе, оқырмандардың көбеюі нәтижесінде кітапхана орналасқан ғимарат тарлық етіп, Қоғам Кеңесінде ерекше қайырымдылық қорының қаржысы есебінен кітапхана ғана емес, халық оқуларына арналған аудитория да орналасатын жаңа ғимаратты салу туралы ұсыныс туындаған [10; 81].

Облыстың қазақ тұрғындарына келсек, олардың арасында халық ағарту ісі ұйымдастырылмаған. Шаруа елді мекендеріндегі сияқты, қазақ ауылдарында бірқатар жеке меншік мектептер болғанымен, олардың саны аз және шала сауатты қазақтар, моллалар және тағы басқа ел аралап жүретін мұғалімдер ешқандай жүйесіз және бағдарламасыз сабақ берумен айналысты. Олар татар тілін оқытумен және қазақтарға түсініксіз араб тілінде Құранның кейбір үзінділерін жаттатумен шектелді. Омбы қаласындағы орыс және қазақ ер балаларына арналған жалғыз пансионнан басқа, XIX ғасырдың аяғында егіншілік және мемлекеттік мүліктер ведомствосына қарасты 4 бастауыш ауылшаруашылық мектептеріне қазақ балалары оқуға түсе алды. Бұл мектептерде жалпы білім беретін және арнайы пәндер бағдарламаға сәйкес оқытылды; мектептердің жанында аяқ киім жөндейтін шеберханалар, ағаш және темір ұстаханалары ашылды. Егіншілік ведомствосына қарайтын мектептердің учаскелерінде ауыл шаруашылығы ісі жүргізілді. Жергілікті ауылшаруашылық жағдайлары туралы мәліметтерді жинақтау үшін тәжірибелік алаңдар ұйымдастырылып, онда жергілікті мал тұқымдарын күтіп баптау арқылы олардың сапасын арттыруға және сүт өнімдерін алуға баса назар аударылды.

Қазақтарда жүйелі түрде білім алуға деген талап-тілектер болғанымен және оларға орыс тілінде оқытатын мектептерге түсуге рұқсат берілгенімен, қазақ балаларын орта оқу орындарына түсуге даярлайтын бастауыш мектептер болған жоқ. Сондықтан, қарастырылып отырған кезеңде облыс әкімшілігі қазақтарға арналған бастауыш мектептердің екі түрін ұйымдастыруды қолға алды: 1) қазақ балалары мен қыздарын селолық бастауыш училищелердің бағдарламасына сәйкес оқытатын көшпелі ауыл мектептерін; және 2) болыстық екі сыныптық орыс-қырғыз (қазақ) училищелері, олар біріншісінің жалғасы іспетті болды [11; 82].

Қорытындылай келе, Ақмола облысының шолу кітаптары XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басындағы өлкедегі шаруашылық және халық ағарту ісі тарихының дамуы туралы құнды мағлұматтар дереккөзі болып табылады. Олардағы мәліметтер өздері жазылған кезде қабылданған, нақты уақыт аралығындағы қоғамдық қатынастар жүйесінде қалыптасқан методологиялық тұжырымдамаға сәйкес жалпыланған, құрастырылған және іріктеліп алынған. Осыдан жүз жылдан астам уақытта қандай өзекті болса, қазіргі заманда да сол өзектілігін сақтап қалған адрестік-анықтамалық әдебиеттің практикалық және тарихи жоғары құндылығы осыдан көрінеді.

Әдебиет:

1. Алексеенко Н.В. Статистические источники по демографии Казахстана. Усть-Каменогорск. 1999 г.
2. Зайончковский П.А. Справочники по истории дореволюционной России. Москва: «Книга», 1978 г. – 640 с.
3. Игибаев С.К. История Казахстана в источниках и материалах. Астана; «Фолиант», 2013 г. – 320 с.
4. Памятная книжка Акмолинской области на 1887 год. Омск, 1887. – 203 с.
5. Обзор Акмолинской области за 1881 г. Омск, 1882 г. – 74 с.
6. Обзор Акмолинской области за 1882 г. Омск, 1883 г. – 73 с.
7. Бұл да сонда. С. 2.
8. Обзор Акмолинской области за 1881 г. Омск, 1882 г. – 74 с.
9. Обзор Акмолинской области за 1898 г. Омск, 1900 г. – 117 с.
10. Бұл да сонда. С. 81.
11. Бұл да сонда. С. 82.

ӘОЖ 341. (235)

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ
МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ**

Бексеитов А.Т., Бексеитова А.Т.

(Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті)

Қазақстанның тыныштығы, еліміздің өмірдің барлық саласында жасампаздықпен алға жылжуы ұлтаралық қатынастар саласындағы мемлекетіміздің сындарлы саясатына байланысты екендігі мәлім. Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздікке көп ұлтты және көп дінді күрделі құрамда қол жеткізді. Сондықтан да, тәуелсіздіктің бірінші күнінен бастап, барлық ұлттар өкілдері арасындағы теңдікті, туысқандықты достықты және бірлікті өз саясатымыздың өзегі қылып ұстандық. Тәуелсіз еліміздің Конституциясы да «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы...» деп басталып, болашақ дамуымыздың негізгі бағытын айқындады[1]. Яғни, жаңа Қазақстан, өз мемлекеттілігін орната отырып, бүкіл адамзаттық қауымдастықпен тату-тәтті өмір сүруді, өз ішінде ұлтаралық ынтымақты нығайтуды көздейді. XX ғасырдың 80-ші жылдарының соңынан бастап ұлттық сана сезімнің күрт өсуі байқалды. Қоғамдық санадағы бұндай түбірлі өзгерістер Қазақстанда ұлттық қатынастарды реттейтін заңдарды қажет етті. Осылайша, Қазақстандағы ұлттық мәдени орталықтар Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің 1989 жылғы 14 сәуірдегі «Қоғамдық ұйымдардың құрылу тәртібі мен қызметі туралы» Жарғысы негізінде жұмыс істей бастады. Сонымен қатар оған қосымша 1995 жылы 14 шілдеде «Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің аймақтық органдарында заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу тәртібі жөніндегі ережелер», 1996 жылы 30 мамырда «Қазақстан Республикасындағы қоғамдық ұйымдар туралы» заңдар қабылданды, Қазақстан Республикасының Конституциясында көп ұлтты Қазақстандағы барлық ұлттардың тең құқықтық дамуы үшін заңдық негіз жасалды. Конституциялық құқықтық базалар негізінде ұлттық мәдени қайта өрлеу үрдісі басталды. Тек 1994-1996 жылдары республикалық және аймақтық ұлттық-мәдени орталықтардың 27-сі қоғамдық ұйым ретінде заңдық статуска ие болды. Олардың әрқайсысының облыстық құрылымдарда бөлімшелері ұйымдастырылды. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін,

посткеңестік елдер ішінде бірінші болып Қазақстанда Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылып, халқымыздың құрамындағы өзге ұлт өкілдері үшін елдің саяси өміріне араласуда, мәдени-рухани салада зор мүмкіншіліктер жасалды [2]. Еліміздің Президенті Н. Назарбаев тәуелсіздігіміздің алғашқы жылын мерекелеу қарсаңында отандастарымызбен алқалы кеңес құрып, оларды реформаны тереңдету, жалпы ұлттық татулыққа шақыру үшін Қазақстан халықтарының форумын өткізу жөнінде ұсыныс жасады. Тұңғыш рет өткен басқосу 1992 жылы желтоқсанда Алматыда ұйымдастырылды. Осы форумда Президент кездесуді тұрақты негізге көшіру жөнінде жаңа қоғамдық институт, яғни, қазақстан халықтарының татулығы мен бірлігі Ассамблеясын –биүкіметтік, бисаяси ұйымын құру идеясын алға тартты. Бұл ұсыныс қолдау тауып, Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 1 наурыздағы жарлығымен Қазақстан халықтар Ассамблеясы құрылды [3]. Ол мемлекет басшысы жанындағы кеңесші орган болып саналды. Ассамблея қызметі Конституцияға, мемлекет заңдары мен актілеріне, осы органның ережесіне негізделді.

Қазақстан халқы Ассамблеясы мемлекет қаржыландыратын, заңнамалық негізі бар институт ретінде құрылды. Құрылған кезеңнен бастап халықаралық жоғары беделге ие болды және республикада ұлтаралық саясатты, барлық этнос өкілдерінің азаматтық жұмылуын өркениетті түрде жүзеге асыруының маңызды құралдарының біріне айналды. Елімізде барлық этностардың теңдігі, олардың тілдері мен мәдениетін қайта түлету мен дамыту қамтамасыз етілді. Қазақстанда тұратын барлық этностар өкілдері Конституция негізінде білім алу мен еңбекте табыстарға қол жеткізуге, ана тілін, мәдениетін, дәстүрлерін өркендетуге, тұрғын үй алуға және өз меншігін қорғауға тең дәрежеде құқылы [4].

Ассамблея мемлекет жүзеге асырып отырған ұлттық саясатта сан алуан ұлт мүдделерінің ескерілуін қамтамасыз ету, қоғамдағы кездескен әлеуметтік қиыншылықтар, қайшылықтарды шешу жолында, сондай-ақ қоғамдық пікірді қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік саясатты жүзеге асыру жөніндегі ұсыныстарды дайындайды. Ассамблея ұлттық диаспоралар арасында жүргізілетін ұйымдастыру жұмысының орталығына айналды. Олар демократиялық институттардың жалпы жүйесіндегі орындарын айқын белгілеп алып, өз аймақтарындағы көпұлтты халықтың күш-жігерін біріктіру жөніндегі алғашқы жұмыс тәжірбиесін жинақтады.

Кеңес өкіметі кезінде қордаланып қалған ұлт мәселелерін ұлттық мәдени орталықтар көтеріп, Қазақстан халқы ассамблеясының шын мәніндегі демократиялық орган ретінде айқындалуына септігін тигізді. Ұрпақтар сабақтастығы мен ұлттар бірлігін нығайта түсудегі ассамблея миссиясы «Қазақстан-2050» даму стратегиясына толық сәйкестендірілген.

Елбасы, бұл орайда, Қазақстанды мекендеген ұлттар мен ұлыстардың өзара татулығы, бауырмалдығы ішкі саясатымыздың алтын арқауы болып қала беретіндігіне екпін түсірді.

Бүгінгі күні этносаралық қатынастардың үйлесімділігі тақырыбының мәні мен маңыздылығы арта одан әрмен түсуде. Елбасы бұдан әрі қарайғы негізгі күш азаматтық қоғамды сатылап қалыптастыруға, қазақ халқының, республикада тұратын барлық этностардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, рухани құндылықтарын дамытуға бағытталуы тиіс екендігін мәлімдеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген адам және азамат құқығын қорғау туралы баптар Қазақстанды мекендеген этнос өкілдеріне байланысты нақты жүзеге асуда.

Қазақстанда бейбіт өмір жағдайында еңбектеніп жүрген барша ұлт өкілдері Республикадағы демократиялық үрдістерге белсене қатысып келеді. Қазақстанда тұрып жатқан әрбір халықтың салт-дәстүрін жеткілікті дәрежеде меңгеру, әр ұлт пен ұлыстың

ауыз әдебиетін, халықтық өнерін, жетістіктерін зерделеу қоғамның рухани дамуына, әр халықтың өзіне тән даму ерекшеліктеріне әсер етеді. Еліміздегі әрбір ұлттың өзінің мәдени дәстүрлері, ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрыптары бар. Сондықтан да, әрбір ұлттың өзінің тілін пайдаланып, балаларын оқытып, тәрбиелеуге деген құлшынысы заңды. Қазақстан халық Ассамблеясының нәтижелі қызмет етуі барысында қазақ халқы мен өзге этностар біртұтас халық ретінде қалыптасып, бір-біріне қолдау көрсетіп, ортақ Отанымыздың экономикалық және мәдени өркендеуіне өзіндік үлес қосып, қоғамдық өмірдің әртүрлі саласында белсенді еңбек етуде.

Ассамблеяның алдына қойған міндеттеріне: Этносаралық қатынастар саласында мемлекеттік органдармен және азаматтық қоғам институттарымен тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз ету, қоғамда этносаралық келісімді және толеранттылықты одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдайлар жасау, халық бірлігін нығайту, қазақстандық қоғамның негіз қалаушы құндылықтары бойынша қоғамдық келісімді қолдау, дамыту, сонымен қатар, Қазақстан халқының ұлттық мәдениетін, тілдері мен дәстүрлерін сақтап, дамыту мен өркендету мәселелерін қойды.

Бүгінгі күні Қазақстан халқы Ассамблеясы еліміздегі әрбір этностың мүддесін қорғайтын қоғамдық бірлестік. Ассамблея көпұлтты Қазақстан халқын топтастырушы институт ретінде қалыптасып болды - деп есептеуге толық негіз бар. Ассамблея Қазақстан азаматтарын отансүйгіштік рухта тәрбиелеуге, халықтар арасындағы достық пен бірлікті нығайту ісіне өлшеусіз үлесін қосып келеді. Ассамблеяның ең жоғарғы органы Қазақстан халқы Ассамблеясының сессиясы болып табылады. Ал Ассамблея заң жобаларын сараптамадан өткізу, мемлекеттік тіл мен еліміздегі барлық халықтардың тілін және мәдениетін дамыту, жастардың бойында қазақстандық отансүйгіштікті қалыптастыру, халықаралық байланыстар жүргізу, әрбір этностың мәдени дамуына ықпал ету сияқты, өзге де жұмыстарды жүзеге асырады.

Ел Президенті айтқандай, Қазақстан халқы Ассамблеясы өзінің тарихи миссиясын, алдына қойған міндеттерін нәтижелі атқарып, ұлттар мен ұлыстарды бірлікке шақырып, ел тәуелсіздігінің нығаюына үлкен үлес қосып келеді. Елімізде өмір сүріп отырған этностардың ата-дәстүрлері мен мәдениетін, тілін сақтай отырып дамуына, олардың тарихи отандарымен байланыстарын нығайта түсуге жүйелі түрде бағыт-бағдар беріп отырған еліміздегі ұлттық мәдени орталықтар, қоғамдық бірлестіктер жұмыс істеуде. Қазақстандағы барлық халықтардың тілдерін, қоғамдық - саяси, әлеуметтік-мәдени жағдайын дамытуға, ұлттық білім беру жүйесін жетілдіруге ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарын жақсартуға және ұлттық мәдениетті қорғаудың құқықтық тұтқаларын нығайтуға заңдық негіз жасалған. Қазір республикамыздың барлық мектептері 9 тілде – қазақ, орыс, өзбек, ұйғыр, тәжік, украин, татар, неміс және ағылшын тілдерінде білім береді. 15 тіл ана тіл ретінде оқытылады [5]. Қазақстан тәрізді жартылай этникалық мемлекетте жалпы ұлттық келісімге, азаматтық бірлікке қол жеткізу негізгі мақсат. Сондықтан да Қазақстанды мекендеп отырған этностардың тарихи-мәдени мұралары, халықтардың қайталанбас салт-дәстүрлері барлық Қазақстан халқының ортақ игілігі. Оны қорғап дамыту, өзара байыту, сөйтіп барша қазақстандықтардың жалпы ұлттық игілігіне айналдыру басты міндет болып табылады.

Қазақстанның динамикалық және әлеуметтік-экономикалық дамуы жағдайында ішкі саясат аясындағы ұлтаралық келісім мен Қазақстан қоғамының консолидациялануы мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының басым бағыттарының бірі болып негізделсе, бұл саладағы ортақ қызмет ішкі саяси тұрақтылыққа бағытталған. Елбасы өзінің атақты Жолдауындағы тоқталған негізгі басым бағыт ішкі саяси тұрақтылық пен ұлттық бірлікті қамтамасыз ету мәселесі болатын. Бұл бағытта Қазақстан өзінің саясатын нығайтып қана қоймай, әлемдік қауымдастыққа үлгі ел ретінде саналатыны да бекер емес. Қазақстан бүгінде

мәдениетаралық және конфессияаралық үнқатысудың халықаралық орталығына айналғаны белгілі. Қазақстан 2050-Стратегиясында айтылған тарихи уақыттың жеделдеуі, халық пен қоғамның алдына жаңа міндеттер қоятындығы тарихи шындыққа айналып отыр [5]. Бұл салада да кешегі күнгі деңгейде қалып қоюға болмайтындығын соңғы Украинадағы оқиғалар айқын көрсетіп отыр.

Қазіргі таңда посткеңестік елдер түрлі діни, ұлтаралық, мемлекетаралық қатынастарға, әлемдік геосаяси өзгерістердің қатал сынына түсіп отыр. Бұл саладағы біздің ішкі саясатымызда біраз өзгерістер мен толықтырулар енгізуге, ақпараттық тәуелсіздігімізді нығайту, идеологиялық – тарихи кейбір мәселелерді қайта қарап, оны қоғам ел - мемлекет қажеттеріне жарату күн тәртібіне шығып отыр.

Ұлтаралық келісімді қамтамасыз етуде жалпы адами мәдениеттің құрамдас бөлігі болып саналатын ұлтаралық қатынас мәдениеті үлкен рол атқарады. Көп ұлтты Қазақстан жерінде ұлтаралық қатынас өз мәніне ие болған. Ұлтаралық қатынас арқылы тұтас қоғамның мәдени дәрежесі айқындалады. Ол еліміздегі саяси және экономикалық жағдайға ұлттар мен ұлыстар арасындағы қарым-қатынасқа тікелей тәуелді. Еліміздегі ұлтаралық қарым-қатынасты, достықты нығайту мемлекетаралық достықты нығайтуда үлкен рол атқаруда. Қазақстанның бірегей біртұтастықта қалыптасу жолына деген біздің түбегейлі ұстаным көзқарастарымыз уақыт сынында шыңдалған. Біз осы айтқан бағыттан көз жазбай, дау-дамайға бой алдырып, ешқашан ұшқырлыққа ұрынбастан, сабырлы түсіністікпен қоғамымызда қазақ мәдениеті және мұндағы барлық ұлттық топтардың мәдениетін жаңғыртып, жандандыра отырып сақтау, дамыту бағытында ілгері жылжуымыз қажет. Бұл шаралардың басты бағыты елімізді мекендейтін бүкіл халықты, барлық ұлттар мен ұлыстарды кең түрде қатыстыра отырып, елімізді дамыту. Бүгінгі таңда ұлтаралық және ұлттардың өз ішіндегі қарым-қатынас проблемаларына жаңаша қарауды өмірдің өзі талап етіп отыр. Еліміздегі қандай да бір этностың өзіндік тарихы, өзіндік мәдениеті және өзінше проблемалары бар. Бірақ тұтастай алғанда, оның бәрі олардың әрқайсысы үшін туған мекенге айналған Қазақстан жерінде дұрыс өмір сүруге деген бір ғана тілекпен келіп тоғысады.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 1995.
2. Қазақстан халық ассамблеясы туралы Қазақстан Республикасының заңы //Заң.-2008.- 4 қараша. -167. -3- бет.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы, 1995.
4. Қазақстан Халқы Ассамблеясын құру туралы: ҚР президентінің жарлығы//Егемен Қазақстан, 1995ж., 2-наурыз.
5. «Қазақстан-2050 Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты»

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫНЫҢ ТАРИХИ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ

Бижанов А.С.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, профессор Ибраева А.Ғ.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «...Ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан – 2050» Стратегиясының түп қазығы, алып құрылыстың алтын арқауы. Мәңгілік Ел – жалпы қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Бабаларымыздың арманы» – деп жариялады. Бұл жерде ұлттық идеяның тарихи тамыры тереңде жатқанын, ғасырлар тереңінен ой қортып, мыңдаған жылдар бойы ата-бабаларымыз армандап, әлсін-әлсін ұлт ұрпағының есіне салып, ұлттық дамудың, ұлт тағдырының бағдаршамы етіп көтеріп келгенін сөз етті. Түркі тарихын, көне түркі мұраларын зерттеуші филология ғылымдарының докторы, профессор Қаржаубай Сартқожаұлының «MANGI EL» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналында: «Мәңгілік ел - түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк(Түй-ұқық) негізін қалаған идея...» — екендігін жазған [1, 20-21 б.].

Қазақ елі тәуелсіздігін жариялаған 1991 жылдан бастап бүгінге дейін ұлттық идея туралы ондаған мақалалар жазылды. Ой – пікірлер ұсыныстар болса да, Қазақстан Республикасының Ұлттық идеясын жариялауға Елбасы асықпады. Біз тәуелсіздігімізді жариялаған 1991 жылдары Қазақ Елінің ішкі және сыртқы саяси ахуалы жақсы болмады. Халықта «Үйлену оңай, үй болу қиын» деген сөз бар. Бір мемлекетті айтпағанның өзінде бір жанұяны басқару қандай қиын екенін дана бабаларымыз осылайша тұжырымдап кеткен. Қ. Сартқожаұлы: «Бұғанасы қатпаған жас мемлекеттің саяси жүйесін жаңадан қалыптастыру, ұлттың тарихи-мәдени және рухани құндылықтарын көтеру, экономика мен шаруашылықты нығайту, халықтың әл-ауқатын жақсарту және ішкі-сыртқы саясатты жаңадан белгілеп, тәуелсіздік мүддесіне үйлестіру міндеттері тұрды» – дейді [2, 28 б.]. Бұл «өтпелі» кезеңді еңсеру үшін билік пен халық ауызбіршілікте болуы тиіс болды. 1991 жылдың 17 желтоқсан күні, ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Кең байтақ жеріміздің байлығы осы даланың түпкілікті халқына да, тағдыр қосып бірге өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдеріне де молынан жетеді. Не істесекте ақылмен істейік, арзан ұранға ермейік, ұшпа сезімге ерік бермейік. Әсіресе, жастар салқынқандылықтан, үлкенді сыйлаудан, сөзге тоқтаудан айнымаса, қашанда достыққа адал болса, бауырмал, кеңпейіл болса, халықтың атына сөз келтіретін ұстамсыздық атаулыдан аулақ жүрсе деп тілеймін» – деп елдің ішкі ынтымағын, ауыз бірлігін нығайтуға шақырды.

«Ата заң» деп аталатын Ел басқарудың құқықтық актісі билік жүйесінен бастау алатыны тарихтан белгілі. Бүгінгі қазақ ортасында «Төбесіз жер, төресіз ел болмайды» деген сөз бар. Осы сөз байырғы түріктердің «Төбесіз жер, төрсіз ел болмайды» деген нақылы. Мұндағы «төр» – билік, үкімет деген мағына береді. Елді президент, үкімет, парламент басқаруындағы үштік жүйеге ұйыстырды [2, 29 б.]. Онымен қатар, бұрынғы социалистік жүйе емес, әлем халықтарының бет бұрып, бір ағымға түсіп орныққан нарықтық экономикалық жүйенің заңнамасын жасау, қажет болды. Жаңа қазақ елінің дүниеге келетін жаңа заңнамасының алғашқы әліппесінен бастау мәселесі туындады. Бұл мәселелердің шешімін халық күтіп отыра ма? Әуірімдеп қолға келген тәуелсіздікке қауіп төнсе қайтеміз? – деген сұрақтар туды. Себебі, ескі қоғам ығысып

орнын бермей, батпандап жатып алды. Республика халқының 43% - ын қазақтар құраса, соның 60% - ы орыс тілді, жат менталитетте болды [3, 4-6 бб.]. Ұлтсыздандыру идеологиясының өтіп кеткені соншалық, бағзы біреулер қазақ боп туғанына, намыстанатын-ды. Осылайша батысшылар бір жағынан бас көтерсе, қазақи қалыпқа келуді аңсаған ұлт ұрпақтар бір жағынан желпінеді. Ал, Ресейлік шовинистер әртүрлі сылтау тауып бірде жерге таласса, бірде қазақстандық отандастарымызға сөз салып араздастыруды бастады. Жау жағадан алғанда ит етекпен алған заман болды. Осы сәтте билік біліктілігі мен төзімділігін, халық парасаттылығын көрсетті.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Түрік Республикаларының Одағын құрып, Түркі текті елдердің ықпалдастығын нығайтуға күш салды. Қазақстан Республикасы әлемнің белгілі де беделді БҰҰ, ЕҚЫҰ, НАТО, ҰҚШҰ, ШЫҰ, АОСШК, ИЫҰ сияқты ұйымдарының жұмысына белсене араласып өз үлесін қосып келеді. Бұл Қазақстанның сыртқы саясатының әсерін көрсетумен қатар Елдің сыртқы қауіпсіздігін нығайтуға аса үлкен рөл атқарды. Еліміздің ішкі саяси тұрақтылығын сақтап нығайта отырып, жаңа заманғы қазақ үкіметін қалыптастыра, шетелдік инвестицияларды тартып, нарықтық экономикаға негізделген қуатты экономикалық Республикаға айналдық. Елдің бас қаласы Астанаға қоныс аударып, Азия континентінде жаңа қаланың бірі әлем картасынан орын алды. Биліктің бұрынғы әкімгерлік – әміршілдік жүйені ақырындап ысырып, басқарудың заманауи, тиімді көрінісін құра бастады [2, 31 б.]. Мемлекеттік аппарат қызметінің кәсібилігін қамтамасыз етті. Әлемнің ең дамыған 50 елдің қатарына қосылу бағдарлама нәтижесін беріп, енді міне әлемнің ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу бағдарламасы ұсынылды. Елбасының сөзімен айтсақ талантты, еңбекқор толерантты халықтың «нөлден» бастап құрған елінің әлем алдындағы нәтижесі. Ұлттың, елдің мақтанышына айналды.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты стратегиялық жолдауында әлемдік Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымындағы (ЭЫДҰ) елдердің қатарына жету бағдарламасы Қазақстан Республикасы өтпелі кезеңін сәтті аяқтап, әлемнің мүйізі қарағайдай алпауыт елдермен үзеңгі қағыстыратындай деңгейге жеткенімізді паш етеді. Қараңыз: Экономикадағы ішкі жалпы өнімнің жыл сайынғы өсімін 4% – дан кем етпеу; Инвестицияның көлемін қазіргі 18% – дан ішкі жалпы өнім көлемінің 30% – на дейін ұлғайту; экспорттық өнім үлесін 70% – ға арттыру; ғылымды қаржыландыруға ДЖӨ – нің 3% болу; шағын, орта бизнес ДЖӨ 50%; жан басына шаққандағы ЖІӨ 5 есеге жеткізіп 13200 долларға жеткізу [4]. Бұл дегеніміз аса үлкен көрсеткіш. Қазіргі Еуропа елдерінің біразы болмаса, көбі бұл көрсеткішке жете қойған жоқ.

Осылайша еліміздің нарықтық жаңа заңнама жүйесі іске қосылып, экономикасы қалыпты жағдайда дамып, биліктің басқару жүйесі жаңарып, қорғаныс күші нығайып, шекарасы бекіп, мемлекеттілігі қалыптасқан Елге айналдық. Енді ұзақ жылдарға жоспарлаған стратегиясы іске асырушы, ұлт ар-ожданының, менталитетінің алтын арқауы болушы Ұлттық идеяны жариялау мүмкіндігі туғанын Билік түсінік, пайымынан өткізді. Қазақстан Республикасының ұлттық идеясы қақында осы 22 жыл аралығында А. Айталы, М. Құл-Мұхаммед, Ғ. Есім, М. Шаханов, А. Сейдімбек, І. Ерғали, Ә. Ғали, Ә. Нысанбаев, Е. Қарин, Б. Әбдіғали, А. Әлімұлы, В. Төлешов, Ғ. Боқаш, А. Сырым, Д. Көшім, Қ. Салғара, Қ. Зардыхан, Х. Әбжанов, Д. Қамзабек, А. Шәріп сынды ондаған ғалымдарымыз бен журналистер, интелегенция өкілдері өз пікірлерін үзбей жариялап келді. Бұл ақылман ағаларымыздың жазған мақалалары қоғамдық ой-сана қалыптастыруға игі әсерін тигізді. Білімпаздарымыздың ой-пікірлерін, ғажайып ұстаныстарын билік еске алып, санасып отырды. Солардың ұсыныстарын ескере отырып, ұлттық идеяның компоненттерін қоғам ортасына кезең-кезеңмен іске қосумен болды. Оның нақты көрсеткіштерін сөз етсек:

- а) Ата Заңымызда қазақ тіліне мемлекеттік тіл статусы берілуі;
- б) Тілдер туралы заңның қабылдануы;
- в) Ұлттық тарих, тіл, діл, дінін нығайтуға бастама болған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы;
- г) Білім беру саласындағы ұлттық тәрбие;
- д) Қоғамдық ұйымдардың ұлттық мәдениетті көтеруге атсалысқан белсенділігі т.с.с факторларды айтуға болады.

Жоғарыда сөз еткен бұған дейінгі реформалардың (бірлі жарым ауытқушылықты еске алмағанда) экономикада, саясатта және билікте атқарылған нәтижесі мемлекет құрушы ұлттың пайдасына шешілді. Онда:

1. Үш жүз жыл бойы отарлықта болып, деформацияға түсіп, депрессияға ұшыраған қазақ халқы жаңа заманның жаңа ұлты болып түлеп шықты.

2. Мемлекет құрушы қазақ ұлтының демографиялық факторы өсіп еліміздің жалпы халқының 65-67% иеленді [3, 195 б.];

3. Мемлекет құрушы ұлттың қоғамдық санасы жетіліп тарихи, мәдени, рухани жағынан дамып қалыптасты.

4. Соңғы бір ғасыр бойы көп ұлтты ортада өмір сүрген қазақ халқында басқаны жатсынбайтын, керісінше өзіне тартып туыстасатын психология қалыптасты.

5. Тағдыр тәлкегімен қазақ жеріне қоныс аударған басқа ұлттар мемлекет құрушы ұлтпен тамырласып Қазақстанды екінші Отаны ретінде мойындады. Нәтижесінде ішкі бірлік, рухани қауіпсіздік бекемделінді.

6. Жаңа Қазақстандық Патриотизмнің идеялық іргетасы болушы, мемлекет құрушы жалпы ұлттық құндылықтар қалыптасты.

7. Аталмыш нәтижелердің арқасында қазақ қоғамының бет-бейнесі толық айқындалды.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың күткені де осы еді. Бұл тек қана Елбасының арманы ғана емес, бүкіл қазақ халқының арманы еді. Қоғамдағы табиғи социум, табиғи бет-бейне қалыптаспай тұрып, уақыт пен кеңістіктің безбенінен өтпей тұрып қайдағы бір қондырғыны алып келіп қалыптастыруға Елбасының ішкі түйсігіде, ары да жібермеді. Енді міне Ел тәуелсіздігін алғаннан кейін аюдай алысып, арпалыспен өткен 22 жылдағы Ел дамуының жеткен жетістігін парасат пайымынан өткізіп барып, Қазақстандықтар жасаған басты құндылықтарды екшей отырып, «Мәңгілік Ел» атты ұлттық идеяны жариялады [5.] Бұл идея басқадан алған жасанды ұсыныс емес. Ең әуелі қазақстандықтардың өз қолымен жасаған еңбегінің жемісі, әрі ата-бабадан бері жалғасып сабақтасқан тарихи құндылығымыз. Сол құндылықты Елбасы бүгінгі күні қайта тірілтіп, бабалар арманын жалпы ұлт мүддесіне айналдырды. Қазақстан тарихшылары ұлттық конгресінің төрағасы Ерлан Сыдықов «Mangilik El» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналында: «Мәңгілік ел идеясын жүзеге асыруда, жастарды жаңа қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеуде басты назар аударатын мәселелер жеткілікті: салт-дәстүрді сақтаған, жаңаша ойлай білетін, демографияға көзқарасы дұрыс, іскер, креативті, бай-меценаттар сабақтастықпен дамыса жақсы ұрпақ тәрбиеленеді...» - деп жазған.

«Мәңгілік Ел» - идеясының тарихи дүниетанымдық негізі қандай еді деген сұрақ туындайды.

Ежелгі және ертеорта ғасырдағы түркілік дүниетанымда «қасиетті үш таған» ұғымы қалыптасқан. Осы сөзімізді бірден дерекпен пайымдайық. Атақты Күлтегін, Білге қаған ұстындарындағы мәтіндер: «Тәңір бір. Жоғарыда көк аспан, төменде қара жер, ортасында адам баласы жаралған» деп ғасырлар тереңінен философиялық ой көрінеді [6, 89-90 бб.].

Мұнда көк пен жер, бұл екеуі фундамент (іргетас), ал үшіншісі оның егесі құдіретті жаратушы – бір ғана Тәңір дегенді нақты көрсеткен. Осылайша үштаған ұғымы қалыптасқан. Түркілер ұғымында әлемнің (табиғат, қоғам, адам үштігі) болмыс-бітімі тұрақтылық, үйлесімділік және құбылмалылықтан тұрады деп ой қорытқан. Түріктер үштік дүниетанымды ұстана отырып, түркі әлемінің барлық болмыс – бітімін осы жүйеге бейімдеген. Нақты дерекпен көрсетсек:

1. Түріктердің мемлекет жүйесіндегі тардуш (оң қанат), төлес (сол қанат) және бұлардың үстінде Орда.

2. Байырғы түріктердің билік жүйесіндегі Ябғу, шад және егесі Қаған.

3. Қазақ хандығы замандағы әкімшілік бөлініс Оң қанат (ұлы жүз), сол қанат (кіші жүз), және Орталық (орта жүз).

4. Саз өнеріндегі (домбыра, қобыз, т.с.с) қос ішек және адам (егесі).

5. Бейнелеу өнеріндегі аталық, аналық символ және Еге (адам).

6. Түркі тілдеріндегі жуан (қатаң), жіңішке (ұяң) дыбыс және адам.

7. Қазақтың қасиетті қара қазанын қайнататын ошақ оның үш бұты.

8. Адам: екі қолы және басы.

9. Байырғы түрік қағанатының геосаяси қорғанысының ішкі белдеуі – қос қанат, сыртқы белдеуі көрші елдер және ядро атанған Орда.

10. Көк түріктердің материалдық рухани базасы және Қағанат мәдениеті т.с. ондаған мысалдарды айтуға болады. [8, 251-264 б.б.]

Көріп отырғандарыңыздай, байырғы түріктер табиғаттағы, қоғамдағы, барлық құбылысты, өз болмысына Амал мен Біліг жүйесіне сыйдырып Адам атты пенденің егесіне қызмет еткізген.

Қысқаша тұжырымдасақ қажеттіліктен туындаған табиғи ырғақты жүйеге айналдырған. Уақыт пен кеңістік аясында қоғам мен табиғат және адам байланысындағы құбылыс болмысынан дүниетанымдық (философиялық) ой қорытқан. Болмыс категориясының негізгі санаты кеңістік пен уақыт аясында мәңгі – бақилығы, тұрақтылығы, біртұтастығы, үйлесімділігі және өзгерімділігі. Олардың болуы, болып отырғандығы және болатындығы. Бұдан 1100-1500 жыл бұрын өмір сүрген бабатуріктер де, бүгінгі қазақтарда ұлы кеңістіктегі осы шексіз үдерістерден тыс қала алмады.

Осы үдерістерді Көк түріктер сұрыптай саралай отырып, табиғаттың табиғи үйлесімінен түркілік дүниетанымдық ұғым пайда болдыра отырып, философиялық сана қалыптастырған. Ол не деген сөз? Табиғат пен қоғамның өз ырғағына сай ой қорытып, өмір сүрсеңіз келешегіңіз кемелді болашағыңыз болжалды болады дегенді меңзейді. Адам атты пенде өзі табиғаттың өнімі. Оның табиғи ортадағы қимыл қозғалысы, қатынасы, байланыс болмысы қоғамның жаңа бір ырғағын (ритм) пайда болдырады. Ол жасанды жалған қондырғы ритм емес, сол халықтың, сол қоғамның өз болмысынан, табиғатынан туындаған табиғи ырғақ, табиғи даму.

Осылайша байырғы бабалар жаратылыстың мәңгілік тұрақтылығын, үйлесімін, өзгерімін (құбылысын) ой елегінен өткізіп, түркілік дүние танымын қалыптастырған.

Өткен дәуірде де, бүгін де түркілік дүниетанымның аса үлкен жетістігінің бәрі түркілік рухани байлық. Сол байлықты халық қажетіне шегуші локумативі – Ұлттық идея, ұлттық идеяның алтын діңгегі – тіл, тарих, салт-дәстүр болды, болып келді және бола береді. Тіл – Көк Түрік дәуіріндегі Қағанат құрушы халықтың, бүгінгі Қазақстанның мемлекет құрушы ұлтының бет-бейнесі, кешегі бабалардың аруағы, болашақ ұрпақтың келешегі. Сондықтан да, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Мәңгілік Ел» атты ұлттық идеясы киелі де қасиетті.

Көк Түрік дәуірінде шығысы – сонау қиыршығыстағы Хиянған жотасынан, батысы – Орал тауларына дейін, оңтүстігі – Қытайдың ұлы қорғаны, Гималай жотасынан, «Түнелі» атанған ұлы Сібірге (Лена дариясы) дейінгі алып аймақтағы

түркілерді бірғана Түрік тілі мен байырғы түрік бітіг (руна) жазуы арқылы топтастырып біріктірді, Қағанат саяси жүргізді, империя құрды. Әлем тарихына Көк Түрік атауын таңбалап кетті. Көрнекті еуразияшыл ғалым, тарихшы-этнолог Л.Н. Гумилев «От Руси к России» атты еңбегінде: «Еуразия құрлығы үш рет біріктірілді. Алғашында оны Ұлы Түркі қағанатын құрған көне түріктер біріктірді. Түріктерден кейін Шыңғыс хан бастаған монғолдар, кейіннен Ресей өз қолына алды» – дейді [9, 382 б.] Л.Н. Гумилев Еуразия құрлығының бірлігі, мәңгілігі туралы ойын көне түріктерден бастайды. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен қалыптасып жатқан Еуразиялық идеясының негізінде Ресейлік емес, түріктік ынтымақтастыққа қол жеткізіп, көне түріктердің «Мәңгілік ел» идеясының өміршендігін дәлелдеуіміз керек.

Ал, бүгінгі ХХІ ғасырдағы, жаһандану заманындағы Қазақстанды, оның халықтарын бірғана Мемлекеттік Тіл арқылы топтастыру, біріктіру бірлікте, ынтымақта ұстауға мүмкіндік туып отыр.

Біріктіруші күш жалпы Қазақстандық «Мәңгілік Ел» идеясы. Өткенімізден сабақ ала отырып, болашағымызды баянды ету жолында еңбек етейік!!!

Әдебиет:

1. Бас редактор: Е.Б. Сыдықов. «MANGI EL» ғылыми-көпшілік тарихи журналы. – Алматы, «Pride Print», баспасы 09.2013. – 108 бет.
2. Қ. Сартқожаұлы // Мәдени мұра, 2014, N № 6 (57). -С.27-33
3. Ж.Қ. Спабеков. Қазақ халқының табиғи өсімі (1989-2013 жж.) (Демографический ежегодник Казахстана /Нацстатагентство Республики Казахстан / Алматы, 1997. 269 с.)
4. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі <http://www.stat.gov.kz/>
5. Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар.
6. Күлтегін Тоныкөк: Ежелгі түркі рун жазбалары(Әдеби нұсқасын жасаған Қадыр Мырза Әли) – Алматы, «Өлке» баспасы, 2001. – 144 бет.
7. Назарбаев Н. Ә. Тарих толқынында. – Алматы, «Жібек жолы» баспа үйі, 2010. – 232 б.
8. «АСЫЛ МҰРА» түркі антологиясы. – Астана: Сарыарқа, 2012. – 568 б.
9. Гумилев Л.Н.От Руси к России. — М: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 392 б.

УДК 930.9

КОНСТИТУЦИЯ – ЗАЛОГ СТАБИЛЬНОСТИ И ПРОЦВЕТАНИЯ КАЗАХСТАНА

Билялова С.Н.

(Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова)

«Мы, народ Казахстана...» [1] — в этой фразе, открывающей нашу Конституцию, сосредоточена вся глубина исторической преемственности многих поколений, которые стремились к возрождению государства, построению нового справедливого общества. Государство — это не только территория, единство граждан, институты власти, но и Конституция, сосредотачивающая на своих страницах опыт предыдущих поколений и надежды на лучшее будущее. В течение относительно короткого периода в суверенном Казахстане ушли в историю два Основных Закона. Первый достался нам в наследство

от советского времени, второй, принятый в 1993 году, был своеобразным компромиссом, другого определения не найти, между прошлым и будущим. С самого начала было понятно, что век его недолог. Кардинальные изменения в экономике, политике, сознании людей осуществлялись настолько быстро, что стала понятной необходимость принятия новой Конституции.

Более двухсот лет назад, когда закладывались основы современной демократии, Т. Джефферсон, который не был сторонником частых изменений в законах и конституциях, писал, «что законы и человеческие институты должны идти рука об руку с прогрессом человеческого разума» [2]. Для разработки новой Конституции был задействован весь потенциал отечественной юридической науки, привлечены специалисты всех других смежных обществоведческих отраслей, эксперты-практики. Параллельно велось целенаправленное изучение конституций других государств. И, наконец, на общенародном референдуме была принята Конституция, двадцатилетие которой мы в этом году отмечаем.

Хотелось бы подчеркнуть, не вызывающий никаких сомнений, легитимный характер действующей ныне Конституции. Референдуму предшествовало широкое обсуждение проекта, в ходе которого граждане внесли около 30 тысяч предложений.

Специально созданный экспертно-консультативный совет скрупулезно изучил каждое предложение, 1100 поправок были учтены при доработке текста. В соответствии с предложениями граждан из 99 статей проекта Конституции 55 претерпели существенные изменения. Почти 90 процентов принявших участие в референдуме, а это свыше семи миллионов граждан, обладающих правом участвовать в нем, высказалось за принятие нового Основного Закона. Таким образом, с полным основанием можно сказать, что его автором является народ Казахстана. Как гласит казахская народная поговорка, «Қоптін аузы киелі» — «Уста народа священны» [3].

Реализованное народом суверенное право делает Конституцию неприкосновенной и придает ей не только высшую юридическую, но и духовно-нравственную силу, становясь основой воспитания казахстанского патриотизма. Задачи конституционного строительства были чрезвычайно сложны, многообразны и ответственны. Во-первых, нужно было всемерно укреплять вновь созданную государственность, всю систему государственной власти и управления. Во-вторых, решать неотложные проблемы кардинального реформирования экономики, вывода ее из глубочайшего кризиса. В-третьих, выстраивать внешнюю политику. В-четвертых, обеспечивать внутривластную стабильность. И, наконец, нужно было решать совокупность задач, связанных с утверждением общепринятых в цивилизованном мире прав и свобод граждан, развитием демократических институтов. Сейчас, по прошествии двадцати лет, можно определенно сказать, что все поставленные задачи удалось реализовать.

Народ Казахстана, проголосовав за Конституцию, окончательно закрепил объективно сложившуюся к тому времени президентскую форму правления. Этот выбор не случаен. Он обусловлен предыдущей историей и сегодняшними реалиями, необходимостью сильной и консолидированной системы власти, не подверженной никаким колебаниям, связанным с какими-либо социально-экономическими кризисами или разногласиями между различными ветвями власти. В рамках президентской формы правления статус главы государства позволяет ему находиться «над ситуацией» и в силу этого обеспечивать в условиях Казахстана согласованное функционирование органов государственной власти, создавать наиболее благоприятные предпосылки для успешного и необратимого реформирования общества. Кроме того, для полиэтнического и многоконфессионального общества, в котором к тому же происходит сильная социальная дифференциация, жизненно важно наличие в лице Президента гаранта гражданского мира, общественной стабильности и межнационального согласия. Это же

является эффективным средством повышения ответственности власти перед учредившим ее народом. Решение такой непростой конституционной задачи, как разделение государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви, является очень важным политическим показателем. Создан механизм, обеспечивающий, с одной стороны, их тесное сотрудничество, а с другой - взаимное сдерживание, недопущение вмешательства в установленную Конституцией и законами компетенцию друг друга. Важно не допустить, чтобы принцип разделения властей создал другую крайность — «разделенную власть», что, наоборот, вызывало бы обострение, противостояние ветвей власти и противоборство отдельных личностей во власти. Аксиомой стало то, что источником государственной власти является единый народ Казахстана, поэтому по своей сути, целенаправленности действий власть должна быть сильной и слаженной во имя служения его интересам. Это соответствует мировым тенденциям. Не случайно в новейшей мировой практике все более ощутимой становится новая модель построения властных отношений. Провозглашаемый в актах Совета Европы принцип субсидиарности означает взаимодополнение и взаимозаменяемость властей на межгосударственном, государственном, региональном и локальном уровнях. Таковы, например, положения Хартии местного самоуправления и проекта Хартии регионального управления. Поэтому в своем государственном строительстве мы стремимся создавать механизмы, отражающие новые концепции. Конституция 1995 года придала новый импульс экономическим реформам, обеспечила создание законодательной базы и законодательного поля деятельности Правительства, которые соответствовали и соответствуют требованиям рыночных отношений. Так, Конституция гарантирует равную защиту как государственной, так и частной собственности. Исключительно важно для нашей страны конституционное закрепление возможности отнесения земли в частную собственность. Безо всяких преувеличений можно сказать, что к сегодняшнему дню удалось достичь довольно неплохих результатов. Среди главных достижений — макроэкономическая стабилизация, полное подавление инфляции, создание эффективной финансово-кредитной системы, нормализация отношений собственности, поэтапно и успешно проведенная приватизация. Особо можно отметить доверие инвесторов. Казахстан имеет на сегодня одни из лучших показателей по привлечению иностранного капитала в национальную экономику. Начался устойчивый рост промышленного производства, реанимируется сельское хозяйство. Настойчиво и планомерно проводится социальная реформа. Сегодня у нас есть основания сказать, что наша Конституция и законы не просто работают на человека, но и активизируют его творческую, созидательную энергию, стимулируют предпринимательскую инициативу.

В новом Законе четко сформулированы и реально гарантированы конституционные права и свободы граждан. Закрепление в Конституции положения о ценности человека, его прав и свобод обусловлено стремлением защитить каждого гражданина. Это стремление является органичным для Казахстана, где, как известно, в ходе так называемой добровольной коллективизации были загублены миллионы казахов, расстреляны и репрессированы многие десятки тысяч людей разных национальностей, депортированы в массовом порядке целые народы.

Конституция формулирует сущность и содержание конституционных прав, свобод и обязанностей граждан в соответствии с принципами современной рыночной экономики, которые ставят возможности удовлетворения многообразных интересов личности в зависимость от ее конкретного вклада (результата) в процессе своей трудовой деятельности. При этом государством гарантируется необходимый минимум бесплатных социальных услуг. С принятием действующего ныне Основного Закона в Казахстане формируется качественно новое правовое пространство,

предусматривающее все условия для самореализации граждан, открывается простор для дальнейшей демократизации общества. Экономическая свобода, идеологическое и политическое многообразие, равенство всех перед законом являются основными приоритетами правового развития Казахстана. В то же время Конституция объявляет недопустимыми злоупотребления демократическими институтами, запрещая действия, направленные на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни. В этом особенно проявляется охранительная функция Основного Закона, направленная на обеспечение конституционной законности, стабильности и правопорядка в обществе. Задачу государственных органов и должностных лиц мы видим в том, чтобы до конца реализовать мощный социальный потенциал, заложенный в Конституции. По-новому интерпретируется действующей Конституцией известная доктрина Шарля-Луи Монтескье о разделении властей, придавая этой концепции не безусловный, а ориентирующий характер. Выполняя единые функции государства, его органы должны взаимодействовать, дополнять друг друга. Нет и не может быть монопольных ветвей власти, жесткого их разделения, иначе теряется значение сдержек и противовесов. Власть едина, есть лишь разделение функций и полномочий по ее осуществлению.

Вопреки досужим рассуждениям можно со всей ответственностью заявить, что кажущаяся «строгость» нашей Конституции, позволяющая выстраивать четкую систему государственного управления, никак не препятствует, а, наоборот, поощряет развитие демократических институтов. На это были направлены и внесенные в 1998 году поправки в Основной Закон. Это можно отнести как к демократизации существующих институтов власти - расширение полномочий Парламента, выборность некоторых категорий руководителей, в том числе региональных - так и к деятельности политических партий и движений, более активному включению в жизнь страны общественных объединений граждан.

Высший представительный орган, как и все ветви власти, подчинен Конституции, которая устанавливает и регулирует его компетенцию и основы законодательного процесса. Многоступенчатость и строго регламентированная последовательность законодательных процедур являются дополнительной гарантией качества работы. Надо иметь в виду и то, что Парламент с четко обозначенными прерогативами способен избавить политическую систему страны от нестабильности, которая нередко сотрясает парламентские республики. Другими словами, казахстанский Парламент стал важным инструментом социального спокойствия и баланса политических сил. Четкое определение объемов законодательной компетенции Парламента создает все предпосылки для более эффективного функционирования законодательной власти, повышает действенность и качество законотворческой работы, ставит ее на строго конституционную основу. А это, в свою очередь, укрепляет режим конституционной законности в стране. Более того, основные кадровые вопросы о назначении председателя Национального банка, Генерального прокурора, председателя КНБ, председателя и судей Верховного суда, председателя и членов Центральной избирательной комиссии, а также большинства состава Конституционного совета не могут быть решены никем без веского, решающего слова Парламента или его палат. Таким образом, конституционные полномочия Парламента Казахстана в современных условиях весьма внушительны. В отличие от ранее действовавшей, Конституция 1995 года ввела новые институты и нормы. Речь идет об учреждении двухпалатной структуры Парламента, Конституционного совета, определении иерархии источников действующего права, создании единой системы судов, нового порядка их формирования, обеспечивающего независимость судебной ветви власти.

Процесс формирования правового государства только набирает силу, поэтому не менее важной задачей для нас является обеспечение эффективности правовой, в том числе судебной системы. Более того, эти процессы взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Без эффективной экономики, совершенной правовой базы не может быть справедливого и честного суда. В свою очередь, экономику можно поднять, только установив рыночный правовой режим и утвердив жесткое исполнение государственным аппаратом, всеми гражданами и юридическими лицами Конституции и законов.

Без трепетного отношения к закону, без возвышения права и суда в Казахстане не будет эффективной экономики. В этой работе важно все: создать адекватную правовую базу; утвердить на вершине юридической пирамиды суд, стоящий на страже Конституции, защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц; а также сформировать качественную судебную систему, которая подчиняется только закону, где быстро и неукоснительно исполняются судебные решения, действуют только компетентные и добросовестные работники.

Считаю, что защищать гражданина в правовом государстве должен не президент, не руководитель региона - аким и не министр, а суд. Вся судебная и правоохранительная система должна исполнять свою главную цель — обеспечение и защиту конституционных прав и свобод граждан. Прошедшие двадцать лет действия Конституции наглядно доказывают состоятельность, устойчивость, рыночную и демократическую сущность основных положений Главного Закона страны.

Сохраняя объективность и критически подходу к итогам деятельности за это время, надо сказать, что огромный созидательный потенциал, заложенный в Конституции, еще задействован слабо. К сожалению, многие государственные органы и должностные лица, в том числе суды и правоохранительные органы, до сих пор не сделали всего необходимого для уяснения сути Конституции, а главное - исполнения ее положений всеми гражданами.

Процесс государственного строительства непрерывен, он будет продолжаться столько, сколько будет существовать государство. Возможно, жизнь потребует от нас внесения каких-то корректив, в том числе конституционных. Но твердо ясно одно - в основе действующая ныне Конституция Республики Казахстан за истекшие двадцать лет доказала свою состоятельность и эффективность, ее главные положения актуальны и по сей день.

Основной Закон страны будет для нас и впредь основополагающим документом, регламентирующим наше продвижение к высоким целям - построению независимого, экономически развитого, интегрированного в мировое сообщество государства, в котором обеспечена благополучная и достойная жизнь его граждан.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан, 1995.
2. Назарбаев Н.А. Конституция – основа стабильного развития Казахстана // Казахстанская правда, 30 августа 2000 г.
3. Назарбаев Н.А. В потоке истории. - А., 1999.
4. Сапаргалиев Г.С. Этапы становления конституционного законодательства Республики Казахстан. - А., 1996.

ҚОҒАМ ЖӘНЕ ЗАҢ

Булгакбаева И.Ж., Карибаева С.М., Молгаждарова С.М.
(*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті*)

Мемлекет тарапынан заңдастырылған және қорғалатын, жалпыға бірдей міндетті ережелерінің жүйесі, қазіргі кезде көпке таныс - ол құқық. Құқықтың пайда болуы мемлекеттің пайда болуымен тығыз байланысты. Құқықтың түрлері бірнеше, бірақ мазмұндары бір. Құқықтың негізгі міндеті: қоғамның және адамдардың мүдде-мақсатын қорғау, орындау, қарым-қатынастарды реттеп, басқару, қоғамды дағдарысқа ұшыратпай, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдениеттік т.б. бағытын дамытып, нығайту, мемлекеттік органдардың, ұйымдардың құзіретін, ара-қатынасын реттеп басқару болып табылады [1, 86]. Құқықтың бір клеткасы – құқықтық нормалар. Олар адам істерінің, жұмысының, тәртібінің шеңберін анықтап, олардың бостандығын және қарым-қатынасын реттеп, басқарып отырады. Ал құқықтың негізгі заңы-Конституция. Құқықтың басты ерекшелігі - оның ережелері бұзылса кінәлінің заңды жауапқа тартылатынында.

Қазақ халқының мемлекеті мен құқықтық жүйесі Қазақстанның көшпелі тайпалардан бастау алады. Біздің заманымыздың бас кезінде Қазастан жерін қоныстанған ғұндардың жоғарғы өкімет билігі рубасылар кеңесінде болды. Кеңес патшаға бағынды. Мемлекет сол кезде белгілі бір нормаларға, тәртіптерге сүйеніп жұмыс істеген. Арнайы заң жинақтарын басшылар шығарып отырған. Сол кездегі ең атақты заң жүйелердің үлгілері тарихта қалған. Мысалы, «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Жеті жарғы». Негізі сол кездегі жүйе құқықтық мемлекетке сай жақын болған [2, 22]. Бірақ та кемшіліктері де бар. Тұрмыстық қатынастарда патриархаттық нормалар сақталған. Балалардың тағдырын әкесі шешетін, әйелге сөз бермей, күйеуі қожа болатын. Үй ішіндегі құл мен күң заң жүзінде қорғалмады. Сот жұмыстары қағаз жүзінде жүргізбеді. Халық билерге бағыну міндетті болған.

Қазақстанның Ресейге қосылуы құқықтық жүйені мүлдем өзгертіп жіберген. Қазақ елінің тұрмысы мен құқық жүйесінің дамуына өзіндік ерекшелігін кіргізгенмен, мемлекеттіліктің негізін қалайтын нормалардың дамуына кедергі болады. Қазақстан мен Ресей арасындағы шарт негізінде протекторат түріндегі қатынас қалыптасып, Қазақстан өз егеменділігінің белгілі бөлігінен, оның ішінде егеменді мемлекет ретінде халықаралық қатынастарға түсу құқығынан айрылды. Қазақ хандығы мен Ресей арасындағы шартта Қазақстанға сырттан келетін қауіптен қорғау міндеті үшін Ресей келесі талаптар қойған болатын:

- Қазақстан территориясынан өтетін ресейдің сауда керуендерін қорғау;
- ясақты төлеу;
- Ресейдің басқа мемлекеттермен соғысқа қатысуы жағдайында әскери көмек беру.

Біздің еліміз қаншама қиыншылықтардан өтсе де, қаншама басқыншылықты басынан кешсе де, қазіргі кезде егемендік алғаннан кейін бәрі өз орнына келді. Қазақстан Республикасы өз егемендігін 1990 жылы 25 қазанда жариялады. "Қазақ ССР-нің мемлекеттік егемендігі туралы декларациясы" Қазақстанның тәуелсіздігін бекітуге жасалған алғашқы қадам болды. Онда елдің саяси-құқықтық тәуелсіздігінің бағдарламасы жасалды. Осы бағдарлама негізінде 1991 жылы 16 желтоқсанда

"Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" Конституциялық заң қабылданды.

Қазақстан өз құқығын, өз бостандығын білдіреді мемлекетке айналды. Қазіргі кезде Қазақстанның бір мақсаты ол- құқықтық мемлекет болу және сол жағдайын сақтау. Құқықтық мемлекет – өзінің негізгі институттары ретінде билік бөлінісін, сот тәуелсіздігін, басқару заңдылығын, мемлекеттік билік тарапынан азаматтардың құқық бұзылуына жол бермеуді және оған қоғамдық мекеме тарапынан тигізілген залалдың құнын өтеп алуды қарастыратын мемлекет. Құқықтық мемлекет идеясының сан ғасырлық тарихы бар. Ол сонау ежелгі дәуірден бастау алады. Қазіргі кезде құқық жүйесінің мәні өте зор. Әр адамның өз құқығы бар, өз сөзін қорғауға құқығы да бар. Әсіресе қоғамда құқықтың мәні ең маңызды болып келеді. Өйткені құқықтың жиынтығы бір тұтас жүйе құрап, қоғамдық тәртіпке әкеледі. Қоғамдық тәртіпке азаматтың құқығын сыйлау, қоғамдық орындарда тыныштық сақтау, меншіктің барлық нысандарын қорғауды жатқызамыз. Қоғамда тәртіп әрқашанда бірлестікке, жүйеге әкеледі.

Қазақстанның құқықтық жүйесі тұрақсыз және өзгермелі құбылыс сияқты, өзгерістердің ең маңызды бағыттарын анықтайтын, өзінің дамудың бағыттаушысы бар, қазіргі кезеңге сай құқықтық жүйесін жетілдіреді. Құқықтық жүйесінің дамуының ең негізгі үрдісінің анықталуы, жалпы теориялық ғана емес, заңды тәжірибенің барлық түрлері үшін, принципті практикалық мағынаға да ие, лайықты бағдар ретінде және практикалық қызметтің өлшемі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформалар жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның алғашқы құжаты 1994 жылдың 12 ақпанында қабылданды. Бұл құжатты іске асырудың ең басты жетістігі – ұлттық заңнамаларды (конституциялық, азаматтық, банктік, салықтық, қаржылық, кедендік, азаматтық іс жүргізу, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу) түбегейлі жаңғыртуға қол жеткізілді. Сонымен бірге, сот жүйесі мен құқық қорғау органдары, қала берді Қазақстанның барлық заңнамалық инфрақұрылымы кезең-кезеңмен реформаланды [3].

2000 жылдардағы Қазақстан. Ең алдымен, биік экономикалық өрлеу қарқынына байланысты, табиғи ресурстарға бай болғандықтан, көпұлтты мемлекетте саяси тұрақтылық және ұлтаралық ынтымақтастық арқасында айқын аймақтық жетекші болды. Дүниежүзілік қаржы дағдарысы дамудың қарқынын айқын баяулатты, біршама басымдықтарды қайта қарап шығуға мәжбүрледі. Қазіргі уақытта посткризис дамудың тұжырымдамасын, экономикалық жаңғыртуды, инновациялық индустрияландыруды жүзеге асыру және құрастыру мемлекет өз алдына мақсат ретінде қойылуда және құқықтық реттеу соған белсенді түрде жәрдем беруді міндетті.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы. (бұдан әрі – Тұжырымдама) Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 28 тамыздағы Жарлығымен бекітілген [4]. Осы Тұжырымдама мемлекеттің құқықтық саясат саласындағы тиісті бағдарламаларын, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң жобалары жұмыстарының перспективалық және жыл сайынғы жоспарларын, Республиканың нормативтік құқықтық актілерінің жобаларын әзірлеу үшін негіз болып табылады. Құқықтық саясат тұжырымдамасының қағидаларын іске асыру Республика Конституциясының негізгі идеялары мен принциптерін Қазақстанда құқықтық мемлекет құрылымының жаңа кезеңінің аясында өмірімізде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Тұжырымдаманы іске асырудың тиімділігі және тиісінше ұлттық құқықтың тұрақтылығы, құқықтық реттеудің пәрменділігі мемлекеттік биліктің барлық тармағының сындарлы өзара іс-қимылына, билік органдары қабылдаған шешімдердің сапасына және лауазымды тұлғалардың жауапкершілігіне байланысты. Қазақстандық заңнаманы осы Тұжырымдамада белгіленген мемлекеттің құқықтық саясатының негізгі бағыттарына сәйкес кешенді

дамыту және тиімді пайдалану заңдылық режимін одан әрі нығайтуға, адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтауға, еліміздің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге, қазақстандық мемлекеттілікті нығайтуға ықпал ететін болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 4 баптың 1 тармағына сәйкес, Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады [5]. Қазақстан Республикасының Конституциясында «қолданыстағы құқық» термині Конституциялық нормалар декларациялық ғана емес, тікелей қолдануда, соған ерекше көңіл аудару үшін қолданылған. Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқық бұл кезде, құқық нормалардың жүйесі ретінде қарастырылып, қабылданған заңды субъектілермен белгіленген нормативтік құқықтық актілердің тәртібі бойынша құралған [6, 29]. Сөйтіп, біздің мемлекетіміздің Негізгі заңы құқық нормаларды қабылдау құқығымен және қолданыстағы құқық құрылымы бүкіл мемлекеттік билік: құқықтық, атқарушы, сот өкілеттілігі болып табылады. Құқық нормалары Қазақстан Республикасының «Нормативтік құқықтық актілер туралы» Заңымен бекітілген және иерархияға бағынған, нақты анықталған түрдегі құқықтық нормалардың актілері түрінде білдіру болып табылады. Иерархиядан тыс Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңестің, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот қаулылары табылады.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот жағдайы жоғарғы сот органы болғандықтан, Конституцияда көрсетілген айтулы мінезбен және құқыққа сәйкес өкілеттілікпен, ерекшелігі мен оқудың тәртібі, қаралатын істердің ерекшеліктері және де шығаратын нормативтік қаулылары, соттық практика бойынша сұрақтарға түсінік беретін қолданыстағы құқық қайнар көзіне жатқызылады [6, 16]. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот нормативтік қаулылардың иерархиядан тыс табылатындығы, нормативтік қаулылар заңдық күшіне ие болады және Конституциядан басқа, нормативтік актілерден кем емес болып табылатынына тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен, Қазақстандық құқықтық жүйесі – Қазақстан Республикасының құқықтық саясаттың тұжырымдамасымен анықталған, дамудың қазіргі үрдісіне сай ұлттық құқықтық жүйесімен негізделген, дүниежүзілік Отандық тәжірибені жинақтаған, қазақстандық мемлекет және құқықтың дамудың мүмкіндіктері ғылыми тұрғыдан көрсетіліп дәлелденген, өздігінше, тәуелсіз, ерекше, ұлттық заңдық феномен деп белгілеу қажет.

Бірақ сонымен қоса, Қазақстанның құқықтық жүйесі біртұтас, тұрақты, үйлесімді құбылыс ретінде өмір сүру және даму міндетті. Бұл құқық мақсаттарының жүзеге асыруына, толығымен құқықтық жүйесіне әсер етеді; көптеген құқықтық, әлеуметтік, экономикалық, саяси және де басқа мемлекет проблемалардың шартты шешуі болып табылады. Келешекте құқықтық жүйесінің дамудың оптимистік болжауды, егер эволюциялық қайта құру жүйесінің бүкіл элементтерін тисе, ол өзі тәнік және мезгілінде сыртқы отраның қарсы шығуына, жауап берсе ғана құрастыруға болады.

Әдебиет:

1. Ударцев С.Ф. Правовая политика в Республике Казахстан: новые приоритеты развития и преемственность // Вестн. Российского ун-та дружбы народов: Сер. Юрид. науки. - 2010. - №3. - С. 86-97.

2. Альмухамбетов Ж.Н. Становление национальной правовой системы Республики Казахстан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук // Академия МВД РК. - 2008. - 24 с.
3. Бусурманов Ж.Д. Основные вопросы систематизации законодательства // Вестн. Ин-та законодательства РК. - 2011. - № 2. - С. 9-10.
4. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы.//akorda.kz
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы// akorda.kz
6. Умнова И.А. Отрасли права нового поколения в условиях глобализации права и усиления взаимодействия международного публичного и конституционного права // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. - 2013. - №1 (32). - С. 16-29.

УДК 304.4

ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И СВОБОД В СФЕРЕ ТРУДА

Васильева Д.Ю.

*(студентка 2 курса юридического факультета Карагандинского университета
«Болашақ»)*

Научный руководитель доцент кафедры гражданского права и процесса Садыкова К.К.

Конституция Республики Казахстан закрепляет широкий перечень основных прав и свобод человека и гражданина, признание, соблюдение и защита которых является обязанностью государства. В их число входят также и важнейшие права в сфере труда и социального обеспечения, а именно: свобода труда, свободный выбор рода деятельности и профессии (ст. 24, п. 1); право каждого на труд в условиях, отвечающих требованиям безопасности и гигиены (ст. 24, п. 2); право на вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы (ст. 24, п. 2); право на индивидуальные и коллективные трудовые споры с использованием установленных законом способов их разрешения, включая и право на забастовку (ст. 24, п. 3); право каждого на отдых, которое гарантируется всем работающим по трудовому договору установленные законом продолжительности рабочего времени, предоставлением выходных и праздничных дней, ежегодного оплачиваемого отпуска (ст. 24, п. 4) [1].

Указанные права относятся к основным трудовым правам работников. Закрепление этих прав на конституционном уровне является свидетельством не только их значимости, но и дает возможность защищать такие права посредством конституционного правосудия, обеспечивающего защиту прав и свобод граждан от неконституционных законов.

Любое государство считается правовым только тогда, когда права лиц, проживающих на его территории, находятся под государственной охраной и защитой. Именно государство должно создавать все необходимые условия для защиты прав и свобод, что, в свою очередь, образует цепь взаимосвязей между государством и личностью.

В юридической литературе по-разному определяется понятие защиты прав и законных интересов. Приоритетным является мнение авторов, которые под защитой прав и законных интересов понимают систему мер материально-правового характера,

направленных на обеспечение неприкосновенности прав и ликвидацию его нарушения, процессуальная защита которых возбуждает деятельность управомоченных органов и лиц, направленную на восстановление нарушенных прав и законных интересов, предупреждение правонарушений, устранение спорности права.

В сфере трудовых отношений появились негативные тенденции: рост нарушений трудовых прав работников (незаконные увольнения, невыплата заработной платы и т.д.) и ослабление их судебной защиты. Значительно возросло количество трудовых дел в судах. Появились новые очень сложные дела: о взыскании морального вреда, причиненного работнику незаконным увольнением, переводом на другую работу, невыплатой гарантированных законодательством выплат и льгот, отказом от заключения трудового договора и другие.

Конституция РК закрепляет право на индивидуальные и коллективные трудовые споры, право на забастовку (ст.24). Все эти права могут быть реализованы только с помощью каких-то органов.

В соответствии со статьей 1 п.19 Трудового кодекса РК под трудовым спором понимается неурегулированные разногласия между работодателем и работником по вопросам применения трудового законодательства РК, выполнения или изменения условий соглашений, трудового и (или) коллективного договоров, актов работодателей[2].

Индивидуальным трудовым спором признается спор между работодателем и лицом, ранее состоявшим в трудовых отношениях с этим работодателем, а также лицом, изъявившим желание заключить трудовой договор с работодателем, в случае отказа работодателя от заключения такого договора. Органами по рассмотрению индивидуальных трудовых споров являются согласительные комиссии и суды.

В настоящее время, согласно законодательству Республики Казахстан, трудовые споры, возникающие между работником и работодателем или его представителями (администрацией организации, учреждения, предприятия) по вопросам применения законодательных и иных нормативных актов о труде, коллективного договора и других соглашений о труде, а также условий трудового договора (контракта), рассматриваются:

- 1) согласительными комиссиями по трудовым спорам в организациях;
- 2) судами;

Что касается коллективных трудовых споров, их рассмотрением занимаются примирительные комиссии и трудовые арбитражи.

Судебная защита - конституционное право каждого гражданина. Оно, в свою очередь, является гарантией защиты других его прав и свобод, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, ТК РК и иных законах и международных договорах. Согласно ст.13 п.2 Конституции РК право на судебную защиту не подлежит никаким ограничениям. Однако действующее законодательство не лишает работника возможности самому принять к меры к защите своих трудовых прав всеми способами, не запрещенными законодательством. Такое право дает возможность работнику реализовать свое конституционное право на защиту своих прав.

Между работниками и работодателями нередко возникают различного рода разногласия. Каждый трудовой спор является индивидуальным, равно как и трудовые отношения, из которых он возникает. Например, неудовлетворенность работодателя поведением работника (слишком медленно выполняет задания, опаздывает, часто конфликтует с коллегами и т.п.) привела к спору об оплате труда. Работодатель принимает меры, перестает выплачивать работнику стимулирующие выплаты. В этом случае суд или согласительная комиссия разрешит спор, но вряд ли разрешит конфликт, поскольку спор рассматривается только в рамках правовой позиции

(заявленных требований). Кроме того, содержание конфликта всегда составляют интересы спорящих сторон, вызванные определенными потребностями, часто не совпадающими с правовыми позициями. Следовательно, эффективность урегулирования трудового спора будет зависеть от того, учтены ли интересы и потребности сторон, а не только от того, обоснована позиция нормами права или нет. Очевидно, что в рамках существующего механизма разрешения трудовых споров это практически невозможно.

В соответствии с трудовым законодательством возникновению трудового спора предшествует трудовой конфликт, который перерастает в трудовой спор с момента обращения одной из сторон конфликта в юрисдикционный орган.

На практике стороны зачастую не предпринимают никаких действий и никуда не обращаются, но конфликтная ситуация сохраняется и может привести к негативным последствиям для обеих сторон. Для работника неразрешенный конфликт может привести к таким последствиям, как неудовлетворенность своей работой, стресс, снижение мотивации к труду, для работодателя - это снижение качества и количества продукции, нестабильность трудового коллектива, возникновение управленческих проблем и т.д. В итоге накопленная негативная энергия может трансформироваться в реальную протестную акцию. На практике, если работник обратился в суд за защитой своего права, то рано или поздно работодатель постарается избавиться от него. Поэтому обращение за защитой своих прав в суд возможно лишь после увольнения.

Сложившаяся ситуация в трудовом и общественном секторе требует системного регулирования. Участники отношений, регулируемых трудовым правом, могут разрешить свой конфликт мирным путем, посредством переговоров и не допустить перехода возникающих между ними разногласий в стадию трудового спора. Для устранения причин трудовых конфликтов должны использоваться средства и способы, воздействующие на каждую из сторон комплексно. В подобных условиях видится перспективным создание структуры, связующего звена, призванного работать на снятие

28 января 2011 года принят Закон РК «О медиации», вводится новая форма альтернативного разрешения споров - медиация. Медиация может применяться в спорах по трудовым, гражданским, семейным и иным правоотношениям, а также по уголовным делам небольшой и средней тяжести [3].

Медиация - одна из технологий альтернативного урегулирования трудовых споров с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной в данном конфликте стороны — медиатора, который помогает сторонам выработать определенное соглашение по спору, при этом стороны полностью контролируют процесс принятия решения по урегулированию спора и условия его разрешения.

Медиаторы помогают людям решить проблемы, и медиаторы делают это быстрее, лучше и дешевле (в сравнении с судом) вне всякого сомнения [4].

Привлечение медиатора возможно при любом трудовом споре. Преимущества медиации заключается в том, что она позволяет найти выход из тупиковой ситуации, при этом сохраняются трудовые отношения и не наносится ущерб репутации работодателя. Также одним из преимуществ медиации является гарантия соблюдения полной конфиденциальности самой процедуры и принятого соглашения.

Еще одной особенностью медиации является отсутствие у нейтрального лица (медиатора) полномочий на вынесение обязательного для сторон решения. В практике не редки случаи, когда решение комиссии обжалуется в суде, а решение суда не устраивает не только проигравшую, но и выигравшую сторону. В результате сроки фактического восстановления нарушенного права затягиваются, а неудовлетворенность решением приводит к новым конфликтам. Если процедура медиации проводится

профессионально, то в процессе переговоров стороны «уходят» от первоначальных позиций и начинают самостоятельно вырабатывать такие условия медиативного соглашения, которые полностью удовлетворяют их интересы[4]. Не к этому ли стремится трудовое право?

В отличие от судебного разбирательства, процедура медиации требует меньше времени (в среднем она занимает от нескольких часов до одного рабочего дня), обходится дешевле, чем рассмотрение дела в суде, не влечет за собой разбирательств в апелляционных инстанциях и, главное, дает возможность мирного урегулирования конфликта. В такой ситуации медиация становится наиболее эффективным способом разрешения конфликтов.

Принятие Закона «О медиации» в Казахстане является очень своевременным. Данный закон нужен судам, потому что многие вопросы будут разрешены в его рамках. Это уменьшит нагрузку на суды и высвободит время, которое, несомненно, позитивно отразится на качестве отправления правосудия. А сторонам спора позволит избежать длительной судебной процедуры, дополнительных судебных расходов.

Медиация предоставляет сторонам возможность использовать гибкую процедуру для защиты собственных прав и интересов и сосредоточить внимание не только на коммерческих и юридических аспектах спора, но также исходит из личного интереса каждой из сторон, выходящие за рамки компенсации, положенной по закону. В дополнении к экономии времени и средств, процесс медиации позволяет сохранить нормальные взаимоотношения между собственниками бизнеса, менеджерами, а также усиливает их уверенность в способности самостоятельно и эффективно решать собственные проблемы[4].

Трудовой конфликт влияет на баланс интересов в отдельно взятом коллективе. С одной стороны, спор работников с работодателем, переросший в конфликт, усиливает конфронтацию, с другой - повышает сплоченность трудовых масс.

А значит, необходимо прилагать максимальные усилия для предотвращения перерастания трудовых споров в конфликты. Ведь всегда в коллективах будут недовольные уровнем заработной платы. Работодатель всегда будет ставить вопрос о том, что это должно быть поэтапное решение вопроса. Тем не менее, точки соприкосновения, точки решения этого вопроса как раз лежат в вопросах мирного урегулирования, не доводя до конфликтов, в том числе и до предупредительных забастовок. Хотя, стоит помнить о том, что вследствие объективно неравноправных позиций работника и работодателя, баланс интересов в сфере труда возможен только при наличии прав работников на коллективную защиту своих интересов. В том числе путем забастовки, как крайней меры разрешения коллективного трудового спора [5]. Как отметила председатель правления Центра медиации и миротворчества Светлана Романовская, «мы не просто разрешаем конфликт, а даем возможность сторонам восстановить мир и продолжить взаимоотношения».

Официальной статистики о работающих медиаторах и проведенных медиациях в Казахстане нет. Скрамная статистика свидетельствует о том, что медиация, как альтернативный способ разрешения споров и конфликтов, еще не нашла в обществе широкого применения.

По результатам опросов граждан, представителей бизнеса, судей, работников правоохранительных органов, адвокатов, практикующих медиаторов, основными причинами тому является:

- новизна процедуры;
- слабая информированность как физических, так и юридических лиц о медиации и ее преимуществах;
- недоверие к новому для казахстанцев правовому институту [6].

Бесконфликтного общества не существует, и в этой связи необходимо минимизировать риски, которые вероятны в результате возникновения и развития разногласий в сфере трудовых отношений. Это возможно при непосредственном участии организаций медиаторов в разрешении трудовых конфликтов. Востребованность данной профессии будет зависеть и от тех инициативных шагов со стороны государства и общества, в том числе, и ученых, преподавателей - правоведов, которые будут предприниматься в поддержку организаций медиаторов. При условии дальнейшего развития института медиации в Казахстане профессия медиатора станет еще более престижной, современной и полезной [7].

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан. Алматы: "Жеты - Жарғы", 2012 г. (с изменениями и дополнениями от 07.10.1998 г., 21.05.2007 г., 02.02.2011 г.);
2. Трудовой кодекс РК: Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2014
3. Закон Республики Казахстан «О медиации»//Вестник медиатора, 2011, № 1;
4. Шалбаев Е.Ж. Некоторые проблемы медиации как формы несудебного разрешения трудовых споров [Электронный ресурс] enu.kz/downloads/novosti-enu/shalbaev-esh.doc;
5. Баглай М.В. Конституционное право РФ: Учебник для вузов. – 4е издание, - М.: Норма 2005. – 816с.
6. Виктор И.С. «Правовая защита конституционных прав граждан на безопасные условия труда средствами государственного надзора и контроля» //Трудовое право №7 июль 2003
7. Идрисов С.Б. Вопросы совершенствования законодательства о медиации [Электронный ресурс] akm.sud.kz/sites/default/files/page_docs/6d_;

УДК 34 (574)

ПРОБЛЕМА ДАТИРОВКИ ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА В ИСТОЧНИКАХ И ИСТОРИОГРАФИИ

Гавриков И.А.

(СКГУ им.М.Козыбаева)

Становление и развитие государственного суверенитета Казахстана актуализировали многие проблемы истории государствообразующего этноса – казахского народа. В новых условиях повышенный интерес у общественности и ученых-обществоведов вызвали вопросы, связанные с историей развития государственности на казахской земле, определением ее истоков и динамики развития. Одним из важных этапов эволюции государственности на территории Казахстана является период существования средневекового государства казахского этноса – Казахского ханства.

Современные исследователи рассматривают образование Казахского ханства как результат сложных этнополитических, социально-экономических и этнокультурных процессов, протекавших на территории современного Казахстана и прилегающих к нему регионов в XIV-XV века. Главным итогом этих процессов было завершение формирования, в рамках постмонгольских государств (Ак-Орды, Могулистана, Ногайской Орды, Сибирского ханства), казахской народности, перед которой теперь

стояла насущная необходимость объединения в рамках одного государства. Решение этой непростой задачи и обеспечило Казахское ханство.

Вопрос о времени образования Казахского ханства, первого в Центральной Азии национального государства, которое носило имя создавшего его этноса, перманентно возникает в последние десятилетия в Отечественной историографии. Целью данной работы является рассмотрение проблемы датировки образования Казахского ханства и ее отражение в источниках и историографии. Но, прежде всего, необходимо отметить следующие важные моменты проблемы государственности Казахстана.

Следует четко разграничить между собой три ключевых вопроса:

1. Когда возникла государственность на территории Казахстана?
2. Когда возникла казахская государственность?
3. Когда возникло Казахское ханство?

Вполне очевидно, что ответы на эти вопросы между собой не тождественны. Во-первых, государственность на территории современного Казахстана имеет глубокие корни. Основная часть отечественных исследователей считает, что первые государственные образования на территории Казахстана были созданы еще в конце тысячелетия до н.э. далекими историческими предками казахов – усунями и кангюями.

Во-вторых, казахская государственность могла возникнуть, естественно, только после сложения самого казахского этноса. Работы отечественных исследователей (историков, филологов, антропологов и др.) показали, что длительный процесс формирования казахского народа в основном завершился в XIV – первой половине XV века. Тем самым очевидно, что Казахское ханство, возникшее только во второй половине XV века, не является первым государством казахского народа, т.е. казахи и до Казахского ханства могли иметь свое государство. Таким первым казахским государством или казахскими государствами могут быть несколько политических объединений – Ак Орда, Ханство Абулхайра, Могулистан, Ногайская Орда и Сибирское ханство. Они существовали в тот период на территории Казахстана и включали в свой состав местное население. Согласно средневековым представлениям, жизнь государства была тесно связана с правящей в нем определенной династией, «государства возникали и падали вместе с той или иной династией». Если исходит из этого, то первым государством казахского народа следует признать Ак-Орду, которая была создана прямыми предками казахских ханов и охватывала основную часть территории Казахстана. Данное мнение, осторожно высказанное в казахстанской историографии еще в 70-е гг. XX века, находит сейчас все больше сторонников. К.А. Пищулиной, рассматривая историю образования Казахского ханства, указывает напрямую династийную связь его правителей с ханами Ак-Орды и на этническую общность населения обеих государств, и делает вывод, что «и Ак-Орда должна быть признана Казахским государством». Оправданность подобного заключения подтверждается сведениями исторических источников. Так, например, в своих трудах средневековые историки Хайдар Рази и Ахмад Гаффари относят казахских ханов к правителям Ак-Орды. Тем самым Ак-Орда является первым государством народа, который со временем будет именоваться казахским [1, 331 с.]

Остановимся теперь конкретно на вопросе о дате образования Казахского ханства. Следует отметить, что до 70-х гг. XX в. данный вопрос исследователи специально как отдельную проблему вообще не рассматривали и ее ставили «в один ряд с иными событиями политической истории казахского общества». В это время ряд своих работ датировке времени образования Казахского ханства посвятили Т.И. Султанов и К.А. Пищулина. В 90-е гг. XX в. данный вопрос нашел отражение в работах казахстанских историков К. Акишева, А. Хасенова, Б. Карибаева и др. Рассматривали в своих исторических изысканиях проблему датировки Казахского

ханства известные писатели Казахстана М. Магауин и К. Салгарин. Следует также сказать о псевдонаучных, но растиражированных публикациях по данной теме кандидата технических наук К. Даниярова.

Таким образом, на сегодняшний день в историографии высказаны несколько основных мнений относительно времени образования Казахского ханства:

1. По мнению К.А. Акишева, началом сложения узбекской и казахской государственности необходимо считать время образования Ханства Абулхаира, т.е. 1428 г. [2, 132 с.].

2. Имеющее наибольшее распространение в исторической литературе датировка – 1456 г. Ее сторонники (М. Тынышпаев, С. Жолдасбай, М. Магауин, К. Салгарин и др.) считают, что в этом году произошла перекочевка Керей и Жанибека на территорию Западного Могулистана (Жетысу), после чего сразу же образовалось Казахское ханство [3, 115-131 с.].

3. К.А. Пищулина считает, что «время образования Казахского ханства лишь приблизительно может быть определено второй половиной 60-х гг. XV в.» и дата этого события – 870 г.х. 1465/66 г., предложенная Мирза Хайдаром, первое и единственное в письменных источниках датировка, вполне приемлема [1, 262 с.].

4. По мнению Т.И. Султанова, с ним солидарен и кыргызский академик О.К. Караев, сторонники Керей и Жанибека образовали Казахское ханство только после смерти Абулхаира, возвратившись из Жетысу на территорию Дашт-и Кыпчака, «т.е. не раньше 70-х гг. XV века», около 1470/71 г. [4, 37 с.].

5. К. Данияров утверждает, что независимое Казахское ханство, которое он называет третьим казахским государством (первым казахским государством у него является государство Чингисхана, вторым – Улус Джучи), образовалось в 1480 г. [5, 34-35 с.].

6. По мнению А.П. Чулошникова, его точку зрения разделяли в 50-60-е гг. XX в. большинство исследователей, образование Казахского ханства произошло в начале XVI в. после ухода Мухаммада Шейбани-хана и его сторонников из территории Казахстана в Среднюю Азию [6, 200-203 с.].

7. С.К. Ибрагимов считал, что в 30-40-е гг. XVI в. закончилась борьба потомков Жанибека и Керей с потомками Абулхайра и мангытами, после чего произошло объединение нескольких самостоятельных владений казахов, возникших к концу XV века, в одно государство – Казахское ханство [7, 179-180 с.].

Для определения даты возникновения Казахского ханства, в первую очередь, следует рассмотреть вопрос о времени откочевки Керей и Жанибека в Жетысу, события ставшего важным звеном в образовании ханства. Как известно, в сочинении «Тарих-и Рашиди» Мирзы Мухаммада Хайдара из тюркского рода дуглат, это событие, как и некоторые другие, конкретно не датировано. Очень часто Мухаммад Хайдар, определяя время того или иного события, писал: «В то время ...», «той весной ...», «около того года ...» и т.п. Этот факт был отмечен многими исследователями. Некоторые даты, приведенные в источнике, на проверку вообще оказались не точны. Все же считаем мало оправданным подход некоторых исследователей, когда из-за неточностей датировки одних событий, полностью отрицаются другие датировки.

Как известно, научное исследование проблем истории Казахского ханства началось еще в XIX в., в работах А.И. Левшина, Ч.Ч. Валиханова, В.В. Вельяминова-Зернова и др. В 1864 г. русский востоковед В.В. Вельяминов-Зернов опубликовал вторую часть своего труда «Исследование о Касимовских царях и царевичах», в котором впервые привел все известные на тот период материалы письменных источников по истории Казахского ханства. После этого в историографии установилось мнение, часто со ссылкой на В.В. Вельяминова-Зернова, считать начальной датой

образования Казахского ханства время откочевки будущих основателей государства Керей и Жанибека из Восточного Дашт-и Кыпчака на территорию Жетысу, которое многие позднейшие исследователи определяли 1456 г. В историографии, однако, существуют и другие датировки откочевки Керей и Жанибека в Могулистан. Так, в конце XIX в. английский востоковед Г. Ховорс определил данное событие 1451 г. К.И. Петров писал о передвижении в район р. Чу Керей и Жанибека в 1450 г. Б.Б. Карибаев (Карибай) датирует откочевку поздней осенью 1457 г. [8, 76-77 с.].

Все же наиболее распространенная в исторической литературе дата откочевки и образования Казахского ханства – 1456 г. Если в 20-е гг. XX столетия данную дату приводил в своем исследовании М. Тынышпаев, в 90-е гг. того же столетия она указывается в работах М. Магауина и К. Салгарина.

Прежде всего, следует отметить, что у В.В. Вельяминова-Зернова не указана конкретная дата образования Казахского ханства. Текст персоязычного сочинения «Тарих-и Рашиди» Мирзы Мухаммада Хайдара, где впервые в исторических источниках приводятся сведения об откочевке Керей и Жанибека и образования ими государства, исследователь перевел следующим образом: «В это время (около 860=1456) Абулхаир-хан властвовал в Дешт-и Кыпчаке: султанам Джучидским приходилось от него очень плохо, и двое из них Джанибек и Гирей-хан бежали в Могулистан. Иса-Буга-хан принял беглецов хорошо, и отвел им Джучи и Козы-Баши, который составляет западную окраину Могулистана. Там они зажили спокойно. После смерти Абулхаир-хана улус узбекский пришел в разстройство, начались в нем большие неурядицы. Тогда множество народа откочевало к Гирей-хану и Джанибек-хану, так что число собравшихся около них людей возросло вскоре до двухсот тысяч; звать их стали узбеками-казахами. Эпохой, с которой началась собственно власть султанов казахских надобно считать год 870 (1465), впрочем, Бог лучше знает». Данный перевод был без изменения перепечатан в 1935 г. в сборнике «Прошлое Казахстана в источниках и материалах», который был опубликован проф. С.Д. Асфендиаровым и проф. П.А. Кунте. Близкий к переводу В.В. Вельяминова-Зернова перевод данного отрывка «Тарих-и Рашиди» в своих исследованиях привели в 1941 г. М.П. Вяткин, в 1965 г. Б.А. Ахмедов [9, 63 с.].

Необходимо остановиться более подробно на следующем моменте проблемы. В 1976 г. в ходе работы этнографической экспедиции в Жамбылской области отечественными этнологами было зафиксировано казахское предание, в котором рассказывалось об откочевке Керей и Жанибека в Жетысу и образовании ими Казахского ханства. Согласно этому преданию, будущие основатели государства откочевали в осенние месяцы года мыши во главе одного тумана подданных из района Сырдарьи и в начале зимы достигли Мойынкума. Перезимовав здесь, весной они провозгласили ханом Керей и назвали сами себя казахами. Керей-хан, который около десяти лет правил в окрестностях р. Шу, был похоронен у горы Хантау. Когда прошло два года со времени его смерти, потомки Керей и Жанибек-султан возвратились в район Сырдарьи [5, 33-37 с.].

Данное предание в последнее время часто привлекается при исследовании интересующей нас проблемы. Так, мы выше приводили мнение Б.Б. Карибаева, который, базируясь, прежде всего, на сведениях данного предания, датирует время образования Казахского ханства весной 1558 г.

Поэтому рассмотрим предание более детально. При работе с любым новым источником, прежде всего, необходимо удостовериться в аутентичности его сведений. Для этого отметим основные моменты предания:

1. Предание записано в 1976 г.

2. Керей и Жанибек прикочевали из Сырдарьи в Жетысу, на территорию государства Могулистана, в начале зимы года мыши.

3. Численность пришедших с ними людей составляла один тумен людей.
4. Следующей весной после их прикочевки в Жетысу 1458 г. Керей был провозглашен ханом.
5. Подданные Керей и Жанибека около 1458 г. называли сами себя казахами.
6. Керей, который около десяти лет правил в окрестностях р. Шу, был похоронен у горы Хантау.
7. Спустя два года после смерти Керей Жанибек и его подданные вернулись в район Сырдарьи.

Итак, рассмотрим все по порядку.

1. Предание было записано в середине 70-х гг. XX в. и это одно заставляет нас усомниться в оригинальности сообщаемых в нем сведений. Как известно, к этому времени были введены в научный оборот почти все основные источники по истории образования Казахского ханства. Так, в 1969 г., т.е. за 7 лет до записи предания, вышел из печати подготовленный казахстанскими и российскими востоковедами известный сборник «Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII вв. (извлечения из персидских и тюркских сочинений)» (сокращенно – МИКХ). Еще много ранее, в 1935 г. С.Д. Асфендиаров и П.А. Кунте издали сборник «Прошлое Казахстана в источниках и материалах», где также приводились основные материалы по истории Казахского ханства. И это не говоря уже об огромной исследовательской литературе, основу которого заложили еще историки XIX века. На предание, которое имеет очень важное значение для исследования истории Казахского ханства и передается от отца к сыну, от поколения в поколения, должны были обратить историки более раннего периода. Однако предание не было известно даже такому знатоку казахского фольклора как Ч.Ч. Валиханов, которому принадлежит работа «Предания и легенды Большой киргиз-кайсацкой орды». Также не известно предание историкам начала XX века. По крайней мере, ни у В.В. Бартольда, ни у М. Тынышпаева, ни у др. исследователей, в работах которых рассмотрены вопросы истории Казахского ханства и в частности истории Жетысу, факт наличия этого предания не зафиксировано. Небезынтересно также, что впервые сведения о предании, которое было записано еще в 1976 г., появились только в 90-е гг. XX века.

2. Год мыши, который как год откочевки Керей и Жанибека в Жетысу указывается в предании, может соответствовать только 862 году хиджры. Другие близкие к нему годы мыши приходятся либо на 850 г.х. / 1445-46, либо на 874 г.х. / 1469-70 гг. Первая дата слишком ранняя для датировки откочевки, вторая слишком поздняя. По синхронистической таблице И. Орбели, 962 год хиджры начался 19 ноября 1457 и закончился 7 ноября 1458 г. Тогда приход Керей и Жанибека на территорию Могулистана следует датировать концом 1457 г., однако это вступает в противоречие с данными письменных источников. Мы уже приводили факты показывающие, что время прикочевки Керей и Жанибека в Жетысу никак нельзя датировать временем до 1459 г.

3. Согласно преданию, Керей был провозглашен ханом уже весной после перекочевки в Могулистан. Исходя из этого сведения, некоторые историки и устанавливают время образования Казахского ханства – весна 1458 г. Если даже не учитывать вышесказанное, то вряд ли эта датировка приемлема, так как в предании не говорится о вхождении в промежуток времени от поздней осени 1457 г. до весны 1458 г. новых групп под власть Керей и Жанибека. Тем самым получается, что Казахское ханство было образовано одним туменом казахов. Как известно, один тумен (туман) у тюрко-монгольских народов в период средневековья составлял 10 тысяч человек. Говорить же о государстве с населением в 10 тысяч человек, по крайней мере, не серьезно.

К.А. Пищулиной еще в работе 1977 г. справедливо отмечено, что Керей и Жанибек «воспринимались современниками в качестве правителей самостоятельного

ханства еще до окончательного распада государства Абулхайр-хана и до перехода власти в Центральном и Южном Казахстане в руки казахских ханов в последней трети XV века». Действительно сведения исторических сочинений подтверждают, что уже на территории Жетысу в 60-е гг. Керей и Жанибек выступали как самостоятельные правители, и незачем им было пассивно ожидать смерти Абулхайр-хана для создания своего государства. Следовательно, мало оснований считать, что Казахское ханство возникло только после смерти Абулхайра (1468/69 г.) на территории Дашт-и Кыпчака [1, 262 с.].

Таким образом, анализ сведений источников и состояния историографической разработки проблемы показывает, что откочевка Керей и Жанибека в Жетысу могла произойти только после 1458 г. Наиболее приемлемая датировка данного события – 1459 г. Благоприятные условия для создания Кереем и Жанибеком своего государства создались после смерти Есен-Бука-хана в 1462 г. Единственной датой возникновения Казахского ханства, которая имеется в исторических источниках, является указанный Мирза Хайдаром 870 год хиджры. Нет особых причин не доверять этой примерной дате. Согласно синхронистическим таблицам И. Орбели, 870 год хиджры начался 24 августа 1465 г. и закончился 11 августа 1466 г. Тем самым, время возникновения Казахского ханства можно определить периодом с 1462 г. по 1466 г.

Литература:

1. Пищулина К.А. Образование Казахского ханства // История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В пяти томах. Т. 2. А., 1997;
2. Акишев К., Хабдулина М. Казахское государство XV – XVI вв.: этническая территория, памятники культуры. Евразийское сообщество: общество, политика, культура. №1 (21), 1998.
3. Тынышпаев М. История казахского народа. Составители и авторы предисловия проф. Такенов А. С. и Байғалиев Б. А.-А., 1993.
4. Султанов Т.И. О первом казахском государстве ...;
5. Данияров К. Альтернативная история Казахстана. А., 1998.
6. Чулошников А.П. Очерки по истории казак-киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Оренбург, 1924.
7. Ибрагимов С.К. К истории Казахстана в XV в. // Вопросы филологии и истории стран советского и зарубежного Востока. Ред. И. Орбели. Москва, 1961.
8. Вяткин М.П. Очерки по истории Казахской ССР. Том первый. С древнейших времен до 1870 г. Москва, 1941.
9. Ахмедов Б.А. Государство кочевых узбеков. М., 1965.

УДК 93/94

КОНСТИТУЦИЯ – ЖАРҚЫН БОЛАШАҒЫМЫЗДЫҢ КЕПІЛІ

Ғұмар А.Е.

(Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті)

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың тікелей басшылығымен Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылдың 30 тамызында бүкілхалықтық референдумда қабылданып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, заңды мүдделерінің мүлтіксіз қорғалуының, қоғамда саяси

тұрақтылықтың сақталуының, еліміздің әлеуметтік және экономикалық әлеуеті өсуінің заңды кепіліне айналды. 1995 жылдың 30 тамызы біздің республикамыз үшін Конституцияның жарыққа шығуы тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихында елеулі жаңалық әкелді. Ішкі-сыртқы саясатымызды ұлттық мүдде арнасында жүргізіп, демократиялық даму жолына түстік. Зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың берік іргетасын қалап, өркениет көшінің бел ортасынан орын алғанымызды бүкіләлем жұртшылығы мойындауда. Халықаралық аренадағы, экономикадағы, әлеуметтік-тұрмыстық саладағы қол жеткен оң жетістіктеріміздің барлығы мемлекетіміздің сара саясатын айқындап берген Ата Заңымыз – Қазақстан Республикасының Конституциясынан бастау алады.

Бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның Ата Заңы ел өмірінің өркениетті дамуына бағдар беретін, қоғамдық қарым-қатынастардың кез келген үлгісін әмбебап реттеуге күші жететін және Қазақстанның әлемдік аренада лайықты мәртебеге ие болуына септігін тигізетін маңызды құқықтық құжат болып табылады. Конституция Қазақстанның демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде дамуына қолайлы жағдай жасайды. Заңда белгіленген барлық тұжырым, қағидалар өмірдің барлық салаларын өркениетті заң жүзінде басқаруға жағдай жасап отыр.

Дүние жүзілік тәжірибеде көрсетілгендей адамға деген сыйласымдық жеке өмірі мен бостандығының қорғалуы қоғам дамуының айқын көрінісі. Конституцияда көрсетілген заңдар жай ғана сөз емес, керісінше өмірлік тәжірибеден алынған жағдайлар. Ата Заңымыздың басты да артықшылыққа ие қағидаты – біздің республикамыздың ең қымбат қазынасы – адам, оның өмірі, бостандығы және қол сұғуға болмайтын құқықтары деп мойындалуы.

Қазақстан Республикасында бірінші кезектегі іс-әрекет, мемлекеттің саясаты азаматтардың және қоғамның мүддесіне бағышталады, сондықтан да біздің мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы халық деп жарияланды. Мемлекетімізде заңдылықтың орнығуы, адам құқықтары мен мүдделерінің жүзеге асырылуына жағдай жасалуы, халықтың әл-ауқатының жақсаруына негіз болады. Осыған орай мемлекеттің Конституцияға сәйкес адам үшін, қоғам үшін атқарып жатқан қызметін Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» атты Қазақстанның әрбір азаматына қамқорлық көрсетуді көксейтін құжатта барлық жетістіктеріміз халықтың, қарапайым адамдардың өмір-тұрмысын жақсартуға бағытталуы қажет екендігін және Қазақстанның өркен жайып дамуы, табысқа жетуі оның әрбір азаматымен, жалпы қоғаммен тікелей байланысты екендігін баса көрсеткен болатын.

Еліміз ішінде болып жатқан оң өзгерістердің барлығы да Конституциямыздан бастау алады және заңдар арқылы жүзеге асырылады. «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» қағидасымен дамуды көздеген бабаларымыз «Тәртіпке бағынған құл болмайды, тәртіпсіз ел болмайды» деген ережені алға тартып, дала заңымен, салт заңымен өмір сүргені белгілі. Тарихқа жүгінер болсақ, өзіндік мәдениеті бар дала өркениетінде де белгіленген заң ережелері болған. Мысалы, «Есім ханның ескі жолы», «Қасым ханның қасқа жолы», әз Тәукенің «Жеті жарғысы» дау-дамайды бір ауыз кесім сөз, кесікті шешіммен реттеп отырған билер институты бүгінге үлгі. Демек, кең байтақ жерімізді ежелден мекендеген халқымыз әділдік пен адалдықты әрқашан ту етіп, әділ де сындарлы заңы бар өркениетті ел болуға ұмтылған. Енді тәуелсіздігін алып, азат атанып, көк туын тік ұстаған Қазақ елінің өз Конституциясы, яғни Ата Заңы бар, құқықтық мемлекет.

Қазақстан Республикасы Конституция 13-бабының 2 – тармағында «Әркім өз құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғауына құқығы бар» деп көрсетілген. Мұның өзі адамдардың құқықтары мен бостандықтарын кеңес заманындағыдай партия

емес, басқа емес, осы іспен тікелей айналысатын арнайы орган – соттың ғана қорғауға құдіреті бар екендігін заң жүзінде белгілеген. Шын мәнінде, құқықтық-демократиялық қоғамда дәл осылай болуы тиіс. Яғни, адам құқығы мен бостандығы тек заң арқылы қорғалуы тиіс. Ұлы ойшыл Аристотель «Әлемді заң билеуі керек» деген екен. Ендеше, заң болған жерде әділдік, адалдық, тәртіп болады деген сөз.

Егемен еліміздің Негізгі Заңының қабылданғанына биыл жиырма жыл толғалы отыр. Осы уақыт ішінде Қазақстанның өз тәуелсіздігін орнықтырып қана қоймай, одан әрі нығаюы, әлем таныған мемлекетке айналуы, жүзеге асырған экономикалық, әлеуметтік, саяси қайта құрулары мен қол жеткізген жетістіктері түгелдей Конституциямызбен тығыз байланысты. Еліміздегі барлық болып жатқан саяси, экономикалық, құқықтық шаралар осы Ата Заңымыз арқылы іске асырылады. Өйткені, барлық қоғамдық қатынастар тисінше заңдармен реттеледі. Ал заңдар өз кезегінде тікелей Ата Заңнан бастау алады. Конституцияның 4-бабының 2-тармағына сәйкес Конституцияның ең жоғарғы заңды күші бар және республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады. Ата Заңымызды қабылдай отырып, біз өз тәуелсіздігімізді одан әрі нығайта түстік. Тәуелсіздік – таудай талаптың, ерен еңбектің, көзсіз ерліктің, саналы шешімнің жемісі. Еліміздің тәуелсіздік тұсындағы толағай табыстарын біз ең алдымен Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың қажымас қайратымен, табанды ерік-жігерімен, сарабал саясатымен байланысты қарастырамыз. Қазақстанның тәуелсіздігінің нығаюы, оның халықаралық аренадағы беделінің артуы елбасының көрегендікпен жүргізген саясатының жемісі. Елбасымыздың маңызды қадамымен Қазақстан дербестіктің, тәуелсіздіктің алғашқы баспалдағын басты.

Қазақстандық патриотизм Конституцияның маңызды принциптері болып бекітілді, жастарды жаңаша тәрбиелеуге өз ықпалын тигізді. Әрбір Қазақстан азаматы өзінің Атамекенін қорғауға, сүюге міндетті. «Ер – елінде, гүл – жерінде», «Елін сүйгеннің еңсесі биік» деген мақалды дүниеге келтірген дана халқымыз туған жердің тұғыры биіктігін қашанда атадан балаға рухани мұра етіп келеді. Сондықтан жастарымыз туған елінде, туған жерінде еңбек етіп, өз әлеуеттерін жүзеге асырулары қажет.

Өйткені ел болашағы жарқын болуы үшін халықтың құқықтары мен тәлімін ең алдымен жас өскелең ұрпақ-жастардан бастағанымыз жөн. Оларды салауатты өмір салтына тәрбиелеу мен жағымсыз әдеттерге бой алдырмауына тыйым салу бүгіннен басталады. Ал осы міндетті жеткілікті деңгейде орындамаған жағдайда бұл ахуал ушығып, қоғамымыздың басты мәселесіне айналуы мүмкін. Осындай жастар өзінің өмірі мен өз отбасының әл ауқатын құруға шамасы жетпей, діни секталардың, экстремистердің, қылмыстық топтардың «оңай олжасына» айналады. Сондықтан да құқықтық сауаттылығымызды арттырып, заңға сәйкес өмір сүруді әдетке айналдырсақ, заңды қатаң сақтасақ, құрметтесек қана қоғамымыздағы келеңсіздіктердің өзі-ақ жоғалып кетер еді.

Конституцияда айтылған нормаларға бәріміз бір жағадан бас бір жеңнен қол шығарып құрмет көрсетсек, қоғамымыздың бірлігі артады. Бірлігі артқан елдің берекесі мол болатыны бәрімізге белгілі. Тәуелсіз еліміздің түрлі ұлттардың татулықта, бұзылмас бірлікте өмір сүруінің адамдардың құқықтары мен бостандықтары сақталуының және демократиялық мемлекеттің негізін қалаған Ата Заңымыз – Конституция десек артық болмас. Конституция – біздің шынайы өміріміз бен әлемдік деңгейдегі беделіміздің айқын көрінісі, жарқын болашағымыздың кепілі. Қазақстан Республикасы жалпы барлық халқымыздың үйі болғандықтан, Қазақстанның құқықтың саясатына, әлеуметтік жағдайына белсене араласуымыз қажет деп есептеймін.

Бірлік, татулық, ынтымақ! Халық осы үш ұғымның қадірін жақсы біледі. Қазақстан Республикасы жүздеген ұлт пен ұлыстың басын біріктіріп, ынтымағын жалғыстырып отырған Ұлы мемлекет, Мәңгілік ел, Қазақ елі.

Мәңгілік ел, Қазақ елі туралы өз шағармашылығымнан өлең жолдары арқылы жеткізгім келеді:

Халықпен бірге,
Елбасы бүгін
Үміт етті: Атауы елдің өзгереді
«Қазақ елі»
Болсын, - деді,
Шешім етті, әр берер деп өзгerek.
Тұғыры биік, байрақты.
Мәңгілік ел қайратты.
Мығымдығы ынтымағы сақталған.
Қыраны көкте самғаған
Қанаты бір талмаған
Елбасы шешімін қолдап, жақтаған.
Елбасын өзі сайлаған,
Белді бекем байлаған
Халқы бірге, бірлігі жоғалмаған.
Болсын деп елім
Бақытты менің
Бар күшін салған бөтен бір жол салмаған.
Орыс, түрік,
Бірге жүріп,
Сенімін ақтар қазаққа арқа сүйеген
Қазақ мәңгі
Адал жанды
Келе жатқан бір жүйемен.
Болашаққа бастаған
Қадамын артқа баспаған
Жасай бер, елім, жарқырай бер көкжиекте!
Бірлікті сақтап,
Үмітті ақтап
Мәңгілік ел боп, асқақтай көрін биіктен.

«Мен 21 - ғасыр Қазақстанның «алтын ғасыры» боларына сенемін. Бұл бейбітшіліктің, тұрақтылық пен гүлденудің ғасыры болады. Қазақстан халқы ұлы тарихтың иесі атануға лайық. Біз көздеген мақсатымызға міндетті түрде жетеміз. Аңсарлы азаттығымыз бен тәу етер тәуелсіздігіміз баянды болсын! Мәңгілік Ел болу жолындағы ұлы істеріміз жаңа дәуірлерге жол ашсын! - деген елбасымыздың қорытынды сөзімен мақаламды аяқтаймын.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы// akorda.kz

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Грач И.П.

*(студент 2 курса юридического факультета Карагандинского университета
«Болашақ»)*

Научный руководитель доцент кафедры гражданского права и процесса Садыкова К.К.

Конституция Республики Казахстан провозгласила нашу страну демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшей ценностью которого является Человек, его права и свободы [1].

Признание нашим государством своей высшей ценностью человека его жизни, прав свобод – есть величайшее достижение страны и народа, воплотившего в реальность главный смысл философских исканий о месте и роли человека. Иммануил Кант был убежден в том, что «человек – самый главный предмет в мире»[2].

Казахстан, провозгласив себя в соответствии с принятой 30 августа 1995 года всенародным голосованием Конституцией Республики Казахстан демократическим правовым государством, заявила тем самым о своих намерениях продвигаться в направлении развития мировой цивилизации, исходя из признания человеческой личности, ее прав и свобод высшей ценностью в обществе и государстве.

Смысл правового государства раскрывается через Конституцию: «Человек, его права и свободы являются высшей ценностью»[1]. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства». Поэтому основные права и свободы не только признаются государством, но и защищаются им, как необходимые условия его существования. Конституция РК определяет обязанность государства признавать, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина.

Конституция страны устанавливает запрет на любую дискриминацию по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам (ст.14).

Конституция формулирует сущность и содержание конституционных прав, свобод и обязанностей граждан в соответствии с принципами современной рыночной экономики, которые ставят возможности удовлетворения многообразных интересов личности в зависимость от ее конкретного вклада (результата) в процессе своей трудовой деятельности. При этом государством гарантируется необходимый минимум бесплатных социальных услуг.

С принятием действующего ныне Основного Закона в Казахстане формируется качественно новое правовое пространство, предусматривающее все условия для самореализации граждан, открывается простор для дальнейшей демократизации общества. Экономическая свобода, идеологическое и политическое многообразие, равенство всех перед законом являются основными приоритетами правового развития Казахстана.

Конституционная обязанность государства соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина состоит в создании условий для их реализации и механизма для их защиты. Обеспечение таких условий и защита прав и свобод человека

и гражданина входят в функции всех органов государственной власти и органов местного самоуправления.

Конституция РК заложила основу конституционной системы защиты прав и свобод человека и гражданина.

В соответствии с положениями статей 11,12,13, 18, 27, 28 31 Конституции можно выделить государственную, правовую, судебную, общественную, социальную, международно-правовую защиту и самозащиту своих прав и свобод. Все перечисленные категории, характеризующие различные стороны правозащитной деятельности, раскрываются и уточняются в действующем законодательстве. Вместе с тем конституционные нормы не только определяют четкие границы правозащиты, но и ориентируют граждан, общество и государство на реализацию основополагающих конституционных принципов.

В частности, государственная защита прав и свобод человека и гражданина есть главная обязанность государства. Она гарантируется каждому. Правовая защита — это одна из форм, в которую облакаются меры государства по защите личности. Такая защита предполагает использование права для обеспечения интересов личности, выступая своего рода юридическим инструментом государства по защите прав граждан.

Судебная защита — это определенный юридический механизм, направленный на защиту и восстановление нарушенных прав. Она ограничивается рамками, установленными для отдельных видов судопроизводства.

Конституцией предусмотрен и орган, который занимается только данной проблемой — Уполномоченный по правам человека.

В Казахстане институт омбудсмана был создан 19 сентября 2002 года Указом Главы государства «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека»[3]. В своей деятельности он дополняет существующие государственные средства защиты прав и свобод человека и гражданина, в соответствии с возложенными на него полномочиями омбудсмен рассматривает жалобы на действия государственных органов и должностных лиц, приведшие к нарушению прав человека, осуществляет мониторинг соблюдения прав человека, содействует развитию национального правозащитного законодательства, а также образованию в данной сфере.

Институт омбудсмана (уполномоченного по правам человека) существует во многих странах Европы, Америки, Азии, Африки, Океании. Впервые должность омбудсмана появилась в 1809 году в Швеции и с тех пор получила распространение в более 70 странах мира. Даже консервативные Англия и Франция, неохотно следующие новым веяниям, в итоге учредили у себя институт омбудсмана. Мировое сообщество осознало - чем больше действенных способов защиты прав граждан в государстве, тем человечнее общество.

Омбудсмен получил законодательное и общественное признание в государствах с различными формами правления из-за общности проблем, с которыми сталкиваются страны. Это и необходимость защиты прав человека, права на "хорошее управление", падение авторитета власти, ее бюрократизация и т. д.

Во многих странах омбудсмен рассматривает жалобы на "плохое управление", то есть действие (или бездействие) административных органов, обусловленное неверным подходом или поведением, произвол, злой умысел или предвзятость, дискриминацию, халатность, необоснованные задержки, несоблюдение правил и процедур, отказ от установления или пересмотра процедурных мер, вмененных в обязанность данному органу.

Расширение административной функции государства - этим объясняется распространение института омбудсмана и включение его в конституционно-

политическую систему большинства стран мира. В таких условиях граждан ежедневно подвергается воздействию ряда административных и других бюрократических органов, что очень часто приводит к недовольству граждан и недоверию их государству. Конституциями и законами большинства стран, учредивших институт омбудсмана, уполномоченный по правам человека наделяется контрольно-надзорными полномочиями.

За 13 лет функционирования института Уполномоченного по правам человека в его адрес поступило более 15 тыс. жалоб, процент восстановленных прав граждан составляет от 15 до 22 % от принятых в производство обращений.

В общем объеме преобладают жалобы, выражающие несогласие с решениями и действиями судов, также с действиями или бездействием правоохранительных органов. Кроме того, заявителями поднимаются жилищные, трудовые вопросы, права детей, право на образование, охрану здоровья, вопросы администрирования местных исполнительных органов.

Работа с жалобами, прием граждан - первостепенная составляющая деятельности института Уполномоченного, позволяющая влиять на деятельность государственных органов в целях совершенствования и повышения уровня стандартов оказания государственных услуг.

Весьма действенным инструментом в работе омбудсмана являются рекомендации, направляемые им руководителям государственных органов.

Все государственные органы в обязательном порядке информируют офис Уполномоченного по правам человека о результатах рассмотрения рекомендаций, запросов о восстановлении нарушенных прав, наказании соответствующих должностных лиц.

Одним из приоритетов в деятельности Уполномоченного по правам человека является содействие совершенствованию законодательства в сфере прав человека, приведению его в соответствие с общепризнанными принципами и нормами международного права. Важным в данном контексте является подготовка офисом омбудсмана экспертных заключений к проектам законов в области прав человека.

Кроме того, участие Уполномоченного в работе Совета по правовой политике при Президенте РК, Комиссии по вопросам помилования, в заседаниях комитетов Сената и Мажилиса Парламента, Верховного суда и Генеральной прокуратуры дает возможность вносить предложения по совершенствованию правозащитного законодательства на основе анализа находящейся в его распоряжении информации о ситуации с правами и свободами человека в стране.

Одними из основных документов Уполномоченного по правам человека являются ежегодные отчеты и специальные доклады. Ежегодно омбудсмен представляет на имя Главы государства отчет о своей деятельности, который после его одобрения направляется для использования в работе в Парламент, Правительство, неправительственные и международные организации.

За указанный период подготовлены специальные доклады Уполномоченного по правам человека по вопросам защиты прав детей, инвалидов, пожилых людей, беженцев и оралманов, лиц, содержащихся в местах предварительного заключения и лишения свободы.

В целях совершенствования форм и методов взаимодействия в обеспечении защиты прав человека в республике, Уполномоченным по правам человека заключены меморандумы о сотрудничестве с Председателем Верховного суда, Генеральным прокурором, министрами внутренних дел и юстиции РК.

Конструктивное сотрудничество с неправительственными организациями в интересах поощрения и защиты прав человека является важным направлением деятельности омбудсмана.

Строительство в Казахстане правового государства требует дальнейшего совершенствования специализированных институтов, связанных с защитой прав и свобод граждан. Важным механизмом в системе защиты прав и свобод человека и гражданина стал институт Уполномоченного по правам человека. Создание этого государственного правозащитного института явилось серьезным шагом углубления демократии в Казахстане. Опыт показывает, что следует рассмотреть вопрос повышения эффективности деятельности этого института»[4].

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан. Алматы: "Жеты - Жарғы", 2012 г. (с изменениями и дополнениями от 07.10.1998 г., 21.05 2007 г., 02.02. 2011 г.);
2. Иммануил Кант. Сочинения. Т.2. С.206. М., 1964
3. «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека» Указ Президента Республики Казахстан от 19 сентября 2002 года N 947
4. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года;

УДК 332.012.32: 340

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Джабаилдаева Г.Т., Сарсенбек И.

(Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати)

В сегодняшнем Казахстане предпринимательство уже свершившийся факт, конечно, оно претерпевает много трудностей, но на настоящий момент государство всеми силами старается поддержать его развитие.

В целях создания эффективной системы государственного регулирования предпринимательской деятельности и формирования регуляторной политики на долгосрочный период, 18 апреля 2014 году Правительство Республики Казахстан приняло Концепцию государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года.

Концепция определяет видение, основные подходы к государственному регулированию предпринимательской деятельности и направлена на обеспечение дальнейшего развития в этом направлении до 2020 года.

Данной Концепцией предполагается до 2020 года создать на постоянной основе централизованную систему публичного анализа регуляторного воздействия действующих и вновь вводимых норм законов и инструментов регулирования экономики и внедрения на его основе согласования нормативных правовых актов объединениями субъектов частного предпринимательства, действующими в сфере принятия данных правовых норм, на основе международного опыта. При этом предусматриваются возможность передачи в бизнес-среду отдельных государственных функций регулирования предпринимательской деятельности с одновременным повышением ответственности предпринимателей за нарушения, повлекшие для потребителей ущерб.

Также, реализация Концепции предполагает дальнейшее усовершенствование систем управления рисками и внедрение новых принципов взаимоотношений государства и бизнеса, устанавливающих невмешательство в процесс производства и внутреннюю деятельность частных предприятий, и направленность государственного контроля только на качество и безопасность конечного продукта, проработку вопросов институционального усиления общественных организаций защиты прав потребителей, повышение требований к ним, разработку прозрачных механизмов деятельности, повышение информированности потребителей о качестве и безопасности потребляемой продукции [1].

Основа для становления и развития предпринимательства была заложена еще в ходе реализации государственных программ развития и поддержки предпринимателя начиная с 1992 года.

В целях усиления государственной поддержки и активизации развития малого предпринимательства Президентом Республики Казахстан в марте 1997 г. был издан Указ, который стал основой для создания АО «Фонд развития малого предпринимательства».

Во исполнение Указа Президента Правительство Республики Казахстан вынесло постановление «О создании Фонда развития малого предпринимательства» [2].

АО «Фонд развития малого предпринимательства» приступило к работе 18 августа 1997 г. Основная цель создания Фонда: стимулирование становления и экономического роста субъектов малого предпринимательства в Республике Казахстан, повышение эффективности использования финансовых средств государства, направляемых на поддержку малого бизнеса.

Летом 1999 года Президентом Республики Казахстан было принято распоряжение «О дополнительных мерах по защите прав граждан и юридических лиц на свободу предпринимательской деятельности». Необходимость принятия этого акта была уже очень давно. Незаконные придирки со стороны проверяющих с использованием служебного положения - это факт, который питает коррупцию. Государством было предусмотрено осуществление поддержки следующим образом:

- создание льготных условий использования субъектами предпринимательства государственных финансовых, статистических, материально-технических и информационных ресурсов, а также научно-технических разработок и технологий;

- установление упрощенного порядка государственной регистрации субъектов предпринимательства, лицензирование их деятельности, сертификация их продукции;

- установление правового режима благоприятствования для субъектов предпринимательства, включающего в себя льготный режим налогообложения, уплаты таможенных пошлин;

- создание системы привлечения и использования инвестиций, включая иностранные, для поддержки и развития предпринимательства;

- принятие специальных программ кредитования субъектов предпринимательства с определением финансовых источников [3].

Решение важнейших проблем, обеспечивающих развитие предпринимательства было заложено в Государственной программе развития и поддержки предпринимательской деятельности, утвержденной Указом Президента РК от 7 мая 2001 г. Одним из приоритетов, обозначенных в Указе Президента РК «О мерах по реализации стратегии развития Казахстана до 2030 года», являлось развитие инфраструктуры поддержки предпринимательства в стране[4].

Государственная политика поддержки предпринимательства получила новый импульс с утверждением в 2003 г. «Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 г.»

С целью создания условий для социально-экономического развития малых городов постановлением Правительства Республики Казахстан принята Программа развития малых городов на 2004-2006 гг., задачей, которой является определение основных направлений развития малых городов в соответствии с их функциональной типологией, а также развитие производственной и социальной инфраструктуры, повышение занятости населения в малых городах.

В 2006 году акционером АО «Фонд развития малого предпринимательства» становится АО «Фонд устойчивого развития «Қазына». До ноября 2007 г. Фонд развития малого предпринимательства достигал основных целей посредством следующих функций и задач:

- развитие проектного финансирования: прямое кредитование субъектов малого предпринимательства в приоритетных отраслях экономики, в целях диверсификации малого бизнеса и исходя из специфики социально-экономической ситуации в отдельных регионах;

- развитие финансового лизинга;

- развитие сети микрокредитных организаций;

- развитие системы гарантирования, обязательств субъектов малого предпринимательства перед банками второго уровня;

- оказание консультационных услуг субъектам малого предпринимательства в рамках реализуемых программ Фонда.

В октябре 2008 года, АО «Фонд устойчивого развития «Қазына» и «Казахстанский холдинг по управлению государственными активами «Самрук» объединились в «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына». Новый Фонд был определен как национальный управляющий холдинг, целью деятельности которого является управление принадлежащими ему на праве собственности пакетами акций, долями участия национальных институтов развития, национальных компаний и других юридических лиц.

В целях развития небанковского сектора финансового рынка, а также во исполнение Послания главы государства «Рост благосостояния граждан Казахстана — главная цель государственной политики» Фондом была разработана и реализована. Программа мер по развитию микрокредитных организаций в РК на 2008-2012 годы, целью, которой являлось содействие качественному развитию микрофинансового сектора, как третьего уровня кредитной системы страны, путем оказания финансовой и нефинансовой поддержки микрокредитным организациям [5].

В соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 апреля 1997 года был образован АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» как небанковское финансовое учреждение в форме акционерного общества закрытого типа в целях стимулирования становления и экономического роста субъектов малого предпринимательства в Республике Казахстан и повышения эффективности использования финансовых средств государства, направляемых на поддержку малого бизнеса. С 2006 г. АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» - это национальный институт развития, 100% акций которого принадлежат АО «Фонд национального благосостояния «Самрук-Қазына». Миссия Фонда «Даму» – содействие качественному развитию малого и среднего бизнеса, а также микрофинансовых организаций Казахстана в роли интегратора и оператора предоставления финансовых и консалтинговых услуг. С 2010 г. Фонд «Даму» выполняет функцию Финансового агента Программы «Дорожная карта бизнеса – 2020». С 2011 г. является оператором по реализации 4-го направления программы ДКБ – 2020.

Миссия Фонда «Даму» – содействие качественному развитию МСБ, а также микрофинансовых организаций Казахстана в роли интегратора и оператора предоставления финансовых, консалтинговых услуг.

В числе основных задач Стратегии – создание предпринимательского климата, структуры общественных институтов, которые будут поддерживать частный сектор и совершенствовать конкурентные преимущества, осваивать элементы в цепочке добавленных стоимостей в конкретных производствах, стимулировать создание наукоемких и высокотехнологичных экспортно ориентированных производств, диверсифицировать экспортный потенциал страны в пользу товаров и услуг, внедрять мировые стандарты качества, развивать интеграцию в мировую экономику путем подключения к мировым научно-техническим и инновационным процессам.

В этот период Фондом полностью сформирована филиальная сеть. Теперь предприниматели могут получить поддержку не только в городах областного значения, но и в сельской местности.

Фондом реализуются программа кредитования СМП из средств республиканского бюджета. Целью данной программы является стимулирование становления и экономического роста СМП, в том числе развитие женского предпринимательства, исходя из приоритетных направлений развития экономики в Казахстане, содействие созданию новых рабочих мест в сфере малого предпринимательства и самозанятости.

Таким образом, государство, уделяя большое внимание развитию предпринимательства, для развития экономики в целом с целью защиты и поддержки субъектов предпринимательства устанавливает законодательным путем определенные льготы для них.

Становление и развитие предпринимательства в Казахстане происходило в сложных и не всегда благоприятных социально-экономических условиях транзитного периода, на фоне серьезного макроэкономического кризиса и снижения жизненного уровня людей. Процесс формирования негосударственного сектора экономики и сейчас сталкивается с целым рядом трудностей объективного и субъективного характера, препятствующих его динамичному развитию.

В «Стратегии Казахстан 2050» Президент РК отметил: «Развитие малого и среднего бизнеса – вот главный инструмент индустриальной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке. В этом моя позиция, как известно, однозначна, и я её много раз высказывал. Чем больше доля малого и среднего бизнеса в нашей экономике – тем более устойчивым будет развитие Казахстана. У нас действуют более 800 тысяч субъектов малого и среднего бизнеса, в них работает 2,4 миллиона казахстанцев. Объём продукции этого сектора вырос за четыре года в 1,6 раза и составляет более 8,3 миллиарда тенге» [6].

Для реализации поставленных задач важно принять меры по развитию специализации малого бизнеса, с перспективой его перехода в разряд среднего. Следует внедрить чёткий механизм банкротства субъектов этого сектора. Малый и средний бизнес должен развиваться вокруг новых инновационных предприятий. Президент поручил Правительству совместить план второй пятилетки индустриализации с Дорожной картой «Бизнес–2020».

Согласно глобальному рейтингу Казахстан входит в группу стран с самыми благоприятными условиями для ведения бизнеса, и эту тенденцию необходимо наращивать. Малый и средний бизнес – это прочная экономическая основа нашего Общества Всеобщего Труда. Для его развития нужны комплексные решения по законодательному укреплению института частной собственности. На наш взгляд надо отменить все инертные правовые нормы, мешающие развитию бизнеса. Малый бизнес должен стать семейной традицией, передаваемой из поколения в поколение [6].

В настоящее время многое говорится о возрождения Казахстанского предпринимательства. Однако, если быть точным, то, что сегодня происходит в социально-экономической жизни Казахстана, есть попытка вторичного возрождения

предпринимательства в нашей стране. Развитие предпринимательства сталкивается со множеством проблем, в частности это и информационные проблемы, и финансовые, институциональные, и образовательные, и государственные (бюрократизм, коррупция), все эти проблемы решаемы, и по нашему мнению, что в скором будущем наша страна справится с решением этих проблем. Именно за счет этих решений и будет развиваться экономика нашей страны в целом.

На сегодняшний день назрела необходимость кодификации предпринимательского законодательства, в Министерстве юстиции РК разрабатывается новый Предпринимательский кодекс Республики Казахстан, который будет регламентировать отношения, возникающие в связи с государственным регулированием предпринимательства. Более двух лет на законодательном уровне рассматривались проекты Предпринимательского кодекса. И вот уже, который вариант кодекса подготовлен. Данный кодекс будет регулировать общественные отношения, возникающие в связи с государственным регулированием предпринимательства, определять правовые, экономические и социальные условия и гарантии, обеспечивающие свободу предпринимательства в Республике Казахстан [7].

Литература:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 18 апреля 2014 года № 380 «Об утверждении Концепции государственного регулирования предпринимательской деятельности до 2020 года»
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 апреля 1997 г. N 665 «О создании Фонда развития малого предпринимательства»
3. Предпринимательство в Республике Казахстан. Официальные тексты. – Алматы, 2007 г.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 28 января 1998 г. № 3834, утратил силу Указом Президента РК от 28 марта 2002 г. № 827 «О мерах по реализации Стратегии развития Казахстана до 2030 года»
5. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, г. Астана, 6 февраля 2008 года «Повышение благосостояния граждан Казахстана - главная цель государственной политики»
6. www.bmpravo.ru.
7. www.grandars.ru.

УДК 342.5

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Дюсенов О.

(СКГУ им. М.Козыбаева)

Проблема существования конституционно-правовой ответственности как самостоятельного вида юридической ответственности только сравнительно недавно стала предметом изучения в науке конституционного права. При характеристике этого вида ответственности в разные годы ее называли «государственно-правовой», «конституционно-правовой», «конституционной». По мнению О.В. Анциферовой верным является название «конституционно-правовая ответственность», поскольку

«конституционная ответственность» - это ответственность, которая предусмотрена нормами конституции и может наступать при нарушении конституционных обязанностей. Что же касается конституционно-правовой ответственности, то она предусмотрена нормами конституционного права и может быть применена за нарушение обязанностей, закрепленных нормами конституционного права [1, с. 170].

Свою трактовку конституционно-правовой ответственности предложил Г.С. Сапаргалиев, где указал, что это: «...особый вид правовой ответственности, имеет сложный политико-правовой характер, выступает за конституционное правонарушение, выражается в особых отрицательных последствиях для субъекта конституционного правонарушения. Субъектами конституционной ответственности могут быть высшие должностные лица и органы государственной власти: Президент, Парламент, Правительство, Премьер-Министр и др. Формами (санкциями) конституционной ответственности являются отставка Правительства, признание выборов или результатов референдума недействительными; официальное признание работы государственных органов, высших должностных лиц неудовлетворительной» [2, с. 27]. Соответственно, следует согласиться с мнением Г.С. Сапаргалиева, который утверждает, что фактическим основанием для наступления конституционной ответственности является, прежде всего, деяние конкретного субъекта конституционно-правовых отношений.

К сожалению, теория конституционного права, и соответственно законодатель не сформулировали понятия «основание конституционной ответственности», поэтому его можно сформулировать путем научного анализа. Природа общественных отношений, регулируемых конституционным правом, в качестве основания конституционно-правовой ответственности предусматривает деяние (действие или бездействие) субъекта конституционно-правовых отношений, не соответствующее должному поведению, предусмотренному нормами конституционного права, и влекущее за собой применение установленных мер конституционно-правовой ответственности. Формулировка «...несоответствие должному поведению...», по нашему мнению, охватывает любое деяние, отклоняющееся от конституционной модели, нарушающее запреты, выходящее за пределы дозволенного поведения, которое закреплено нормами конституционного права или, хотя и не предусмотрено конкретной нормой, противоречит общим принципам и смыслу Конституции РК [3].

На основании изложенного можно выделить признаки конституционно-правовой ответственности.

1) устанавливается специальным законодательством, конкретизирующим конституционные положения (например, отдельными законами Республики Казахстан о предоставлении гарантий гражданам, о местном государственном управлении, о порядке деятельности и формирования органов государственной власти РК), а не самой Конституцией РК, так как основной закон нашей страны не содержит каких-либо видов санкций за нарушение конституционного законодательства;

2) устанавливается, как правило, в особо жестких формах, так как в данном случае нарушаются первоосновы казахстанской государственности (например, в Уголовном кодексе РК в гл. 5 Особенной части [4] устанавливается ответственность за преступления против основ конституционного строя и безопасности государства, и наиболее часто встречающийся вид наказания - лишение свободы, причем в большинстве случаев на срок свыше 10 лет);

3) она наступает только при наличии вины.

При определении круга субъектов конституционной ответственности важно не забывать, что каждый из них несет разные виды ответственности по конституционному праву, включая моральную, позитивную, юридическую ответственность. Так, например, народ, осуществляя власть непосредственно через республиканский

референдум и свободные выборы (п. 2. ст. 3 Конституции) [5], несет моральную, позитивную ответственность за сделанный им выбор. Если говорить о государственных органах и должностных лицах, то конституционно-правовая ответственность представляет собой ответственность высших государственных, региональных и местных органов власти, должностных лиц, депутатов, т.е. тех структур и граждан, которые принимают наиболее важные государственные решения. Они могут нести конституционную ответственность, отраслевую правовую ответственность. Конституционную ответственность они несут в случаях, прямо предусмотренных в Конституции.

Например, полномочия Председателя, члена Конституционного Совета могут прекращаться вследствие: состоявшегося о нем обвинительного приговора Верховного Суда, вступившего в законную силу; нарушения присяги, невыполнение требований Конституции республики и Конституционного закона «О Конституционном Совете РК», совершения порочащего поступка, несовместимого с его высоким статусом [6, ст. 15]. Освобождению от занимаемой должности подлежат члены Правительства, не согласные с проводимой Правительством политикой или не проводящие ее [7, ст. 2].

Что касается конституционно-правовой ответственности Президента РК, то Президент Республики несет ответственность за действия, совершенные при исполнении своих обязанностей, только в случае государственной измены и может быть за это отрешен от должности Парламентом. Решение о выдвижении обвинения и его расследовании может быть принято большинством от общего числа депутатов Мажилиса по инициативе не менее чем одной трети его депутатов. Расследование обвинения организуется Сенатом, и его результаты большинством голосов от общего числа депутатов Сената передаются на рассмотрение совместного заседания Палат Парламента. Окончательное решение по данному вопросу принимается на совместном заседании Палат Парламента большинством не менее трех четвертей от общего числа голосов депутатов каждой из Палат при наличии заключения Верховного Суда об обоснованности обвинения и заключения Конституционного Совета о соблюдении установленных конституционных процедур. Непринятие окончательного решения в течение двух месяцев с момента предъявления обвинения влечет за собой признание обвинения против Президента Республики отклоненным. Отклонение обвинения Президента Республики в совершении государственной измены на любой его стадии влечет за собой досрочное прекращение полномочий депутатов Мажилиса, инициировавших рассмотрение данного вопроса [5].

Если рассматривать особенности конституционно-правовой ответственности отдельных государственных органов, то важным будет рассмотреть ее на примере органов исполнительной власти нашей страны.

Согласно КЗ РК «О Правительстве» Правительство и любой его член вправе заявить Президенту Республики о своей отставке, если считают невозможным дальнейшее осуществление возложенных на них функций. Правительство заявляет Президенту Республики о своей отставке при выражении Мажилисом Парламента или Парламентом вотума недоверия Правительству в случаях, предусмотренных Конституцией. Президент Республики в десятидневный срок рассматривает вопрос о принятии или отклонении отставки. Принятие отставки означает прекращение полномочий Правительства либо соответствующего его члена. Принятие отставки Премьер-министра означает прекращение полномочий всего Правительства [7, ст. 2].

В ст. 23 Закона РК «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» указано, что полномочия маслихата прекращаются по истечении срока его полномочий, установленного Конституцией Республики Казахстан. Полномочия маслихата прекращаются досрочно Президентом Республики Казахстан, а также в случае принятия маслихатом решения о самороспуске [8].

На наш взгляд, указанная норма недостаточно полно предусматривает основания досрочного прекращения деятельности маслихата. Поэтому согласимся с точкой зрения Е.Б. Айтказинова, который предлагает установить следующие основания досрочного прекращения полномочий маслихатов: 1) неоднократное (два и более) нарушение Конституции, законодательных актов Республики Казахстан; 2) неправомерная деятельность этого органа, выразившаяся в конкретных нарушениях действующего законодательства, противоправных решениях или действиях; 3) двух или трехкратное отклонение представленной Президентом РК кандидатуры на должность акима регионального уровня; 4) отклонение Президентом РК вотума выражения недоверия маслихатом акиму регионального уровня.

В случае применения к маслихату мер ответственности по первому и второму основаниям, процесс привлечения к ответственности маслихата должен включать в себя следующие обязательные стадии: установление соответствующим судом факта нарушения; непринятие маслихатом в течение определенного законом срока мер по исполнению решения суда; установление соответствующим судом факта уклонения маслихата в пределах своих полномочий от принятия мер по исполнению решения суда; внесение официального предупреждения уполномоченным органом; непринятие маслихатом в течение определенного законом срока мер по устранению фактов, изложенных в предупреждении [9, с. 12].

Особенностью института недоверия акиму является то, что мера конституционно-правовой ответственности в форме выражения недоверия за проводимую социально-экономическую политику в регионе может быть применена только к акиму, а не к акимату в целом. Мы считаем, что указанный подход противоречит п. 3 ст. 27 Закона 2001 г., согласно которому ответственность за реализацию возложенных функций несет весь акимат региона как коллегиальный исполнительный орган власти [8]. Иными словами, акимат должен нести солидарную (коллективную) ответственность перед маслихатом за реализацию возложенных на него функций, т.е. решение Президента РК об освобождении акима от должности в связи с выражением ему недоверия маслихатом должно влечь за собой отставку всего возглавляемого им акимата.

Кроме того, одновременно с коллективной ответственностью акимата должна существовать индивидуальная ответственность его членов, которая должна наступать в зависимости от степени участия маслихата в формировании органов исполнительной власти. Маслихаты должны иметь возможность воздействовать на процесс принятия управленческих решений, в том числе и через кадровую политику - принимать участие в назначении отдельных членов акимата (например, руководителей управлений социально-экономического блока). При этом речь должна идти не о согласовании (так как оно в большей степени имеет консультативное значение), а о процедуре утверждения членов акимата как о совершенно ином механизме: решение маслихата будет иметь императивный характер; отклонение маслихатом предложенной кандидатуры предполагает выдвижение и рассмотрение другой; только в случае утверждения кандидатуры маслихатом аким может производить назначение. Маслихату необходимо предоставить право обращаться к акиму об освобождении от должности членов акимата, в назначении которых он принимал участие; в случае если аким отклоняет такое обращение, - право повторно по истечении определенного срока обращаться к акиму, что должно влечь немедленное освобождение от должности члена акимата.

В целом, изучив нормативные правовые акты Республики Казахстан, можно сделать вывод о том, что к санкциям конституционно-правовой ответственности государственных органов и должностных лиц в Республике Казахстан относятся 1) отрешение от должности; 2) досрочное прекращение полномочий субъекта

правоотношений; 3) приостановление деятельности политической партии (общественного объединения); 4) ликвидация политической партии (общественного объединения); 5) отмена решения и отклонение заявления о принятии в гражданство; 6) отзыв депутата; 7) приостановление (временное лишение) избирательного права. Указанные меры представляют собой конституционные санкции не во всех случаях, а лишь тогда, когда они являются способом реагирования на конституционный деликт. Отнесение к указанным санкциям таких способов правового воздействия, как предупреждение, признание незаконными (не соответствующими Конституции) нормативных правовых актов и лишение неприкосновенности (иммунитета) нецелесообразно, поскольку они представляют собой лишь промежуточный этап в процедуре реализации конституционной ответственности.

Выражение в нормах конституционного законодательства юридических составов деликтов характеризуется недостаточной степенью разработанности, что обусловлено как дефектами техники законотворчества, так и отсутствием единого подхода к восприятию конституционной ответственности как вида юридической ответственности. Это приводит к тому, что в ряде случаев деяния, влекущие политическую ответственность или подразумевающие наличие позитивной ответственности субъекта правоотношений, ошибочно трактуются как конституционный деликт [10, с. 7].

В целом, при рассмотрении вопроса о несоответствии поведения должному, возникают проблемы, связанные, как правило, с политической либо моральной оценкой поведения субъекта конституционных отношений. Закономерным в данном случае является то, что как граждане при реализации своих прав и обязанностей, так и органы государственной власти и должностные лица при осуществлении своих полномочий в сфере конституционно-правовых отношений должны не только соблюдать закон, но и уважать моральные принципы общества и нормы политической этики. По нашему мнению, поведение, нарушающее нормы политической этики или моральные нормы, может быть признано не соответствующим должному в конституционной сфере только тогда, когда данные нормы придают конкретным политическим или моральным правилам силу правовых норм.

При изучении конституционно-правовой ответственности государственных органов и их должностных лиц можно выявить ряд проблем.

1. Отсутствие четкой формулировки, в результате чего сложно выделить особенности конституционных правонарушений и критериев их отграничения от других правонарушений.

2. Нечеткое законодательное регулирование конституционно-правовой ответственности должностных лиц и коллегиальных субъектов конституционных правоотношений. Поэтому необходимо устанавливать вину коллегиального органа (Правительство, Парламент и др.) через вину его должностных лиц в тех случаях, когда на них законодательством непосредственно возложена обязанность контроля за принятием решений указанного органа.

Таким образом, конституционно-правовая ответственность государственных органов и их должностных лиц выступает ключевым институтом публичного права и представляет собой ответственность за ненадлежащее осуществление публичной власти, а в конечном итоге является важным элементом стабильного развития государства. Процедурные вопросы реализации конституционно-правовой ответственности чрезвычайно важны, так как привлечение к ней представляет собой результат применения и взаимодействия материальных и процессуальных конституционно-правовых норм.

Литература:

1. Анциферова О.В. Обеспечение единства законодательной системы Российской Федерации: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.02. - Челябинск, 2003. - 227 с.
2. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: академический курс. - Изд. 3-е, с изм. и доп. - Алматы: Жеті жарғы, 2007. - 544 с.
3. Жалғасов Н.А. Отдельные правовые проблемы оснований конституционной ответственности // Совершенствование института представительства: вопросы правотворчества и правоприменения. – Астана, 2012. // <http://articlekz.com/article/7662>.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями от 07.11.2014) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#sub_id=10000.
5. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.) // <http://online.zakon.kz>.
6. Конституционный закон Республики Казахстан от 29 декабря 1995 года № 2737 «О Конституционном Совете Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.07.2014 г.)
7. Конституционный закон Республики Казахстан от 18 декабря 1995 года № 2688 «О Правительстве Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.09.2014 г.)
8. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148-ІІ «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.11.2014 г.)
9. Айтказинов Е.Б. Конституционно-правовые основы системы региональных представительных и исполнительных органов власти Республики Казахстан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.02. - М., 2010. – 28 с.
10. Атжанова Ж.С. Конституционная ответственность в Российской Федерации и Республике Казахстан: Сравнительно-правовой анализ: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12.00.02 - Челябинск, 2007. - 26 с.

УДК 340.113.1

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Ергалиева М.К.

(М. Қозыбаев атындағы СҚМУ)

«Қазақстанның болашағы қазақ тілінде» - бұл – Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың сөзі. Бұл тұжырым мемлекеттік мәртебеге ие болған қазақ тілінің ертеңгі келешегін айқындығын көрсетеді.

Ежелгі қазақ жерінде тәуелсіздік таңының елең-алаңында, яғни 1989 жылы қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болған-ды. 1995 жылы қабылданған Ата заңның 7-бабында «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл – қазақ тілі» деп тайға таңба басқандай айқын жазылып, конституциялық шешім жасалды. Осыдан екі жыл кейін қабылданған «Қазақстан Республикасындағы Тіл туралы» Заңында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі – қазақ тілі» деп тағы да атап көрсетіліп, оны барша азаматтардың еркін және тегін меңгеруіне қажетті барлық ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық жағдайлар жасалатындығы айтылған болатын. Үкімет осы Заңның жүзеге асуы жөнінде көптеген қаулы-қарарлар алды. Тілдердің қолданыс аясын кеңейту бағытында арнайы мемлекеттік бағдарламалар жасалды [1, 42 б.].

Сөйтіп сан жыл теперіш көріп келген ана тілдік кеңістікте қозғалыс басталып, ол қоғамдық өмірде еркін қолдануға бет алды. Мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында іс-қағаздары мемлекеттік тілге көшіріле бастады. Қазақ тілінде шығатын бұқаралық ақпарат құралдардың саны арта түсті. Қазақ тілі өркендей бастады.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі Елбасымыз атап айтқандай, «барша қазақстандықтарды біріктірудің басты факторы» екендігін әрқашан есте сақтауымыз керек.

Ұлт болған жерде тіл, тіл болған жерде оның мәселесі де болады. Қазақ тілінің мәселесі өткен ғасырдың басынан бері қозғалып келеді. Бір ғасырдан астам уақытқа созылған тіл мәселесін жаңа ғасырдың алғашқы жиырма жылдығында түбегейлі шешуге мемлекет те мүдделі.

Ата заңымыздың 7-бабында: «1. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл - қазақ тілі. 2. Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады. 3. Мемлекет Қазақстан халқының тілдерін үйрену мен дамыту үшін жағдай туғызуға қамқорлық жасайды» деп көрсетілген [2].

Халық арасында Тіл туралы заң қабылданып, тіл саясатын мемлекеттік тілдің мүддесіне шешу, Мемлекеттік тілдің мәртебесін нақты белгілеу туралы әр түрлі талаптар мен өтініштер бар.

Қазір республика көлемінде қызу талқыланып жатқан Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының жобасы - осының кепілі. Оның үстіне, Елбасымыздың бастамасымен Мемлекеттік тілді дамыту Президенттік қоры құрылған. Мәдениет министрлігінің Тіл комитеті тілді дамыту және енгізу жөніндегі уәкілетті орган ретінде халық тарапынан жасалатын ұсыныстар мен талап-тілектерге баса назар аударып отыр [3].

2020 жылға дейінгі мерзімге арналған мемлекеттік бағдарлама жасау – Елбасымыздың Үкіметке берген тікелей тапсырмасы. Бұл тапсырманы орындау әрбір мемлекеттік қызметшінің ғана емес, барша қазақстандықтардың да парызы. Мемлекеттік бағдарламаның басты стратегиялық мақсаты- Қазақстанда тұратын барлық ұлттардың тілін сақтай отырып, ұлт бірлігін нығайтудың маңызды факторы ретінде саналатын мемлекеттік тілді балабақша, мектеп, жоғары оқу орындары, мемлекеттік қызмет және қоғамдық-саяси, әлеуметтік кәсіпкерлік саласының барлығында да батыл қолданысқа енгізіп, қазақстандықтардың өмірлік қажетіне айналдыру.

Елбасымыз: «Қазақ тілі үш тілдің біреуі болып қалмайды. Үш тілдің біріншісі, негізгісі, бастысы, маңыздысы бола береді. Қазақ тілі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік тілі» - деп атап көрсеткен.

Бағдарламаны іске асырудың он жылдық кезеңі алдымызға жаңа міндеттер жүктейді. Олардың бәрін рет-ретімен жүзеге асыруға қазіргі кезеңде толық мүмкіндігі бар.

Мемлекеттік органдарда мемлекеттік тілді дамыту бойынша біршама жұмыстар жүйелі түрде атқарылып жатыр.

Мысалы, прокуратура саласындағы қызметкерлерге мемлекеттік тілді үйрету сабақтары тұрақты түрде ұйымдастырылып жүргізілуде. Осы сабақтардың нәтижесінде қазақ тілін үйренген басқа ұлт өкілдері де бар. Қазіргі уақытта барлық құжаттар, іс-қағаздар мемлекеттік тілде орындалады.

Мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарында іс-қағаздары мемлекеттік тілге көшіріле бастады. Қазақ тілінде шығатын бұқаралық ақпарат құралдардың саны арта түсті.

Мемлекеттік тілге деген талап күшейтілді.

Кез келген тілдің болашағы - балалардың, жастардың қолында екені рас. Балалардың тілді білмеуі, ұмытуы - ұлтқа төнген қауіп. Сондықтан ең әуелі әрбір отбасы өз шаңырағындағы тіл саясатын түзеуі шарт. Әр отбасында отбасылық тілді дамыту бағдарламасы жасалмаса, мемлекет тарапынан жасалатын барлық іс-шара өзін-өзі ақтамайды.

Әр халықтың басты байлығы, баға жетпес қазынасы – ана тілі. Қазақстан Республикасының негізгі тілі – мемлекеттік тілді, яғни қазақ тілін құрметтеу, оны білу – біздің әрқайсымыздың асыл парызымыз. Ана тіліне салғырт қарау - өз халқының өткеніне, бүгініне, болашағына немқұрайды қарау деген сөз.

Мемлекеттік тілдің қолдану аясын барған сайын кеңейтіп, оны шын мәніндегі қоғамдық қарым-қатынас тілі ету бүгінгі күн талабы екендігі баршамызға белгілі. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» -, дейді халық даналығы. Ендігі мақсат – тәуелсіз мемлекетіміздің қоғам өмірінің барлық саласында қазақ тілін кеңінен қамтамасыз ету.

Елбасымыздың «Қазақ тілінің мемлекеттік қызметте де, өндірісте де, ғылымда да, білім беруде де дәл орыс тілінше қолданылуы үшін бәрін істеу қажет» - деп қадап айтқан пікірі баршамыздың берік ұстанатын қағидамыз болуға тиіс.

Қазақстан Республикасының ХХІ ғасырдағы болашағы, шығар биіктері саяси-экономикалық факторлармен қатар, оның мемлекеттік тілі – қазақ тілінің де дамуына тікелей байланысты. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесі Ата Заңымызда анық айқындалған. Елбасымыз да «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде!» деп қадап көрсетті.

Біз қандай жағдайда да, қай кезде де өзге тілдердің дамуына еш нұқсан келтірмей, оларға деген мемлекеттік қолдау – қамқорлық аясын тіпті де тарылтпай отырып, қалай дегенде де Қазақстан Республикасы мемлекетінің негізін құраушы, ел-жер иесі қазақ халқының ұлттық тілі – қазақ тілінің, мемлекеттік тілдің мүддесін мейлінше кең көздеуге маңыз береріміз белгілі. Бұл - әр қазақстандықтың қастерлі парызы. Қазақ тілінің өз мәртебесіне сай толыққанды қоғамдық қызмет атқаруы аса қанағаттанғысыз екенін жан-тәнімізбен түсіне отырып, бүгінде «Тіл туралы» Заңның жүзеге асу барысын талқылауда басты назарды мемлекеттік тіл тағдырына аударарымыз анық. Өйткені қазақ тілі әлемдік мәдениеттің бөлінбес бір бөлшегі ретінде тек қазақ топырағында ғана мемлекеттік мәртебені талап ете алады [4].

Тәуелсіздіктің негізгі тірегі – ұлттың тілі, діні, ділі. Тәңірдің адам баласына жасаған сыйы да – тіл. Ол – қасиетті де қастерлі. Оның бойында өзекті, жанды өзіне тартып тұратын керемет күш бар. Тілде бүкіл тіршілік тұрғандай. Тіл – ұлттың аса игілікті әрі оның өзіне тән ажырағысыз белгісі. Тілдің тағдыры – баршамыздың қолымызда.

Бұл дүниеде күн шыққанда күліп оянған адамның бақытынан асқан ештеңе жоқ. Қазақстан және оның басшылығының жүргізіп отырған саясаты адамдарды жақсылыққа кенелтіп, келешекте бұдан да ғажап өмір сүретінімізге нық сендіреді.

Ендеше, Президентіміздің салиқалы саясатымен еліміздің болашағы да, тіліміздің болшағы да өркендей береді деп сенеміз.

Қазақ тілі қазақ халқының ғана емес, Қазақстан мемлекетінің тіліне айналатын, мәртебесі мен мерейі үстем болатын күн туды.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясына берілген түсініктеме, Алматы, 1996. - 251-б.
2. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы (2011.02.02. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) //ИС Параграф

3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 29 маусымдағы № 110 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011 - 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы //ИС Параграф
4. 1997 ж. 11 шілдедегі № 151-І Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасындағы тіл туралы Заңы (2014.29.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) //ИС Параграф

ӘОЖ: 587(87)782

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕМЛЕКЕТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ

Ермекова Г.С., Асан А.Қ.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз Мемлекеттік Университеті)

Құқықтық мемлекет идеясының сан ғасырлық тарихы бар. Ол сонау ежелгі дәуірден бастау алады. Құқықтық мемлекеттің негізгі белгісі - заңның қоғам өміріндегі үстемдігі, жоғарылығы. Қоғам өмірінің анағұрлым жақтары заңдар арқылы реттелуі керек.

Мемлекет тек дамыған ұлттық құқықтық жүйенің болуымен, оның шынайы жұмыс істеуімен ғана құқықтық мемлекет болып табылмайды. Мемлекеттің құқықтық сипаты барынша демократиялық, прогрессивтік гуманистік құқықтық идеялардан тұратын халықаралық құқық тұрғысында өзін қалай сезінетінімен анықталады. Конституцияда Қазақстан Республикасы халықаралық құқық қағидалары мен нормаларын құрметтейді деп жазылған. Қазақстан Республикасының қолданылып жүрген құқығына республиканың халықаралық келісімі – шарттық және басқа да міндеттемелер кіреді. Республикамен ратификацияланған халықаралық шарттар оның заңдарынан басым болады және халықаралық шартқа сәйкес оның қолдануына заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа уақытта тікелей қолданылады. Аталмыш конституциялық қағидалар құқықтық мемлекеттердің негізгі заңдарының деңгейінде қолданылады [1].

Жалпы құқықтық мемлекет дегеніміз не? Осыған тоқталатын болсақ. Құқықтық мемлекет дегеніміз Конституциялық басқару тәртібі және дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны. Құқықтық мемлекет өзінің негізгі институттары ретінде билік бөлінісін, сот тәуелсіздігін, басқару заңдылығын, мемлекеттік билік тарапынан азаматтардың құқықғы бұзылуына жол бермеуді және оған қоғамдық мекеме тарапынан тигізілген залалдың құнын өтеп алуды қарастыратын мемлекет. Құқықтық мемлекет идеясы - мемлекеттің және органдарының зорлық – зомбылығынан, басынуынан азаматтарды қорғау кепілі болатын мемлекеттің құқықпен байланыстылығы. Құқықтық мемлекет, ең алдымен барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер және азаматтар бағынуы тиіс өзіндегі құқықтық ережелермен өзін-өзі шектейтіндігімен ерекшеленеді. Ал ондағы басты принцип – құқық үстемдігі. Құқық үстемдігі деген ең алдымен заң үстемдігі дегенді білдіреді. Басты, маңызды қоғамдық қатынастар заңмен реттеледі. Қоғам өмірінде заң үстемдігі арқылы, барлық саяси институттарда жоғарғы құқық бастаулары, құқық рухы енгізіледі. Осылайша, азаматтардың құқықтарының шынайлығы әрі мызғымастығы, олардың сенімді құқықтық мәртебесі және заңдық қорғалуы қамтамасыз етіледі. Құқықтық мемлекет ең алдымен, құқықтық мемлекет идеялары іске асқан Конституциялық мемлекет. Конституциялық құрылымның негізгі қағидаттары, қоғам дамуының маңызды бағыттары, оның басты идеялары конституциялық деңгейде

бекітіледі. Конституция құқықтық жүйенің орталығы болып табылады. Соның негізінде құқықтық мемлекеттегі заңдылық тетіктері қалыптасады.

Конституция – бұл күрделі құқықтық акт. Оның құқықтық жүйесіне түрлі құқықтық актілер топтыстырылған. Конституция – бұл декларативтік және нормативтік қағидалардың ғана жиынтығы емес, ол құқықтық қарым-қатынастың басты ережесі. Олар құқықтық тәртіпті үздіксіз қалыптастыру және дамыту процесінде ұдайы қолданылуы және нақтылануы тиіс [2].

Қазақстан Республикасының Конституциясы (constitutio – құрылғы, жарғы заң) – Қазақстан халқының егемендік құқығына сай 1995 жылғы 30 тамызда өткен республикалық референдумда қабылданып, оның нәтижесі ресми жарияланған күнінен бастап күшіне енген, Қазақстан Республикасының Ата Заңы. Оның жоғары заңдық күші бар және еліміздегі барлық іс- қимыл мен қалыптасушы жүйелердің нормативті базасы болып табылады. әрі республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Бейнелей айтсақ, бұл Конституция – мемлекетке қоғамның құқықтық сенімі және халықтың берген төлқұжаты деуге болады. Қазақстан Республикасының Конституциясы республикалық құрылыстың негізін, мемлекеттік билік жүйесін және Қазақстан мемлекеті мен оның азаматының қатынасын белгілейді. Адам және оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын Конституция мемлекетінің ең қымбат қазынасы деп, сол үшін қызмет етуі тиістігін атап көрсетеді (1 – баптың 1 – тармағы).

Қазақстан Республикасының бұрынғы 1993 жылғы Конституциясымен салыстырғанда, жаңа Конституция барынша жетілдірілген ішкі біртұтастығымен және қазіргі заманғы либералдық-демократиялық құндылықты толық баянды етумен парпар, еліміздің даму тенденцияларымен мемлекет биліктерінің шегін белгілеп берумен ерекшеленеді [3].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік құрылымындағы соңғы жылдардағы болып өткен сапалы өзгерістер оларға жаңаша ғылыми көзқарас тұрғысында баға беруді қажет етеді. Кез келген мемлекет үшін негізгі заңның маңызы зор. Ал мемлекеттік тәуелсіздігін жариялап, дербес, зайырлы жаңа қоғамдық құрылыстың негізін қалай бастаған жас Қазақстан мемлекеті үшін негізгі заңның қай бағытта, қандай мазмұнда жазылып, іске асырылуы тіпті де аса қажеттілік екендігі белгілі. Осындай қажеттіліктерді игеру мақсатында қолданыстағы негізгі заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы конституциялық реформаның жүзеге асырылып келе жатқаны белгілі.

Құқықтық мемлекет құру мен қоғамды демократияландыру – қайшылықты ұзақ та күрделі процесс. Бұл біздің жас мемлекетіміздің аяғынан қаз тұру жолынан да байқалады. Тоталитарлық жүйеден демократиялық қоғам өміріне өту қажеттілігі айқын болған күнен бастап – ақ Қазақстан тұрғындарына алдында ең алдымен Қазақстан мемлекетінің егемендігі мен тәуелсіздігін қорғау міндеті тұрады.

Бұл орайда, демократияны дамыту – меншік қатынастарын реформалау мен нарықтық экономикаға өту, экономиканы тығырықтан алып шығудың, ұлттық мемлекеттің қалыптасуына қолайлы жағдай туғызудың толассыз жолы. Саяси саладағы басты мақсат – жас егеменді мемлекетті қуатты президентті мемлекет ретінде қалыптастыру. Біздің мемлекетімізде барлық азаматтардың теңдігі, барлығының заң алдындағы жауапкершілігі, кімнің қай ұлтқа жататындығына қарамастан бірдей екендігі әуелден – ақ нақты көрсетілген. әрине, кейбір жағдайда жергілікті ұлт – қазақтардың мүддесі ерекше ескеріледі. Мұндай жағдайға ұлттық мәдениетті, тілді өркендету, қазақ диаспорасының рухани-мәдени және басқа да байланыстарын қалпына келтіру, олардың өз Отанына қайтып оралуына қолайлы жағдайлар туғызу жатады. Басқа елдер деңгейімен салыстырмалы түрде алғандағы экономикалық байлыққа қол жеткізудің алғышарты – бүкіл қоғамдық өмірді демократияландырған тұрақты құқықтық мемлекет құру болып саналады [4].

Құқықтық демократиялық мемлекетте Конституция, яғни біздің қоғам өмірінің негізгі заңы аса жоғары мәнге ие. Конституция жобасы Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бастап жасалына бастады. Конституция қабылдаудан бұрын бүкілхалықтық талқылаудан өтті. Біздің Конституциямыз бойынша Қазақстан халқы егемендіктің иесі, республикадағы мемлекеттің биліктің жалғыз қайнар көзі болып табылады. Республикада тек қана қазақтар емес, басқа ұлт өкілдері де тұрады. Сондықтан, саяси ымыраға келу қажет болғандықтан, қазақ халқы өз қамын күйіттеумен қоса, жас мемлекетіміздің тыныштығын, оны одан әрі нығайтуды ойлауы керек.

Құқықтық мемлекет құру, қоғамды демократияландыру, жалпы ұлттық келісім мен ынтымақтастық Қазақстан Республикасының әлемдік қауымдастықтың лайықты толық мүшесі болып енуінің басты шарты болып табылады.

Иә, Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша Қазақстан демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет. Енді осының ішіндегі «құқықтық мемлекет» терминіне анықтама беріп кетсек: құқықтық мемлекет – жеке адам мен қоғам мүддесін қорғайтын, заң үстемдігі мен құқық принциптеріне негізделіп құрылған мемлекет. Ол принциптер:

1. Заңның үстемдік етуі;
2. Мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот бтіліктеріне бөлінуі;
3. Адам мен азамат бостандығына және құқығына халықаралық өлшем деңгейінде кепілдік берілуі;
4. Тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығының болуы және т.б.

Әрине, заң ең алдымен қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды реттеуші механизм ретінде пайда болып, қоғамдық тұрақтылықты сақтаушы міндетін атқарады. Әсіресе қоғамдық қатынастарды демократияландыру арқылы құқықтық мемлекет құруға бет алған Қазақстан халқы үшін заңның маңызы күннен күнге арта бермек. Сондықтан да қоғам мүшелері үшін заңды білудің және заңдылықты сақтаудың маңызы өте үлкен. әрбір қазақ үшін, өзін қазақстандықпын деп есептейтін әрбір азамат үшін жалпы заңды, әсіресе Конституцияны білудің, оның талаптарын орындаудың қаншалықты маңызды екендігі туралы тұңғыш президентіміз Н.Ә. Назарбаев 18 ғасырдың аса ірі мемлекет қайраткерлері Төле биді, Әйтеке биді және Қазыбек биді еске алуға арналып, 1993 жылғы мамырдың 28-нде Ордабасында өткен салтанатты жиында сөйлеген сөзінде: «Тәуелсіздік туын қолда берік ұстау - әрбір қазақтың, Қазақстанды өз Отаным деп санайтын әр адамның ең басты борышы, ең биік мақсаты. құқықтық мемлекетке, демократиялық қоғамға тән заңдылық қағидасын қатаң сақтай алсақ қана, ол борышты адал ақтап, ол мақсатқа қапысыз жете аламыз. Конституцияны білу, заңдылықты сақтау – құқықтық мемлекет құрудың бірінші шарты. әз Тәукенің тұсындағы қазақ қауымының дәуірлеуі ең алдымен осы заңға жүгінуге байланысты болғанын ұмытпағанымыз жөн. Заңды жетік білмейінше, оны сыйламайынша, берік ұстанбайынша, біз өмірдің қай саласында да қиыншылықтан арылыа алмаймыз», - деді [5].

Әдебиет:

1. Бакулов С. Құқық негіздері. Оқу құралы. КазМСКА. Алматы. 2001 ж.
2. Сапарғалиев Г., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. Оқу құралы. Алматы. 1997 ж.
3. Сапарғалиев Г. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Оқулық. Алматы. 1997 ж.
4. Мустафаев Қ.А. «Құқықтық тәлім - тәрбие мен жалпы оқытудың іс-шаралары» // Заң.-2005ж.- № 5.-31-33б.
5. Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясы: оқулық.- Алматы, 2003ж.,- 212-216 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ – ЕЛ БІРЛІГІНІҢ ТІРЕГІ

Ермекова Г.С., Асқарқызы С.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Еліміздің Ата заңы «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы» деп басталатынын білесіздер. Конституциямыз – қабылданған күннен бастап, тағдыр тоғыстырған көпұлтты халқымыздың татулығы мен тұрақтылығына тұғыр болып келеді. Біз Ата заңға сүйене отырып қазақ мемлекеттігінің іргесін бекіттік, дамудың даңғылына түстік. Азат елдің ар-намысындай болған Ата заңымыз қазақтың ұлан-байтақ даласының кеңдігін де, елінің ерлігі мен өрлігін де бойына сыйғызған құдірет [1].

Тәуелсіз елдің мызғымас тұғырына айналған Ата заң елдігіміздің киелі кітабы іспетті қастерлі құжат. Халықтың жүрегінен шыққан, заман сынына қапысыз төтеп берген мемлекеттігіміздің темірқазығы. Ата заңымыз қазақ мемлекетінің дамылсыз дамуына, үздіксіз өсуіне кепіл болған барша заңдарымыздың қайнар көзі, бастау бұлағы.

Қазақтың: «Заңын құрметтей білген, заңына бағына білген ел ғана озады», - деген дана сөзі бар. Біз елдігіміздің тұғыры – Ата заңымызды құрмет тұтып, оның әрбір әрпі өмірлік заңымызға айналуын қадағалап келеміз. Соның нәтижесінде асқар асулар мен биік белестерді бағындырдық, еңселі елге айналдық. Кешегі тарихтан тамыр алған, ертеңгі тарихқа тұғыр болған Ата заңымыз салтанат құрып тұрғанда еліміз толағай табыстарға бөлене бермек [2].

Конституция - мемлекеттік басқару бүкіл пирамидасының іргетасы. Бейбітшілік пен келісім - бұл XVIII ғасырдың бекіту алдымен осы саяси және құқықтық инновацияларды енгізіп, ол үшін мәндер болып табылады [3].

17 қыркүйекте - Филадельфияда Конвенцияның, Америка Құрама Штаттарының әлемдегі алғашқы Конституциясының 225 жыл толды. Қазақстан Республикасының Конституциясы американдыққа қарағанда 13 есе кіші. Бірақ ол бас бостандығынан, үйлесім погонсыз және заңды адамдардың әл-ауқатын сол ұлы қағидаттарына негізделген. Ал 17 жыл бұрын, қазақтар Негізгі Заңның қабылдануына үшін референдумда дауыс берді, даналық, бірлігі мен ынтымағы көрсетті [4].

Біз өз Конституциямызды құрамастан бұрын, біз әлемнің 20-дан астам Конституциясының қарадық. Жаһандық даму тенденцияларын назарға алдық. Назарға біздің дәстүрімізді және тарихымызды алдық. Және бұл синтез біздің және шетелдік сарапшылар жүзеге асырылды. Бүгін біз мақтанышпен 1995 Конституция қазақстандық табыстың негізгі факторы болды деп айтуға болады [5]. Біріншіден, ол негізделген жаңа замануи мемлекеттің ғимараты тұрғызылған. Шығармашылық әлемнің дамыған демократиясының көп қырлы тәжірибесін пайдаландық. Сайлау, үкіметтің барлық институттарының халыққа есеп беру, адам құқықтары мен бостандықтарын іске асыру - біздің үкімет базалық негізі болып табылады. Қазақстан адам құқықтары саласындағы ұлттық институттарды дамыту, тәуелсіз соттын жақсартты. Сонымен қатар, Конституция толық ескере ой-санасы мен біздің халқымыздың құқықтық дәстүрін қабылдайды [6].

Конституциялық тәртіп негізіне қарамастан, этникалық, діни немесе өзге де қатыстылығы қазақ жерінде тұратын барлық азаматтардың теңдігі тұжырымдамасы, әлеуметтік тегіне болып табылады. Ұлтаралық келісімді негізгі тетігі - Бірегей Қазақстан халқы Ассамблеясының конституциялық мәртебесі болып табылады. Ассамблея бұл біздің еліміздің барлық 140-КА этникалық топтардың мүдделерін қамтамасыз ету, Парламент Мәжілісінің өз өкілдерін сайлайды.

Бұл кез келген басқа елде емес, Қазақстанда ғана бар дүние. Екіншіден, біздің Конституцияға тиімді экономикалық дамуының негізгі қағидаттары туралы сұрақтар қаралды. Орталық позиция экономикалық өсу адам мен қоғамды пайдасын бағытталған болып табылады [7].

Біздің соңғы онжылдықта экономика және жарым жыл сайын 7 пайызға орташа өсуде. Тәуелсіздіктің бастапқы кезеңімен салыстырғанда, елдің ЖІӨ-нің 16 есеге өсті. Бүгін жан басына шаққандағы ІЖӨ 12 мың долларды таңбаға жақын. Біздің мемлекеттік азаматтардың бәрін қанағаттандыру үшін бәріне барады. Біз бағдарламасы «Жұмыспен қамту - 2020» жүзеге асырылуда. Бүгінгі таңда Қазақстанда әлеуметтік жеңілдіктер, жәрдемақылар мен зейнетақылар 4 млн астам адам алады. Ал бұл Қазақстанның әрбір жұмыс азаматтың қосымша жүктемесі болып табылады. Конституцияның жаңғыртудың басты мағынасы біздің әлеуметтік әлеуетін іске асыру үдемелі болып табылады. Бұл орайда, біз бірқатар мәселелер тұр. Бірінші. ХХІ ғасырда біздің Конституцияның жаңадан түсіндіру болуы керек.

Негізгі Заң - қатаң құқықтық реликті емес. Ол қоғам құқықтық және әлеуметтік инновацияларды, жаңа жағдайлар мен қазақстандық қоғамның тиісті сапасын салу керек құрылымдарда тірі механизм болып табылады [8].

Осылайша, барлық дамыған елдер осындай тәсілмен келген. Бұл жол - табысты дамуының жолы болып табылады. Сондықтан, заңгерлер мен конституциялық құқық саласындағы, әсіресе, сарапшылардың міндеті - Конституцияның пионер рухын ашып көрсетуге. Біздің еліміздің барысын қамтамасыз ету үшін жаңа заңдар мен ережелер - бұл практикалық шешімдерге Негізгі Заңның энергиясын түрлендіру үшін маңызды болып табылады [9].

Ұлы бабамыз Төле би «Халқы заңын сыйлаған елдің бағы бір мысқал артық» деген [10]. Біз ықылым замандардан ата заңына бағына білген, ата заңын құрметтей білген елдің ұрпағымыз. Ата-бабаларымыз дала заңдарының білгірлері – билеріміздің билігіне сөзсіз бағынған. Тарихтан тағылым алған бүгінгі буын да игі дәстүрді жалғап, ұрпақ сабақтастығын үзген емес. Тәуелсіздігіміздің тірегі, мемлекеттігіміздің жүрегі болған Ата заңымыз мәңгілік болсын! Еліміз шырқау шыңдарға, асқар асуларға алқынбай жете берсін [11].

Әдебиет:

1. Нысанбекова Л.Б. Халықаралық жеке құқық.. Алматы: “Жеті жарғы”, 2006.
2. Хартли Т.С. Еуропа қоғамдастығы құқығының негіздері Алматы “Дәнекер” 1999
3. Марк Хьюлитт - Джеймс және Николас Гоулд. Халықаралық коммерциялық арбитраж (практикалық құрал). LLP “London Hong Kong” 1999.
4. Томас Бюргенталь. Халықаралық адам құқықтары. Алматы: “Ғалым” 1999
5. Р.Дж. Винсент. Адам құқықтары және халықаралық қатынастар. Алматы: “Жеті жарғы”, 1998
6. П.Д.В. Марш. Англия, Франция және Германияның Салыстырмалы келісім-шарт құқығы. Алматы: “Print S” 1999
7. www.adilet.kz
8. www.zakon.kz
9. www.google.kz
10. www.yandex.kz
11. www.un.org

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ

Ермекова Г.С., Бурабай Ә.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Конституция мемлекеттің негізгі заңы және ол сол мемлекеттің құқықтық жүйесінде приоритетті жағдайды иеленеді. Конституция құрамына мемлекет және құқықтың әлеуметтік сфералары саясаттың, экономиканың, қоғамның мәнін анықтайтын базалық идеяларды білдіреді. Конституцияда мемлекеттік реттеудің мәні мен шектері бекітілген, мемлекеттің сыртқы саясатының негізгі бастаулары анықталған, ұлттық және халықаралық құқықтардың ара-қатынасы көрсетілген [1].

Халықаралық шарттардың маңыздылығының өзі еліміздің Конституциямызда ерекше орын алған. Оны біз Конституциямыздың 4 бабына сілтеме жасай отырып куә боламыз.

1. Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады.

2. Республика бекіткен халықаралық шарттың Республика заңдарынан басымдылығы болады, және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады.

3. Барлық заңдар Республика қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттар жарияланады. Азаматтардың құқықтарына бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді ресми түрде жариялау оларды қолданудың міндетті шарты болып табылады.

Конституцияның ерекше белгілері белгілеріне тоқталатын болсақ, қоғамдық қатынастардың конституциялық құқықтық реттілігінің дамуын мінездейтін әлемдегі мынандай үш ерекшелікті атап көрсетуге болады [2].

1. Конституцияларды, жалпы алғанда конституциялық құқықты тұрақты социализацияландыру көрініс табууда. Дүние жүзіндегі алғашқы конституциялар, әдетте, саяси сферамен шектелген. Олар жеке (азаматтық) және саяси құқықтар мен бостандықтарын уағыздаған. Тек, ерекше жағдайда ғана құқық меншігін (мәні жағынан әлеуметтік-экономикалық тұрғыда) мәлімдеген.

XX ғасырдағы әлеуметтік шиеленістердің нәтижесінде конституцияға бүкіл қоғамдық құрылысты реттеудің белгілі бір нысандарын (саяси, әлеуметтік-мәдениет жүйелерін қосқанда) енгізу қажеттігі талап етілді. Осындай дәстүрді іс жүзінде енгізіп, нығайтуға «социалистік» деп аталатын елдердің (КСРО) конституциялары көп әсерлерін тигізді.

Алғашқы жылы кеңестік конституциялары Қазан революциясынан кейін пайда болды.

2. Конституциялық құқықты демократизацияландыру. Бұл тенденция барлық жерлерде сайлаудың жалпыға бірдей, тең және төтелігінен туындайды. Өйткені, біз, Республика Президентінің, Парламент Мәжілісінің, Сенатының және мәслихаттарының депутаттарын, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін жасырын дауыс беру жағдайында, лауазымына қарамастан, тек Қазақстан Республикасының «Сайлау туралы» Конституциялық заңы негізінде ғана өткіземіз. Бұдан да басқа қазіргі кездегі, өз егемендігімізді алғаннан бері дүниеге жаңа демократиялық институттар келіп, дами

бастады. Солардың бірі - әкімшілік пен конституциялық әділеттілік, адам құқығы жөніндегі мемлекеттік ұйымдар, т.б. [3].

Конституциялық құқықты интернационализациялау. Бұл тенденцияның басты өзегі әрбір демократиялық мемлекеттің Ұлттық конституциялық құқығының халықаралық құқықпен жақындасып, олардың арасындағы алшақтықтың бірте-бірте жойылуы. Жеке мемлекеттің конституциялық құқық мәселесіндегі айтарлықтай жетістіктері халықаралық деңгейде қорытындылап, олар халықаралық актілерге пактілер, конвенциялар, және т.б. түрінде енеді. Мұның өзі әрбір мемлекеттің ұлттық заңдарына тиісті демократиялық конституциялық құқықтық институттарды кіргізуге өз әсерін тигізеді деген сөз. Қазақстан Республикасының Конституциясындағы «Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару, талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады» және «барлық заңдар, Республика қатысушы болып табылатын халықаралық шарттар жарияланады. Азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілерді ресми түрде жариялау оларды қолданудың міндетті шарты болып табылады», делінген тұжырымдар осының куәсі. Демек, біздің Ата заңымызда тікелей көрсетілмесе де, тек республика бекіткен халықаралық шарттар ғана өзіміздің құқықтық жүйелердің, құрамдас бөлігі деп есептеуімізге күмән жоқ..

Құқық туралы Конституция былай дейді: “Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік-құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттың және өзге де міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады (4 бап).

Қазіргі заманда құқықтық келісім-шарттар халықаралық қатынастарда құқықтың негізгі қайнар көзі болып табылады.

Нормативтік-құқықтық актілер – құқықтың ең басты қайнар көзі, негізі ретінде танылады.

Нормативтік-құқықтық акті (НҚА) – мемлекеттік органдар ресми түрде қабылдаған, жалпы ережелерден тұратын, қоғамдық қатынастарды реттейтін, жалпыға бірдей міндетті құжат, яғни акті.

Қазақстан Республикасы Президентінің, "Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарын жасасу, орындау және олардың күшін жою туралы" 1995 жылғы 12 желтоқсандағы заң күші бар Жарлығы Республиканың халықаралық шарттарына байланысты мәселелерді реттейді [4].

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары - ол Қазақстан Республикасының шет мемлекет пен (немесе мемлекеттермен) не халықаралық ұйымдармен жазбаша түрде жасалған және мұндай келісімнің бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжатта бар-жоғына қарамастан, сондай-ақ оның, нақты атауына тәуелсіз халықаралық құқық пен реттелетін келісім.

Қазақстан Республикасының аса маңызды мемлекеттік маңызы бар және мемлекеттің егемендік құқығына дейінгі көкейкесті мүдделерін қозғайтын халықаралық шарттары бекітуге жатады.

Сондықтан бекітілгенге дейін халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкестігі қаралады. Конституциялық Кеңес Президенттің, Сенат Төрағасының, Мәжіліс Төрағасының, Парламент депутаттарының жалпы санының бестен бір бөлігінің, Премьер-Министрдің жүгінуімен Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының Конституцияға сәйкестігін оларды бекіткенге дейін қарайды. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келмейді деп танылған халықаралық шарттар бекітілмейді және қолданысқа енгізілмейді [5].

Еліміздің тұрақтылығы мен тыныштығының кепілі- Конституция. Сондықтан да Қазақстан Республикасының Конституциясы қоғамдық тіршілік тынысын реттеуші және қазақ халқын басқа мемлекеттерден қалмай биік шыңға жетелеуші және ол шынайы демократиялық құжат екеніне көзіміз жеткен секілді. Еліміз Конституцияға бағынғанда ғана ол бізге қызымет ететіндігін ұғынуымыз қажет.

Әдебиет:

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы»: Түсініктеме.-Алматы, «Жеті жарғы», 1999ж.,-26-32б.
2. Жакупова А. Конституция – основа развития государства // Заң және заман.-2005ж. №9-176.
3. Ынтымаков С. Қоғамдық қор: құқықтық жағдайының өзекті мәселелері // Заңгер.-2005ж.-№12.-42-44б.
4. Мустафаев Қ.А. Құқықтық тәлім - тәрбие мен жалпы оқытудың іс-шаралары // Заң.-2005ж.-№5.-31-33б.
5. Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясы: оқулық.- Алматы, 2003ж.,-212-216б.

ӘОЖ: 587(87)782

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЗАҢДАРЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСЫ**

Ермекова Г.С., Катаев Ж.Б.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Тәуелсіз Қазақстан Республикасында ұлттық құқық тек қана нормативтік актілер арқылы қалыптасуда. Құқықтың нәр алатын бастауы – Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы басқа құқықтық актілерге қатысты жоғарғы заң күшіне ие: елімізде қабылданатын бір де бір құқықтық акті (конституциялық заң, ҚР Президентінің Жарлығы, өңірлік құқықтық шығармашылық актісі, сот шешімі және т.б.) Негізгі Заңға қайшы келе алмайды, ал қайшы келген жағдайда (заңды коллизия) Конституция нормалары басымдылыққа ие болады. ҚР Конституциясы – мемлекеттің құқықтық жүйесінің ядросы, ағымдағы (салалық) заңнаманы дамытудың негізі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабына қарайтын болсақ «Конституция - Халықаралық шарттар мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және де жоғары соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады. Конституцияның ең жоғары заңды күші бар және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады [1].

ҚР Конституциясының құрылтайшылық сипаты оны қабылдау мен оған өзгерістер енгізудің ерекше тәртібін, ұлттық құқықтық жүйені қалыптастыру мен дамытудағы мейілінше ерекше орын, Парламент, Президент, Үкімет үшін, лауазымды адамдар, сот органдары үшін оның құқықтық қағидаларының еш шүбәсіздігін қамтамасыз етеді.

Конституция мемлекеттің, мемлекеттік органдардың қоғаммен, қоғамдық институттармен өзара қатынасының негізін қалайды. Конституция қоғамдық,

экономикалық, ұйымдық, әлеуметтік, діни құрылыстың негіздерін анықтайды. Сондықтан мемлекет қана емес, оның институттары да Конституцияның құқықтық қағидаларын, идеяларын жинақтайды. Осыған байланысты қоғам, оны құрушылар өз қызметімен Конституцияға негіздеуі тиіс [2].

Конституцияның өзі Нормативтік актілерге негізделеді. Нормативтік құқықтық акт — референдумда қабылданған не уәкілетті орган немесе мемлекеттің лауазымды адамы қабылдаған, құқықтық нормаларды белгілейтін, олардың қолданылуын өзгертетін, тоқтататын немесе тоқтата тұратын белгіленген нысандағы жазбаша ресми құжат болып табылады.

Нормативтік құқықтық актілердің құқықтық мониторингі — Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келетін, ескірген және сыбайлас жемқорлықты тудыратын құқық нормаларын анықтау, олардың іске асырылуының тиімділігін бағалау мақсатында Қазақстан Республикасы заңнамасының жай-күйі туралы ақпаратты жинау, бағалау, талдау, сондай-ақ оның даму динамикасын және қолданылу практикасын болжау бойынша тұрақты негізде жүзеге асырылатын мемлекеттік органдардың қызметі [3]. Нормативтік құқықтық актілердің негізгі түрлеріне мыналар жатады:

- Конституция, конституциялық заңдар, кодекстер, заңдар;
- Қазақстан Республикасы Президентінің Конституциялық Заң күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің Заң күші бар Жарлықтары; Қазақстан Республикасы Президентінің өзге де нормативтік құқықтық Жарлықтары;
- Қазақстан Республикасы Парламенті мен оның палаталарының нормативтік қаулылары;
- Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік қаулылары;
- Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Жоғарғы Сотының, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының және Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің нормативтік қаулылары;
- Қазақстан Республикасының министрлері мен өзге де орталық мемлекеттік органдар басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары;
- орталық мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық қаулылары;
- мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері [4].

Осылардың негізі ата заң Конституциядан бастау алады. Қазіргі уақытта негізгі құжат- Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызда өткен республикалық референдумында қабылдаған Конституциялық заңдардың қағидаларын тұжырымдап, бір арнаға келтірді. Мысалыға келтіретін болсақ 42-бап. Нормативтік құқықтық актілердің тұлғалар бойынша қолданылуы

1. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің күші Қазақстан Республикасының азаматтары мен заңды тұлғаларына, сондай-ақ оның аумағындағы шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға қолданылады, бұған заң актілерінде және Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттарда көзделген жағдайлар қосылмайды.

2. Шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың дипломатиялық өкілдері мен мемлекеттік органдарының басқа да кейбір қызметкерлеріне Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілері халықаралық шарттарда және халықаралық құқықтың жалпы танылған принциптері мен нормаларында көзделген шектерде қолданылады (дипломатиялық иммунитет) болып саналады [5].

Қорыта келгенде Конституцияның барлық шығарылатын нормативтік актілерінің барлығына дерлік ықпалын тигізеді. Себебі: Конституция барлық заңның негізгі бастамасы болып табылады.

Әдебиет:

1. Сапарғалиев Ғ. ҚР Конституциялық құқығы. – Алматы, 1998. – 220 б.
2. «Қазақстан Республикасының Конституциясы»: Түсініктеме.-Алматы, «Жеті жарғы», 1999ж.,- 26-32б.
3. ҚР Конституциясы, 30 тамыз 1995 ж. – Алматы: Жеті жарғы, 1996.
4. Мемлекет және құқық негіздері. Оқулық. Алматы., 2001.
5. Дулатбеков Н., Амандыкова С., Турлаев А. Мемлекет және құқық негіздері. Алматы., 1999.
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 30.06.1995 ж.

ӘОЖ: 587(87)782

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАРДЫҢ
РАТИФИКАЦИЯЛАУДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯНЫҢ АЛАТЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ
ОРНЫ**

Ермекова Г.С., Өмірзақ Ұ.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Қазақстан Республикасының Конституциясы - Қазақстан Республикасының ата заңы. Ағымдағы Конституция 1995 жылы 30 тамызкүні жалпыхалықтық Референдум негізінде қабылданды және 5 қыркүйек күні өз күшіне енді. Конституция 9 тараудан, 98 баптан тұрады.

Конституция мемлекеттік құрылыстың құқықтық негізін қалыптастырушы құжат болып табылады. Ол мемлекеттік тетік, қоғамдық, саяси институттар ретінде қызметтің негізі боларлық принциптерін орнықтырды, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгіледі, экономикалық құрылыстың негіздерін айқындады. Бұл тәуелсіз Қазақстанның қабылдаған екінші Конституциясы. Алдыңғы конституция 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған болатын.

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары - ол Қазақстан Республикасының шет мемлекет пен (немесе мемлекеттермен) не халықаралық ұйымдармен жазбаша түрде жасалған және мұндай келісімнің бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжатта бар-жоғына қарамастан, сондай-ақ оның, нақты атауына тәуелсіз халықаралық құқық пен реттелетін келісім.

Осылайша халықаралық қатынастарды реттеуге келетін болсақ, Конституцияда халықаралық қатынастарға қатысты жазылған нормалардан басқа халықаралық ұйымдармен белгіленген нормаларда әр елде өз күштеріне еніп отырады. Егер де шетелдіктердің құқықтары немесе іс әрекеттері жайлы Қазақстан Республикасының Конституциясында көзделмеген жағдайда халықаралық ұйымдардың белгілеуімен жазылған нормаларды ратификациялау қажет болады. Себебі ол жағдайлар Конституцияда көзделмеген.

Республика Конституциясының 10-бабы 3-тармағының талаптарына орай, шетел азаматы болып табылатын адам сонымен бір уақытта Қазақстан азаматы бола алмайды деп есептейді. Соған байланысты, Республика азаматтары үшін Конституциямен көзделген құқықтар мен бостандықтар оған тарамайды. Конституцияның 12-бабының 4-тармағына сәйкес "Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республикада азаматтар үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады".

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар үшін өзге, шектеулі конституциялық-құқықтық мәртебе көзделген: Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, бұл адамдар азаматтарға қолданылатын құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады (Конституцияның 12-бабының 3-және 4-тармақтары, 14-баптың 1-тармағы). Мәселен, Конституция Қазақстан азаматтығы жоқ адамдар Республика Президенті, Республика Парламенті және мәслихаттарының депутаттары, мемлекеттік қызмет және судьялар лауазымдарына үміткер болмауға тиіс, мемлекетті басқаруға қатыса алмайды, белсенді және бәсең сайлау құқығына ие бола алмайды және республикалық референдумға қатыса алмайды деп біржақты белгілейді, өйткені бұл аталған құқықтар мен бостандықтар тек Республика азаматтарына ғана таралады.

Заңның басты көздеуі – қоғамда заң үстемдігін орнату, құқықтық тәртіпті орнату, саяси және экономикалық өмірде қатал тәртіппен тұрақтылықты орнату.

Қазақстан Республикасы Конституциясында құқық бастауларын анықтауға қатысты бірқатар ерекше белгілері бар. Біріншіден, Конституцияда құқық бастаулары аталады. «Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сай келетін заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттың және өзге де Республиканың міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады» (Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 1-тармағы).

ҚР-сы таныған халықаралық-құқықтық актілердің нормалары да конституциялық құқықтың қайнар көзі болады. Олар адам құқы, қоғамдық құрылымдар және басқалар туралы конституциялық мәні бар құқықтық нормалардан тұруы мүмкін.

Конституциялық құқықтың қайнар көздеріне конституциялық – құқықтық нормаларды қамтитын жергілікті өкілетті органдардың, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік құқықтық актілері де жатады (шешімдер, қаулылар, ережелер). Олардың заңдық сипаты кеңістікте шектеледі және олар жергілікті сипатта болады.

Конституциямыздың 2-бөлімінде «Адам және азамат» деп аталады. Баптарда адамның құқықтық мәртебесінің, сондай-ақ Қазақстан Республикасының азаматтығының негіздері жан-жақты айшықталған. Сонымен қоса осы бөлімде республикада адам және азаматтың құқықтары жөнінде жалпыға бірдей халықаралық құқықтың принциптері мен нормалары құрметтелетіні де айтылады. Бірінші рет Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті және ешкім айыра алмайды деп мәлімдеді (12-бап).

Конституцияда, заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Республика азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады. (12-бап, 4-тармақ).

Сыртқы саясат саласында Үкімет келіссөз жүргізіп, үкіметаралық келісімдерге қол қою туралы шешімдер қабылдайды; республиканың шет мемлекеттермен, халықаралық және аймақтық ұйымдармен өзара қарым-қатынасын дамытуды қамтамасыз етеді; сыртқы экономикалық саясатты жүзеге асыру жөнінде шаралар әзірлейді; сыртқы сауданы дамыту жөнінде шаралар қолданады; халықаралық қаржы ұйымдармен өзара ынтымақты қарым-қатынас орнатады.

Ойды қорыта келе Халықаралық жазылған нормаларды ратификациялаудың өз кезегінде көмегі бар, себебі Конституцияда көзделмеген норманы ратификациялау әр елге де тиімді деп ойлаймын.

Әдебиет:

1. «Қазақстан Республикасының Конституциясы»: Түсініктеме.-Алматы, «Жеті жарғы», 1999ж.,- 26-32б.
2. Қазақстан Республикасының Халықаралық шарттары туралы 1998ж. Заңы
3. Лукашук И.И. «Международное право» (Особенная часть). М., Издательство «Бек», 1998г.
4. «2001 – 2010 жылға арналған салалық бағдарлама» ҚР-сы Үкіметімен 29 қазан 2001жылы № 1371 Қаулысымен бекітілген

ӘОЖ 345:6

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ТІКЕЛІЙ ҚОЛДАНЫЛУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Есеналы А., Сарымбетов Е.А.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

ҚР Конституциясының кіріспесінде Ата Заңды қабылдаудың себептері мен мақсаттары былай түсіндірілген: “Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүз. қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы тарихи жауапкершілігімізді сезіне отырып, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып, осы Конституцияны қабылдаймыз”. Ата Заңның бұл бөлігі саяси және идеологиялық тұрғыдан алғанда аса маңызды. Өйткені, бұл Ата заң ҚР-нда демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеум. мемлекет құрудың конституциялық негізін қалады. Осыдан келіп, ҚР-ның мынадай негізгі мақсаты туындайды: өзінің ең қымбат қазынасы ретінде адамды және оның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын айқындап, бекіту; өз елінде және мемлекеттер арасында азаматтық бейбітшілікті, ынтымақтастық пен тату қарым-қатынас жасау әдістерін орнықтыру; байырғы қазақ жерінде мемл. бірлікті сақтау; республиканың тәуелсіздігін сақтап, ұстап тұру; ҚР-ның демокр. негіздерінің мызғымастығын бекіту. Осыған орай республика қызметінің түбегейлі қағидалары айқындалады, олар: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экон. даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде респ. референдумда немесе Парламенттік дауыс беру арқылы шешу (1-бап, 2-тармақ).

Бұрынғы КСРО ғалымдары Конституцияның қолданылу мәселесі туралы жазбады десе де болады. Конституцияның қолданылуы конституциялық құқықтығы өте маңызды проблема болса да, ол мәселе жөнінде жекелеген ой түйіндері ғана кездеседі. Оны айқындау шын мәнінде Конституцияның мемлекет, қоғам, саяси партиялар, басқа да қоғамдық бірлестіктер, таптар, ұлттар, жекелеген адамдар өмірінде алатын орнынтүсінуге мүмкіндік береді. Сондықтан өркениетті, демократиялық қоғамда Конституцияға, оның қолданылуын, тиімділігіне айрықша мән беріледі. Осыған орай Конституция, оның мазмұны туралы оны қабылдағанға дейін-ақ мұқият ойластырлады. Тиісінше, Конституцияның мәселесі екі кезеңнен: 1) оның жобасын әзірлеу және 2) қолдану кезеңінен тұрады.

Бірінші кезеңде Конституцияның қағидалары және нормаларымен бірге оның қабылданғаннан кейінгі қолданылу механизмі де терең, мұқият ойластырлады. Бірінші

кезекте тұжырымдама әзірленеді және Конституция нормаларының мазмұны айқындалады. Сонымен бірге мәселе тек қайсібір тұжырымдамамен шектелмейді, әсте, Конституцияныңөзі көптеген бөліктерден тұратын актілерді білдіреді. әр бөлік белгілі бір тұжырымдама үшін объект болып табылады. Сондықтан Конституцияның жобасы Конституцияның тұжырымдамаларын жасауға жол ашады. Мемлекеттік құрылыс тұжырымдамасы, адам құқы тұжырымдамасы, меншік құқы тұжырымдамасы және басқалар осындай тұжырымдамалар болып табылады. өз кезегінде мемлекеттік құрылыс тұжырымдамасы шартты түрде дербес теориялық бөліктерден: билікті бөлу теориясынан, мемлекеттік құрылым және басқару нысандары теориясынан, мемлекеттік қызмет теориясынан, мемлекеттің мезханизмі теориясынан тұрады. Адам құқы тұжырамдамасы адамның, азаматтың құқы және басқаларынан тұрады.

Егер Конституцияның тұжырымдамалары практикалық материалдарды қолданып тотырып, мұқият әзірлебесе, онда ол Конституцияға елеулі зиян келтіреді. Егер әп дегеннен тұжырымдамалық қағидалар айқын болса, онда ол конституциялық қағидалардың қалыптасуына теріс ықпал етеді. Мұның мысалы ретінде Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясындағы жерге меншік құқығы туралы қағиданы атауға болады. Бұл Конституцияның жерге мемлекеттік меншік құқын орнықтырғаны белгілі. Алайда, қоғамның жерге жеке меншікті енгізбеуге болмайтын нарықтық қатынастарға көше бастағаны бәрімізге белгілі болатын. Демек, 1993 жылғы Конституцияның негізіне алынған меншік құқы тұжырымдамасы іс жүзінде зиян болды.

Дегенмен, былай да болуы, тұжырымдама айқын, ал оны толық көлемінде жорамалдауғ коституциялық нормалар, қағидалар жарамсыз болып шығуы мүмкін. Билікті бөлу тұжырымдамасы, мамамен осылай болып шықты. Билік бөлуді тепе-теңдік механизмін жан-жақты әзірлеген жағдай да ғана енгізуге болатындығы түсінікті еді. Қазақстан Республикасының Конституциясы жобасы нұсқаларының бірінде биліктің әр түрлі тармақтарының арасындағы тепе-теңдік механизмінің шартты түрдегі толық жүйесі ұсынылды. Алайда, он екінші шақырылған Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі мұндай механизмді қабылдауға теориялық жағынан да, практикалық жағынан да әзір болмады, сөйтіп, бұл билікті бөлу тұжырымдамасынан алшақтап кетуге әкеліп ұрындырды. Соның нәтижесінде Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясындағы билікті бөлу туралы қағида өміршең болмай шықты және көп ұзамай республиканың екі Жоғарғы Кеңесі таралғаннан кейін толыққанды тепе-теңдік тетікті құру қажеттігі туралы мәселе қатаң қойылды, ол міндет Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында белгілі бір деңгейде орындалды.

Конституцияның тұжырымдамалардың маман заңгерлердің, экономистердің және басқалардың шағын тобы әзірлемеуі тиіс. Олардың мүдделерін анықтап, Конституцияда оны ескеру үшін оны әзірлеуге ір түрлі партиялардың, қоғамдық қозғалыстардың, таптардың, ұлттардың, әлеуметтік топтардың және басқаларының өкілдерін тарту керек. өйткені қоғамдық қатынастардың аталған субъектілерінің мүдделері объективті факторлармен елеулі түрде белгіленген. Мен бүкіл қоғамның үдемелі дамуының жалпы процесінен туындайтын және оларды ескермеу бүкіл қоғам өміріне кері әсер ететін факторлар туралы айтып отырмын. Айталық, Қазақстанда мемлекеттілік сипаты тұжырымдамасын әзірлеген кезде, бүкіл халықтың мүддесін білдіреді және мемлекеттік биліктің қайнар көзі халық болып табылады деп атап көрсетілгенмен басты назар бірұлттыққа аударылды. Іс жүзінде, Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясындағы «өзін-өзі танушы қазақ ұлтының мемлекеттілігі туралы» қағиданы қоғамдық сана бірауыздан қабылдамады және Қазақстан мемлекетінің құрылуы бүкіл халықтың өзін-өзі тануының жемісі екендігі туралы пікір қалыптасты. Бұл қағида Қазақстан Республикасының 1995 жылғы

Конституциясында орнықтырылды. Менің пікірімше, бұл ымыраға келудің нәтижесі емес, халықтың нақты жағдайының орнығуы. Бұл мән-жай Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясын баршаның халықтық мемлекеттің негізгі заңы ретінде тануына ықпал етуі тиіс.

Конституцияның тұжырымдамалырында ақылғ қонымды мәміле элементтері көрініс табады. Егер мәміле объективті түрде белгіленсе және жалпы мүддеге қызмет етсе, сөз жоқ, танылып, Конституцияда орнықтырылуы тиіс. Конституцияда мәміледен туындаған нормалардың боллуы қоғамдағы елеулі қайшылықтардың бейбіт жолмен, қоғамдық келісімнегізінде шешуге қызмет етеді. Орыс тіліне көзқарас осының мысалы болып табылады. Қазақстан Республикасының 1989 жылғы Тіл туралы Заңында, Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі ретінде танылады. Алайда, мұндай қағида орыс тілді тұрғындарды қанағаттандармады, орыс тілінің мәртебесін көтеру туралы мәселе күн тәртібіне түспей қойды. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясындағы аталған қағидның тұрғындардың белгілі бір бөлігінің мүддесін бейнелей алмайтындығын, сондықтан Конституцияны тұрғындардың осы бөлігінің тұтастай қолдамайтындығын көрсетті. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында мемлекеттік органдар және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында ресми тұлде орыс тілінің қазақ тілімен бірдей қолданылатындығы жазылды. Орыс тіліне қатысты қол жеткен мәміле мәселенің толық шешілгенін, қайшылықтың жойылғанын білдірмейді. Қазақ тілі іс жүзінде мемлекеттік тілге айналғанша мұндай қайшылық созыла береді. Тиісінше, аталған мәмілелік қағиданы жүзеге асыру мемлекеттік органдардың басты назарында болды, аталған саладағы қайшылық ұлтаралық қайшылыққа айналып кетпеуі тиіс.

Мемлекеттік және тұтастай алғанда қоғам мүддесі принциптеріне қайшы келетін идеялар да тұжырымдамалық сипатта ерекшеленуі мүмкін. Мұндай тұжырымдамалық идеялар конституциялық нормаларда орнықтырылмауы тиіс. Мұның мысалы ретінде кезінде ұлтаралық келісімге, Қазақстан мемлекетінің түпкі негізіне нұсқан келтіретін саналы түрде сезінген немесе сезінбегендердің табандылықпен ұсынған қос азаматтық туралы қағидасын атауға болады.

Екінші кезең – Конституцияның қолданылуы.

Конституция тікелей қолданылады. Конституциялық құқық саласындағы белгілі маман Ю.А. Тихомиров: «Конституцияның тікелей қолданылуы оның тікелей азаматтар, ұйымдар жүзеге асыратын құқық шығармашылық ықпалын, кемшіліктен сақтанушылықты, қоғамдағы өмір салты мен көңіл-күйге игі әсер ету, институттық қайта құрылуларды білдіреді» деп жазды.

Алайда, Конституцияның мұндай тікелей қолданылуын Ю.А. Тихомиров қарастырмайды. Дегенмен, Конституцияның қандай қытымен қолданылатынын ол дұрыс атаған деп ойлаймын. Тағы бір қағидамен келісуге болады: барлық осы қырларында, олар құқықтық қатынастарды тудыратындықтан, Конституция нормалары тура және тікелей қолданылады.

Конституция нормаларының тікелей қолданылу көріністерін жеке-жеке қарастырайық.

1. Конституцияның құқық шығармашылық рөлі үш бағытта көрінеді.
2. Қандай заңдар қабылдау керек екендігін Конституция тура көрсетеді. Бұд заңда не дәл аталады, не жалпы сипатта көрсетіледі. Айталық, Қазақстан Республикасының Конституциясының 64-бабында Үкіметтің құзіретті, ұйымдық тәртібі мен қызметі конституциялық заңмен бекітілетіні; Конституциялық Кеңестің ұйымдастырылуы мен қызметі Конституциялық заңмен реттелетіні (71-баптың 6-тармағы) көрсетілген. Тағы бір мысал — Конституцияның Парламенттің заң шығарушылық саласын атауы: меншік режимі, салық салу туралы, сот құрылымы мен сот ісін жүргізу және басқалары (61-бап) туралы заңдар шығарды.

Ә. Қазақстан Республикасының Конституциясы іс жүзінде құқықтық анықтама береді: ол осы арқылы бүкіл мемлекеттік органдарды нормативтік-құқықтық актілердің: а) заңдардың, ә) заңға сәйкес актілердің, б) Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының белгілі бір түрлерін құқықтық шығармашылыққа бағыттайды. Анықтаманың қай-қайсысы да шартты сипатта болады, сондықтан құбылыстың мәнін толық бейнелемейді. Конституциядағы анықтама мүмкіндігі туралы дауласуға болады. Бұл жағдайда дау басқа жәйт бойынша тууы мүмкін, айталық, құқық пен заңды ұқсастыру мүмкін бе? Құқық ғылымында құқық пен заңда ұқсастыруға болмайтындығы баршаға белгілі.

Б. Конституция олардың нысандарын көрсете отырып, бірқатар жоғары мемлекеттік органдардың норма шығармашылық өкілеттігін белгілейді. Парламент – заңдар, Президент – белгілі бір жағдайларды заңдық күші бар нормативтік жарлықтар, Үкімет – нормативтік қаулылар, Конституциялық Кеңес және Жоғарғы Сот – нормативтік қаулылар қабылдайды.

2. Конституция нормаларының тура қолданылуы барлық мемлекеттік органдарға, оның ішінде соттардың да қызметіне де қатысты. Конституция тікелей қолданылуы нені білдіреді? Ол мемлекетті органдардың белгілі бір жағдайларға байланысты Конституция нормаларын тура және тікелей қолдана алатындығын (қолдану қажеттігін) білдіреді. Олар қандай жағдайларда тікелей қолданылады? 1) мемлекеттік органдардың қарауына жататын қатынасты реттейтін арнаулы нормативтік акт болмаса; 2) арнаулы нормативтік акт болғанмен, ол Конституцияға қайшы елсе; 3) адамның және азаматтың құқығын, бостандығы мен жауапкершілігін анықтайтын нормативтік құқықтық акт қабылданған жағдайда Конституция қағидасы оны қолданудың мүмкіндігін (қажеттігін) көрсете алмаса; 4) Конституцияның қағидасы мән-мазмұны бойынша қосымша регламенттікті қажет етпесе мұндай жағдайларда Конституция нормалары тура және тікелей қолданылады.

Егер Конституция нормаларына қайшы келсе, егер азаматтардың құнын, бостандығын, жауапкершілігін белгілейтін нормативтік актілерде жарияланбаған болса ондай нормативтік құқықтық актілерді қолдануға мемлекеттік органдардың құқы жоқ. Егер сот қолданылатын нормативтік актінің Конституция қағидаларын қайшылығын байқаса немесе ондайлардың Конституцияға сәкестігіне күдіктенсе, онда ол іс жүргізуді тоқтатуға және мұндай актінің конституциялығын анықтау туралы ұсыныспен Конституциялық Кеңеске жүгінуге міндетті. Конституцияның 78-бабына және Президенттің «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заң күші бар Жарлығының 17 және 20-баптарына сәйкес істі қараудың бірінші сатысында сот осындай сұрау салуы, алкассациялық және қадағалау сатысында іс қараудың кез келген сатысында сұрау салынуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты конституцияны қолдану жөнінде соттарға (қылмыстық алқаларға) бірқатар нұсқаулар берді. (1) Қылмыстық іс жүргізу кодекісінде тұтқындалған адамның прокурордың қамауға алуға және күзетте ұстауға берген рұқсатына байланысты соқа шағымдануына құқы туралы қағида қаралмаған, Конституцияда тұтқындалған адамға мұндай құқық берілген (16-баптың 2-тармағы). Сондықтан соттарға тікелей конституцияны тікелей басшылыққа алуға ұсынылады. Қамауға алу және күзетте ұстауға рұқсат берген прокурордың әрекетіне байланысты түскен шағымда соттар мейілінше қысқа мерзімде (он күннің ішінде) қарауы тиіс.

3. Конституциялық нормаларды тәкелей азаматтар және ұйымдардың өздері жүзеге асыра алады. Конституцияның көптеген нормалары азаматтарға, олардың бірлестіктеріне өзін-өзі басқаруға және өзін-өзі реттеуге мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда заң аясында әр түрлі, айталық, жеке кәсіпкерлік қызмет саласында құқықтық

актынастарды қолданған азаматтардың іс-әрекетіне мемлекет араласпайды. әрине, азаматтарға кең көлемде берілген құқық пен бостандақ мұндай конституциялық нормаларда баршаның, тұрақөта және ұдайы қолданылатындығын білдірмейді. Әлеуметтік зерттеу Конституцияға, оның нормаларына адамдардың әр түрлі: ниглитік, конформистік, енжар атқарушылық, белсенді, күштеп-атқарушылық көзқараста қарайтындығын көрсетеді. Бір маңызды мәселеге: азаматтардың хабардарлығы мн құқықтық тәрбиесіне ерекше назар аударған жөн. Ежелгі принцип бойынша заңды білмеу жауапкершіліктен босатпайды, бұқаралық ақпарат құралдырының даму жағдайында бұл принцип басқашалау қолданылады, дәлірек айтқанда, бавршаның құқықтық білімі мен бірлігін мемлекет қамқоршы болуы тиіс. Бұл орайда, Қазақстан Республикасының Президентінің 1995 жылғы 21 маусымындағы республикада құқықтық білім беру жөніндегі шаралар туралықаулысының маңызы зор. Тек, мектеп жасына дейінгі мекемелерге ұсынылған құқытық білім беру бағдарламасынң өзі көп нәрсені аңғартады. Бұл – ғалым-заңгерлер және практиктер үшін әрекет бағдарламасы.

4. Конституция құқықтық, бостандық және заңды мүдделерді ашуға кең жол ашады. Біріншіден, азаматтардың өздері Конституцияның нормаларына сүйеніп, өз құқықтыры мен бостандықтарын қорғауға тиіс. Конституция негізінде туындайтын сот билігінің барлық істер мен дауларды қамтитындығы конституцияда тура айтылмаған. Конституциялық нормалардың тек жеке тұлғаларға ғана емес, сондай-ақ тек заңды тұлғаларға қатысты тікелей қолданылатыны осыдан көрінеді (76-бап). Одан әрі, адамдардың конституциялық құқы мен бостандығына нұқсан келтіретін заңдарды және басқа нормативтік құқықтық актілерді қолднауға соттардың құқы жоқ. Егер сот қолдануға жататын заңның немесе басқалай құқытық актінің адамдар мен азаматтардың Конституциясымен бекілілген құқығы мен бостандығына нұқсна келтіретінін байқаса, ол іс жүргізуді тоқтатуға және осы актінің конституцияға сәйкес еместігін тану жөніндегі ұсыныспен Конституциялық Кеңеске жүгініуге міндетті.

Осыған орай бір мәселе туындайды: егер құзіретті конституцияда немесе конституциялық заңда көзделген органдар өз өкілеттігін орындамаса, олар үшін мұның салдары қандай болуы мүмкін? Одан да өкініштісі, егер әрекетсіздік негізделмеген теориялық қағидалар тұжырымдаса, оларға кім, қалай ықпал ете алады? Былайша, Парламент және Президент, айталық, оларды орнынан түсіру арқылы Үкіметке ықпал ете алады. Алайда, бұл жеткіліксіз деп ойламыз. Бұл – Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығындығы шешілмеген проблемалардың бірі.

5. Конституция қоғамдағы өмір салты мен көңіл күйге белсенді ықпал ете алады.бұл орайда, мемлекет органдарықызметінің Конституцияда белгіленген прициптері: қоғамдық келісім және саяси тұрақтылық, қазақстандық патриотизм, қоғам өмірінің мейілінше маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен шешу маңызды рөл атқара алады. Бұл принциптердің тек мемлекеттік органдарға ғана емес, сондай-ақ барлық азматтарға да қатысты екендігін естен шығармау керек. Шынында, тек мемлекттік органдардың күш салумен қоғамдық келісімге келуге бола ма? Әрине, болмайды. Тұрғындардың барлық топтарының күш қосуымен де саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге болады және жеке басының үлесі арқылы көп мәселесін шешуге болатындығын әр азамат жете сезінуі тиіс. Бір адамның немесе әлеуметтік топтың теріс қылығы бүкіл қоғамға нұқсан келтіруі мүмкін. Осыны ескере отырып, Қазақстан Конституциясы мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтірген, әлеуметтік, ұлттық, топтық-тектік және рулық алауыздықты өріштететін қоғамдық бірлестіктер құрып, қызметжүргізуіне тыйым салады. Осындай конституциялық қағидалардың тікелей қолданылуының пәрмендігі мол.

6. Қазақстан Республикасының Конституциясы институттық қайта құруларды көздейді. Бұл нормалар жүзеге асырыла бастады. Біріншіден, прокуратура, екіншіден,

құқықтық қорғау органдар қайта құрылды, үшіншіден, Конституциялық Кеңес құрылды, төртіншіден, қос палаталы Парламент қалыптасып үлгерді және ең бастысы – Қазақстан Республикасында президенттік басқару жүйесі құрылды. Аталған қайта құрылулар – конституциялық нормалардың бір жолғы әрекеті емес, олар тұрақты жүргізілетін және жетілдірілетін болды.

Әдебиет:

1. Зиманов С.З. «Конституция и парламент РК». А: Жеті жарғы 1996 ж.
2. Сапарғалиев Ғ.С. «ҚР конституциялық құқығы». Алматы, 2011 ж.
3. ҚР Конституциясы, түсіндірме сөздік, Алматы 2010 ж.

УДК 342

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ РК В РАЗВИТИИ ПРАВОВОЙ БАЗЫ

Жақсылық Е., Жамалбек Н.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Конституция - это Основной закон государства, выражающий волю господствующего класса или всего общества и закрепляющий основы общественного и государственного строя, права и свободы человека и гражданина. Слово (термин) «конституция» происходит означает «установление», «устройство». Конституция как Основной закон государства учреждает политическую форму существования общества, систему государственных органов, устанавливает порядок их формирования и способ функционирования, закрепляет права и свободы человека и гражданина.

Термин «конституция» происходит от латинского слова «constitutio» - «устанавливаю, учреждаю». Он встречался еще в первом веке до нашей эры в законодательстве Древнего Рима, обозначая различные акты императора, как правило, закрепляющие устройство государства. В то же время конституция не являлась тогда основным законом государства, актом, обладающим верховенством и высшей юридической силой.

Одним из основополагающих принципов Конституции Республики Казахстан является принцип народного суверенитета, заключающийся в том, что единственным источником государственной власти в Казахстане является его народ (п. 1 ст. 3 Конституции). Из этого конституционного положения вытекает, что государственная власть в стране исходит от народа, принадлежит ему и может осуществляться им непосредственно (через республиканский референдум и свободные выборы) или делегироваться народом государственным органам (п. 2 ст. 3 Конституции). Принцип народного суверенитета (или полновластие народа), закрепленный в Основном Законе Республики Казахстан относится к универсальным принципам, имеющим общечеловеческую ценность и присущим большинству современных демократических конституций. В этой связи важно отметить, что принцип народного суверенитета закреплен не только республиканскими, но и большинством действующих монархических конституций (Бельгии, Испании, Японии и др.).

Важно отметить, что именно из суверенитета народа исходит суверенитет государства. Только народ Республики Казахстан является создателем и носителем суверенитета государства, волеизъявление которого и порождает государственную власть. В этой связи государство как официальный представитель казахстанского народа обязано выражать его волю, обеспечивать права и свободы человека и гражданина в Республике.

Вместе с тем как важнейшее свойство государственной власти, суверенитет является качественным признаком самого государства. Государственный суверенитет - неотъемлемое, имманентное свойство каждого государства, обязательное условие его международной правосубъектности. В этой связи под суверенитетом государства принято понимать верховенство и независимость государственной власти внутри территории соответствующего государства и по отношению к другим государствам. Верховенство государственного суверенитета - это, прежде всего неограниченность государственной власти ничем, кроме Конституции и законодательства Республики Казахстан. Верховенство власти государства выражается и в том, что на территории Республики Казахстан нет и не может быть другой конкурирующей власти, которая также могла бы издавать законы и регулировать права и свободы граждан. Независимость государственной власти означает, что никакие политические и иные силы внутри и вне Республики Казахстан не могут вмешиваться в исключительное право легитимных органов государственной власти действовать в пределах своих конституционно-правовых полномочий.

Конституция важна и необходима для современного государства, прежде всего потому, что в ней закрепляются его исходные принципы и назначения, функции и основы организации, формы и методы деятельности. Конституция устанавливает пределы и характер государственного регулирования во всех основных сферах общественного развития, взаимоотношения государства с человеком и гражданином. Самое главное - конституция придает высшую юридическую силу фундаментальным правам и свободам человека, защищает его честь и достоинство. Конституцию справедливо называют основным, главным законом государства.

Таким образом исходя из вышеизложенного можно понять, что юридические механизмы изменения политической системы в Казахстане являются важным инструментом стабилизации общественного развития в условиях формирования гражданского общества и становления правового государства, в котором процедура принятия политических решений протекает в строго установленных законом рамках. Изучение конституционно-правового аспекта изменения политической системы Казахстана позволяет сформировать научно обоснованную концепцию правовой политики Казахстана.

Об актуальности избранной темы свидетельствует анализ приоритетов государственной политики в сфере реформирования политической системы казахстанского общества. Необходимость модернизации политической системы страны неоднократно подчеркивалась в Посланиях Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева.

Несомненно, что Конституция выступает ядром правовой системы государства, ее главным нормативным источником. Она служит средством целенаправленного воздействия на общественные отношения, важнейшим условием обеспечения согласованности всех звеньев политической системы, гарантией режима законности и правопорядка. В них получили отражение масштабные общественные преобразования, социальные процессы, связанные с совершенствованием государственно-политической организации общества в период утверждения суверенитета, преобразованием экономики в рыночную, повышением эффективности регулирования прав человека и

гражданина. Конституция РК создает мощный фундамент на прочную нормативную базу конституционных изменений и юридически обеспечивают их необходимость, стимулируют процессы реформирования в стране. Конституция РК и концептуальный подход: принципы признания человека высшей ценностью, народовластия, разделения властей, правового государства, верховенства права и закона, политического и идеологического плюрализма, множественности форм собственности. Конституция отражают светский и социальный характер государственной власти. Приходит осознание того, что Конституция закрепляет суверенитет народа; основы конституционного строя; основные права, свободы и обязанности человека и гражданина; механизм осуществления власти и что, Конституция - это первое необходимое условие правового государства, основанного на господстве права, отрицании произвола власти и бесправия подвластных.

Народ выступает единственным источником государственной власти.

Одновременно следует еще раз подчеркнуть, что ныне действующая Конституция РК от 30.08.1995 года является неотъемлемой частью правовой системы, в то же время закрепляют ее основные черты и принципы построения правовой системы.

Исходя из вышеизложенного можно сделать и общий вывод, что юридические свойства Конституции РК как центра правовой системы проявляются в следующем:

1) Конституционные нормы являются высшим материальным критерием права. Все что содержится в праве должно соответствовать конституционным нормам.

2) Наличие в тексте Конституции указания на основные принципы правовой системы. Это: человек, его права и свободы как высшая ценность, народовластие, осуществляемое непосредственно и через представительные органы, правовое государство, политический и идеологический плюрализм, разделение властей, свобода экономической деятельности и равноправие форм собственности, примат международного права. Никакие другие положения Конституции и иных нормативных правовых актов не могут противоречить этим принципам.

3) Сами конституционные нормы являются непосредственно действующим правом. Цели и принципы Конституции имеют прямое действие. Они непосредственно воспринимаются людьми и влияют на их поведение.

Литература:

1. Современное государство и право. Вопросы теории и истории 1992 г. Владивосток: В.П.Федоров - Современные идеи правового государства
2. Дымченко В.И. О соотношении законности и правового государства
3. Коваленко А.И. Теория государства и права, Москва 1994г.
4. Коваленко А.И. Правовое государство: концепции и реальность, Москва 1993г.
5. Алексеев С.С. Государство и право, Юридическая литература, 1993г.
6. Конституция Республики Казахстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КОРЕЙ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Жамбеков Ж.Т., Жұмасұлтанова Ғ.Ә.

(Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

Қазақстан қазіргі таңдағы даму сатысында жаңа кезеңге аяқ басқан. Осы баспалдақтан орын алған Қазақ елінің қай салада болсын даму қарқыны көтерілуде. Ғылым саласындағы өзгерістер жаңа белестерді бағындыруға жетелеуде. Жаратылыстану ғылымдарымен қоса, гуманитарлық ғылымдарда жаңалықтарға толы бетбұрысқа көшкен. Дегенмен, бүгінгі таңда да жан жақты зерттеуді қажет ететін проблемалар саясаттанудың тарихи бағыттарында көрінеді. Сондықтан, бұл ғылыми мақаламның негізгі өзектілігі саясатқа қатысы бар тарихи шындықты орнатуға өз септігін тигізуінде. Нақты айтсақ, Қазақстанда орын алған көші-қон үрдістерін шындық бетіне шығарып, зерделеп, әрі миграцияланудың арқасында пайда болған корей диаспорасының саяси-әлеуметтік жақтарын қарастыру. Бұл еңбектің өзектілігі тек бұдан ғана көрінбейді, сонымен қатар, әлемдік миграция айдарына Қазақстанға байланысты көші-қон үрдісінің басты белгілерін енгізуінде де байқалады.

Зерттеудің тақырыбы Қазақстандағы корей диаспорасының өзекті мәселелері және оны шешу жолдары болғандықтан Қазақстан мен Корей арасындағы экономикалық, мәдени және тағы да басқа қатынастарды қалыптастыруға да бұл мәселені зерттеу өзекті болып табылады. Өз кезеңінде «жат елдердің түрмесі», содан кейін әр түрлі сынақтар жасалатын «алаңға» айналған Қазақстан талай миграциялық үрдістерді басынан кешірді және өзінің бойына көптеген этностардың бірігіп өмір сүру, бір-бірімен жақсы қарым-қатынаста болуының мол тәжірибиесін сіңірді [1]. Сондықтан да бұл тәжірибиені зерттеу, қоғамдық ғылымдар сахнасында өзекті мәселелердің бірі.

Қазақ мемлекеті көпэтносты болып табылады. Бұл елде 130-дан астам ұлт өкілдері тату-тәтті өмір сүруде [2]. Алайда Қазақстандағы көпэтностықтың жақсы жақтары болғанымен де, Қытай, Ресей сияқты елдерде болып жатқан көпұлттылық мәселелері біздің елге теріс жақтарын тигізуі мүмкін. Осыны болдырмас үшін елімізде тұрып жатқан халықтар арасындағы бейбітшілікті қалыпты ұстау керек. Сондықтан, Қазақстанға көшіп келген халықтардың қазақ халқымен қарым-қатынасын зерттеу татулықты қамтамасыз етеді. Біз Қазақстандағы корейлердің еліміздегі Қазақ халқымен қатынас жасауын түбегейлі зерттесек екі мемлекет арасындағы достық жандана түсіп, басқа халықтарға үлгі болады. Міне, Қазақстандағы корей миграциясы көпэтностық мәселелерді шешуге де таптырмас олжа.

Қазақстандағы корей диаспорасы Шығыс Азияда орналасқан корейлердің КСРО-ның Қиыр Шығысына, одан қазақ жеріне миграциялану әсерінен пайда болды [3]. Олар қазақ жеріне Кеңес көсемдерінің бұйрығымен күштеп көшіп келген болатын. Көші-қон үрдісі орын алғаннан кейін кәріс жұрты жаңа ортаға бейімделе бастады. Бұл процесс алғашында корей халқына қиын тигенімен, уақыт өте келе олар Қазақстанды туған еліне балаған ұлттардың бір бөлігіне айналды. Қазақ елі тәуелсіздігін алғаннан соң корей халқаның мәртебесі жоғарылап, жағдайы біршама жақсарды. Қазіргі бейбітшіл заманда корейлер сан ғасырлық ерліктің нәтижесінде елімізде тату-тәтті өмір сүруде. Алайда бұл ұлы диаспораның әлі де толық түйіні таппаған мәселелері бар.

Қазіргі таңдағы статистикалық құжаттарға сәйкес 2000-2014 жылдар аралығында Қазақстандағы корей халқының аймақ бойынша орналасу сандық көрсеткіші төменгі кестеде берілген [4].

Жыл	Облыстар						
	Алматы	Жамбыл	Қарағанды	Қызылорда	Оңтүстік Қазақстан	Алматы қаласы	Астана
2000	17251	13875	13936	8772	9876	19326	2524
2001	16944	13763	13730	8542	10132	19620	2991
2002	16804	13535	13551	8319	10064	20092	3367
2003	16722	13306	13529	8199	10004	20750	3443
2004	16669	13188	13511	8091	9997	21517	3530
2006	16640	12987	13529	7901	9858	23311	3754
2010	16675	13012	14258	7952	9945	24021	3865
2014	16488	14000	14097	7704	97854	24545	3834

Бұл кестеден кәріс халқының саны Қазақстан жерінде көбінесе облыс бойынша тұрақты екендігі көрініп, тіпті кейбіреулерінде өсушілік байқалады.

1997 жылдың 10 қазанында Алматы қаласында Республика сарайында кәрістердің Қазақстанға қоныс аударуларына 60 жыл толуына орай жиналыс өтті, бұл жиналыста Президент Н.Ә. Назарбаев баяндама жасады.

Н.Ә. Назарбаевтың «Біз кәріс халқының қайта өрлеуі феноменінің куәгеріміз» деген сөздері өте бір қызу жылулықпен қабылданып, тыңдалды, бір-бірін құтықтап жатты, олардың алдарынан жаңа мүмкіндіктер ашылғанына қуанышты болатын [5].

Бұл жиында республикадағы кәріс ұлысының атынан Қазақстандағы кәрістер Ассоциациясының президенті Ю.А. Цхай сөз сөйледі. Ол алпыс жылдық оқиғаларды - тұтас халыққа жасалған қастандық туралы атап өтті. Ю.А. Цхай барлық кәріс диаспорасының жалпы пікірін айтты: «Қазақстан жаппай қоныс аударту жылдарындағы көптеген депортацияланған кәрістер үшін тұрақтайтын орын ғана емес, сонымен қатар біз мұнда өз ұрпақтарымыз үшін отан таптық. Қазақстандықтардың осы бір жылы қабылдауын кәрістер ешқашан да ұмытпайды» деп атап көрсетті.

2005 жылы желтоқсанда Корей мемлекетінің билік иелері ТМД жерінде тұратын этникалық кәрістерді қолдау туралы жаңа бағдарлама ұсынған болатын. Корей Республикасының жоғарыда отарған адамдар шетелдегі отандастарын көмектері тигенше қолдауға өздерінің парыздары деп санап, Қазақстанда жасалып жатқан барлық жағдайларды жоғары бағалады [2].

Қазіргі кезде, Қазақстанның жас мемлекет ретінде орнығып және нарықтық экономика жүйесіне көшу үрдісі жүріп жатқан уақытта, осы үрдістің қиыншылықтары әрбір Қазақстанда тұрып жатқан халықты соқтығып өтуде. Қазақстандағы корейлердің мәселелерін мемлекеттік проблемалардан бөліп қарастыруға болмайды. Себебі барлық Қазақстанның тұрғындары осы әлеуметтік-экономикалық мәселелерді бірдей сезінуде.

Кеңес одағы құлағаннан кейін пайда болған, саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, жаңа өмірдің ауыртпалықтары, ел ішінде орын алған дүрбелең және бала болашағына деген қорқыныш, ұлттық дамудың бұлыңғырлығы қазақ кәрістерін айналып өтпеді. Осы қиыншылықтар Қазақ кәрістерін біршама мәселелерге соқтырған болатын [6].

Сол мәселелерге – корей халқының әдет-ғұрыптары, салт-дәстүрлері мен тілінің ұмытылуы, ұлттық мәдениетті дамыту үшін қаржының жетіспеуі жатады. Бұл мәселелер қазіргі қазақ кәрістер ортасында негізгі орын алатын проблемалар болып табалады. Көші-қон кезінде кәрістер талай мәдени өзгерістерге ұшыраған болатын. Сол мәдени өзгерістер кәрістердің әдеп-ғұрыптарының ұмытылуы, салт-дәстүрлерінің басқа кейіпке енуіне дейін барған [7]. Тіпті кәрістердің арасында өз тарихи тілін ұмытқан адамдарда кездесіп жатты.

Қазіргі кезде қазақ кәрістерінің көпшілігі өз тілін, салт-дәстүрін жетік білмейді. Сондықтанда қазақ кәрістерінің бойына тарихи тілін, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлерін бойларына дарыту қажет [6].

Тағы бір, Қазақстандағы кәрістердің қазақ тілін яғни тұрып жатқан отанының мемлекеттік тілің білмеуінде. Қазіргі уақытта, Қазақстандағы жас кәріс ұрпақтары қазақ тілін білмейді. Көбісі орыс тілін жетік меңгерген. Алайда мемлекеттік тілді меңгеруге беттерін бұрмауда. Сондықтанда қазақ тілін бұл диаспораға меңгеруіне жағдай жасау мемлекет құзырында.

Міне, бұл диаспораның өте өзекті мәселелері жеткілікті. Осы мәселелерді шешіп, туысқан атанған кәрістерге көмектесу әр бір қазақ азаматының міндеті.

Қазақ елі өз тәуелсіздігін алғаннан кейін де кәріс халқымен байланысын үзбеді керсінше достық қатынасын одан сайын жандантқан болатын. Екі халық арасына мәңгі үзілмес бауырмашылдық орнады. Бұл сөзге Елбасымыздың мына сөзі арқау бола алады: «...Қазақстанда тұрған 60 жыл уақыт ішінде кәрістер, бір кездері айтқандай, жүздеген ұлттар мен ұлыстардың арасында, тарих тозаңына айналып та кеткен жоқ, ассимиляцияланған да жоқ, қайта өздерінің ұлттық салттарын, дәстүрлерін сақтай, одан әрі байыта түсіп, республиканың әлеуметтік-экономикалық және рухани дамуына қомақты үлестерін қосып келді және қоса береді. Міне, осындай кез келген тағдыр ауыртпалығына төтеп берген күш -қайрат, ерік пен батылдық, әрине, қазіргіні оптимистік тұрғыдан бағалауға және келешектеріңізге нық сенім артуға негіз береді» [5].

Бүгінгі таңда бұл екі халық бейбіт өмірді бірге кешіп жатқан туысқан адамдай. Репресиялық жылдарда қиыншылық пен қуаншылықты бірге тартқан екі халық қазіргі кезде достықтың нышанына айналған. Осындай бір күннің астында татулықта өмір сүріп жатқан бұл екі халықтың болашақта көреріде бір, тартарыда бір. Сондықтанда Қазақстандағы кәрістердің мәселелері қазақ халқынында проблемалары деп айтуға болады. Сол мәселелерді шешуге тек кәріс азаматтары ғана емес қазақ адамдары да ат салысуы керек. Соған байланысты мен осы қазіргі таңдағы корей диаспорасының өзекті мәселелерін талдап, шешімін табуға өз септігімді тигізуге зертеудің нәтежиесінде төмендегі ұсыныстарды жасауға болады деген ойдамын:

1) Қазақстандағы кәріс диаспорасының тарихи тілін, дәстүрін қалыптастыру үшін жоғары оқу орындарына «корейтану» кафедраларын ашу.

2) Кәріс жастарына тарихи корей тілін меңгерулеріне және сол корей тілін үйрететін мұғалімдерге жағдай жасау. Корей мектептерін ашып, корей балалары көп оқитын мектептерде қосымша сабақ ретінде «Корей тілі» атты пән енгізу.

3) Қазақстандағы кәрістердің бойына тарихи әдет-ғұрпын, дәстүрлерін бойларына дарыту үшін әр-түрлі кештер өткізу.

4) Мәдени құндылықтарды дарытудың көзі болып табылатын театр, кино салаларына көмек қолын созу.

5) Қазақстандағы кәріс азаматтарына қазақ тілін үйрету үшін кәріс мектептеріне қазақ тілі факультативтерін өткізу.

6) Қазіргі кезде корейлердің миграциялану тарихы жайлы қазақша кітаптар аз. Сол кітаптардың санын көбейту үшін бұл тақырыпты тереңірек зерттеп мемлекеттік тілде кітаптар шығару.

7) Қазақстандағы кәрістердің тарихи отаны Оңтүстік Корея Республикасы мен ҚХДР мемлекеттері болғандықтан, осы екі елмен экономикалық, мәдени қатынастарды нығайту.

Әдебиет:

1. Ким Г.Н. Из истории корейских поселенческих структур в советском Казахстане //Отан тарихи.- 2008.-№ 4.-С.102-122.
2. Омарбеков Т.О. Қазақстанға қанша халық көшіп келген? // Ақиқат. – 1994. – № 1. – 44-48-бб.; Мендикулова Г.М. Казахская диаспора: История и современность. Алматы: Всемирная ассоциация казахов. 2006. – 343 с.;
3. Ғали Ә.Б, Ғали Д.Ә. Этнодемография және саясат сыры. – Астана: ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік қызмет академиясы, 2003. – 170 с. және т.б.
4. Соң Ен Хун. Кәрістердің Қазақстанға келуі. Алматы. 2010 ж. 28-29 б.
5. Особенности этнического состава населения Казахстана // <http://zonakz.net/articles/?artid=7465>
6. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға». 2009 ж., 6 наурыз // Егемен Қазақстан. – 2009. – 6 наурыз.
7. Хан В.С. Парадигмы и проблемы национальных движений: социально-философский анализ // Известия о корееведении в Казахстане и Средней Азии. Вып. 1. - Алма-Ата-Хельсинки, 1993. 73-76 б.
8. Ким Г.Н., Мен Д.В. Қазақ корейлерінің тарихы,мәдениеті. 1-39 б.

ӘОЖ: 514.64.48

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ
ҚАЛЫПТАСУЫНДА КОНСТИТУЦИЯНЫҢ РӨЛІ**

Жанбай Б., Кадыркулов А.Ж.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Қазақстанның тарих сахнасынан ойып тұрып орын алып, Тәуелсіз ел болып құрылғанына 23 жылдан асып отыр. Қазақстан – бүгінде Еуразияның жүрегінде орналасқан, тату-тәтті өмір сүріп жатқан көпұлтты мемлекет. Аз уақыттың ішінде еліміз бізден едәуір уақыт бұрын тәуелсіздіктерін алған мемлекеттерді қуып жетіп, спорт, білім, ғылым, мәдениет, өнер жағынан әлемнің алпауыт елдерімен терезесі теңеле түсуде. Татулық пен бірлікті алға тартқан Елбасымыз көш бастап, Қазақстан бүгінде Орта Азиядағы дамушы елдерден алда келеді. Бірқатар халықаралық саяси, діни, мәдени ұйымдардың құрылуына себепкер болған, мықты деген елдердің ұйымына төрағалық еткен, әлемдік дәрежеде спорттық жарыстарды ұйымдастырып, ЕХРО-2017 халықаралық көрмесін өткізуге қол жеткізген, дүние жүзіне аты әйгілі, өзінің қандай ел екенін уақыт өткен сайын дәлелдей түсуде. Тәуелсіздігін алған күннен бастап Қазақстан дамудың жаңа сатысына көтеріліп, талай биік белестерді бағындырып келеді. Өзге елде жалауымыз көк аспанда желбіреп, рухымызды асқақтатар айбынды әнұранымыз шырқалғанда әрбір қазақстандықтың жүрегінде еліне деген мақтаныш сезімі орнайды.

Бұл жерде Конституцияның рөліне келетін болсақ, өзін өркениетті ел деп санайтын әр елдің конституциясы бар. Бұл заңдылық та. Заманауи мемлекеттерге конституция маңызды және қажетті, ең алдымен бұнда елдің негізгі принциптері мен белгілері, әрекеттері мен ұйымдастыру негіздері, қызметтердің түрі мен әдісі көрсетіледі. Конституция қоғамдық дамудың барлық негізгі саласындағы, мемлекеттік басқарудың шегі мен сипатын, мемлекеттің адам және азаматпен қарым-қатынасын шектейді. Ең бастысы – Конституция адамның құқығы мен еркіндігіне заңдық күш беріп, оның ары мен абыройын қорғайды. Конституция шын мәнінде мемлекеттің негізгі, бас заңы.

Біздің Ата заңымыз елдің Негізгі заңы болып қана қоймайды, ол ішкі, сыртқы саясаттың негізгі бағыттарын, мемлекетіміздің экономикалық, құқықтық және мәдени дамуын айқындайды. Ал адам құқы тұрғысынан келетін болсақ, Қазақстан БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің алдында аталған сала бойынша барлық халықаралық міндеттемелерін орындап келеді. БҰҰ мүше мемлекеттердің өкілдері, сондай-ақ халықаралық сарапшылар Қазақстан Конституциясының ережелеріне жоғары баға берді. Бұдан бөлек, біз мемлекетте нәсілдік кемшітушіліктің барлық түрлерін жоюды – ұлттық саясаттың негізгі бағыттарының бірі деп танымыз.

Қазақ елінің Конституцияларының тарихына көз жүгіртсек. Қазақ Кеңес Социалистік республикасы Кеңес мемлекеттердің одағында болғанда халық бірінші – И.В.Сталиннің (05.12.1936 ж.) және Л.И.Брежневтің кезіндегі қабылдаған 25.10.1977 ж. Конституциялармен өмір сүрді. Аталған Конституцияларда көрсетілген әр бір ел өз еркімен одақтан шығуға болады делінген, өкінішке орай ол іске аспай қалды, себебі мемлекетте егемендік болған жоқ. Мемлекеттің бір негізгі белгісі ол егемендік.

1990 жылы 25 қазанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Декларация қабылданды, ал 1991 жылы 16 желтоқсанда біз өз егемендімізді, тәуелсіздігімізді алдық. 28 қаңтарда 1993 жылы Қазақстан Республикасының Жоғарағы кеңесінің тоғызыншы сессиясында дербес, тәуелсіз мемлекеттің тұңғыш Конституциясы қабылданды. 1995 жылы 30 тамызда бүкіл халықтық референдумда бүгінгі азаматтарымыз өмір сүріп жатқан Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданды.

Конституция – мемлекеттің, оның ішінде қоғамның тынысын, елдің қатынасын реттейді. Мемлекет, қоғам әрдайым заңсыз болған емес. Сондықтан адам үшін маңызды заңның бірі Ата заңымыз Конституция. Көптеген елдер оқу орындарында Конституцияны басты пәнінің бірі етіп оқытады. Заң сыйламайтың, білмейтін маман ертең еліне қызмет ете алмайды, пайда келтірмейді.

Дегенмен де қазақ даласында мемлекеттілік болғанынан бастап, сол XIII-XV ғасырдан бері бізге белгілі, Алтын орда дәуіріндегі Шыңғысханын «Ясасы», Қазақ хандығы тұсындағы «Қасым ханның қасқа жолы», одан кейін «Есім ханның ескі жолы», Тәуке хан тұсында «Жеті жарғы» пайда болды. Қасым ханның заңында «қанға қан» принцип болса, Тәукенің «Жеті жарғысында» «қанға құн» принципі қосылды [3].

Конституция бүгінгі күн мен болашаққа арналып жазылады, қабылданады. Конституциясыз мемлекет тіршілік жүргізе алмайды, Ата заңсыз мемлекет болмайды, Конституция – тірек заңымыз. Ал осы заңның негізінде басқа заңдар қабылданып, тармақталып жатады. Мемлекеттің болашағы, тағдыры қабылданған Конституция қағидаларына байланысты. Осы ебептен Ата заңды – Конституцияны құрметтеу қажет.

Конституция – азаматтарымыздың отаншылық сезімін күшейтеді. Оқу орындарында, басқа да мекемелерде Конституция күнінің маңыздылығы туралы үнімі түсіндіріліп отыру керек. Қазақстан халқын біріктіретін, құқықты орындататын ол Ата заңымыз – Конституция.

Кәзіргі таңда қоғамда Конституциялық мәдениет қалыптасып келеді. Адам болғасын заң бұзушылықтар болып тұрады, бірақ оны заңмен реттейтін институтар, органдар бар. Солардың жұмысын жетілдіру қажет. Соның бір жетістігі, жуырда Елбасымыз қабылдаған құқықтың реформа.

Конституцияның ерекше белгілерін айқындай отырып, құқықтанушылар, оны ұлттық құқықтың басқа көздеріне қарағанда қоғам мен мемлекетте ең жоғары заңдық күші бар құқық нормаларының жүйесі деп тұжырымдайды. Ол бір жағынан адам мен қоғамның, екінші жағынан адам мен мемлекеттің арасындағы қатынастар негізін, сонымен бірге мемлекеттің өзінің ұйымдастыру негіздерін қоғамдық және конституциялық құрылыстың негіздерін, адам мен азаматтың негізгі құқықтарын,

бостандықтарын, міндеттерін, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару буындарын ұйымдастыру және олардың қызметі қағидаттарын бекітуші әрі реттеуші негізгі заң болып табылады. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясы елімізде қолданылып жүрген барлық заңдардың іргетасын қалайды, оның заңдарының заңы болуы шындық, ақиқат. Ал, ағымдағы заңдар осы конституциялық қағидат қалыптарын әрі қарай дамытушы күш ретінде есептеледі.

Қазақстан Республикасының Конституциясы туралы сөз қозғағанда тәуелсіздік алуға, өзіміздің Конституцияны қабылдауға себеп болып табылған кейбір тарихи сәттерді атап өткен жөн.

Қазақстанда конституциялық құрылыс идеялары өз қайнар көзімен ғасырлар бойы жалғасын таба бермек. Олардың қалыптасуына «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» сияқты XV-XVIII ғасырлардың заңдар жинағы маңызды рөл атқарды [3].

Ел тарихында бес Конституция болған, соның ішінде қазіргі қолданыстағы 1995 жылғы Конституция. Бұған дейінгі қолданылған Конституциялар 1926, 1937, 1978 және 1993 жылдары қабылданды.

1926 жылы қабылданған бірінші қазақстандық Конституцияның декларациядан ешқандай өзгешілігі болған жоқ. Ол мазмұны және нысанымен РКФСР Конституциясына сәйкес келіп, декларацияның барлық ережелерін енгізген болатын. Қазақстан Кеңес Федерациясының тура субъектісінің мәртебесін алсада, нақты, заңды түрде де тәуелсіздігімен атазаңдығына ие болған жоқ.

Қазақстанның өз егемендігін нақты жүзеге асыруы Республикалық Жоғары Кеңесімен 1990 жылы 25 қазанда қабылданған тарихи үлкен маңыздылығы бар құжаты - Қазақ КСР мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясынан басталады.

Декларацияның тарихи маңызы республиканың мемлекеттік егемендігіне нақты мазмұн беруімен құнды.

Декларация Қазақстан Республикасының егеменді мемлекетінің мәртебесін іске асырған елдің жаңа Конституциясы мен басқа да заңнамалық кесімдер әзірлеуге негіз болды. 1991 жылы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы» конституциялық заңды, 1993 жылғы Қазақстан Конституцияны және қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Ата заңды қабылдауымен тәуелсіздік мемлекет ретінде біздің еліміздің конституциялық ресімдеуінің қалыптасуы аяқталды.

АҚШ-та тәуелсіздік Декларациясының авторы Т. Джефферсон, ал АҚШ Конституциясының атасы Д. Мэдисон, Франция Конституциясының дем берушісі және идеологы генерал Шарль де Голль болса, жаңа тәуелсіз мемлекет – Қазақстан Республикасы Конституциясын қабылдаудың ұйымдастырушысы, дем берушісі және авторы Елбасы Н. Назарбаев болғандығы бәрімізге аян.

Қазақстан Республикасы Конституциясының Франция Конституциясына ұқсас тұстары өте көп. Дегенмен де, еліміздің жаңа Конституциясын дайындау барысында қазақ елінің өткен тарихтағы дәстүрлерінің көрініп тұратын болуы да ұмыт қалған жоқ. Елбасы Н. Назарбаев енгізген қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігі үшін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу принциптері ұзақ талас пікірлерден кейін жобаға енгізілді.

Аталған принциптердің ішінде Қытай халқының қоғамдық қайраткері және саяси ойшылы Сунь Ятсеннің XX ғасырдың басында ұсынған «халықтық үш принцип» идеяларына ұқсайтындары бар. Оларды атап айтар болсақ - қазақстандық патриотизм, саяси тұрақтылық пен қоғамдық келісім, халық игілігі үшін жасалатын экономикалық

реформалар. Бұл принциптер Конституцияның халық алдындағы рухын көтеріп ғана қоймайды, Ата Заңның барлық нормаларының осы принциптерге сәйкес келуі қажеттігін де ұғындырады.

Бүгінде біздің еліміз 1995 жылғы Конституция бойынша өмір сүреді. Ол қабылданғаннан кейін Қазақстан өзінің одан әрі даму жолын түпкілікті таңдап алды. Бүкілхалықтық референдумда қабылданған осы Негізгі Заң, шын мәнінде, қоғамдық келісімге айналды, сол бойынша өкімет Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекетке айналдыруды өзіне басты міндет етіп алды, ал азаматтар Конституцияны және еліміздің заңдарын бұлжытпай орындауға жауапкершілікті өз мойындарына алды.

Бүгінгі күні Қазақстан ішкі тұрақтылыққа жетті, әлеуметтік даму базасының сенімділігі қамтамасыз етілді, өңірдегі ең үздік экономика құрылды.

ҚР Конституциясының кіріспесінде Ата Заңды қабылдаудың себептері мен мақсаттары былай түсіндірілген: “Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құра отырып, өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғына отырып, дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілей отырып, қазіргі және болашақ ұрпақтар алдындағы тарихи жауапкершілігімізді сезіне отырып, өзіміздің егемендік құқығымызды негізге ала отырып, осы Конституцияны қабылдаймыз”. Ата Заңның бұл бөлігі саяси және идеологиялық тұрғыдан алғанда аса маңызды. Өйткені бұл Ата заң ҚР-нда демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың конституциялық негізін қалады. Осыған орай республика қызметінің түбегейлі қағидалары айқындалады. Олар: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламенттік дауыс беру арқылы шешу (1-бап, 2-тармақ) [1].

Ата Заңның негізгі бөлігінде (I-VIII бөлімдер) азаматтардың құқықтары, бостандықтары мен міндеттері туралы, конституциялық құрылыс жайлы, мемлекеттік нысандар жөнінде, мемлекеттік буындардың жүйесі мен мәртебесі туралы (Президент, Парламент, Үкімет; Конституциялық Кеңес, соттар, және сот төрелігі, жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы) нормалар тұжырымдалған. Қорытынды және өтпелі ережелер мазмұндалған соңғы IX бөлімде Ата Заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу тәртібі, конституциялық заңдар мен өзге де заңдарды қабылдау рәсімі сөз болады. Ата Заң құрылымына жасалатын талдау оған негіз болған конституциялық идеялардың айқын көрінісін береді. “Жалпы ережелер” деп аталатын 1 бөлімде жаңа конституциялық құрылысқа сапалық сипаттама берілген, яғни Конституция бойынша республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау қағидасына сәйкес жүзеге асырылады. Бұл бөлімде осыған орай конституциялық құрылысты айқындайтын, мемлекет пен жеке адамдардың және азаматтық қоғамның қарым-қатынастарынан туындайтын негізгі қағидалар тұжырымдалған, олар: Қазақстан халқының толық билігі (егемендігі); Қазақстан Республикасы аумағының тұтастығы; мемлекеттік билікті жүзеге асыру барысындағы пікір еркіндігі; Конституцияның үстемдігі (жоғары тұратындығы); мемлекет билігінің бөлінісі; адам құқықтары мен бостандықтарының мемлекет мүдделерінен басымдығы; мемлекеттік тіл саясатының кепілдігі, т.б.

ҚР Конституциясының жоғары тұрғандығын арнайы мемлекеттік орган – ҚР Конституциялық Кеңесі қамтамасыз етеді. ҚР Конституциясының 74-бабына сәйкес,

ҚР Конституциясына кереғар деп танылған заңдар мен халықаралық шарттар қол қойылуға жатпайды немесе тиісінше бекітілуге және күшіне енгізілуге тиіс емес. Заңдарды Конституцияға сай келеді деп тану оларға қол қою мерзімінің басталғандығын білдіреді. Конституцияда баянды етілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектейді деп танылған заңдар немесе өзге нормативтік құқықтық актілер күшін жояды және қолданыстан шығарылады. Сондай-ақ соттар мен өзге де құқық қорғаушы органдардың осындай заңға немесе өзге нормалық құқықтық актіге негізделген шешімдері де орындалуға жатпайды [2].

Өркенді дамуымыздың басты құжатына айналған, бүкіл халық болып қабылдаған Ата Заңды құрметтеу біздің міндетіміз әрі парызымыз. Конституциямызда Қазақстан азаматтарының міндеттері туралы жазылған бапта Қазақстан Республикасының Конституциясын құрметтеу және сақтау көрсетілген. Қазақстанның әрбір азаматы еліміздің негізгі заңының асқақ рухы мен маңызын, Конституцияны қалыптастыру тарихын жақсы білуі керек. Конституцияны құрметтеу және сақтау арқылы және оның тарихы мен маңызын білуімізбен ғана біз өз елімізді, Отанымызды, тарихымызды, құндылықтарымызды құрметтейміз және еліміздің дамуына, қоғамдық келісімге, бейбітшілік пен тыныштыққа қол жеткізе аламыз. Қазақстан қоғамының ұзақ жылдарға арналған өркенді дамуының бағытын нық айқындап берген Конституцияға біздің де айтар алғысымыз мол. Өйткені, біздің Ата Заңымыз - Қазақстан халқының саналы таңдауы, өркенді дамуымыздың кепілі.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30.08.1995.
2. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. «Жеті Жарғы»-Алматы, 2007.
3. Маймақов Ғ. Қазақстан Республикасының саяси-құқықтық тарихы. «Жеті Жарғы»-Алматы, 2002.

ӘОЖ: 514.64.48

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҮГЕДЕКТЕР ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жапарқұл С., Кадыркулов А.Ж.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Мүгедектерді қолдау – адамдық борышымыз, қазіргі кезде елімізде мемлекет тарапынан мүгедек балаларға барлық жағдай жасалу үстінде. Өткен жылдарды бүгінгімен салыстырсақ, айырмашылықтарды анық байқаймыз. Балалар мен аналарға төленетін жәрдемақы да біршама өсіп келеді. Алдағы уақытта да үкіметіміз балаларды қамқорлыққа алуды назардан тыс қалдырмасы сөзсіз. Десек те, балалар дегенде, мүмкіндігі шектеулі балалардың да бар екенін жадымыздан шығармаған жөн. Елбасымыз өзінің «Қазақстан-2050» Жолдауында: «Жаңа кезеңдегі саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ана мен баланы қорғауды жариялаймын» - деген еді [1]. Бұл сөздің ішінде мұқтаждығы ерекше балаларға қоғамның тұрақты назарын аудару, дене мен

ақыл-ес дамуында мүмкіндіктері шектеулі балалар мен жасөспірімдердің мүддесіне мемлекеттік саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру барысында мемлекеттік құрылымдардың, қоғамдық бірлестіктердің, үкіметтік емес, халықаралық ұйымдардың, бизнес-орталықтарының, БАҚ және басқа да әлеуметтік топтардың күштерін біріктіре отырып қолдау, көмек көрсету деген де бар.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған отбасы мәселесіне алаңдаушылық білдіріп, бейжай қарамай қай-қайсысымыз болмасын, я бизнес өкілдері, кәсіпкерлері болмасын, қолұшын берсек, жәрдемдессек құба-құп. Олардың қал-жағдайын мүмкіндігінше жақсарту, мұқтаждықтан арылту, әрине, жалғыз адамның қолынан келмесі анық, бірақ, «көп түкірсе – көл» дегендей адами көзбен қарап, қолұшын берсек, олардың онсыз да күнгірттеу өміріне жарық нұрын сыйлаған болар едік.

Қоғамдағы мүгедектердің жағдайы, олар бастан өткеруге мәжбүр қиындықтар туралы пікір-таластар жиі орын алып келеді. Алайда, ересектер мүгедектердің өз құқықтарын іске асыруына байланысты мүгедектік проблемалары жиі іске алынып жатады, ал кемтар балалардың жағдайына тиісті көңіл бөлінбейді. Бұл баланың адамзаттық ар-ұжданын кемсітетін оның дамуға және тіпті өмір сүруге құқығын іске асыруына кедергі келтіретін әр түрлі кемсітуші көріністер болып табылады.

Мүгедектердің құқықтары мен қадір-қасиетін қорғау және көтермелеу туралы жан-жақты бірыңғай халықаралық конвенциясында көрсетілген. Мүгедектерге жәрдемдесу және қолдау саласында ауқымды жұмыстарды мүгедектікті болдырмау, мүгедектерді тамақтандыру, гигиенасы, білім беру оларды кәсіби техникалық даярлау, еңбекке орналастыру бағдарламаларымен БҰҰ-ның мамандандырылған мекемелері мен басқа да халықаралық ұйымдар жүргізеді [2].

Қазақстан Республикасындағы мүгедек жандардың құқығын қорғау және әлеуметтендіру, соның ішінде сауықтыру, қоғамға бейімдеу, білім беру, қызметке орналастыру жүйесінің мәселелері әліде шешімін толық тапқан жоқ.

Мүгедектердің құқықтарын қорғаудың оң тәжірибесі бар елдердің әлеуметтік саясатының инновациялық моделі, өздерін құқықтары бойынша әлеуметтік деп атайтын бірқатар мемлекеттерде мүгедектердің құқықтарын қорғау мәселелері басымды болып табылады. Бұл елдерде мүгедектердің проблемаларын бірінші болып, әдетте өз азаматтары туралы әлеуметтік қамқорлық саласында үлкен үлес қосқан мемлекет басшылары өзектендірді.

Мүгедектерге көрсетілетін әлеуметтік көмек түрлері, мүгедектердің әлеуметтік қорғалуы оларға әлеуметтік-медициналық және әлеуметтік-кәсіби жарамдылығын арттыру, білім беру сияқты бағыттағы қоғамдық өмірге оралуға байланысты өткізілетін шаралармен бірге жүзеге асырылу тиіс.

Мүгедектерді әлеуметтік сауықтыру, мүгедектердің әлеуметтік статусын, олардың әлеуметтік-тұрмыс және әлеуметтік-орталыққа үйрету мақсатында жүргізіледі. Оған мүгедектерді әлеуметтік-техникалық көмек құралдарымен, көлік және рекреациялық құрылымдармен, ақпараттық ортамен қамтамасыз етілуін және материалдық, әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсету кіреді [3].

Мүгедектердің құқықтарын, бостандықтарын және мүдделерін қорғау, қоғам назарын айрықша қажет ететін азаматтар жөнінде айтылса, мүмкіндігі шектеулі жандар алдымен ойға оралатыны рас. Бүгінде Қазақстанда мұндай азаматтардың саны 563 мыңнан асып жығылып отыр. Ал сол қамкөңіл жандарға мүсіркей қарағаннан гөрі, олардың қоғамдағы белсенділігін мейлінше арттыру мемлекетті мазалайтын маңызды мәселенің қатарында болуы тиіс. Мүмкіндігі шектеулі жандарға, отбасыға қолұшын беру, демеу, қолдау көрсету, қайырымдылық жасау әрқайсысымыздың адамдық борышымыз деп айтсақ, қателеспеген болармын. Мүгедек баласы бар отбасыға қай көмектің, қай қамқорлықтың болмасын, артығы жоқ.

Мүгедектердің құқықтарын қорғайтын арнайы конвенцияның Қазақстан Республикасымен ратификациялағанына жеті жыл болды. Әлемдік қауымдастық мемлекеттерінің мүгедектерге көзқарасы бойынша міндеттеріне қатысты әрі жан-жақты құжаттармен және арнаулы сипаттағы құжаттармен қатар берілген негізгі нормативтік базасы әзірленді.

Халықаралық стандарттардың артықшылығын және мүгедектердің қоғам өміріне кірігуі жөніндегі бастамаларды қолдау қажеттігін сезіну, мүгедектердің құқықтарын қорғау саласындағы дамыған мемлекеттердің тәжірибесін пайдалану Қазақстанда да өтуі тиіс. Мемлекеттік саясаттағы мүгедектердің құқықтарына қазіргі заманғы көзқарас мемлекеттің қоғамда мүгедектердің құқықтары мен мүмкіндіктерінің теңдігі мен қаржылық қолдауды қайта бөлу жағына қарай жаңғыруына әкеледі.

Мемлекет тарапынан мүгедектердің еңбекке жарамсыз болған жағдайдағы міндетті сақтандыру төлемдері заңмен қарастырылған. Ауру, жарақат алу, мертігу салдарынан болған әлсіздікті жою бағытында диагностикалық, емдеу және қалыпқа келтіру сияқты медициналық сауықтыру шаралар жүргізіп жатыр.

Жорағыда көрсетілген іс-шаралардың нақты жүзеге асыруна көңіл аударсақ, қазіргі кезде бірқатар міселелер бар екені анық: біріншіден, мүгедектердің нақты саны анықталып оларды есепке алу тәртібінің күрделенуі (тіркелмеген, көмек алмайтын мүгедектер); екіншіден, мүгедектерді жұмыспен қамтамасыз ету мәселесі (кәсіпорындардың, заңға қарамастан, мүгедектерді жұмысқа алғысы келмейтіні); үшіншіден, қоғамдағы мүгедектерге көзқарасы (мүгедектердің қоғамға бейімделуі, теңқұқықты болуы); төртіншіден, адам өмірінің қажетті жағдайлармен қамтамасыз етілуі (көшеде, көлікте, үйлер мен ғимараттарда мүгедектерге арналған жағдайлар жасалмаған) ж.т.б.

Бұл мәселелерді шешу үшін біздің пікірімізше мынадай нормаларды заңнамаға енгізу қажет:

1. Мүгедектерді тіркеу (есепке алу) және мүгедектіктің санатын анықтау тәртібін жеңілдету,
2. Кәсіпорындарда міндетті түрде мүгедектерге жұмыс орының болуын қамтамасыз ету (аумақтағы (облыстағы, аудандағы) жалпы мүгедектердің санына қарай),
3. Мүгедектердің білім беру, еңбек ету және басқа да орындарда қоғамдық ортадан бөлмеуге байланысты жағдайлар жасау,
4. Жаңадан құрастырылып жатқан ғимараттар мен үйлерде, көшелер мен парктерде, қоғамдық көліктерде міндетті түрде мүгедектерге арнайы жағдайлар жасау, жабдықтармен қамтамасыз ету,
5. Мүгедектерді баспанамен қамтамасыз ету шараларын дамыту және т.с.с.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050». ҚР Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. - Астана. - 14.12.2012.
2. БҰҰ Мүгедектер құқығын қорғау конвенциясы. 2006 ж.
3. Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы Заңы. 13.04.2005.

**ПЕРЕСМОТР СУДЕБНЫХ АКТОВ В АПЕЛЛЯЦИОННОМ ПОРЯДКЕ
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
(СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)**

Жетписова Г.Т.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Проверка законности и обоснованности судебных решений вышестоящим судом является важным условием выполнения назначения уголовного судопроизводства, задача, которой - выявить ошибки, допущенные при рассмотрении и разрешении дела, и принять предоставленные вышестоящим судам меры по отмене или изменению вынесенного решения.

Своей деятельностью вышестоящие суды должны предотвращать вступление в законную силу и исполнение незаконного приговора и тем самым служить для гражданина, общества, государства гарантией от незаконного и необоснованного осуждения человека или, наоборот, оставления безнаказанными лиц, совершивших преступление [1, с. 122]. Учитывая особую опасность осуждения невиновного или назначения ему несправедливого наказания, в части 2 статьи 13 Конституции РК записано: «Каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод» [2].

Опыт свидетельствует, однако, что разбор дела в одной инстанции, несмотря на все заботы о надлежащем построении его, оставляет возможность ошибки в приговоре, что притом судебные места, действующие порознь, утрачивают внутреннее единство в понимании и применении закона, что потому интересы правосудия оказываются необеспеченными и судебные приговоры перестают быть выражением истины.

В этих соображениях и коренится институт пересмотра судебных решений, под которым в обширном смысле разумеется всякая судебная поверка ответа, данного судом» [3, с. 302].

По словам, доктора юридических наук, профессора Л.Ш. Берсугуровой, создание действенных институтов исправления судебных ошибок, процессуально-правовая природа которых слишком сложна, чтобы предусмотреть какой-то один порядок, - важная составная часть общей реформы процессуального права [4, с. 75].

В этой связи право на обжалование судебных решений в уголовном процессе есть по своей сущности реализация в порядке, установленном для уголовного процесса, конституционного права на обжалование в суд решений и действий (бездействия) органов государственной власти и должностных лиц. Порядок проверки законности и обоснованности приговора, определения или постановления суда должен быть таким, что вышестоящий суд не вторгался в прерогативы суда первой инстанции, не нарушал принципа независимости судей и подчинения их только закону и в то же время обеспечивал права и интересы всех участников процесса [5, с. 87].

Порядок пересмотра приговоров должен обеспечивать указанные законом цели и вместе с тем предотвращать затягивание исполнения судебного решения, неосновательные жалобы, обращение в различные судебные инстанции и неоднократный пересмотр приговора.

В этой связи и возникает необходимость осуществления пересмотра судебных актов в апелляционном и кассационном порядке.

Апелляционный порядок рассмотрения уголовных дел, являясь одной из контрольных стадий, призван служить усилению гарантий правосудия, прав и законных

интересов личности, вовлеченной в сферу уголовного судопроизводства. Непосредственное исследование доказательств судом апелляционной инстанции, право вынесения нового решения по существу рассматриваемого уголовного дела, в том числе и ухудшающего положение подсудимого, способствуют своевременному и эффективному устранению судебных ошибок.

Апелляционное обжалование является реформационным способом обжалования основного (приговора или постановления судьи, вынесенного в судебном разбирательстве) и промежуточного (постановления, вынесенного по результатам предварительного слушания) решений, не вступивших в законную силу [6].

Право обращения с жалобой или протестом обжалования принадлежит в апелляционную и кассационную инстанции в соответствии со статьей 396 УПК РК принадлежит:

Осужденному, оправданному, их защитникам, представителям и законным представителям, потерпевшему (частному обвинителю), их представителям и законным представителям.

Гражданский истец, гражданский ответчик, их представители и законные представители вправе обжаловать приговор в части, относящейся к гражданскому иску.

Прокурором, участвовавшим в рассмотрении дела в качестве государственного обвинителя. Генеральным Прокурором и его заместителями, прокурорами областей и приравненными к ним прокурорами и их заместителями, прокурорами районов и приравненными к ним прокурорами в пределах своей компетенции может быть внесен протест о пересмотре приговора независимо от участия в рассмотрении дела.

Лица, не являющиеся сторонами в данном деле, если постановление касается их прав и законных интересов.

Однако УПК РФ, статья 354 определяет более широкий круг лиц обладающих правом обжалования судебных актов в апелляционном порядке в отличие от УПК РК, так право на обращение на пересмотр судебного решения принадлежит лицу, в отношении которого велось или ведется производство о применении принудительной меры медицинского характера, их защитникам и законным представителям [7].

Согласно уголовно – процессуальному законодательству Республики Казахстан в апелляционном порядке подлежат рассмотрению приговоры районных и приравненных к ним судов, специализированных межрайонных судов по уголовным делам, специализированных межрайонных военных судов по уголовным делам, специализированных межрайонных судов по делам несовершеннолетних, военных судов гарнизонов, не вступившие в законную силу [8].

Апелляционные (частные) жалобы, протесты в соответствии со статьей 399 УПК РК могут быть принесены в течение пятнадцати суток со дня провозглашения приговора (постановления), а осужденным, содержащимся под стражей, - в тот же срок со дня вручения ему копии приговора (постановления). Иной срок предусматривается УПК РФ, статья 356: «жалоба и представление на приговор или иное решение суда первой инстанции могут быть поданы сторонами в апелляционном или кассационном порядке в течение 10 суток со дня провозглашения приговора, а осужденным, содержащимся под стражей, - в тот же срок со дня вручения ему копии приговора» [8].

Дело в апелляционном порядке должно быть рассмотрено не позднее одного месяца со дня его поступления. В случаях, если суд усматривает основания необходимости исследования новых материалов и доказательств и вынесения нового приговора, дело в апелляционном порядке должно быть рассмотрено не позднее двух месяцев со дня его поступления. Указанные сроки при наличии уважительных причин могут быть продлены на один месяц по постановлению суда апелляционной инстанции, в производстве которой находится дело. При необходимости дальнейшее продление

срока рассмотрения дела в апелляционной инстанции может осуществляться по постановлению председателя коллегии соответствующего областного и приравненного к нему суда. При этом каждое продление срока рассмотрения дела не может превышать одного месяца [8].

В то же время если сопоставить нормы УПК РФ и УПК РК, то российское законодательство не ставит срок пересмотра дела в апелляционном порядке, а лишь регламентирует срок начала рассмотрения уголовного дела в данной инстанции, при этом конкретизирует срок в соответствии с категориями рассматривающих судов. Так, согласно статье 362 УПК РФ: «рассмотрение уголовного дела в апелляционном порядке должно быть начато не позднее 14 суток со дня поступления апелляционных жалобы или представления», а статья 389.10: «рассмотрение уголовного дела в апелляционном порядке должно быть начато в районном суде не позднее 15 суток, в верховном суде республики, краевом или областном суде, суде города федерального значения, суде автономной области, суде автономного округа, окружном (флотском) военном суде - не позднее 30 суток и в Верховном Суде Российской Федерации - не позднее 45 суток со дня поступления его в суд апелляционной инстанции» [7], [8].

По окончании процедуры рассмотрения дела суд удаляется в совещательную комнату для принятия окончательного решения. Согласно статье 411 УПК РК в результате рассмотрения дела в апелляционном порядке суд принимает одно из решений:

- 1) об оставлении приговора (постановления) суда первой инстанции без изменения, а апелляционной (частной) жалобы, протеста - без удовлетворения;
- 2) об изменении приговора;
- 3) об отмене приговора и о прекращении дела;
- 4) об отмене обвинительного приговора и о постановлении оправдательного приговора;
- 5) об отмене оправдательного приговора и о постановлении обвинительного приговора;
- 6) об отмене приговора, постановленного с участием присяжных заседателей и направлении дела на новое судебное рассмотрение;
- 7) об отмене приговора и о направлении дела для дополнительного расследования по основаниям, указанным в части 1 статьи 303 УПК РК;
- 8) об изменении постановления, отмене постановления с принятием нового постановления.

Как видно из выше изложенного в соответствии с УПК РК суд апелляционной инстанции имеет более широкий круг решений по окончании рассмотрения уголовного дела в отличие от норм УПК РФ, где закреплены лишь основные виды принимаемых судом решений, а именно в части 3 статьи 367:

- 1) об оставлении приговора суда первой инстанции без изменения, а апелляционных жалобы или представления без удовлетворения;
- 2) об отмене обвинительного приговора суда первой инстанции и оправдании подсудимого или о прекращении уголовного дела;
- 3) об отмене оправдательного приговора суда первой инстанции и о вынесении обвинительного приговора;
- 4) об изменении приговора суда первой инстанции [7], [8].

Исходя из выше изложенного, можно сказать, что пересмотр судебных актов в апелляционном порядке в Республике Казахстан в большей мере схож с пересмотром судебных актов в Российской Федерации. Таким образом, проведенный сравнительно – правовой анализ норм уголовно – процессуального законодательства стран Таможенного союза позволил рассмотреть порядок пересмотра судебных актов в

апелляционной инстанции данных государств, выделить их особенности и сходства для дальнейшего сближения правовых систем государств и более эффективного функционирования институтов защиты прав человека.

Литература:

1. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: учеб. М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2006. - 475 с.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями Законом РК от 07 октября 1998 года № 284-І; Законом РК от 21 мая 2007 года № 254-ІІІ; Законом РК от 02 февраля 2011 года № 403-ІV, по состоянию на 02 февраля 2011 года) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.
3. Алексеев А.С., Ковтун Н.Н. Апелляционное производство в уголовном процессе России: проблемы и решения. // Государство и право. 2001. №3. // Электронный ресурс: <http://gosudarstvo-i-pravo-jurnal.qazsej.appspot.com/>
4. Берсугурова Л.Ш. Реформирование судебных институтов и задачи пересмотра, вступивших в законную силу судебных решений по уголовным делам // Заңгер №11 (88). – Ноябрь 2008.;
5. Божьев В. Пределы прав суда кассационной инстанции. // Государство и право. 2003. № 11. // Электронный ресурс: <http://gosudarstvo-i-pravo-jurnal.qazsej.appspot.com/>
6. Разинкина А.Н. Апелляция в уголовном процессе: Автореф. Дис. к.ю.н.: 12.00.09 – М, 2003. // Электронный ресурс: <http://lawtheses.com/apellyatsiya-v-ugolovnom-sudoproizvodstve#ixzz2QssUWGJr>.
7. Уголовно – процессуальный Кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (принят ГД ФС РФ 22.11.2001), (действующая редакция, с изменениями, вступившими в силу с 15 марта 2013 года) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.
8. Уголовно – процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 207-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.01.2013 г.) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.

УДК 343.211

ПЕРЕСМОТР СУДЕБНЫХ АКТОВ В КАССАЦИОННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ (СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)

Жетписова Г.Т.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Кассационная форма обжалования и пересмотра судебных решений выступает надежной и эффективной гарантией реализации неотъемлемых прав и законных интересов участников уголовного процесса на справедливое правосудие; обеспечения своевременного и эффективного выявления и устранения ошибок по делу; недопущения вступления в силу незаконных, необоснованных и несправедливых судебных решений.

Деятельность кассационной инстанции носит контрольно-проверочный характер и является формой надзора за судебной деятельностью нижестоящих судебных инстанций.

Кассационное производство является самостоятельной судебной стадией уголовного судопроизводства и составной частью судебного производства, обладающей всеми отличительными признаками [1].

Суд кассационной инстанции проверяет соблюдение судом, постановившим приговор (постановление), норм уголовного и уголовно-процессуального закона и на основе этого проверяет законность, обоснованность и справедливость приговора (постановления).

Таким образом, кассационный суд рассматривает дело не по существу решения (то есть не с точки зрения доказанности или недоказанности фактических обстоятельств дела), а с точки зрения соблюдения процедуры, форм судопроизводства и правильного применения к установленным судом фактам закона [2, с. 423].

Согласно классическому определению, «кассационная инстанция — вторая судебная инстанция, суд, непосредственно вышестоящий по отношению к суду, вынесшему решение, приговор, рассматривающий дела по кассационной жалобе или протесту на решения, приговоры и частные жалобы (протесты) на определения суда первой инстанции и постановления судов, не вступивших в законную силу; например, в настоящее время в Российской Федерации - областной суд в отношении решений и приговоров районных, городских судов [3, с. 20].

Однако по правилам главы 48-1 УПК РК в кассационном порядке подлежат пересмотру вступившие в законную силу приговоры, постановления районных и приравненных к ним судов (в том числе специализированных, межрайонных судов), а также приговоры и постановления апелляционной инстанции.

Иные положения содержать УПК РФ И УПК РБ в отношении актов подлежащих пересмотру в кассационной инстанции. В соответствии со статьей 5 УПК РФ: «кассационная инстанция - суд, рассматривающий в кассационном порядке уголовные дела по жалобам и представлениям на не вступившие в законную силу приговоры, определения и постановления судов первой и апелляционной инстанций», когда как данная инстанция в РК рассматривает уже вступившие в законную силу судебные решения. Что касается норм УПК РБ, то согласно пункту 44 статьи 6 кассационный суд является судом второй инстанции, рассматривающий уголовное дело по жалобе или протесту стороны на приговор, определение или постановление суда первой инстанции, не вступившие в законную силу. Отсюда можно провести аналогию между апелляционным порядком пересмотра судебных актов в Республики Казахстан и кассационным порядком в Республики Беларусь, фактически на практике эти два понятия в данных государствах одноименны и лишь отличны друг от друга по наименованию и характерным частным признакам проведения их процедур, регламентированных различными уголовно – процессуальными законодательствами. Данный факт подтверждается тем, что в уголовно – процессуальном законодательстве Республики Беларусь, как и в советском, отсутствует апелляционная инстанция по пересмотру судебных актов [4], [5].

Круг лиц, обладающих правом принесения кассационных жалоб, и порядок принесения жалоб определяются по порядку, указанном в статьях 396 и 398 УПК РК. Отсюда, определяется сходство кассационной и апелляционной инстанции по кругу лиц, обладающих правом подачи жалоб (протестов), и процедуре ее принесения.

Протест о пересмотре судебного акта в кассационном порядке может быть принесен прокурором области и приравненным к нему прокурором, а также Генеральным Прокурором и его заместителями в соответствии со статьей 398 УПК РК. Аналогичный круг лиц обладает правом подачи кассационных жалоб и протестов (представлений) по уголовно – процессуальному законодательству Республики Беларусь и Российской Федерации [4], [5].

На вступившие в законную силу приговоры, постановления районных и приравненных к ним судов (в том числе специализированных, межрайонных судов) могут быть поданы кассационный протест или кассационная жалоба в течение шести

месяцев со дня их вступления в законную силу, а подсудимым, содержащимся под стражей, - в тот же срок с момента вручения ему копии приговора, постановления. А на приговоры, постановления апелляционной инстанции могут быть поданы кассационный протест или кассационная жалоба в течение шести месяцев со дня их оглашения, а подсудимым, содержащимся под стражей, - в тот же срок с момента вручения ему копии приговора, постановления. В отличие от казахстанского уголовно – процессуального законодательства, УПК РФ и УПК РБ предусматривают подачу кассационных жалоб и представлений в течение 10 суток со дня провозглашения приговора, а осужденным, содержащимся под стражей, - в тот же срок со дня вручения ему копии приговора [4], [5].

Законодатель, как и для содержания апелляционной жалобы (протеста), так и для кассационных определяет особый порядок содержания, который предусматривается статьей 446-3 УПК РК.

Если принесенные жалоба, протест не соответствуют требованиям, установленным нормами УПК РК, они считаются поданными, но возвращаются с указанием срока для исправления недочетов. Если в течение этого срока кассационная жалоба, протест после исправления суду не предоставлены, они считаются не поданными.

После поступления кассационной жалобы или протеста и истребования дела судьей кассационной инстанции, уголовное дело должно быть рассмотрено не позднее одного месяца со дня его поступления в кассационную инстанцию. Этот срок ввиду сложности или большого объема дела, а также при наличии иных уважительных причин может продлеваться постановлением суда, рассматривающего дело, но каждый раз не более чем на один месяц [6]. Подобные сроки рассмотрения уголовных дел в кассационной инстанцией предусматривает в статьях 374 УПК РФ и 380 УПК РБ [4], [5].

В соответствии со статьей 446-5 УПК РК по поступлению уголовного дела судья кассационной инстанции устанавливает дату его рассмотрения, при этом о месте и времени рассмотрения дела в кассационной инстанции извещаются стороны. Вопрос о вызове осужденного, содержащегося под стражей, решается судом кассационной инстанции. Причем участие прокурора в заседании суда кассационной инстанции обязательно.

В то же время, в соответствии с уголовно – процессуальным законодательством лица, обладающие правом принесения кассационных жалоб, протестов, а также защитник осужденного (оправданного) или представитель потерпевшего, принявшие поручение после вынесения приговора, постановления, во всех случаях допускаются в заседание суда кассационной инстанции. По их просьбе им предоставляется слово для выступлений в обоснование поданных жалоб или протеста либо возражений на них.

И в отличие от процедуры апелляционного пересмотра судебных актов, кассационная инстанция предполагает коллегиальный состав суда, причем не менее трех судей, под председательством председателя областного и приравненного к нему суда. Кроме случаев, предусмотренных в статье 29 УПК РК, данная инстанция рассматривает уголовные дела в открытом судебном заседании.

В целом, рассмотрение дела начинается с выступления участника процесса, подавшего кассационную жалобу или протест. Если таких участников несколько, председательствующим с учетом мнения сторон устанавливается очередность их выступления. В выступлениях участники процесса указывают, какие относящиеся к предмету кассационного рассмотрения обстоятельства, связанные с нарушениями в применении закона, были допущены судом первой или апелляционной инстанций, в чем это выразилось и как отразилось на существе принятого решения по делу.

В то же время в подтверждение или опровержение доводов, приведенных в кассационной жалобе или протесте, выступающие вправе представить в кассационную инстанцию дополнительные материалы, при этом сообщить суду, каким путем они получены и в связи, с чем возникла необходимость их представления. Дополнительные материалы не могут быть получены путем производства следственных действий. О принятии или отклонении дополнительных материалов суд, выслушав мнение сторон, выносит постановление. [6].

Распорядок судебного заседания и меры, принимаемые в отношении нарушителей также как и при апелляционном пересмотре судебных актов, определяются правилами статей 326 и 327 УПК РК. Однако порядок совещания судей и принятия решений определяется правилами статьи 370 УПК РК, при этом принятию постановления предшествует совещание судей.

В результате рассмотрения дела в кассационном порядке суд своим постановлением принимает одно из решений, предусмотренных УПК РК.

Рассмотрим на примере из практики, кассационная судебная коллегия Северо-Казахстанского областного суда с участием заместителя прокурора Северо-Казахстанской области, адвоката О., рассмотрев в открытом судебном заседании в помещении областного суда уголовное дело, поступившее по кассационной жалобе осужденного П. на приговор Петропавловского городского суда СКО, оставленного без изменения постановлением апелляционной судебной коллегии по уголовным делам Северо-Казахстанского областного суда, которым П., ранее не судимый, осужден 177 ч.2 п. «б» УК РК к 2 годам лишения свободы с конфискацией всего лично принадлежащего ему имущества, в исправительной колонии общего режима. Взыскано с осужденного П. в пользу потерпевших: А. в сумме 89 000 тенге, Г. в сумме 60 000 тенге, С. в сумме 12 800 тенге, Т в сумме 180 000 тенге, К. в сумме 12 000 тенге. При этом мера пресечения в виде подписки о невыезде и надлежащем поведении изменена на арест, взят под арест из зала суда. Разрешена судьба вещественных доказательств.

Согласно приговора суда, П. признан виновным в неоднократном совершении мошенничества, то есть хищении денежных средств потерпевших А. – на сумму 89 000 тенге, Г. – на сумму 60 000 тенге, С. – на сумму 12 800 тенге, Т. – на сумму 180 000 тенге, К. – 12 000 тенге путем обмана и злоупотребления доверием, в г. Петропавловск.

В кассационной жалобе осужденный П. указывает о том, что ему назначено чрезмерно суровое наказание, без учета его положительной характеристики, смягчающих вину обстоятельств и совершения преступления средней тяжести. На совершение преступления он вынужден был пойти из-за тяжелого материального положения, ввиду необходимости денег на лекарства своей больной бабушки. На момент совершения преступлений он был безработным. Вину осознал и раскаялся в содеянном, готов возместить материальный ущерб всем потерпевшим, если будет находиться на свободе. На основании всего изложенного, просит назначить наказание, не связанное с лишением свободы, либо смягчить наказание.

Заслушав выступления адвоката О., поддержавшего в полном объеме доводы принесенной кассационной жалобы, прокурора Т., полагавшего вынесенные в отношении П. приговор суда и постановление апелляционной судебной коллегии оставить без изменения, изучив материалы дела, обсудив доводы принесенной кассационной жалобы, кассационная судебная коллегия пришла к выводу о том, что судебные акты по делу подлежат оставлению без изменения, как законные и обоснованные, кассационная жалоба осужденного П. - без удовлетворения, по следующим основаниям.

Анализ материалов рассматриваемого уголовного дела в отношении П. свидетельствует о том, что судом апелляционной инстанции обоснованно оставлен без

изменения приговор суда первой инстанции. При этом, суд апелляционной инстанции обоснованно отметил, что выводы суда о виновности П. в совершении указанных преступлений основаны на всестороннем, полном исследовании обстоятельств дела, являются обоснованными.

Действительно, выводы суда о виновности осужденного П. в совершении мошенничества, то есть хищения чужого имущества путем обмана и злоупотребления доверием, неоднократно, при обстоятельствах, подробно изложенных судом первой инстанции в описательной части приговора, за которое он подвержен уголовному наказанию, кроме признания им своей вины, подтверждаются всей совокупностью собранных по делу доказательств, объективно исследованных в судебном заседании и оцененных судом, взаимно согласующимися между собой.

Так, вина П. подтверждается показаниями потерпевших, свидетелей, полностью подтвердившими факты совершения мошеннических действий осужденным, при установленных судом обстоятельствах.

В этой связи коллегия соглашается с обоснованными выводами суда апелляционной инстанции о том, что стабильные, последовательные показания потерпевших и свидетелей по делу в ходе предварительного и судебного следствия, с достоверностью подтверждаются всеми материалами дела.

Таким образом, кассационная судебная коллегия приходит к выводу о том, что судом апелляционной инстанции на основании достоверно установленных фактических обстоятельств дела сделан правильный вывод о квалификации действий П. по статье 177 части 2 пункту «б» УК РК, мошенничество, то есть хищение чужого имущества путем обмана и злоупотребления доверием, неоднократно.

В соответствии со статьей 52 УК РК, мера наказания назначена П. с учётом конкретных обстоятельств дела, характера и степени общественной опасности преступлений, данных о его личности, с учетом наличия совокупности обстоятельств, смягчающих его ответственность, фактически и в полной мере учтенных судом, при отсутствии обстоятельств, отягчающих его наказание, связанное с реальным лишением свободы, в пределах санкции статьи Уголовного Кодекса, по которой он признан виновным, соразмерна содеянному, является справедливой и достаточной для его исправления. Оснований для снижения наказания, назначения наказания с применением статей 55,63 УК РК, апелляционная коллегия обоснованно не усмотрела.

Тем самым, каких-либо оснований для изменения приговора суда, в том числе в части квалификации содеянного, либо назначенной осужденному меры наказания, коллегия не находит.

Таким образом, кассационная жалоба осужденного П. подлежит отклонению ввиду необоснованности, по всем вышеуказанным основаниям. На основании изложенного, руководствуясь статьями 446-1,446-2,446-4,446-6,446-7, пунктом 1 446-8, 446-18, 446-19 УПК РК, кассационная судебная коллегия, постановила приговор Петропавловского городского суда СКО от 06 июня 2012 года и постановление апелляционной судебной коллегии по уголовным делам Северо-Казахстанского областного суда от 24 июля 2012 года в отношении П. оставить без изменения. Таким образом, кассационную жалобу осужденного оставить без удовлетворения [7].

Круг принимаемых судом кассационной инстанции по уголовно – процессуальному законодательству РК, значительно шире, чем в соответствующих нормативно – правовых актах РФ и РБ, это связано с тем, что, несмотря на схожесть понятий кассационного порядка в данных странах, они предусматривают пересмотр разных судебных актов [4], [5], [6].

Кассационное постановление вступает в законную силу с момента его оглашения. При этом данное постановление, должно состоять в соответствии с нормами УПК РК из вводной, описательно - мотивировочной и резолютивной частей.

Сделаем вывод, на сегодняшний день пересмотр судебных актов по уголовным делам в кассационном порядке является одним из основных механизмов реализации прав человека, в частности права на судебную защиту. Причем, не смотря на сходства осуществляемых пересмотров судебных актов по уголовным делам в странах Таможенного союза, существуют свои определенные особенности характеризующие институт кассационного производства в данных государствах.

Литература:

1. Багдамов Б.Г. Сущность, содержание и значение кассационного производства в российском уголовном процессе: Автореф. Дис. к.ю.н.: 12.00.14 – Челябинск, 2011. // Электронный ресурс: <http://lawtheses.com/suschnost-soderzhanie-i-znachenie-kassatsionnogo-proizvodstva-v-rossiyskom-ugolovnom-protsesse#ixzz2QsnrlGeh>.
2. Уголовное дело №1а-35/2012 // Электронный ресурс: <http://eaias.supcourt.kz/egov/QB.NSF/QForm?OpenForm&Lang=ru>.
3. Абдиканов Н.А., Зенковский А.В. Производство по уголовным делам в суде апелляционной инстанции: Учебное пособие/Под общ.ред. Н.А. Абдиканова. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2012. – 128 с.
4. Уголовно – процессуальный Кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (принят ГД ФС РФ 22.11.2001), (действующая редакция, с изменениями, вступившими в силу с 15 марта 2013 года) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.
5. Уголовно – процессуальный Кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-3 (в редакции Закона Республики Беларусь от 13 июля 2012 г. № 417-3) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.
6. Уголовно – процессуальный Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 года № 207-1 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.01.2013 г.) // Электронная база законодательства «Параграф», 2014.
7. Уголовное дело №1 К – 58/2013 // Электронный ресурс: <http://eaias.supcourt.kz/egov/QB.NSF/QForm?OpenForm&Lang=ru>

УДК 7721.2

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН – ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАСИЕ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ

Жолдыбаева А.К., Камалов А.Б.

(Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати)

В этом году мы будем отмечать 20-летие со дня принятия Конституции, утвержденной на общенациональном референдуме 30 августа 1995 года. За эти годы изменения и дополнения в Основной закон страны вносились дважды – 7 октября 1998 года и 28 мая 2007 года. 30 августа – день по-настоящему праздничный. Спросите: почему? Да не только потому, что это выходной, а потому, что Конституция, ее статьи изначально защищают интересы каждого из нас, декларируют наши права и обязанности. А разве это не повод для праздника?! Помните преамбулу Конституции: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле, сознавая себя миролюбивым, гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую

ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию». То есть мы с вами 19 лет назад, проголосовав за Конституцию, утвердили желание народа Казахстана развивать демократическое, светское и правовое государство с высокими социальными ценностями. Еще полгода назад мы, во всяком случае, я и мои друзья-знакомые, воспринимали положения Конституции как некую данность, нисколько не сомневаясь в незыблемости всего декларируемого в ней. Но вот случились события на Майдане, неконституционная смена власти в Украине, где у каждого из нас найдется хотя бы один знакомый, бывший одноклассник, сослуживец, а то и родственник... За этими событиями последовали гражданская война, гибель мирных людей, сотни тысяч беженцев. Самое ужасное, что все это происходит по сей день и залечивать полученные и нанесенные раны придется десятилетиями... И сразу же у многих из нас если не поменялись, то утвердились приоритеты. Стало ясным главное – чтобы над всеми нами было мирное небо, чтобы не было войны, чтобы жены-матери не отправляли своих мужей-сыновей на братоубийственную, бессмысленную войну....Напомню, семь лет назад в Конституцию страны были внесены последние по времени поправки. Теперь, согласно им, Казахстан является президентско-парламентским государством. И глава нашей страны – Нурсултан Назарбаев – убежден, что Конституция является основой свободы в Казахстане, поскольку она на законодательном уровне закрепляет волю народа и права гражданина. Любопытно отношение нашего президента к Основному закону страны. Для него это не то что настольная книга, но и самый что ни на есть рабочий документ. Судите сами и сопоставляйте его мнение со своим видением (если оно, конечно, у вас есть по этому поводу). «В XXI веке необходимо новое прочтение нашей Конституции, это живой механизм, из конструкции которого общество должно черпать правовые социальные инновации, адекватные новым условиям и качеству казахстанского социума», – сказал Нурсултан Назарбаев два года назад на международной конференции, посвященной Дню Конституции Казахстана. Тогда же он дал поручение правоведам – раскрывать новаторский дух Основного закона. Наш президент знает, о чем говорит. Одно из новых прочтений Конституции – электронное правительство, услуги которого доступны каждому из нас. Большинство из разрешительных процедур уже переведены в электронный формат. По глубокому убеждению главы Казахстана, успешное общество в XXI веке – это общество юридически грамотных людей. И прежде всего он имеет в виду знание Конституции.Разумеется, президент – особый человек, он, по сути, должен быть наделен особым взглядом на происходящее в нашей стране, на его перспективу. Но и нам стоит вдуматься в его слова: «Конституция – не застывший предмет, она живая, развивается, могут вноситься туда различные добавления, тем более мир очень сильно меняется».Что определяет Конституция Казахстана для нас, простых граждан? Прежде всего, наш правовой статус. Гражданство. Основные права и свободы, их гарантии, обязанности.

В числе наших основных прав, зафиксированных в Конституции РК, – принцип равенства перед законом и судом, закрепленный в статье 14. В ней так и сказано: «1. Все равны перед законом и судом. 2. Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам». Хорошая статья. Стоит ее запомнить и при случае напоминать своим визави о ее содержании. В последнее время заметила за собой, что часто по поводу и без произношу: «Имею право!». Видимо, сказывается работа в газете, девиз которой – «Народ имеет право знать!» Понятие «права человека» – многогранное. Стержень Конституции Казахстана

– раздел II «Человек и гражданин», в котором определены и гарантируются основные права и свободы личности. У нас немало прав: на жизнь, личную свободу, частную жизнь, неприкосновенность жилища, национальную принадлежность, свободу передвижения и места жительства, свободу слова и творчества, труд, здоровую окружающую среду, образование, право объединения с единомышленниками, право на мирные собрания и митинги, право участвовать в управлении делами государства, право избирать и быть избранным, на равный доступ к государственной службе и так далее, вплоть до права уплачивать налоги и сборы. Наконец, есть у нас имущественные права, право на частную собственность. У кого-то они уместятся в одно предложение, другим понадобятся десятки нотариально заверенных страниц. К вашему сведению, по степени защищенности прав и свобод человека и гражданина Конституция нашей страны полностью соответствует высоким международным стандартам, прежде всего – Всеобщей декларации прав человека, принятой ООН в 1948 году, а также подписанному Казахстаном пакту о гражданских и политических правах. Потенциал нашей Конституции не исчерпан – эту мысль неоднократно подчеркивал президент. Дело – за четким использованием гарантированных Конституцией прав и соблюдением законов страны. Хочется сказать еще об одном. Мы, казахстанцы, – граждане особенного полиэтнического государства. То, что в других странах является потенциальным источником разногласий и конфликтов, у нас служит делу единения и развития. «Этнокультурное многообразие Казахстана – это наше преимущество, – неустанно подчеркивает президент страны Нурсултан Назарбаев. – Это потенциал развития». Как сложился современный этнический состав населения Казахстана – отдельная тема. С первых же дней установления суверенитета президент Казахстана провозгласил сохранение межэтнического согласия в качестве основополагающего принципа государственной политики, потому что это, в первую очередь, – безопасность. «Мы считаем принципиально важным принимать меры по сохранению и развитию казахского этноса без ущемления прав других наций и народностей и не за их счет, – говорит президент. – Мы хотим сделать так, чтобы представитель любой национальности чувствовал себя полноправным гражданином республики». Да будет так всегда.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года № 1007-XII «О государственной независимости Республики Казахстан»
3. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 1 июля 2005 года № 4 «Об официальном толковании пункта 3 статьи 26 Конституции Республики Казахстан»

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ПАТРИОТИЗМ - КОНСТИТУЦИЯ ТАЛАБЫ

Жумаханова Н.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Елімізде патриотизмді дамыту мәселесі күн тәртібінде тұрған мәселелердің бірі. Себебі кез келген адамның бойынан патриоттық рухты қалыптастыра алмасақ, мемлекетке, оның құрылымына және құқықтық жүйесіне деген бейберекеттік немесе құқықтық нигилизм қалыптасады. Сондықтан бұл мәселеге жан-жақты ғылыми тұрғыда баға беріп зерттеу қажет. Бұл мәселе ата заңымыздың 1-бабында республика қызметінің түбегейлі принциптері ретінде айқындалды. Қазақстан Республикасы Конституциясының «адам және азамат» бөлімінде көрсетілген міндеттер жүйесінде де түбегейлі бағыттарды белгілеп берді. Конституцияның 34-36-баптарында «Әркім Қазақстан Республикасы Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, абыройы мен ар-намысын, мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге міндетті, Қазақстан Республикасын қорғау әрбір азаматтың қасиетті борышы және парызы» деп көрсетілген [1].

Патриотизм – ол әрбір азаматтың бойында туа біткен сезім емес. Патриотизм ол Отанына деген сүйіспеншілік, өз халқына берілгендік оның мүддесі үшін кез-келген құрбандық пен ерлік жасауға дайын тұрушылық. Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, бүгінгі күні егемен ел болып, қазақ деген ұлт болып отыруымыздың өзі ата-бабаларымыздың теңдесі жоқ ерлігінің арқасы. Тарихқа үңілсек, Райымбек, Қабанбай, Наурызбай, Әлия мен Мәншүк сынды батырлардың елі, жері үшін аянбай күрескенін, кешегі Желтоқсан құрбандары - Ләззат Асанова, Қайрат Рысқұлбеков, Ербол Сыпатаевтың ерлігін көреміз. Ендеше өсіп келе жатқан жас буынның бойында отансүйгіштік сезімінің қалыптасуына отбасындағы тәрбиенің ықпалын елемей қоюға болмайды.

Қазіргі жағдайда патриотизм жаңа сипатқа ие болды, өйткені Қазақстанда бірнеше ұлт өкілдері өмір сүріп, «Қазақстан» деген мемлекетке бірікті. Міне, осы барлық ұлт өкілдерінде қазақстандық отансүйгіштік сезімді қалыптастыру қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Кез келген дамыған мемлекеттердің бұл мәселеге мемлекеттік деңгейде аса жоғары мән берілетінін көреміз. Демек, әрбір адамның еліне деген мақтаныш сезімі орнауы қажет. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін отбасы, білім ошақтарынан бастап, қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар деңгейіне дейін жоспарлы түрде ұйымдастырылған идеологиялық бағдарлама болуы тиіс. Ә. Қалмырзаевтың сөзімен айтсақ: «Патриоттық сезім әркімде әр кезеңде оянып, кейін кәмілетке келгенде біржолата буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық социологиялық институттардың әсерімен қалыптасады» [2]. Сондықтан да, жас ұрпақты Отанды қастерлеу мен ардақтауға, халқының мүдде-мақсатын қорғай білуге тәрбиелеу - басты мақсат. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың бүкіл күш-жігері елде саяси тұрақтылық пен ұлтаралық татулықты сақтай отырып, әлеуметтік-саяси мәселелерді байыппен шешуге бағытталған. Мұның көптеген нәтижелерін көріп те отырмыз.

Дегенмен Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі жағдайында барлық ұлттардың сана-сезімін қалтқысыз қамтитын патриотизм, ел бірлігі, мемлекеттік тілді құрметтеу идеясы қалыптасуы қажет. Ол үшін Қазақстандағы барлық ұлт Отанды

сезінуі керек. Құқықтық нигилизмге және өз Отанына деген бейберекеттілікке жол бермеу үшін ұлт өзінің құндылықтарын, адамгершілік қағидаларын сақтауға тиіс. Белгілі бір ұлттың ғасырлардан бері қалыптасқан өмір қағидаларынан тыс, өз бетімше жол табамын деу орынсыз.

Бұл мәселе бойынша Б. Момышұлы: «Патриотизм- Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің мемлекетке тәуелді екендігі мемлекетті нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз мемлекет деген ұғымды, жеке адамның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын барлық жағынан біріктіреді» деп терең әрі жан-жақты анықтама береді [3]. Б.Момышұлы айтып отырған белгілердің педагогикалық негізі-тұлғаның патриоттық сана – сезімін қалыптастыру; патриоттық іс-әрекетін ұйымдастыру; мінез-құлқына патриоттық сипат беру оқу-тәрбие ісінің өзегі болуы керек. Тәрбиедегі басты бағыт делінген тәлім-тәрбие тұжырымдамасында: «Әрбір адам ең алдымен өз халқының перзенті, өз Отанының азаматы болуы керек екенін, ұлттық болашағы тек өзіне байланысты болатынын есте ұстауға тиіс. Оның осындай тұжырымға ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер көмектеседі, сол арқылы ол жалпы азаматтық мәдениетке аяқ басып, өз халқының мәдени игілігін басқа халықтарға түсінікті ете алады. Сондықтан әрбір ұрпақ өз кезімен өткенін тағдыры мен талаптарын, объективті факторлар ретінде ұсынып, сол арқылы ұрпақты өмірге даярлап, оларды жинақталған бай тәжірибе негізінде тәрбиелей отырып, өзінің ата-аналарының рухани мұрасын игере түсінуі керек» екені айтылған [4].

XX ғасырдың басында ұлттық патриотизмнің негізін салушы ғалым-ағартушылардың бірі М.Жұмабаев «Тәрбиеден мақсұт адамды һәм сол адамның, ұлтын аса, барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі - әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі - әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты», - қоғам мүшелерінің бақытты болуы ұлт бақытының негізі екеніне тоқталады

Осыдан бір ғасыр бұрын жазылған тұжырым ХХІ ғасыр қоғамын қалыптастыруда негізгі мұрат болып табылады. «... әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті», - деп ұлттық тәрбиеге аса мән береді. Расында да, ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасыр басында тәуелсіз елімізде қоғамдық даму үрдісінде ұлттық салт-дәстүрге, халықтық тәрбиеге деген бетбұрыс айқын байқалады.

ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында, қазақстандық патриотизм маңызды бағыт ретінде атап көрсетілген. Онда «Жалпы, барлық құнды еңбектер, жаңалық атаулы тек отансүйгіштіктің арқасында дүниеге келеді. Қоғамның қай саласына болмасын, ең алдымен патриотизм керек. Қазақстандық ұмтылыс, толыққанды білім мен сапалы өнімнің түкпірінде Отанға деген үлкен сүйіспеншілік пен құрмет, намыс жатыр. Біздің болашағымыз – жастар. Біз жастарды жаңа өмірге бейімдей білуіміз керек» деген болатын Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев. Әрбір жас қазақстандық қыз-жігіттердің ой-санасында: «Мен – қазақстандықпын! Мен – елімнің патриотымын! Өзімнің бар білімімді, еңбегімді, тәжірибемді осы мемлекеттің бүгіні мен болашағына арнауым керек!» деген ой болуы керек. Сондықтан жас ұрпақты Отанын сүйуге, ол үшін аянбай қызмет етуге, елжандылық пен ерлікке тәрбиелеу – біздің басты міндетіміз болмақ. Көне заманнан келе жатқан таным-түсінік, әдеп-тағылымдарын ұғыну, білу және өмірге үйлесімдерін қажетке жарату жастардың туған халқына деген құрметінің артып және өнегенің рухани түлей түсуіне ықпал етеді. Былайша айтқанда, елінің тарихи өткен жолы мен бұран бұлтарысы көп болмыс-білімін ұғыну халқына деген

сүйіспеншілігі мен патриоттық сезімінің қарқынды түрде жетіле түсуіне әсерлі ықпал етуімен қатар, бұл сапалы нәтижеге айналады [5].

Ал қазақстандық патриотизм – Қазақстанда мекендейтін барлық ұлт пен ұлыстардың, халықтардың Қазақстан мемлекетінің әлемдік биіктен көрінуі үшін білім, мәдениет, экономика, әлеуметтік тұрғыда дамуына жағдай жасай отырып, еліміздегі бейбітшілік, бірлік пен тәуелсіздікті сақтау үшін барлық күш-жігерін жұмсауы. Қазақстандық патриотизм – бүкіл қазақстандықтарды жасампаз еңбекке шақыру, береке-бірлікті, баянды ынтымақты орнықтыру. Отансүйгіштік рух — тәуелсіз еліміздің әлемдік өркениет көшіне қосылып, дүниежүзілік қауымдастықтан лайықты орнын алуына мүмкіндік беретін бірден-бір күш. Төл тарихы, мәдениеті мен өнері, экономикалық қуаты жоқ ел басқаларға да қызықсыз. Ал оларды кең таныту үшін алдымен өз қадір-қасиетінді өзін жақсы білуің, мақтаныш ете алуың керек. Әр адам ата-бабаларымыз негізін салып кеткен игі дәстүрлерді мақтан ете отырып, өз ұлтын терең сүю арқылы басқа ұлттарды танып, құрметтеуге тиіс.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына әр жылғы жолдауларын зерделей келе Қазақстандағы әлеуметтік жағдайлар жылдан – жылға дамып отырғанын көреміз: ұлттық білім беру жүйесінің әлемдік білім жүйесімен кіріктірілуі, халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету, денсаулық мәселесі, Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы, қазақ халқының моральдық және рухани құндылықтарын одан әрі дамытуға септігін тигізіп, Отанға деген мақтаныш сезімін жандандыра түсетіні сөзсіз.

Қорыта келгенде, патриотизмді елдіктің, бірліктің ошағына айналдыру қажет. Бұл - Конституция талабы. Осы тұрғыда тәуелсіздік алғалы бері жасалған шаралар ауқымы кең. Алайда патриотизмді бүкіл Қазақстан азаматтары арасында кеңінен дәріптеу үшін мемлекеттік идеология мен арнайы бағдарлама қажет. Мұндай концепция мемлекеттің бүгінгі таңдағы экономикалық, мәдени, және т.б. саладағы жетістіктерін дәріптеумен ғана шектелмей, ұлттық, рухани игіліктерді бойына сіңіруі шарт. Ұлттық рухани игіліктерді – отансүйгіштікке тәрбиелеп келген тарихымызбен, әдеби мол мұрамызбен, тіл мен дінімізбен, әдет-ғұрып және салт-дәстүрімізбен байланыстырып қарастыру абзал. Сонда ғана патриотизм түсінігі анағұрлым толықталып, көздеген мақсатқа жетуге септігін тигізеді.

Әдебиет:

1. ҚР Конституциясы. 1995 жыл 30 тамыз
2. Қазақстан тарихы // әдістемелік журнал, №5, 2005 ж.
3. «Қазақ» газеті, № 14-15 (279-280), 23.06.2006 ж.
4. Қазақстан мектебі, № 10, 2001 ж.
5. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаев. Қазақстан - 2050. Мәңгілік ел. 29 Қаңтар 2013 ж.

КОНСТИТУЦИЯ – ЭКОНОМИКАНЫҢ БАСТЫ ТІРЕГІ

Жүсіпбек Р.Р., Аймукашева Ш.С.

(Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті)

Жер жаһанды жаулаған бүгінгі жаһандану дәуірінде өзгенің емес өзінің әлеуетіне, экономикасына толық сенген ел ғана тұрақты ғұмыр кеше алатынын әрбір саналы азамат түсінді. Түсініп қана қоймай ісін қамдап, етек-жеңін жинауға кірісті. Өзгеге телміріп жалтандауға емес, өзінің табан ет маңдай терімен күн көрудің қажеттілігін ұқты. Осыншама орасан еңбектің, тамшылап аққан тердің арқасында бүгінгі Қазақстан болашаққа нық қадаммен адымдап келеді. Әлемде шаңырағы шайқалып, жастары ертеңіне үмітсіздікпен көз тастап отырған, әрбір азаматы борыштар, оны санамағанның өзінде мемлекеттің өзі қарызға белшесінен батып жыларман күйге түскен мемлекеттер өмір сүріп жатыр. Әлем мойындаған саясаттанушылар мен экономистердің зерттеулері бойынша қазір жер жүзінде нарықтық экономикаға бет бұрып келе жатқан мемлекеттер терең дағдарыстан әлі де болса шыға алмай келеді. Ал енді Тәуелсіздігін алып, бұрын соңды әлемдік аренада бағын сынап көрмеген Қазақстанның бас аяғы жиырма жылдың ішінде осынша қарқынмен тұрақты дамуының кілті неде деген сауалға жауап іздеген. Зерттеушілердің басым бөлігі Қазақстан экономикасының тұрақты дамуын құқық, заң саласындағы жетістіктермен байланыстырғандығы анықталып отыр. Заң саласындағы қажырлы еңбектің жемісі, бүгінгі жарқын өмірдің, әрбір тұрғылықты халықтың басқа елдермен салыстырғанда әлеуетті өмір сүруінің басты кепілі болған Ата Заңының қуаттылығында. Конституция құдды бір аяқ шалынып, сүрінгенде тірек болар алып бағанаға ұқсайды. Экономикасы құлдыраған мемлекеттерді көріп отырғанда олардың қайсысының болса да ең бірінші әрекеті елінің заңын реттеуге кірісетіні белгілі. «Құрғақ қасық ауыз жыртады» демекші әрбір сөзіміздің дәлелі ретінде төменде көрсетілген дерек пен дәйектерді атап көрсетер болсақ жұмысымыз нақтылана түсер еді.

Конституцияда жалпы адамзатқа, түгел ұлтқа ортақ құндылықтар жарасым тауып, бүкіл халықтың ортақ тілегінен туындаған еркіндіктің әсері, оның интеллектуалдық әлеуеті мен халықаралық қоғамдастықтың негізгі стандарттары паш етілген. Конституция нормаларының халықаралық құқық нормаларымен, әсіресе, гуманитарлық құқық саласындағы нормаларымен өзара сәйкес болуы Қазақстанды құқықтық жүйесі дамыған мемлекеттер деңгейіне шығарды. Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының Қазақстанды БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің мүшесі етіп сайлау туралы 2012 жылы 12 қарашадағы шешімі елімізді құқық үстемдігін қамтамасыз етудегі жетістігін айқындайды. Конституцияның 1-бабының 1-тармағында «Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» деп жария етеді. Конституциялық кеңес өзінің 2001 жылғы 21 желтоқсандағы № 18/2 нормативтік қаулысында, бұл жалпы ереже Қазақстанның өз азаматтарының лайықты өмір сүруі, тұлғаның еркін дамуы үшін мемлекеттің мүмкіншілігіне қарай жағдай жасау арқылы әлеуметтік теңсіздікті жұмсартуға міндеттеме алатын мемлекет ретінде дамуға ниетін білдіреді, деп түсіндірген болатын.

Қазір елімізде жаппай жүзеге асып жатқан Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамының мәніне келер болсақ, оның астарында Негізгі Заңда баянды етілген әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына, кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне,

өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға және т.б. құқықтары жатыр. Бұл ретте Конституция, адамдардың әл-ауқатын арттырудың бірден бір көзі жасампаздық еңбек деген қағиданы ұстанады. Мемлекет әркімге қауіпсіздік пен тазалық талаптарына сай еңбек ету жағдайына, еңбегі үшін ешқандай кемсітусіз сыйақы алуына, сондай-ақ, жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауына кепілдік береді. Осының бәрі біз дәлелдегендей жан-жақты өлшенген әлеуметтік, экономиканың дамуына тың серпін беретін сындарлы саясаттың жемісі деп қарауға болады.

Еліміздің экономикалық саясаты ІЖӨ жан басына шаққандағы көлемі 13 мың доллардан 60 мыңға дейін ұлғайтуды, қазақстандықтардың өмір жасын 80-ге дейін ұзартуды және одан да асыруды, еңбекақының, әлеуметтік төлемдер мен шәкіртақыны көбейтуді мақсат тұтып отыр.

Реформаның бастапқы жылдарында-ақ Конституция Республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының құқықтық негіздерін - әлеуметтік бағытталған нарықтық экономиканы, кәсіпкерлік қызмет еркіндігін, меншіктің саналуандылығы мен барлық нысанының теңдігін баянды етті. Осы қағидаларды дәйектілікпен жүзеге асыра отырып, Қазақстан бүгінде өз дамуының инновациялық өсу стратегиясына негізделген жаңа сатыға көтерілуде. Экономикада жаңа салалар, бірінші кезекте, мобильді және мультимедиялық салалар, нано және космостық технологиялар, робот техникасын, гендік инженерия құру сонымен қатар ең басты деп саналатын Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының бірқатар стандарттарын енгізу көзделініп отыр.

Елбасы өзінің жыл сайынғы халқына жолдауында соның ішінде ең әсерлісі болған «Қазақстан - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына кіруді мақсат етіп қойған болатын. Сонымен қатар ҚР 2015-2019 жылдарға арналған Индустриялық - инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасын бекіткен болатын. Жобаны жүзеге асыру барысында жұмыссыз жастарды жұмыспен қамту, шикізаттық емес өнім экспортының көлемін арттыру, өңдеу өнеркәсібінің шығынын азайту мен өндіріс секторының көлемін одан әрі ұлғайтуға басымдық берілген.

Әлемдік аренада Қазақстанның тепе теңдікті сақтай отырып өз дамуының барлық мүмкіндіктерін пайдалана бұлуға жол ашып бағдар беріп отырған Конституцияның айқындылығы, құқықтық саланың жоғарғы жетістіктерімен байланыстыруға болады. Өзге елдердің тәжірибесі көрсеткендей Қазақстан бұл үрдісті оң нәтежиелермен бастап келеді.

Тәуелсіздік таңы атқан шақтан бастап қолға алына бастаған тұрақты экономикалық даму жобасы әр кезең сайын жаңғырып, мазмұнын сақтай отырып түрленіп келеді. «Қазақстан - 2030» стратегиясында басымдық берілген ең алдымен ұлттық қауіпсіздік, ішкі саяси тұрақтылық, шетел инвестицияларын тарту, ұдайы экономикалық өсу, азаматтардың денсаулын сақтау, білім беру саласын одан әрі дамыту, энергетика, жер ресурстарын тиімді пайдалану, инфрақұрылымды жақсарту бағыттарды жүзеге асыру Конституциялық талаптарды өмірде жүзеге асыруға айтарлықтай септігін тигізді. Стратегияның әрбір бағыты Конституциядан қисынды түрде бастау алып, оның нормаларына толықтай сай келгендігін ерекше атап көрсетуге болады.

Құжатта паш етілген бюджет, салық, ақша-несие, және индустриалдық саясатты жаңартуды көздейтін жаңа бағыттың экономикалық саясат Қазақстанның бүкіл халықтың игілігін көздейтін жаңа бағыттың экономикалық даму туралы конституциялық принциптерге негізделеді.

Экономикалық дамуда интеграцияның ролін терең түсінген Елбасы Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап тілі, діні һәм мәдениеті ұқсас Орта Азия мемлекеттерімен байланыс жасауға ұмтылды. Өз кезегінде бауырлас халықтар да қолдарынан келген көмектерін аянып қалған жоқ. Осындай тиімді экономикалық байланыс жасаудың

арқасында бүгінгі Қазақстан үшін әлемде болып жатқан дағдарысты еңсеруге септігін тигізіп отыр. Еліміздің экономика саласындағы жүргізіп отырған саясатын мынадай түйінді сөздермен айтып беруге болады: «Алдымен - экономика, сосын - саясат». Біздің еліміздің басты ұстанымы осыған дәлел. Қазақстан келешегін баянды етуі үшін Революциял жолын емес эволюция жолын таңдады, әрі осы қадамының дұрыстығына күн өткен сайын өз азаматтарымыз бен жалпы әлем жұртшылығының көзі жетіп келе жатыр.

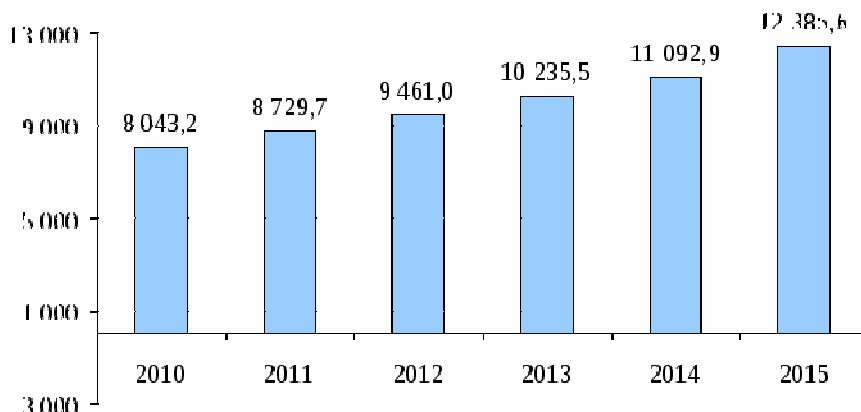
Тәуелсіз Қазақстан Ата Заңда айшықталып жазылған әлеуметтік мемлекет екенінің әрі бұл қағаз беттерінде айтылып қан қоятын сөз емес нақты жүзеге асатынының дәлелі ретінде 1995 жылы ТМД елдерінің арасында бірінші болып зейнетақы реформасын жүргізді. Жұмыссыз азаматтар мен азаматшаларға әлеуметтік төлемдер тағайындады. Жеке кәсібін ашамын деушілерге ауылшаруашылық және өндіріс саласында толып жатқан жеңілдіктер қарастырды. Арнайы жобалар ұйымдасытырып отандық өнімдердің үлесінің жоғарылауына барынша жағдай жасады. Ел экономикасының шикізаттық емес дайын өнім және жартылай өңделген өнім шығару ісін қажырлы түрде қолға алған болатын. Себебі еліміздегі әрбір азамат қол қусырып үйінде отырмауы керек, барлығы бірдей Қазақстанның Мәңгілік Ел болуына өз үлестерін қосуы керек болатын. Қазақстан үшін әрбір адамның өмірі мен денсаулығы алтыннан қымбат екені осының дәлелі болмақ.

Қазақстан үшін басқа да ТМД елдері мен Кавказ халықтары секілді социалистік жүйеден нарықтық экономикаға өту оңайға соқпады. Алғашқы жылдары ауылшаруашылығының құлдырауы, түрлі өнеркәсіп орындарының жабылуы ел экономикасын тұралатып тастады. Айналымға Ұлттық валютаның шығарылуы, экономикалық жүйенің қайта қолға алынып қаржылық институттарды құру мен инвестиция мәселелеріне белсене кірісудің нәтежиесінде ғана ел экономикасы жандануға бет алды.

Еліміздің Ата Заңы - әлемдегі ең жас Конституциялардың бірі. Зерттеушілердің пікіріне сүйенсек Қазақстанның Конституциясы әлемдегі жалпы адамзаттық құндылықтарды дәріптейтін ең үздік 50 Конституцияның қатарында. Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізуде әлемнің дамыған мемлекеттерінің тәжірибесін негізге алынып отырғанын баршамыз білеміз. Сол елдердің ішінде ғасырлар бойы демократия үшін аянбай күресіп келген, мәдениеті мен байлығының шашауын шығармай үйлестіре білген Еуропаның жүрегі десе болғандай Францияның құқық саласындағы жетістіктерін өз Ата Заңымызға кереметтей үйлесімділікпен бейімдеп жазып шыққан едік. Себебі Қазақстан үшін алғашқы кезеңдерде құқық саласы етене жақын емес еді. Себебі қылышынан қан тамған тоталитарлық жүйенің уысынан кеше шыққан уақыттары халық санасына сіңген идеологиядан алшақ кету үшін жасалған бұл әрекет бүгінгі күннің жарқын бейнесін көрсетіп тұр.

Соңғы уақыттарды саралайтын болсақ еліміздегі экономикалық тұрақтылықты мынадай нақты фактілермен айқындауға болады. Сөзімнің дәлелі ретінде алысқа бармай-ақ соңғы үш жылдағы елімізде болған аса маңызды экономикалық жағдайларға көз жүгіртсек. 2012 жылы Үкімет пен Ұлттық Банктің бағаны тұрақтандыру бойынша тиімді әрекетінің нәтежиесінде жылдық инфляция деңгейін жоспарланған 6-8% дәлізде ұстап тұруға мүмкіндік ке қол жеткізілді.

Мемлекеттік бюджеттің тапшылығы төмендеді және ЖІӨ-ге 2,2%-ды құрады. Ал тиісінше 2014 жылы бұл көрсеткіштердің анағұрлым жақсарғанын көруге болады. Мысалы, инфляция 4,8%-ды құрады, бұл 2012 жылғы деңгейден 1,2%-ға төмен. Сонымен қатар жедел деректер бойынша елдің жалпы ішкі өнімі 6,0%-ға өскен. Экономиканың өсуі ішкі өсу көздері есебінен қамтамасыз етілді. Мәселен, негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 6,5%-ға өсті, бұл дағдарыстан кейінгі кезеңдегі ең жоғары көрсеткіш болып есептеледі.

Даламыздың данышпаны болған Ұлы Абай «өз бетіңмен түзелмейсің, күшті тәртіп керек» деген екен. Тіл жаңылып, сөз шатасқан мына заманда бабамыздың осы бір ұшқыр ойы еріксіз еске оралады. Тумысынан көсемдік етуге жаралған даналарымыздың сары майдай сақталған қасиетті ойлары бүгінгі күнге нарқын жоғалтпай жетті. Айбары асқан сонау ғасырлардың өзінде түгел жұртқа әмірін жүргізген Қасым хан, бір қазақты емес қырғыз бен башқұртқа төрелік айтқан Хақназар, қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған заманда өмір сүрген әз Тәукелер сондай дәуренді қалай кешті деген ой туады. Себебі сол хандардың жасаған заңдарын, шығарған жарлықтарын халқы Құрандай қадірлеп, бастарына көтерді. Халқымыз «Тәртіпсіз ел болмайтынын, тәртіпке бас иген құл болмайтынын» атам заманнан түсінген. Келешегі кемел ел бабалардың басына қойып дәріптеген заңдарын орындау парызым деп білсе, һәм ұрпақтарына қастерлеп аманат етсе ғана ұлтымыздың шаңырағы берік болары сөзсіз. Ата Заңын асқақтатқан елдің ғана жұлдызы көкте жарқырайды.

Әдебиет:

1. ҚР статистика агенттігінің сайты, интернет ресурстары
2. Заң газеті, 2014 ж.
3. Жайық үні газеті, 2015 ж.
4. Орал өңірі газеті, 2015ж.

УДК 342.723

ЮРИДИЧЕСКИЕ ГАРАНТИИ ПРАВА НА ЖИЗНЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Зайтдинова М.В.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

В соответствии с пунктом 1 статьи 15 Конституции Республики Казахстан каждый имеет право на жизнь [1]. Поэтому, на наш взгляд, важным этапом в процессе реализации права на жизнь является Указ Президента от 17 декабря 2003 года «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» [2], который сохраняется до сих пор.

После вступления в силу Указа Президента сфера применения смертной казни сокращена и ограничена исключительно террористическими преступлениями, сопряженными с гибелью людей, и особо тяжкими преступлениями, совершенными в военное время, что привело к фактической отмене смертной казни.

Теперь своего рода конституционная реформа открыла нам новые возможности для дальнейшего совершенствования уголовной политики. Так, поправка, внесенная в статью 15 Конституции, гарантирующая право на жизнь, фактически отменяет данный вид наказания, поскольку согласно ей смертная казнь может предусматриваться законом лишь за особо тяжкие преступления, совершаемые в военное время и террористические преступления, сопряженные с гибелью людей [3]. Это совсем не означает, что Конституция обязывает установить наказание в виде смертной казни за все перечисленные в ней преступления. По нашему мнению, норма Конституции, ограничивая пределы применения смертной казни, всего лишь допускает возможность ее установления законом за строго ограниченный перечень преступлений.

Однако в Конституции Республики Казахстан имеется достаточно существенное противоречие, а именно сохранение пункта 2 ст. 15 Конституции РК (возможности применения смертной казни) противоречит положениям ст. 12 Конституции РК, в котором гарантируется абсолютность и неотчуждаемость прав и свобод человека, пункту 1 ст. 15 Конституции, согласно которому каждый имеет право на жизнь, и пункту 3 ст. 39 Конституции, в котором указывается, что право на жизнь ни в каких случаях не подлежит ограничению.

Наличие в уголовном законодательстве наказания в виде смертной казни противоречит указанным нормам Конституции РК, а также не отвечает целям уголовного наказания, указанным в ч. 2 ст. 38 Уголовного кодекса РК [4], который гласит о том, что наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений. Так как наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства, отсюда можно сделать вывод, что такое понятие как смертная казнь не должно использоваться, ибо это противоречит не только конституции РК, но и Уголовному кодексу страны.

К тому же в ст. 12 Конституции указано, что принадлежащие от рождения абсолютные и неотчуждаемые права и свободы человека, гарантированные Конституцией, определяют содержание законов, поэтому Уголовный кодекс не должен содержать статью 47 УК, позволяющую при ее применении возможность нарушения конституционного права на жизнь.

На съезде Генеральной Ассамблеи ООН в 2006 году Республика Казахстан присоединилась к Заявлению Европейского Союза об отмене смертной казни. Конституция Республики Казахстан на законодательном уровне ограничивает применение смертной казни, но не препятствует ратификации второго Факультативного протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни.

Поскольку наша страна является молодым государством, то законодательство будет предусматривать дальнейшее совершенствование законодательства, в частности, дальнейшее устранение противоречий, а также постепенное сужение сферы применения смертной казни, с целью последующего внедрения международного опыта в этой сфере. Например, представитель Министерства юстиции РК вошел в состав Международной комиссии против смертной казни, предложенной Правительством Испании. Казахстан последовательно идет по пути гуманизации уголовного законодательства.

Вся указанная работа носит системный характер и является одним из направлений программы гуманизации уголовной политики.

Как было сказано выше, 17 декабря 2003 года Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев подписал Указ «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» [2]. Данный Указ был подписан Главой государства в соответствии с пунктом 1 статьи 15 Конституции Республики Казахстан, закрепляющим право каждого на жизнь и является закономерным продолжением курса на ограничение применения смертной казни. Указ предусматривает приостановление исполнения судами приговоров о смертной казни. До полной отмены смертной казни на законодательном уровне полагаем оправданным оставление института пожизненного лишения свободы как альтернативы смертной казни.

Есть все основания полагать, что появление института пожизненного заключения сведет случаи вынесения судами смертных приговоров до минимума, что создаст реальные предпосылки для возможного полного отказа от смертной казни. Внесенные в статью 15 Конституции РК изменения значительно сужают рамки применения смертной казни, делегируя окончательное решение этого вопроса закону.

С момента объявления моратория на применение смертной казни прошло двенадцать лет и сегодня можно констатировать о том, что отказ от смертной казни, равно как и процесс гуманизации уголовной политики в целом, не повлекли за собой всплеска преступности, а криминальная обстановка в Казахстане остается относительно стабильной. Не появилось в стране и каких-либо общественных движений, требующих отменить мораторий и возобновить казни. Более того, замеры общественного мнения показывают, что число противников смертной казни после введения моратория увеличилось.

В настоящее время в Казахстане нет осужденных к смертной казни. Мораторий на применение смертной казни продолжает действовать и он бессрочный, как отмечено в Указе, вплоть до решения вопроса об отмене смертной казни.

Возникает закономерный вопрос о том, возможен ли в Казахстане полный отказ от такого наказания как смертная казнь. С конституционно-правовой точки зрения – да. Конституционный Совет Республики Казахстан, разъясняя нормы пункта 2 статьи 15 Основного закона, определяющие круг преступных деяний, за которые может быть предусмотрено наказание в виде смертной казни, отметил, что они носят ограничительный характер. То есть законодатель при установлении смертной казни за то или иное преступление не вправе выйти за пределы, очерченные нормой Конституции. В то же время, как указал орган конституционного контроля, за преступления, перечисленные в пункте 2 статьи 15 [1], могут быть установлены и иные, кроме смертной казни, наказания. Из этого следует, что действующая Конституция Республики Казахстан не препятствует дальнейшему ограничению сферы применения исключительной меры наказания или полному отказу от нее. Для этого достаточно внести соответствующие коррективы в Уголовный кодекс.

Многие страны отказались от применения смертной казни, среди них есть и развитые европейские страны, и страны с проблемами в области экономики, политической жизни, правопорядка. По некоторым сведениям мне известно, что из 56 государств-участников ОБСЕ, только в 3-х государствах (Казахстан, Беларусь, Таджикистан) на законодательном уровне предусмотрено применение смертной казни. В Таджикистане введен мораторий на применение смертной казни при вынесении приговора.

Наличие в Уголовном кодексе Республики Казахстан наказания в виде смертной казни является лишь поводом для утверждений некоторыми лицами о негуманности уголовной политики в Казахстане. В Казахстане отсутствует практика внесудебных или произвольных казней или насильственных исчезновений людей, осуществляемых правоохранительными органами или органами национальной безопасности.

Таким образом, подводя итоги, хотелось бы отметить следующее: в целях совершенствования национальных механизмов защиты прав человека и гражданина в Республике Казахстан, усиления международных механизмов защиты прав человека и для полной отмены смертной казни на законодательном уровне, необходимо подписать второй Факультативный протокол Международного пакта о гражданских и политических правах от 15 декабря 1989 года [5], деятельность которого направлена на отмену смертной казни, а также необходимо ввести институт пожизненного лишения свободы вместо смертной казни, для дальнейшей гуманизации законодательства.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.02.2011 г.) [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2003 года № 1251 «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
3. Комментарий Государственно-правового отдела Администрации Президента Республики Казахстан к Указу «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями от 07.11.2014 г.) [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
5. Второй Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленный на отмену смертной казни (Принят резолюцией 44/128 Генеральной ассамблеи ООН от 15.12.1989 г.) [Электронный ресурс] – режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/deathpro.shtml.

ӘОЖ 323:342.41

КОНСТИТУЦИЯ – ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІНІҢ ДІНГЕГІ

Игенова Б.Н.

(Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті)

Биылғы жылы Тәуелсіз Қазақстан Республикасының Конституциясына 20 жыл толайын деп отыр. ҚР Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған болатын. Ата заңымыздың 8-бабында «Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларын құрметтейді, мемлекеттер арасында ынтымақтастық пен тату көршілік қарым-қатынас жасау, олардың теңдігі мен бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу саясатын жүргізеді, қарулы күшті бірінші болып қолданудан бас тартады» делінген [1]. Осылайша Қазақ елі әлемдік саяси сахнада өзін бейбітшіліктің жаршысы екенін айқындады. Бұл ұстанымның орнығуының тамыры Семей сынақ аймағының жабылуы мен еліміздің ядролық қарудан өз еркімен бас тартып, ядролық қаруды таратпау режимін нығайту жөніндегі бастамасында жатыр. Мұны біздің әлемдік тұрақтылыққа, тәртіп пен қауіпсіздікке қосқан сөзсіз үлесіміз деп түсінген жөн.

Бірнеше жылға созылған қайғы-қасіреттің айғағы болған және де аянбай еңбек етудің арқасында ядролық қарудан өз еркімен бас тартып, дүние жүзіндегі ең үлкен полигондардың бірін жапқан Қазақстанның әлемдік қауымдастық алдындағы абырой-

беделі биік. Ғасырлар бойы жаугершілік замандарды бастан кешкен қазақ халқы тыныштықтың, бейбіт өмірдің қадірін жақсы біледі. Екінші дүние жүзілік соғысынан кейін елде бейбітшілік орнады және соғыс болған жоқ десек те, қаншама ұрпақ атом жарылысының зардабын тартты. Атап айтқанда, бейбіт халық алпауыт екі ел – АҚШ пен КСРО-ның жанталаса қаруланып, ядролық қаруды сынақтан өткізуінің қасіретті зардабын бастан кешірді.

1991 жылы Семей сынақ аймағын жабу арқылы Қазақстан бірінші болып ядролық сынақтарға толық және сөзсіз тыйым салу актісін, осыған орай ядролық қаруын жетілдіруді тоқтатуды жүзеге асырғанын мәлім.

Әлемдегі ең ірі полигондардың бірі болған Семей полигонын жаба отырып, Қазақстан «бейбітшілік кіндігіне» айналды.

1949 жылдың 29 тамызы күні Семей ядролық сынақ полигонында алғаш рет атом бомбасы сынақтан өткізілді. Кеңес Одағының өз халқынан жасырып жасаған ядролық қаруларды сынау кезеңі осылай басталған еді. Семей ядролық сынақ полигонында атмосфералық, жер үстілік және жер астылық әскери және «бейбітшілік мақсатында» делінген желеумен барлығы 456 ядролық және термоядролық сынақтар өткізілгені белгілі. Сол кезеңде мұның барлығы жасырын түрде өткізілген еді [2].

Полигон қасіреті халық тағдырында өшпес із қалдырды. 1980-жылдардың соңына қарай Қазақстан бұрындары барлық зардаптардың сынақ аймағынан болып отырғанын біле бастады. 1989 жылғы 26 ақпанда аса көрнекті ақын, мемлекет және қоғам қайраткері Олжас Сүлейменовтің жетекшілігімен «Невада-Семей» антиядролық қозғалысы құрылды. Сынақ аймағын жабуды талап еткен митингілер Қазақ КСР-нің барлық облыстарында ұйымдастырылды. Ал 1991 жылдың 29 тамызында Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Семей ядролық сынақ полигонын жабу туралы» әйгілі №409 Жарлыққа қол қойды. Бұл мемлекетіміздің, Елбасымыздың әлі тәуелсіздік алмай тұрып жасаған батыл қадамы болатын. Адамзат баласын әлемде бейбітшілік орнатуға шақыру, ядролық сынақтарға қарсы күрес тәуелсіздік жылдары жүйелі жүргізілді. Қазақстанның дауысын әлем жұртшылығы естіді және жан-жақты қолдауға ие болды [3].

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғаннан бері ядролық қаруды таратпауға қатысты көптеген шараларды жүзеге асырып келе жатқандығы бәрімізге белгілі. Мысалы, айтар болсақ:

- 1991 жылы 29 тамызда ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Жарлығымен Семей ядролық сынақ полигоны жабылды.

- 1991 жылы Беларусь, Қазақстан, Ресей, Украина басшылары Стратегиялық ядролық күштерге байланысты Алматы декларациясында бұрынғы КСРО-ның ядролық арсеналының қызметіне ортақ бақылау орнатудың, ядролық қауіпсіздіктің қажетті деңгейін ұстап тұруда қандай да бір іркілістерге жол бермеудің тетігін айқындады және стратегиялық шабуыл қаруын қысқарту саласындағы КСРО-ның халықаралық міндеттемелерін ұстанатындығын растады.

- 1992 жылғы 23 мамырда Лиссабонда осы елдермен АҚШ өкілдері аталған төрт мемлекеттің аумағында орналасқан стратегиялық ядролық күштерге қолданылатын Стратегиялық шабуыл қаруын қысқарту мен шектеу туралы шарттың ережелерін іске асыруға олардың жауапкершілік аясын нақтылайтын бес жақты Хаттамаға қол қойды. Сонымен қатар, Лиссабон Хаттамасында Беларусь, Украина және Қазақстанның ядролық қаруға ие емес елдер ретінде Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосылу міндеттемелері тиянақталды.

- 1992 жылы Қазақстанда Қауіпті Бірлесіп Қысқарту бағдарламасы іске асырыла басталды. «Нанна-Лугар бағдарламасы» деп аталатын бұл бағдарлама шеңберінде 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан аумағында қалған ядролық, химиялық және биологиялық қарудың нысандары мен инфрақұрылымдарын жою және

залалсыздандыру жөніндегі жобалар кешені, стратегиялық шабуыл қаруының демонтажы, экспорттық бақылау жүйесін құру, қорғаныс өнеркәсібін конверсиялау жүзеге асырылды.

- 1993 жылы 13 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Жоғары Кеңесі Ядролық қаруды таратпау туралы шартты ратификациялады. 1993 жылғы 13 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Жоғары Кеңесі ЯҚТШ-ны бекітті.

- 1994 жылғы 14 ақпанда Қазақстан Атом энергиясы жөніндегі Агенттіктің (МАГАТЭ) мүшесі болды. ЯҚТШ ережелеріне сәйкес 1994 жылғы 26 шілдеде Алматыда Қазақстан Үкіметі мен МАГАТЭ арасында Кепілдіктер туралы келісімге қол қойылып, ол ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілгеннен кейін, 1995 жылдың 19 маусымында күшіне енді.

- 1994-1996 жылдардағы ядролық қарусыздану саласындағы белсенді іс-әрекетінің арқасында Қазақстан 1996 жылы бақылаушы мәртебесіне ие болды, ал 1999 жылдың 5 тамызында консенсус арқылы Қарусыздану жөніндегі конференцияның мүшелігіне қабылданды.

Қазақстан, химиялық қаруы болмағанына қарамастан химиялық қаруды жасауға, өндіруге, жинақтауға және қолдануға тыйым салу туралы және оны жою туралы конвенцияның қатысушысы болып табылады. Қазақстан оған 1993 жылы 13 қаңтарда қол қойды және 1999 жылы 24 маусымда бекітті. Конвенцияның ережелерін орындау үшін ұлттық орган құрылған. Қазақстан өкілдері Конвенцияға қатысушы мемлекеттер конференциясының сессиялары мен жыл сайынғы отырыстарына тұрақты түрде қатысады.

Барлық ядролық нысандар МАГАТЭ-нің кепілдігіне алынған және Қазақстанның барлық ядролық қызметі Агенттіктің ережелері мен стандарттарына сәйкес жүзеге асырылады.

- 1996 жылғы қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясының 51-ші сессиясы уақытында Қазақстан Ядролық сынақтарға жаппай тыйым салу туралы шартқа (ЯСЖТШ) қол қойды және 2001 жылғы 14 ақпанда оны бекітті. ЯСЖТШ қол қою арқылы Қазақстан Ғаламдық мониторинг Желісін құру тұрғысынан ЯСЖТШ Даярлық комиссиясымен белсенді ынтымақтаса отырып, шарт шеңберіндегі верификациялық тәртіпті нығайтуға қомақты үлес қосады. ЯСЖТШ ережелерін тиімді орындау мақсатында ҚР Үкіметі мен ЯСЖТШ Ұйымының Дайындық комиссиясы арасында Ядролық мониторинг құралдарына байланысты іс-әрекеттерді іске асыру туралы келісімге қол қойылды. Қазақстан ЯСЖТШ Ұйымының маңызды жұмыстарының бірі болып табылатын Дала эксперименттерін өткізуге маңызды үлес қосты.

- 2002 жылдың 13 мамырында Қазақстан лаңкестікпен күресуді, жаппай қырып-жоятын қарулардың таратылуына қарсы тұруды, ядролық материалар мен қос мақсатты өнімдердің пайдаланылуын және қозғалысын бақылауды күшейтуді мақсат еткен Ядролық материалдар жеткізушілер тобының мүшесі атанды.

- 2002 жылғы 13 мамырда Қазақстан Ядролық Жабдықтаушылар Тобының (ЯЖТ) 40-шы мүшесі болды. ЯЖТ-ға қатысудағы біздің мақсатымыз лаңкестікке қарсы күрес, жаппай қырып-жою қаруының таралуына қарсы тұру шараларын жандандыру, ядролық материалдар мен қосарланған мақсаттағы өнімдердің пайдалануы мен қозғалысын бақылауды күшейту.

- 2005 жылдың шілдесінде Қазақстан «Краков инициативасы» деген атпен белгілі Жаппай қырып-жою қаруының таралуы саласындағы қауіпсіздік бастамасына қосылды. Бұл бастаманың мақсаты – күдікті әуе және теңіз кемелерін, сонымен қатар жаппай қырып-жою қаруымен байланысты материалдарды тасымалдайтын құрлық көліктерін ұстау үрдісіне барлық мемлекеттерді жұмылдыру.

- 2005 жылы шілдеде Австрия СІМ-не – Баллистикалық зымырандардың таралуымен күрес бойынша Халықаралық кодексінің депозитариіне ҚР СІМ-нің

Қазақстанның Кодекске қосылуы туралы хабарлайтын нотасы жіберілді. Бұл еліміздің Зымырандық технологияларды бақылау тәртібіне енуіндегі маңызды іс болып табылады.

- 2005 жылдың шілде айында Қазақстан «Краков бастамасы» деген атаумен белгілі Жаппай қырып-жоятын қаруды таратпау саласындағы қауіпсіздік туралы бастамаға қосылды.

- 2006 жылы 8 қыркүйекте Қазақстан көрші мемлекеттердің қатарында Семей қаласында Орта Азияда ядролық қарудан азат аймақ құру туралы шартқа қол қойды. Қазақстан алғашқы елдердің қатарында, Ресей мен АҚШ Президенттерінің 2006 жылы шілде айында ұсынған, Ядролық терроризм актілерімен күресі жөніндегі жаһандық бастамаға қосылды. 2007 жылғы маусым айында Астана қаласында Жаһандық бастаманың сыртқы істер министр орынбасарларының үшінші кездесуі өтті. 2004 жылғы 6 ақпанда Қазақстан Республикасы мен МАГАТЭ арасындағы кепілдіктерді қолдану туралы келісімге Қосымша хаттамаға қосылып, оны 2007 жылғы 19 ақпанда бекітті.

- Қазақстан Бактериологиялық және токсиндік қаруды жасау, өндіру және жинақтауға тыйым салу туралы және жою туралы конвенцияға қосылып, оны 2007 жылғы 7 мамырда бекітті.

- 2008 жылдың 1-30 қыркүйек кезеңінде бұрынғы Семей ядролық полигонында ЯСЖТШ Ұйымымен бірлескен Интегралды дала эксперименті (ИДЭ08) өткізілді. Аталған іс-шаралар кез-келген ортадағы ядролық жарылыстарды немесе оларды өткізуге дайындық жұмыстарын тіркеу бойынша инспекциялардың түрлі әдістерін дайындау мақсатында өткізілді. ИДЭ08 – ЯСЖТШ Ұйымы құрылығаннан бері ұйымдастырылған іс-шаралардың ішіндегі аса маңыздысы болды. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы 2008 жылы Қазақстанда Жаһандық бастаманың шеңберінде келесі іс-шаралар өткізілді:

- 2008 жылдың 6 маусымда Алматыда Ұлттық ядролық орталықтың Ядролық физика институтында «Атом-Антитеррор -2008» атты терроризмге қарсы халықаралық оқулары өткізілді.

- 2008 жылдың 11 қыркүйегінде Өскемен қаласындағы Ульба металлургиялық зауытында «Жобалық қауіп» атты екі күндік семинар өтті.

- 2009 жылы Елбасы 29 тамызды Ядролық сынақтарға қарсы іс-қимылдың халықаралық күні деп жариялау жөнінде бастама көтерді. Бұл ұсыныс БҰҰ тарапынан қолдау тапты.

- 2010 жылы Қазақстанның ұсынысы бойынша Біріккен Ұлттар Ұйымының ұйғарымымен 29 тамыз – Ядролық сынақтарға қарсы халықаралық іс-қимыл күні болып белгіленді.

- 2011 жылы Бас Ассамблеяның 66-шы сессиясында Бас хатшының бастамасымен ядролық қарусыздану бойынша жоғары деңгейдегі кездесу өткізіліп, оған БҰҰ-ға мүше қауіпсіздік мәселелері бойынша жаһандық көшбасшы мемлекеттердің басшылары қатысты. Бас хатшының жеке өзінің шақыруымен Қазақстан, Франция, Корея, Жапония, Бразилия, Украина және Ресей мен АҚШ-тың сыртқы саясат ведомстволарының басшылары кездесуге жиналды.

- 2011 жылдың 12-13 қазанында Астанада «Ядросыз әлем» атты халықаралық форум өтті.

- Осыған байланысты 2013жылдың 26 тамызында Астанада Қазақстан Үкіметінің бастамасымен БҰҰ-мен бірлесе отырып, «Семей – қалыптасудан дамуға қарай» деген тақырыпта даталы күнге арналған халықаралық конференция өтті. Конференцияға БҰҰ, МАГАТЭ, тағы басқа да халықаралық ұйымдардың ресми тұлғалары мен академиялық құрылымдардың және үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері қатысты. Жиын қорытындысында қатысушылар мемлекет лидерлерін, сондай-ақ халықаралық

қоғамдастықты Ядролық сынақтарға тыйым салу туралы шартты ратификациялауға шақырған үндеу қабылдады.

- 2012 жылы 29 тамызда Қазақстан Астана қаласында «Ядролық сынақтарға тыйым салудан – ядролық қарусыз әлемге» атты халықаралық конференция өткізілді. Халықаралық конференцияға дүние жүзінің 70-тен астам елінен делегаттар келіп қатысты, жаһандық маңызды мәселе жөнінде ой қозғап, ұсыныстарын ортаға салды.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 66-шы сессиясында Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Ядросыз әлемнің жалпыға ортақ декларациясын жасау идеясын ұсынды. Бұл – осыдан 20 жыл бұрын ядролық қатерге қасқайып қарсы тұрған Қазақстанның саналы қадамы. Оның үстіне біз бүгінде осындай декларацияны қабылдау оңайға соқпайтынын түсінеміз», – деді Елбасы. Сондай-ақ, ол жаһандық антиядролық қозғалыстың басты мақсаты ядролық қатерлермен күресу ғана емес екенін, қазақ елінің елордасында өтіп жатқан форумға үлкен үміт артатынын білдірді. «Ядролық полигонды алғаш жапқан мемлекеттің Президенті ретінде жеке өз басым үшін ядросыз әлем – бұл абсолютті саяси аксиома. Кейде тарихи оқиғалар мен жекелеген адам басындағы оқиғалар қайшыласатын сәттер болады. Мен үшін және менің халқым үшін Тәуелсіздігімізге қол жеткізіп, ядролық полигонды жапқан 1991 жыл сондай жыл болды. Тарихтың сабақтары олар болашаққа бағдарланғанда ғана қандай да бір мазмұн иеленеді. Сондықтан өткенді еске ала отырып біз болашақтағы іс-әрекеттеріміз туралы, балаларымыз бен немерелеріміз үшін ХХІ ғасырдағы ядролық қауіпсіздік туралы ойлауға тиіспіз», – деді Мемлекет Басшысы [4].

Президент сөзінен кейін БҰҰ Бас хатшысы Пан Ги Мун, – «Мен өзімнің былтырғы жылғы Семейге сапарымды еш уақытта ұмытпаймын. Он шақты жылдар бойы осы нүкте қырғи-қабақ соғысының кіндігіне айналған еді. Сіздің батыл шешіміңіздің арқасында 20 жыл бұрын Семей бейбітшілікке деген үміттің үлкен нышанына айналды. Бұл барлық ядролық сынақтарды мүлдем тоқтатудың үмітін оятып, ядролық қарудан ада бейбітшілікке ұмтылуға да жарқын жол ашты», – деді Бас хатшы Пан Ги Мун.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа арнаған кезекті Жолдауында былай, деген болатын: «Ядролық қаруды таратпау режимін нығайту жөніндегі бастамаларымыз – әлемдік тұрақтылыққа, тәртіп пен қауіпсіздікке қосқан сөзсіз үлесіміз. Әлемде алғашқы болып Семей ядролық полигонын жауып және атом қаруынан бас тарта отырып, біз жетекші ядролық державалардан – АҚШ-тан, Ресейден, Ұлыбританиядан, Франциядан және Қытайдан қауіпсіздігімізге берік халықаралық кепілдік алдық. Біз Орталық Азияда ядролық қарусыз аймақ құруда негізгі рөл атқардық және жер шарының басқа да аймақтарында, әсіресе, Таяу Шығыста осындай аймақтар құруға белсенді қолдау көрсетеміз. Біз әлемдік қауымдастықтың ядролық терроризм қатеріне қарсы тұрудағы күш-жігеріне қолдау жасаймыз. Қазір біз ядролық қатерді таратпау жөнінде одан әрі табанды шешімдер қабылдау қажеттілігі туралы батыл айтамыз. Ядролық қаруды таратпау туралы шарт таратпау режимінің арқауы болды және солай бола бермек. Ядролық сынақтарға жаппай тыйым салу туралы шарттың тезірек күшіне енуі таратпау режимін нығайтудың маңызды қозғаушысы болуға тиіс.

Бұдан үш жыл бұрын БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы 29 тамызды Халықаралық ядролық сынақтарға қарсы іс-қимыл күні деп жариялау туралы ұсынысымды қолдады. Осының барлығы – жаһандық саясаттағы біздің рөлімізді тану. Осындай жауапты саясатының арқасында Қазақстан ядролық қаруды таратпау режимінің көшбасшысы, басқа мемлекеттер үшін үлгі болып танылды», - деді Президент Н.Ә. Назарбаев. Әрине мұнда Қазақстан Республикасын Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ерен еңбегінің арқасы екендігін айта кету керек.

Алғашқы болып сөз алған Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өз сөзінде 1991 жылы Семей сынақ аймағын жабу арқылы Қазақстан бірінші болып ядролық сынақтарға толық және сөзсіз тыйым салу актісін, осыған орай ядролық қаруын жетілдіруді тоқтатуды жүзеге асырғанын мәлім етті. Елбасы әлемдегі ең ірі полигондардың бірі болған Семей полигонын жаба отырып, Қазақстан «бейбітшілік кіндігіне» айналды деген еді. Елбасы күн тәртібіндегі мәселе бойынша әлемде қалыптасып отырған жағдайға жан-жақты тоқталды. «Біріншіден, әзірше ядролық қаруды таратпау режимінің жан-жақтылығына қол жеткізілген жоқ. «Жаңа» ядролық және кейбір «табалдырықтағы» елдер тиісті келісімнен шет қалып отыр», – деді Н.Ә. Назарбаев. Президенттің айтуынша, екіншіден, екі жыл бұрын АҚШ пен Ресей арасында стратегиялық шабуыл қаруларын қысқарту үдерісін жандандырған Париж келісіміне қол қойылды.

Айта кету керек, өткен кезең ішінде Қазақстан ядросыз әлем орнату жолындағы бастамаларды көтерумен шектелген жоқ, нақты қадамдар жасады. Халықаралық келісімдерді заңмен негіздеді. Ядролық қарулануға қарсы және бейбіт өмірді қорғау жөніндегі келісімдерді заң түрінде бекітуге Парламент Мәжілісінің Халықаралық істер, қорғаныс және қауіпсіздік комитеті де белсенді атсалысып келеді. Өйткені, барлық халықаралық маңызды құжаттар осы комитеттің қарауынан өтеді. Бұл іске Мәжіліс депутаттарының да үлес қосып отырғаны анық. Алдағы уақытта да әлем қауіпсіздігін сақтау, адамзатты қорғау мақсатындағы ізгілікті істер атқарыла бермек және оған басты тірек – Ата заңымыз.

Әдебиет:

1. ҚР Конституциясы. - Алматы: Жеті жарғы, 2003. - 17 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
3. Назарбаев Н.Ә. Біздің дауысымыз бүкіл әлемге естіледі. // Егемен Қазақстан. – 2001. – 30 тамыз.
4. Сулейменов О. Ядролық қарусыз әлем – Нұрсұлтан Назарбаевтың жаһандық өркениеттік жобасы // Егемен Қазақстан. – 2012. – 1 желтоқсан.

ӘОЖ 94.(574)

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ АЯСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕ ЖӘНЕ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ПАТРИОТИЗМДІ НАСИХАТТАУ ЖОЛДАРЫ

Иманғалиев А.Т.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, профессор Дүкенбаева З.О.

*Екі нәрсе елдің бағын ашады,
Заң мен сақтық - ел тұғыры қашанғы
Ж. Баласағұн*

«Мың жылдығыңды ойласаң – ұрпақ тәрбиеле» деген қазақ даналығы. Елбасымыздың «Қазақстан-2050» стратегиясында: «Қазақстан – қазіргі заманғы мемлекет. Біздің мемлекетіміз кемелдікке жетті. Сондықтан да бүгінгі күн тәртібі мемлекеттің қалыптасуы кезеңіндегіден өзгеше. Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-

білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек. Әлем ауыр дүниетанымдық және құндылық дағдарысты бастан кешіріп отыр. Өркениеттер қақтығысы, тарихтың ақыры, мультимәдениеттің күйреуін жариялайтын үндер жиі естіледі. Жылдар бойы сыннан өткен құндылықтарымызды қорғай отырып, біз үшін осынау кертартпа көзқарастан тартынуымыздың принципті маңызы бар. Өз тәжірибемізден білетініміз, біздің «осал тұсымыз» деп атаған көпэтностылығымыз бен көпконфессиялығымызды өз артықшылығымызға айналдыра алдық» – деген сөздері бар. Біздің алдымызда Елін, Жерін, Отанын сүйетін, өз елінің мәдениеті мен тарихын білетін ұрпақ тәрбиелеу мәселесі тұр деп айтар едім. Тарих қойнауына қарасақ, дамудың тура жолына түскен елдің алдымен тәртіпті де, еңбек сүйгіш ұрпақ тәрбиелеуге көп көңіл бөлгені байқалады. Қазақ халқы бала тәрбиесіне өте көп көңіл бөлген халық болғаны көптеген өзімізге тән фольклорлық деректерден байқалады. «Тәрбие бала дүниеге келген сағаттан басталады» деген халқымыздың дана сөзінен ата-бабамыз тәрбиеге қандай көңіл бөлгенін көруге болады. Балаға берілген тәрбие мазмұнының сол бала өмір сүріп жатқан қоғамының болашақ моральдық мазмұнын айқындайтыны анық. Халқымыздың «Біреудің ала-жібін аттама» деген сөзі әркімді-ақ ойландырса керек. Әр қоғамда өзара сыйластық пен тепе-теңдік болмаса ол қоғамның дамуына кедергі келтіріледі. Ұлы ғалым, философ Әбу Насыр әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек, тәрбиесіз берілген білім-адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» – деген екен [1].

Осы орайда мектеп қабырғасынан бастап жастарға ұлттық құндылықтар тұрғысынан тәрбие берудің орны ерекше болуға тиісті. Себебі, Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты халыққа арнаған дәстүрлі Жолдауы Қазақстан дамуының жаңа міндеттерін айқындап берді. Жолдауда аталған еліміздің әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың аса маңызды бағыттары мен оны жүзеге асырудың жолдарына тоқтала келіп: - «Мәңгі Ел» - ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. «Қазақстан-2050» - Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол» - деді. Мемлекет басшысы халыққа кезекті Жолдауын арнау барысында Президент Әкімшілігіне, Үкіметке, Қазақстан Халқы Ассамблеясына «Мәңгілік Ел» патриоттық актісі стратегиясын әзірлеуді тапсырып, мүмкіндігі шектеулі азаматтарға ерекше назар аудару керектігін айтты [2].

Отандық ғылымның зерттеулері бойынша, Қазақстан Республикасының Конституциясы қажетті құқықтық негіздерді бекіте отырып, заманауи нарықтық экономиканың тиімді моделін қалыптастырды. Сонымен бірге, қоғамдағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жүйесінің негізі қаланып, қазақстандық патриотизм мен ұлттық бірліктің идеологиялық құндылықтары айқындалды.

Ата Заңымыздың 1 бабының екінші тармағында «Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм...» делінген. Осы орайда Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының «Мәңгілік Ел» идеясы аталған қағидаттардың сабақтастығы іспеттес.

Бұл идея бүкіл қазақстандықтарды ұлтына, нәсіліне, діни сеніміне қарамастан бір бағытқа топтастыратын мемлекетіміздің басты идеологиясы ретінде жария етілді. Өскелең ұрпақ Ата Заңымыз бен «Мәңгілік ел» идеясындағы еліміздің тұғырын айқындаушы осынау қағидаттардың құндылығын терең сезіне отырып, оны қадір тұтса елдігіміздің ертеңі берекелі болмақ [3].

Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен жүргізіліп отырған «Қазақстан – 2050» бағдарламасында еліміздің құқықтық жүйесі туралы бірнеше мәселелер қарастырылған.

Мемлекеттің алдында халықтың құқықтық тәрбиесін, құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын арттыру жөніндегі және азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын қалыптастыру міндеттері тұрды.

Мәңгілік Ел идеясы негізінде бүгінгі Қазақстан өзінің алдына қойған стратегиялық, конституциялық міндеттері, яғни «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырды, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» деген қағиданы ойдағыдай шеше алады. Өйткені әрбір этностың өзіндік төл саяси ойы, саяси міндеті мен саяси санасы болады. Мемлекеттік саяси құрылыста жарасымды қатынастар қалыптасады. Билік пен халық мемлекеттік, елдің тағдырлық міндеттерін шешкенде екеуіне ортақ саяси құндылықтарды пайдаланса, басқару жүйесінің жұмысы тиімді бола түседі, халықтың мемлекетшілдігі күшейеді. Себебі Конституцияда көрсетілгендей: «Мемлекеттік биліктің бірден бірі бастауы - халық» болып табылады [4].

Елбасы Жолдауындағы басты нысан – Мәңгілік ел, оның азаматы, өмірінің сапасы, ертеңге деген сенімі. Ал, бұл білім мен ғылымның дамуы, қоғамның көкейкесті сұранысына сай білікті маман даярлау, интеллектуалды, отаншыл орта қалыптастыру арқасында ғана лайықты болатын іс.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында шәкіртақының 25 пайызға артатыны туралы жеткізе келіп, Үкіметке 2016 жылдың 1 қаңтарынан стипендия мөлшерін 25 пайызға арттыруды қамтамасыз етуді тапсырды. Сонымен қатар Мемлекет басшысы өз сөзінде үлгерімі жоғары студенттер мен оқушыларға қолдау көрсетудің тиімді жүйесін құру қажеттілігін де қадап айтты. Сондықтан, үлгілі студент, білікті ұстаз – ел мен университет абыройы, ғылым мен білім әлеуеті. Бізде ол бар және оны әрқашан сапаландыра беруіміз қажет. Мұның бәрі Президент Жолдауы талабымен астасып жатыр.

Мемлекет басшысы жетістіктеріміз бен атқарылған жұмыстарды және мақсат-межелерді қазақтың қасиетті жеті саны аясында жан-жақты талдап берді. Шынында да жеті саны қазақ үшін қашаннан да киелі. Міне, Елбасы мемлекетіміздің 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы жеті кезеңнен тұратынын айта келе:

Бірінші – шекарамыздың беріктігі, көрші елдермен достық қатынас, екінші – Қазақстан халқының бір шаңырақтың астында тату-тәтті өмір сүруі, үшінші – әдет-ғұрпымыз бен тілімізді дәріптеу, төртінші – индустриялық-инновациялық экономикамыздың дамуы, бесінші – ұлттық байлығымыз, алтыншы – мемлекетіміздің күш-қуатын бейнелейтін сәулетті Астанамыз және жетінші – бүкіл адамзат алдындағы жауапкершілігіміз бен бейбіт өмірді сақтауға арналған ұсыныс-тілектеріміз. Міне, осының барлығын Елбасымыз халыққа жан-жақты талдап жеткізді[5].

Сонымен қатар Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында ата дәстүрді сақтау мен жаңғырту төңірегінде талай міндеттер айтылды. Бұл жолғы Жолдаудың мәні де, мазмұны да өзгеше болды деп батыл айта аламыз. Мәңгілік ел идеясы қазақ халқының қаншама ғасыр аңсап келе жатқан арманына апаратын, мақсатына жеткізетін бірден-бір мәңгіліктің жолы. Елбасы өз Жолдауында Мәңгілік ел болып қалу үшін бүгінгі заманға сай не істеу керектігін нақтылап айтып берді.

«Мәңгілік ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді... Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – «Мәңгілік ел» идеясы. Ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезов: «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деп өсиет еткен. Бесік – ұлттық тәрбиенің негізі. Салтымыз мықты болса, халқымыз да мықты болмақ. Қасиетті қазақ елінің рухы халықтың салт-дәстүрінде, наным-сенімінде, әдет-ғұрпында

сақталған. Халқымыздың өмір сүруі де осы рухани байлығымыздың күш-қуатына байланысты. Елдің салт-дәстүрі әсіресе, рухани орталықсыз, бағыт-бағдарсыз қалатын болса, онда ол ел өз сипатынан бірте-бірте айырылып, жойылып кетуі де мүмкін. Осы қауіптен сақтану үшін халқымыздың барынша бай рухани қазынасы болып саналатын салт-дәстүрімізді берік ұстау болмақ.

«Мәңгілік Ел – жалпы Қазақстандық ортақ шаңырағымыздың ұлттық идеясы. Ата - бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы болатын. Ендігі ұрпақ - Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің ұлттық идеясы – Мәңгілік Ел!» деп елбасымыз нақты атап өтті. Әлеуметтік маңызы зор құндылықтың мән-мағынасын ұғындыру, баланың санасына, сезіміне, түйсігіне, мінез - құлқына әсер ететіндей дәрежеде жеткізуді талап етеді.

Қазіргі қоғамда бізге жетіспей жатқаны өзіміздің қазақи өмір сүруімізбен шығыстық дүние танымдағы ұлттық мектебімізді құру. Қазақылық дүние танымның өзегі - адамшылдық. Атадан балаға ұласатын ұлттық құндылықтар үлкендердің ұлағатты сөздерінен, іс - қимылынан танылып, сезім арқылы жүректен - жүрекке беріліп отырған. Егеменді ел жастарының санасына ұлттық ұлағатты қасиеттерді сіңіре білудің маңызы зор.

Қазақстан Республикасының баянды тәуелсіз ел болуы үшін ұлттық құндылықтар, тәрбие арқылы халық педагогикасынан нәр алып адами құндылықтардың барлық саласын бойына сіңірген, таза елжанды азаматтар қажет. Қазақ елі үшін бар білімі мен қабілетін сарып ететін, елін, туып өскен жерін, тілін, халқының салт-дәстүрін, тарихын, дінін, мәдениетін, құқығын құрметтейтін жеке тұлға тәрбиелеу.

Келешегіміздің келбетті, болашағымыздың баянды болуы бүгінгі жастарға, яғни, біздерге тікелей байланысты. Осы Жолдауда айтылған әрбір сөз жадымызда жатталып қалуы тиіс. Өйткені, «Қазақстан-2050» Стратегиясы болашақ ұрпаққа арналған бағыт-бағдар. Елдің болашағы ол-біз, жастар. Болашақ бүгіннен басталатынын ескерсек, осы Стратегияны іске асырып, Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына қосып, «Мәңгі Елдің» ертеңі үшін аянбай еңбек ету - біздің абыройлы міндетіміз.

Алысты көздейтін сұңғыла саясат иесі Нұрсұлтан Әбішұлы мемлекеттің міндеті – тер төгіп, еселі еңбек етемін деген адамға кешенді жағдай жасау, ғылымды дамыту, индустрияны өркендету, қазақ тілінің мәселесі, денсаулық саласы туралы, 2016 жылы елде қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтарын негіздейтін жаңа құжат - «Мәңгілік Ел» патриоттық актісі жасалатындығын, Қазақстанда мәдениетті саясаттың тұжырымдамасы қабылданатынын атап өтті.

«Мәңгі ел» сөзі аспаннан түсе қалған жоқ. Ол біздің тамыры тереңде жатқан түп тарихымыздан алынды. Оны дәлелдеп жатудың да қажеті жоқ. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі оны ұстап тұру әлдеқайда қиын. Бұл – әлем кеңістігінде ғұмыр кешкен талай халықтың басынан өткен тарихи шындық. Өзара алауыздық пен жан-жаққа тартқан берекесіздік талай елдің тағдырын құрдымға жіберген. Тіршілік тезіне төтеп бере алмай, жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама. Бір кездерде дүркіретіп билік құрған Көктүріктер империясы ту еткен, Тоныкөк негізін қалаған, «Мәңгі ел» құндылығы бүгін Қазақстан мемлекетінің түп қазығы – ұлттық идеясына айналды. Демек, қазақтың Мәңгілік Ғұмыры ұрпақтарсабақтастығымен өз жалғасын табуда.

Әдебиет:

1. А.Ж. Әл-Машани. ӘлФараби және бүгінгі ғылым. Алматы.2007 жыл.
2. Н.Ә. Назарбаев. «Қазақстан – 2050». Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – 2014 жыл. 14желтоқсан.
3. <http://shapagat-attyrau.kz/>

4. Сыздықов С., Қанаев С., Жеңіс Ж. Мәңгілік ел идеясы: қалыптасуы, үш негізгі, тарихи сабақтастық.-Астана: Фолиант, 2013.
5. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // Егемен Қазақстан. 15 желтоқсан. 2012 жыл.

ӘОЖ 94.(574)

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН (ТАРИХИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ)

Иманғалиев А., Серікова М.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, профессор Дүкенбаева З.О.

Қазіргі Қазақстан мемлекеті қазақ жерінде саяси іргелі дәстүрлер негізінде ғасырлар бойы жалғасып, кемел қалыптасқан, ХХІ-ші ғасырда жоғары дамуға бет алған заманауи елдердің қатарында тұр. Бүгінгі күндегі жаңа өзгерістер тудырған басты фактор – біздің мемлекеттің саяси тәуелсіздігіміз. Сондай-ақ, Қазақстанның мемлекет ісіне қатысты ұлттық- саяси дәстүр жалғастығы да басты фактор болып табылады. Бұл мәселе Қазақстанның аумағында ежелгі сақ, ғұн, қаңлы, үйсін, түрік, арғы қазақ заманы мен бергідегі Қазақ хандығының мемлекет ісін ұйымдастыру құндылықтарымен тікелей байланысты екені баршамызға аян. Қазақ хандығының тарихи тамырлары сақ тайпалары дәуіріндегі басқару жүйелері, ғұн, үйсін, қаңлы мемлекеттері, түрік қағанаттары, түргеш, қарахан, оғыз мемлекеттері, қыпшақ хандығы, Алтын орда, Ақ орда мемлекеттері.

Қазақ хандығы сол заманда озық басқару тәртібімен құрылған, түрік мемлекеттерінің заң шығару, құқық жүйесін ұйымдастыру дәстүрлеріне сүйенді. Шыңғыс ханның Жасақ заңы, Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы, Тәуке ханның Жеті Жарғысы – қазіргі заман мемлекетінің стратегиялық бағдарламасы тәрізді мемлекеттің маңызды құжаты болды. Моңғол билігі әлсіреп, Алтын Орданың құлдыраған кезінде кең-байтақ даланы мекендеген өзбек-қазақ-ноғай халықтарының құрамына кірген халықтар өздерінің жеке дара мемлекеттерін құрды. Көк Орда, Әбілхайыр хандығы, Моғолстан, Ноғай Ордасы және Сібір хандығының құрылуы осы территорияны мекендеген халықтардың этникалық және тіл, рухани байлықтарының бірігуінің бастауына айналды. Қазақ хандығының экономикалық негізі қазақ рулары Әбілхайыр хандығы, Моғолстан, Ноғай Ордасы мен Батыс Сібір хандығының қол астында төрт хандыққа бөлшектеніп отырған.

Қазақ халқы, қазіргі Қазақстан аумағында ескі заманнан жасап келе жатқан ұлт, сондықтан мемлекет қазақ атымен аталады. Халық дегеніміз, құқықтық мағынада, кәмелет жасына жеткен ел азаматтарының жиынтығы және саяси биліктің қайнар көзі, мемлекет көлемінде ең ірі саяси күші, саяси шешімдер қабылдауға ықпал ететін қалың бұқара болып табылады. Қазіргі Қазақстан мемлекеті ата-бабалардың ескі жұртында, қазақ халқының ежелгі жерінде құрылды. Аталған жерде әр кезеңде этникалық-саяси бірлестіктерді құрып сансыз тайпалар өмір сүрді: скифтер, сарматтар, ғұндар, сақтар, үйсіндер, қарлұқтар, қыпшақтар, арғындар, наймандар, керейлер, алшындар, дулаттар және т.б. Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өту – сол азаттық сыйлаған бабаларға деген құрмет деуінің өзінде үлкен терең астар бар. Арғы тарихта Қазақ хандығын құру

– Дешті Қыпшақтың кең байтақ аумағында өткен әлеуметтік-экономикалық және этностық-саяси үдерістерінің заңды нәтижесі болып табылады.

Елбасының бастауымен жалпыұлттық идеямыз – Мәңгілік Елді басты бағдар етіп, тәуелсіздігіміздің даму даңғылын Нұрлы Жолға айналдырдық. Келешегі кемел Нұрлы жол бағдарламасы ел бірлігін бекемдеп, Мәңгілік Ел – қазақ елінің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі екендігін әлемге айшықтай түсті. Ұлт Көшбасшы Нұрсұлтан Назарбаев атап көрсеткендей: «Мәңгілік Ел» барша Қазақстандықтардың ұлы құндылығы, бұл ұғымның бастауы тым тереңде жатқанын жеткізді. Ел Бірлігі – біздің барша табыстарымыздың кілті.

Қазақстанның жер мирасы мен шекара сақтау дәстүрі де, беріде ғұмыры төрт жүз жылға жалғасқан Қазақ хандығы, әріде дүниені дүр сілкіндірген Шыңғыс хан құрған түрік мемлекетінен жалғасын табады. Шыңғыс хан және ол құрған түріктің саяси дәстүріндегі ұлыстық мемлекет жүйесі заманында озық дамыған басқару дәстүрін байқатады. Қазақ хандығы да қағанның үлкен ұлы, жолы үлкен әрі сүйікті Жошы ханның үлкен баласы Орда Еженнің ұрпағынан өсіп өнген төре тұқымдарының қолында тұрды. Тарихшы А.И.Левшин: «қазақ халқы Азияда тәуелсіз, дербес және азат халықпен танымал ежелде басқа түркі халықтарына тең болды» десе, қазақтың алғашқы ғалымы Ш.Ш.Уәлиханов қазақтардың бірінші ханы Алаша хан XIV ғасырдың ортасында өмір сүргенін айтты, ал XV ғасырдың аяғында қазақ жұртшылығы өзінің саяси қауымдастығын құрды.

Шыңғысхан мемлекетінің тікелей мұрагері болған Қазақ хандығы сол мемлекеттің идеологиясын, құқық жүйесін, заңнама дәстүрін, мемлекеттік институттарын жалғастырды. Барша адамзат өз тарихында нақты бір идеологиямен өмір сүріп, өсіп-өркендеген. Идеологияның ең алғашқы қайнар көзі – ұлттық тарих. Идеология өмірмен біте араласып, өмір қажетін қамтамасыз ететін басты күш.

Қазіргі Қазақстанның бүгінгі таңдағы идеологиялық басты мақсаты, бағыты мен саясаты, тәуелсіз мемлекеттілікті нығайту, іштен шығатын, сырттан келетін әртүрлі қауіптердің алдын алу, ұлттың мүддесін қорғау. Заң жүзінде өз азаматтығының болуы тәуелсіз мемлекеттің маңызды белгісі. Азаматтық алумен әрбір жеке адамның белгілі бір мемлекетпен өзара тұрақты саяси және құқықтық байланысын, парызы мен міндеттері белгіленеді.

Тарихи кешенді деректемелерден біз білетініміз, қазақ халқының билері, батырлары, ел ақсақалдары, және олардың қолдауымен ақкиізге хан болып көтерілген, ақсүйек төреден шыққан еркек заттұқымдары бұрында елдің амандығы, жерге берік болу, шекараны сол замандағы елді қоныстандырып, қорғап тұру қоғамдық институттары қызмет жасап тұрған. Арғыдағы Ақ Орданың билеушісі Барақ ханның мұрагерлері болған, Қазақ хандығы мемлекетінің іргесін қалаған Керей хан мен Жәнібек хандардың, одан кейін даңқы әлемге танымал қазақ хандары Қасым мен Ақназардың мемлекет жеріне иелік ету, шекарасын айқын ұстау, қорғау ісін бергі заманда болған атақты Абылай хан ұстаған өзінің қырық батырына жер шолғызып, елдің амандығын қамтамасыз ететін қарауыл салтынан да анық байқауға болады.

XV ғасырдың ортасында Дешті Қыпшақ аумағында Қазақ хандығының құрылуы-Қазақстан тарихының ортағасырлық кезеңіндегі ең басты, ең ірі оқиға болып саналады.

Қазақ хандығының құрылуының тарихи маңызы өте зор. Бұл оқиға қазақ жеріндегі үш мың жылдай тарихы бар мемлекеттілік тарихының жаңа кезеңіне жол салған ірі оқиғасы болып табылады.

Хандықтың құрылуына байланысты тарихшылардың арасында қазақ хандығының құрылуына көптеген тұжырымдар бар.

1. Қазақ хандығының құрылуы – ең алдыменен, Қазақстан аумағында қола дәуірінен бері үздіксіз жалғасып келе жатқан этникалық процестердің заңды қорытындысы болып табылады.

2. Қазақ хандығының құрылуы – Қазақстан аумағында бері дегенде, сақтар заманынан бері үзбей дамып келе жатқан, этникалық процестермен қатар жүрген мемлекеттілік дамуының да нәтижесі болып есептеледі.

3. Қазақ хандығының құрылуы – XIV – XV ғасырлардағы Қазақстан аумағында болған мемлекеттік құрылымдар мен көршілес аймақтардағы мемлекеттердің ішкі және сыртқы саяси қатынастарының нәтижесінде жүзеге асады.

Қазақ хандығының құрылу тарихына қатысты ауыз әдебиетінің материалдары көп емес, дегенменде бірнешеуі сақталып қазіргі күндерде ғылыми айналымға енгізілген.

III. Құдайбердіұлы 1911 жылы жарық көрген «Түрік, қырғыз- қазақ һәм хандар шежіресі» атты тарихи шығармасында қазақ халқының қайдан шыққанын баяндай келе, Керей мен Жәнібек хандардың Әбілқайыр ханнан бөлініп, Моғолстанға көшіп келуін айтып өтеді. Керей мен Жәнібектің «Әбілқайырға өкпелеген себебін біздің қазақ былай айтады», -деп Шәкәрім қажы, Ақжол биді Қобыланды батырдың өлтіргендігін, Керей мен Жәнібектің Әбілқайырдан кінәліні жазалауды сұрағанын, шығарылған шешімге қанағат тұтпаған екі сұлтан ханға өкпелеп, көшіп кеткенін түсіндіреді. Осы деректе алғаш рет Қазақ хандығының құрылуына байланысты Дешті Қыпшақтың ру тайпаларының атаулары кездеседі.

Тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати (1500-1551) «Тарих-и-Рашиди» еңбегінде Қазақ хандығының құрылуын хижра бойынша 870 жыл, яғни 1465-1466 жылдар деп көрсетті. Осыған орай, Елбасы: «Керей мен Жәнібек 1465 жылы алғашқы хандықты құрды, қазақтың мемлекеттілігінің тарихы сол кезден бастау алады. Бәлкім, ол бүгінгі шекарасындағы, бүкіл әлемге осынша танымал әрі беделді, осы ұғымның қазіргі мағынасындағыдай мемлекет болмаған да шығар. Бірақ бұлай деп сол кезеңдегі басқа да барлық мемлекеттер туралы да айтуға болады. Ең маңыздысы, сол кезде оған негіз қаланды, біз – бабалардың ұлы істерінің жалғастырушыларымыз. Бүгінде біздің еліміз барлық таяу мемлекеттермен көпғасырлық достық және тату көршілестік дәстүрлерін сақтап отыр. Осы қарым-қатынасты әрдайым сақтағанымыз жөн. Қазақ хандығы туралы бізге жеткен нақты жазба деректердің бірі Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и-Рашиди» атты еңбегі. Жалпы, бұл еңбек Моғолстан хандығы тарихына арналған. Алайда сол кездегі саяси жағдайларға байланысты Қазақ хандығы туралы да көп мәлімет келтірілген. Абулғазы, Қадырғали Жалайыри өз еңбектерінде Қазақ хандығы, оның билеушілері туралы мәліметтер қалдырды. Сонымен қатар Қазақ хандығы кезеңіне байланысты шығыс деректерінің де маңызы зор.

Қазақ хандығының құрылуына 1457 жылдан кейін Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілхайыр хан үстемдігіне қарсы күрескен қазақ тайпаларын бастап шығыс Дешті-Қыпшақтан батыс Жетісу жеріндегі Шу мен Талас өңіріне қоныс аударуы мұрындық болды. Ол кезде Жетісуді билеген Моғолстан ханы Есенбұға (1434-1462) -жылдары билік еткен тұсында қоныс аударған қазақтарды Әбілхайырға қарсы пайдалану үшін қарсы алып, қоныс берді. Алғашқы кезде Қазақ хандығының аумағы батыс Жетісу жері, Шу өзені мен Талас өзенінің алабы болып, ежелден осы алапты мекендеген тайпалар Дешті-Қыпшақтан қоныс аударған қазақ аталарымен, руларымен етене араласып кетті. Әбілхайыр хандығындағы аласапыран соғыс салдарынан күйзелген қазақ рулары бұл араға келіп ес жинап, етек жауып, экономикалық тұрмысы түзеле бастады. Мұны көрген Дешті-Қыпшақ көшпенділері Әбілхайыр хан қол астынан шығып, бөгеуін бұзған судай ағылып, Қазақ хандығына келіп жатты.

Осы оқиға жөнінде тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и-Рашиди» атты еңбегінде былай дейді: «Ол кезде Дешті Қыпшақты Әбілхайыр хан биледі. Ол Жошы әулетінен шыққан сұлтандарға күн көрсетпеді. Нәтижесінде Жәнібек хан мен Керей Моғолстанға көшіп барды. Есенбұға хан оларды құшақ жая қарсы алып, Моғолстанның батыс шегіндегі Шу мен Қозыбас аймақтарын берді. Олар барып орналасқан соң,

Әбілхайыр хан дүние салды да, өзбек ұлысының шаңырағы шайқалды. Ірі-ірі шиеленістер басталды. Оның үлкен бөлігі Керей хан, Жәнібек ханға көшіп кетті. Сөйтіп, олардың маңына жиналғандардың саны 200 мыңға жетті. Оларды өзбектер - «қазақтар» деп атады. Қазақ сұлтандары 870 жылдары (1465-1466) билей бастады...».

Қазақ жерін тұтас сақтаған қазақ хандарының ішінде Қасым ханның аты ерекше аталады. Сол XVI-XVII ғғ. Қазақ хандығы әбден ширап, мемлекет шекарасы тарихи межелеріне келіп ұлғайды. Жердің басын қосып көзге түскен Қасым хан (1511-1523) тұсында Қазақ хандығының саяси-әлеуметтік, экономикалық жағдайы нық еді, қазақ халқының этностық тұтас аумағы қалыптасып, басқарудан ажырап кеткен қалалар қосылды. солтүстікте қазақтың жайлауы Ұлытаудан асып, оңтүстік-шығыста Шу, Талас, Қаратал, Іле өлкелері, Жетісудың біршама бөлігі толық қарады. Сол тұста Сібір мен Орта Азия және Еділ бойы жерлерімен сауда-саттық, ақша айналымы мен елшілік қарым-қатынас жасалды. Қазақ хандары да өз ордасында кеңсе ісін жүргізіп, басқа елдермен елшілік қарым-қатынастарын дамытты, дипломатиялық байланыс орнықтырды. Парсы тіліндегі «Исмаил шахтың арнайы тарихы» атты шығармасында, Қасым ханның мемлекет басшысы ретінде, ханның ордасы, ханның тағы туралы, таза саф алтыннан жасалғаны, төрт бұрышы арыстан, жолбарыс, қабылан мен аждаһа бастары және құстардың суреттерімен өрнектелгені, Қасым хан басына әшекей тастармен көмкерілген «шыңғысхандық» үлгідегі бас киім кигені айтылады.

Қазіргі Қазақстанның мемлекет ісін реттеу, ұйымдастыру қызметі жоғары сапалы деңгейде жүргізілуі нәтижесінде, мемлекет өзінің стратегиялық даму сатыларын уақытылы айқындап, бекітіп отыр. Соның арқасында елдің қазіргі даму талаптарына жауап беретін тарихи-әлеуметтік заманауи жағдайы жақсы үйлестірілген. Елдің экономикалық және әлеуметтік дамуына байланысты есептеу, бақылау, жан-жақты талдау жасау, заң шығару қызметін іске асырады.

Қазіргі Қазақстанда мемлекеттің басшысы – Елбасы азаматтар тарапынан сайланады, Елбасы мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын анықтайды, мемлекеттік биліктің келісіп қызмет істеуін қамтамасыз етеді. 1995 жылғы Президенттің билік мерзімін созып, құзыреттілігін кеңейтуге байланысты жалпы халықтық референдумде, барша қазақстандықтар тәжірибелі саясаткер Н.Ә. Назарбаевқа үлкен сенім білдіріп, жауапкершілік артып, қолдау көрсетті. Бұрынғы тарихта да қайраткерлігімен танылған төре тұқымдары елдің басына күн туған мезгілде елге үлкен сүйеу болған тұлғаларға салмақ түсетін еді.

Қазақстан Республикасының Президенті – біздің мемлекеттің басшысы. Президент жоғары лауазымды тұлға ретінде халықтың бірлігін қамтамасыз етіп, қамқорлық жасайды, Парламент қабылдайтын заңдарға қол қояды.

Қазақстанның Үкіметі барша ел көлемінде атқарушы билікті ұйымдастырып, соның жүйесіне жататын жоғарғы және төменгі деңгейдегі атқарушы органдарды басқарады. Бұдан басқа мемлекеттің ерекше құқық қорғау органдары болып табылатын соттар, ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдары, заңдылақты бақылайтын прокуратура қызметі бар. Ал, енді Қазақ хандығы туралы айтқанымызда, көбінесе оның мемлекеттік қызметін, жүйесін, ұйымдастырылу тәртібіні көпшілік тарихи санада айқын елестете алмайды. Алайда, Қазақ хандығының да астанасы болған, ол да әртүрлі қазақ хандары тарапынан қажет болған мезгілде бір қаладан бір қалаға ауыстырылып отырған. Бірақ қазақ халқының рухани тірегі, әрі билеушілердің іргелі негізі болған қалалар – Түркістан, Тараз, Баласағұн, Испиджап, Қойлық, Алмалық, Сарай, Қарақорым, Сығанақ болғанын естен шығаруға болмайды.

Қазақ хандары Әбілхайырхан 40 жыл билеген ШығысДешті – Қыпшақ даласын және ондағы көшпелі тайпаларды бірте-бірте елдестірді. XV ғасырдың 70-жылдарында қазақтар Сырдария бойымен оған жалғас Қаратау өңірінің бірсыпыра территориясын

басып алды. Сөйтіп, қазақ хандығының аумағы кеңейді, оған тұс-тұсынан қазақ тайпалары келіп қосылып жатты. Қазақ хандығының құрылуы Шығыс Дешті Қыпшақ, Жетісу мен Түркістанның (Оңтүстік Қазақстан) кең аумағы аралығындағы әлеуметтік-экономикалық және этносоциальдік үдерістердің нәтижесі болды. Қазақ хандығы қазақ халқының ғасырлар бойы сақтап, қорғап келген мемлекеттің нышаны. Ол ұлан – байтақ өңірді мекендеген қазақ аталарының, руларының басын қосып шоғырландыруда, қазақтың этностық аумағының біріктіруде, қазақтың байырғы заманнан басталған өз алдына жеке ел болып қалыптасуын біржолата аяқтауда аса маңызды және түбегейлі шешуші роль атқарды.

Жалпы, Қазақ хандығының құрылуы тарихына қатысты жазба дерек мәліметтері мен ауыз әдебиетінің материалдарын бір-бірімен байланыстырса, толықтыра, салыстыра отырып қарастырғанда ғана, біз, ұлттық сипаттағы мемлекетіміздің, Қазақ хандығының құрылуы мәселесін терең біле аламыз деп ойлаймын.

Әдебиет:

1. Пищулина К.А., Кумеков Б.Е. Завершающий этап формирования казахской народности // История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В пяти томах. Т. 2. – А., 1997. – С. 295.
2. Исмагулов О., Сихимбаева К., Исмагулова А.О. Этногенез казахской народности // История Казахстана. Т. 2. – А., 1995. – С. 279.
3. Акишев К., Хабдулина М. Казахское государство XV – XVI вв.: этническая территория, памятники культуры. Евразийское сообщество: общество, политика, культура. № 1 (21), 1998. С. 132.
4. Тынышпаев М. История казахского народа. Составители и авторы предисловия проф. Такенов А. С. и Байғалиев Б. А. – А., 1993. С. 115, 131.
5. Кәрібаев Б.Б. Мұхаммед Хайдар Қазақ хандығының құрылуы туралы // Материалы Международной научно-теоретической конференции, посвященной известному ученому-историку Мухаммед Хайдар Дулати (1499-1551). – Тараз, 1997. 194 б.
6. Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII вв. (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Составители: С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин. А. – А., 1969.
7. Қинаятұлы З. Қазақ мемлекеті және Жошы хан. – Астана, 2004. – 227 б.
8. Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы: В 5 т. – Алматы, 1985, Т. 2. – 372 б.
9. Ежелгі заманнан қазіргі кезеңге дейінгі қазақстан тарихы (очерк). – Алматы, 1993 – 148 б.

ӘОЖ 587.54

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ОРНЫҚТЫРУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Исатаева М.К., Әбілханов А.А.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Ата-бабамыз ғасырлар бойы аңсаған тәуелсіздігімізге жеткен уақыт ішінде ғана еліміздің бар болмыс бітімі, Бүкіл кескін келбеті кереметтей өзгерді. Бәрінен де бұрын егеменді ел атанып, ес жиып, еңсемізді тіктедік, халық болып қалпымызды танып, империя тозағының астында қалған тарихымызды ашып алдық. Бүгінде Қазақстан келесі адамзат тарихының алып айдынына адаспай жол тауып, өзінің ертеңіне екпіндеп еркін жғзіп келеді.

1991 жылдың желтоқсанында Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы ыдырады. КСРО құрамына кірген Одақтас Республикалар өз егемендігін алып, тәуелсіз

жеке дербес мемлекеттер болып бөліне бастады. Кеңестік Социалистік Қазақ Республикасы жойылып, оның аумағында Қазақстан Республикасы деп аталатын жаңа мемлекет пайда болды.

Қазақстан мемлекеті – республикалық басқару нысанында болып, Республикада мемлекеттік билік белгілі бір мерзімге халық сайлаған өкілетті органдармен жүзеге асырылды. Қазақстан президенттік республика болып табылады.

Қазақстан Республикасы құрылған кезден бастап бірталай құқықтық актілерді қабылдап, олар жаңа мемлекеттің заңды негізін қалай бастады. Оларға жататындар Қазақ КСР-нің мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация Қазақстан Республикасының Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы заң 1993 жылғы және 1995 жылғы Конституциялар.

Аталған Конституциялық актілер Қазақстанның тәуелсіздігін дербестігін жариялап демократиялық құқықтық мемлекет құру туралы мақсатты алға қойды.

Қазақстан Республикасының Конституция ережесінде Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет деп орнықтырудың екі негізгі бастауы бар: біріншіден, Конституцияда болып табылады, өзінің қолданылуы арқылы Қазақстан Республикасының мемлекеттілігін қалыптастырудың басталуы негізінде екендігін білдіреді; екіншіден, стратегиялық бағыт, мынадай Қазақстан Республикасы демократиялық зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құру жолында дамуы тиіс. Демек, Қазақстан Республикасының демократиялық бағытта дамуының Конституциялық негізі қаланды.

Атап айтқанда, біртұтас Қазақстан Республикасының Конституциясында баянды етілген, өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық мемлекет етіп жариялағаны туралы толық ақпарат ұйымдасқан қоғамда жоғары деп саналатын және мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаттағы қызметтің жүзеге асыруға жаралған мемлекеттің негізі феномені – мемлекеттік билік жайлы.

30.08.1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституцияның көптеген нормалары мемлекеттік биліктің мәні мен мазмұнына сипаттама жасайды, оның ұйымдасуы мен жүзеге асуы нысандары мен тәсілдерін бекітеді. Сондай-ақ, мемлекеттік билік Конституция бекіткен бірнеше құрылымдық бөлшектерден, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы халық деп, бекітетін нормалардан; мемлекеттік биліктің негізгі мақсаты туралы ережелерден; құқықтық және демократиялық мемлекет құруды көздейтін Қазақстан Республикасы қызметінің түбегейлі қағидаларын бекітетін нормалардан мемлекеттік билік органдарын ұйымдастыру және оларды қызметінің негізін бекітетін Конституциялық ережелерден тұрады. Сонымен қатар, мемлекеттік билік тармақтары туралы және оның белгілері, принциптері, жүйесі жайлы жиналған барлық түсініктеме, ақпарат төмендегі атап көрсеткен кітап жинағы көмегімен дипломдық жұмыс жобасы әзірленді.

Олардың қатарына Е.Баяновтың “Мемлекет және құқық негіздері” 2001 жарық көрген, онда мемлекеттік билік түсінігі және оның түрлері жөнінде толық ақпарат түсінік берілген. “Қазақстан Республикасының Конституциясына түсініктеме” Ғ. Сапарғалиев. “Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы” Ғ. Сапарғалиев, Ашимовтың “Егемен Қазақстан құқығы” және тағы басқа көптеген авторлар, ғалым, заңгерлердің ұжымдары әзірлеген әдебеттер көмегімен орындалды.

Тағы басқа айта кететін мәселе, ол осы дипломдық жұмыс негізін Қазақстан Республикасының Конституциясына сүйене отырып орындалды, және де көптеген нормативті актілер, оның қатарына “Парламент және оның депутаттарының мәртебесі туралы” тағы басқа көптеген нормативті актілер жинағы номерімен орындалды.

Билік тармақтарын Конституциялық жолмен бөлу және олардың, бір-бірімен қарым-қатынасын ұштастыру әлемдік тәжірибеде мемлекеттің демократиялық механизмін нығайта түседі. Ал биліктің барлық үш тармағын ынтымақтастырып

отыратын жауапты органға айналды. Ол халық алдында жауап беретін Қазақстан Республикасы мемлекеттік билігінің бірден-бір кепілі.

Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет құру жолына түсті. Құқықтық мемлекет ұзақ тарихи даму процесінде қалыптасады. Құқықтық мемлекеттің идеясы мен мұраттарын жаппай тарату қазіргі уақыттың құбылысы болды, адамдар бұл құбылыспен мемлекеттік және қоғамдық өмірді демократияландыру перспективасын, әділдікпен адамгершіліктің жетістіктерін байланыстыруда. Осыған байланысты құқықтық мемлекет ұғымын ашу, оның ерешеліктері мен ерекше сипаттарын баяндау, қоғам өміріндегі ақиқат рөлін көрсету үлкен теориялық және практикалық мәнге ие болды.

Құқықтық мемлекет мемлекеттік басқарудағы құқықтық басымдығы идеясынан шығып отыр, сондықтан да тек қана ресми органдар мен лауазымды тұлғалардың ниетін емес, сондай-ақ азаматтардың және қоғамдық өмірдің басқа субъектілерінің құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін қамтамасыз етіп, кепілдік беріп қажеттігінде ескеретін құқықтық нысандар мен әдістерге басымдық береді. Құқықтық мемлекетке барлық экономикалық, әлуметтік және рухани процестерге, сондай-ақ жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынас санасына кірісу жат құбылыс. Ол қоғамдық қатынасқа түсушілердің арасындағы әрекетке айтарлықтай автономия мен бостандық бере отырып, олардың құқықтық мәртебесінің нығаюына айрықша қамқорлық көрсетеді және оның сақталуын қадағалап отырады.

Өзінің бүкіл қызметінде барлық азаматтар мен қоғамдық қатынастың басқа субъектілерінің міндетті түрде және сөзсіз бағынуына есептелген қатал басқарушылық және бұйрықты нұсқаулардың нысандары мен әдістері басып болып келетін статистік мемлекет оған қарама-қарсы болып табылады. Бұдан басқа, аталған субъектілердің бостандығы мен дербестігі, олардың мемлекетке қатысты автономиялығы жоққа тән. Мемлекеттің рөлінің шеттен тыс, кейде қалыптан тыс ұлғаюынан, экономикалық, әлеуметтік қатынастардың барлық саналарын, азаматтардың жеке өмірін тікелей өз қарауына жеке бағынысына алуға деген талпысынан екінші кезектегі жеке ұсақ түйек мәселелерді шешуге араласуынан тұратын статистік қоғмның басқа ерекшелігінде осымен байланысты. Жеке тұлғаның және басқа қоғамдық қызмет субъектілерінің жағдайы тек тұрақты заң нұсқауларынан ғана емес, олардың күнделікті араласып отырған мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың субъективті қарауына да байланысты.

Құқықтық мемлекеттердің пайда болуы мемлекеттік-құқықтық процестердің ұзақ эволюциясының заңды сандары, реакциялық институттардың орнына озат, прогрессивті және тиімді институттардың өзінен ерекше селекциясы мен мұқият іріктелгендігінің нәтижесі болып табылады. Бұған мемлекеттік басқарудың құқықтық нысаны, әміршілдік-әкімшілдік және полицейлік – бұйрықтық нысандарынан басымдығын және пайдалылығын теориялық ұғыну негіз болды. Құқықтық мемлекеттің теориялық бастаулары түбірімен өткен шаққа айналды деуге болады. Көне заманның озық ойшылдары (Платон, Аристотель және басқалары) “құқықтың позитивті рөлін ескермегінше, мемлекеттің құрылымы мықты, тұрақты және сенімді болуы мүмкін емес” деген пікірлер айтып кеткен. Қылмыстың рөлі мемлекеттік басқарушылардың озбырлығына тепе-теңдік ретінде қарайды: заң әлде кімнің билігінде болмауы керек, өйткені барлық органдарды, лауазымды тұлғалардың және азаматтардың әрекеттен басқарып отыруға арналған.

Құқықтық мемлекеттің теориялық тұжырымдамасының ережелерін бірқатар елдердің өмір тіршілігінде практикадан өткізу консервативтік күштердің қарсылығына тап болды және оны күресте жеңе отырып мемлекеттік және қоғамдық қызметтің барлық жағынан терең жаңғыруымен бірге жерді – мемлекеттік жүйенің принциптері жетілдірілді, жеке адамның мәртебесі айқын мазмұнмен толықты, құқықтық

құндылықтар бірінші дәрежелі маңызға ие болды, шенеуніктердің бассыздығы азайып, олардың қызметі біртіндеп реттелген және тәртіптелген арнаға түсе бастады.

Адамзат қоғамындағы саяси дамудың жаңа кезеңінің белгісі құқықтық мемлекеттер отбасының пайда болып, көбеюі. Бұл – мемлекеттік - құқықтық теория мен практиканың ғажап жетістігі, бүгінгі заманғы өркениеттің орнығуы.

Теорияда құқықтық мемлекеттің мынадай жалпы белгілері ерекшелінген.

Дамыған азаматтық қоғамды қалыптастыру. Азаматтық мемлекеттік - құқықтық нормалар негізінде ғана емес, сондай-ақ өзін-өзі реттеу арқылы қызмет етуші экономикалық, этникалық, діни, қоғамдық - саяси институттар мен мекемелерден тұратын күрделі құрылымы бар.

Құқықтық мемлекетке тек барлық азаматтардың заң тұрғысындағы теңдігі ғана емес, сондай-ақ оны қамтамасыз ету үшін материалдық, саяси, ұйымдық және басқа да кепілдіктер тән.

Құқықтық мемлекетте заң үстемдік етеді. Бұл заң барлық қоғамдық қатынастарды реттеу, адамның әр қадамын қадағалап отыру құралы ретінде пайдаланылады деген сөз емес. Заңның үстемдігі, біріншіден, құқықтық құралдардың көмегі мен әр азаматтың, тұтас алғанда бүкіл қоғамның материалдық, рухани және өзге де мүдделерін қанағаттандыру үшін маңызды және қажет қоғамдық қатынастар реттеледі: екіншіден қабылданатын заңдар және басқа нормативтік құқықтық актілер қоғамдық прогресстің объективті қажеттілігімен ерекшеленді, имандылық, әділділік, демократиялық идеялардың туындауы тиіс; үшіншіден, мемлекет өз қызметін тек заңға негіздеуі құқықтық нормалардың талаптарын қатаң сақтауы, онда белгіленген шеңберде әрекет етуді, азаматтарды және басқалардың қорғауы қажет.

Құқықтық мемлекетте азаматтар кең ауқымды саяси, экономикалық, азаматтық, мәдени құқықтырмен бостандықтарға ғана ие болып қоймайды, сонымен бірге оларға жауапты сұрақтар да жүктеледі. Саяси және құқықтық сананың жоғары деңгейін меңгере отырып, азаматтар мемлекет ісін басқаруға белсенді қатысып, өзінің аман-саулығына өзі жауап беруі, заң талаптарын сақтауы, басқа азаматтардың құқықтарына, бостандықтарына нұқсан келтірмеуі тиіс.

Мемлекет билігі -келесі белгісі болып табылады. Осы принцип әр түрлі қызметтерді атқаратын мемлекеттік органдар арасындағы өкілеттілікті қамтамасыз етеді, мемлекет пен қоғамды мемлекеттік биліктің бір тармағынсыз билік төстемеуіне кепілдік етеді, сөйтіп заңдылықтық құқық тәртібінің орнығуына алғы шарттар жасайды.

Құқықтық мемлекеттің бірінші көрсеткіші – заңның жоғарғы тұратындығы, оның қоғамдық өмірде үстемдік ететіндігі. Қоғамдық өмірдің неғұрлым маңызды жақтары арқылы реттеліп отыруға тиіс, Конституция заң шығарушы органды осы жағдайға қарай нұсқайды. Конституцияға сәйкес Қазақстан Республикасының Парламенті аса маңызды қатынастарды реттейтін жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілеріне азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, мемлекеттік органдармен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызметінің, мемлекеттік және әскери қызметтің негіздеріне қатысты негізгі принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар шығарушың т.б. өкілді органы.

Құқықтық мемлекеттің тағы бір маңызды принципі – барлық мемлекеттік органдарға, лауазымды тұлғаларға заң талаптарының міндеттілігі. Лауазымды тұлғалар, мемлекеттік органдар, әсіресе, тұтас алғанда мемлекетте қолданылып жүрген заңдарды бұзатын болса, мемлекеттің өзі үшін мұның ауыр зардаптары болады. Жақсы-жақсы де мемлекеттік органдар оларды бұзатын болса, бұл құқықтық мемлекет құру процессін кейін шегеріп тастайды, ал екінші жағынан, халықтың үкіметке сенімсіздігін туғызады. Мемлекеттік органдар мен әруақытта болып келген, әлі де ұзақ уақыт орын

алмақ. Мұндай жолсыздықтар құқықтық деп айтуға боларлық ең дамыған мемлекеттірде де кездесіп жүр. Бірақ, бұл жерде әңгіме, біріншіден, сол заңды бұзушылықтың көлемі жөнінде, ал екіншіден, мемлекеттің сол жолсыздықтар үнемі, үздіксіз күрес жүргізуге бекемдігі жайында болып отыр. Егер заң бұзатын жолсыздықтар жалпылама сипат алып кетсе, ал мемлекет онымен күресуге дәрменсіз болса, немесе оларды байқамағансып отыра беретін болса, ондай жағдайда құқықтық мемлекет орнату туралы сөз қозғау қиын.

Мемлекет – дамыған ұлттық құқықтық жүйенің болуы, тек оның нақты қызмет істеуі арқасында ғана құқықтық деп танылмайды. Сонымен қатар, мемлекеттің құқықтық сипатының дәрежесі неғұрлым демократиялық, прогресті және адамгершілікті құқықтық идеяларды өз бойына жинаған халықаралық құқық мемлекеттің қалай қарайтындығымен де анықталады. Бұл мәселеге Конституция ерекше назар аударады.

Құқықтың мемлекетте биліктің бүкіл механизмі және әрбір орган, әрбір лауазымды тұлға өз қызметінде жеке алғанда құқықтық принциптер және нұсқаулармен байланысты, өздерінің барлық шараларын солармен сәйкестендіреді.

Құқықтық мемлекет құқық пен заңның арасындағы статистік мемлекетке тән мұндай үлкен қарама-қарсылықты білмейді. Онда мемлекеттік органдардың барлық нормативтік актілері өзінің мазмұны және бағыттылығы, қабылдау және рәсімдеу процедурасы, іске қосу ерекшеліктері, қолдану сипаты, тәртіп бұзушылықпен күрестің асырылуы мен одан қорғау жөнінен құқықтық жоғары критерийілеріне әлі келеді.

Құқықтық мемлекет нормативтік нұсқауларды қабылдап оны жариялаумен ғана шектемейді.

Құқықтық мемлекеттің айрықша атқаратын шаруасы мемлекеттің нормативті актілерінің әрекет етуінің субординациясын сақтау болып табылады.

Құқықтық мемлекетте жеке адамның және қоғамдық қатынастардың басқа субъектілерінің мәртебесінің ерекшеленуі: бірінші кезекте олардың қалыпты тіршілік әрекетін және олардың алдында тұрған міндеттерді табысты шешуді қамтамасыз етуге жеткілікті құқықтар мен бостандықтарды кең кешенін қарастыруы.

Барлық мемлекеттік және қоғамдық институттар мен құрылымдарды заңды деп тану - құқықтық мемлекеттің ерекшелік белгілерінің бірі.

Құқықтық мемлекетте билікті болу принципі жариялалады және жүзеге асырылады. Соған сәйкес, біртұтас мемлекеттік билік шеңберінде бір бірімен тепе-теңдік жүйесін пайдаланып өзара іс-қимыл жасайтын дербес әрі тәуелсіз үш тармаққа-заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну қамтамасыз етіледі.

Құқықтық мемлекетте елдің ішкі заңы мен халықаралық құқықтық көпшілік таныған принциптері мен нормаларының арасындағы тиімді ара қатынасты орнату жөніндегі шаралар жүзеге асырылуы. Құқықтық қоғам үшін азаматтардың мемлекет алдындағы және мемлекеттің азаматтар алдындағы өзара жауапкершілігі тән.

Құқықтық мемлекеттің жоғарыда аталған белгілерін бір-бірінен бөліп қарамай, біртұтас түрінде алып қараған дұрыс, яғни осы аталған критерийлер сақталмаса, құқықтық мемлекет туралы пікір толған сөз қозғау қателік болар еді.

Қазақстанда әлеуметтік мемлекет құрудың негізі жасалған. Әлеуметтік мемлекет ұғымы алғаш рет екінші дүние жүзілік соғыс кезінде Ұлыбританияда пайда болды және соғыстан кейін Еуропада көптеген мемлекеттер үшін үлгілі айналған Беверидж жоспарында тұжырымдалды. Әлеуметтік мемлекеттің үш үлгісі ерекшеленеді:

1. Позитивті мемлекет. Онда әлеуметтік қамсыздандыру дарашылдыққа және корпоративтік мүдделерді қорғауға негізделген. Мұндай мемлекетте әлеуметтік саясат бақылау құрамы болып қана қалады.

2. Жұмыспен толық қамту саясаты жүргізілетін, кепілді ең төменгі тұрмыс деңгейі және табысқа тең үміт қамтамасыз етілетін жеке әлеуметтік мемлекет.

3. Бәріне бірдей қызмет етуші әлеуметтік саясат жүзеге асырылатын игілігіне арналған мемлекет. Мұндай мемлекетте теңдік, корпоративтік және ынтымақтастық қамтамасыз ету болады. Баршаның игілігіне арналған мемлекетте жанақыларда әркелкіліктің азаюы, жұмыспен толық қамтылуға кепілдік берілді, еңбекшілердің саясаттағы өктемдік жағдайы қамтамасыз етілуі тиіс.

Демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрып жатқандар үшін адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылады. Саяси ой әлемінде демократия өзіндік құндылық ретінде, аса маңызды жалпы адамзаттық құндылықтарын мемлекеттік құрылысқа нақты сіңіру көрінісі ретінде қарастырылады. Оған – адамның өзі, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары жатады. Оларды жоғары құндылық деп тану мемлекеттің адамға қамқорлық, оған материалдық игілік жасаудан артық міндет жоқ екендігін білдіреді. Мемлекет адамның қалыпты тіршілік ете алуы үшін өзіне қатысты барлық жағдайларды жасауға міндетті. Мемлекет адам өмірін, оған өзінің де заңсыз әрекеттерден қорғауына мүмкіндік бере отырып құқыққа қайшы қол сұғушылықтан қорғауға міндетті. Конституция да бекітілген, ағымдағы заңдарда нақтыланған адам құқықтары мен бостандықтары мемлекеттің оларды бірінші кезекте іске асыруға жан-жақты көмек көрсетуі қажеттігін білдіреді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы ұлтына қарамай барлық азаматтарға тең құқық бере отырып, олардың тату тұруына заңды негіз құрады. Сондықтан Қазақстан – бүкіл халықтық мемлекет. Бұл жағдайда Конституцияда жазылған мемлекеттің, оның органдары, қызметінің принциптерінде анық айтылған. Біріншіден, мемлекет, оның органдары қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге талап тануы қажет. Қоғамдық татулық дегеніміз - қайшылыққа, әлеуметтік топтар арасында, түрлі ұлттар арасында қарсы тұрушылыққа жол бермеу. Мұнда татулықты қамтамасыз ету қоғамның тұрақтылығының, әр адамның тыныш өмір сүріп, оқуының, жұмыс істеуінің алғы шарты. Екіншіден, мемлекет өзінің экономикалық саясатын қоғамның экономикасын дамытуға бейімдеп, тек бір топ адамның емес, бүкіл халықтың тұрмыс жағдайын жақсартуға бағыттауы керек. Үшіншіден, мемлекет органдары мемлекет өмірінің маңызды мәселелерін демократиялық жолмен шешуі керек. Бұл халық ең маңызды мемлекеттік мәселелерді тек қана өмірлік және референдум арқылы шешеді деген сөз.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы., 1995
2. Н. Назарбаев. «Тәуелсіздігіміздің бес жылдығы». - Алматы., 1996, 145-б
3. Общая теория государства и права. Авт. редактор М. Н. Марченко Том 1. -Москва., 2000, с.156
4. Қ. Д. Жоламан, А. Қ. Мұқтарова, А. Н. Тәуекелов. Мемлекет және құқық теориясы- Алматы., 1999, 167-б
5. Лазарев А. С. Общая теория государства и права.- Москва. – 2000 с. 205
6. А.Ибраева, Ғ.Сапарғалиев. Мемлекет және құқық теориясы. - Алматы., 1998, 147-б

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ НЕЗАВИСИМОСТИ КАЗАХСТАНА

Искаков М.С., Нуржанова З.Г.
(Алматинская академия МВД РК)

Реальным воплощением обретенной почти 20 лет назад Казахстаном независимости выступает действующая Конституция Республики Казахстан. Отчет конституционного развития суверенного независимого Казахстана, безусловно, дан Декларацией о государственном суверенитете Казахской ССР от 25 октября 1990 года и Конституционным законом Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года «О государственной независимости Республики Казахстан».

Однако Конституция, принятая 30 августа 1995 года посредством республиканского референдума, уже 15 лет является верховным и основным юридическим актом в системе права Республики Казахстан. Принципы и нормы, относящиеся к основам суверенитета, независимости и конституционного строя республики предусмотрены, обеспечиваются и охраняются в первую очередь Конституцией, что вытекает из смысла статьи 4 Конституции Республики Казахстан. Неправильным было бы не отметить, подготовку проекта настоящей Конституции инициировал Первый Президент Республики Казахстан – Лидер Нации Н.А. Назарбаев, и он сыграл ведущую роль в ее разработке группой авторитетных как отечественных, так и зарубежных юристов, что предопределяет в подобном случае обозначить последнюю термином «харизматическая конституция», а при имеющемся позитивном отношении к ней общества – «народная конституция». К тому же, Конституция Республики Казахстан обладает немаловажным свойством, способствующим политической стабильности в государстве. Пункт 1 статьи 91 Конституции Республики Казахстан регламентирует порядок изменения действующей Конституции, определяет круг субъектов конституционной инициативы, которым дано право ставить вопрос о внесении изменений или дополнений в Конституцию Республики Казахстан, что указывает, в конечном счете, на ригидность действующей Конституции Республики Казахстан по способу внесения в нее изменений. К примеру, достаточно жестким является самый порядок принятия изменений в Конституцию Республики Казахстан на референдуме. За изменения в Конституцию должны проголосовать не просто более половины граждан, принявших участие в голосовании, а более половины граждан, принявших участие в голосовании, не менее чем в двух третях областей, городов республиканского значения и столицы.

Итак, в чем на конституционно-правовом уровне выражается государственная независимость?

Необходимым и целесообразным представляется акцентировать внимание на конституционно-правовой статус Республики Казахстан.

Государство существует и действует в пределах его территории как политико-правовая территориальная организация высшей, единой и независимой власти. Государство суверенно, потому индивидуализируется, и в его наименовании учитываются факт исконно казахской земли, на которой формируется казахстанская государственность, а также право казахской нации на самоопределение. Так, в данном случае используются наименования Республика Казахстан и Казахстан, причем эти наименования юридически равнозначны.

Но, прежде всего, для созидания государственности и в том числе государства имеет огромное значение «характер» самого государства. Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством. Иными словами, Казахстан намерен поступательно развиваться как государство, власть которого основана на праве, ограничивающем ее, и как государство, которое создает условия для достойной жизни своим гражданам и свободного развития личности, адекватные возможностям государства. Светский характер государства предполагает отделение религии от государства. Никакая религия не пользуется никакими преимуществами по отношению к другим. Религиозные объединения не выполняют государственных функций, и государство не вмешивается в деятельность религиозных объединений, если они не противоречат законодательству.

Как известно, действующая Конституция Республики Казахстан состоит из преамбулы и 9 разделов, содержащих 98 статей, третья часть которых непосредственно посвящена правовому статусу человека и гражданина. Для Республики Казахстан, согласно пункту 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан, «высшими ценностями являются человек, его жизнь, права и свободы». Признание их высшей ценностью означает, что государство не имеет более важной задачи, чем забота о человеке, его материальном благополучии. Государство обязано создать все зависящие от него условия для достойного существования человека. Таким образом, действующая Конституция Республики Казахстан определяет исходными ценностями государства приоритет человека во всех сферах государственной и общественной жизни, что свидетельствует о приверженности Республики Казахстан общечеловеческим ценностям, а именно Всеобщей декларации прав человека, принятой и провозглашенной резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года. Факт очевиден, государственные мотивы уступают место гражданственным.

Граждане республики всех национальностей, объединенные общностью исторической судьбы с казахской нацией, образуют вместе с ней единый народ Казахстана. В преамбуле Конституции Республики Казахстан говорится: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность..., исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию». Значит, определяющим признаком независимости республики является институт гражданства, конституционно-правовое наполнение которого устанавливает народ Республики Казахстан, основываясь на своем суверенном праве. Народ определен как единственный источник государственной власти, осуществляющий ее непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы, а также делегирующий осуществление своей власти государственным органам. Таким образом, основой государства Республики Казахстан, его суверенитета, независимости и конституционного строя признается именно народ. Конституционно заложены основы демократии как непосредственной, так и представительной с установлением, к тому же, либерально-демократического государственно-политического режима в силу провозглашения государства демократическим, а также объективных и субъективных реалий в стране. Свидетельством тому дополнительно служит примененный в статье 1 Конституции Республики Казахстан оборот «утверждает себя», который подчеркивает поступательность развития Казахстана.

Никто не может присваивать власть в Республике Казахстан. Право выступать от имени народа и государства принадлежит Президенту, а также Парламенту республики в пределах его конституционных полномочий. Правительство республики и иные государственные органы выступают от имени государства в пределах делегированных им полномочий.

Государственная власть в республике едина, осуществляется на основе Конституции и законов в соответствии с принципом ее разделения на законодательную,

исполнительную и судебную ветви. Это обуславливает взаимодействие ее ветвей между собой с использованием системы сдержек и противовесов и способствует политической стабильности в государстве, эффективности и устойчивости власти, а также скоординированности и взаимодействию принадлежащих к различным ветвям власти государственных органов. Согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом обеспечивает Президент. Функционируют вне ветвей власти Конституционный Совет, Генеральная прокуратура и Центральная избирательная комиссия с местными органами.

Не вызывает сомнений наличие республиканской формы правления, не подлежащей изменению никоим образом и ни при каких условиях. Дискуссионным следует считать вопрос о системе правления. Конституция Республики Казахстан оговаривает в пункте 2 статьи 1 президентскую форму правления. Анализ положений Основного закона позволяет полагать о существовании смешанной, причем системы, а не формы правления, что представляется более корректным.

В Республике Казахстан признается идеологическое и политическое многообразие, т.е. так называемый плюрализм мнений. Думается, созданы тем самым полноценные условия для формирования гражданского общества.

Одно из важнейших и конституционных прав человека и гражданина, реализация которого отвечает интересам общества и находится под защитой государства, является право на свободу объединений. Общественными объединениями в Республике Казахстан признаются политические партии, профессиональные союзы и другие объединения граждан, созданные на добровольной основе для достижения ими общих целей, не противоречащих законодательству. Из всех общественных объединений политические партии являются высшей формой самоорганизации граждан и представляют собой объединения, которые преследуют политические и социально-экономические цели. На территории Республики Казахстан не допускается деятельность политических партий других государств. Запрещаются создание и деятельность политических партий, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики Казахстан, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни. Не допускается создание политических партий по признакам профессиональной, расовой, национальной, этнической и религиозной принадлежности граждан. Запрещаются создание и деятельность военизированных политических партий, а также военизированных формирований при политических партиях. В настоящее время имеет место многопартийная система с доминирующей республиканской политической партией «Нур Отан».

Республика Казахстан – полноправный субъект международного права, осуществляющий в интересах своего народа политику сотрудничества и добрососедских отношений с другими государствами на основе Конституции и в соответствии с международными договорами и законами Республики Казахстан.

Республика Казахстан:

- уважает принципы и нормы международного права
- проводит политику равенства государств и невмешательства во внутренние дела друг друга, мирного разрешения международных споров
- отказывается от применения первой вооруженной силы
- обменивается дипломатическими и консульскими представительствами
- входит в международные организации (ООН и ее специализированные учреждения, ОБСЕ, СНГ, ОДКБ, ЦАС, ЕвразЭС, ШОС, СВМДА и другие), системы коллективной безопасности и участвовать в их деятельности

- самостоятельно решает вопросы внешнеэкономической деятельности
- обладает самостоятельной экономической системой, соответствующей статусу независимого государства и основывающейся на многообразии и равенстве всех форм собственности
- обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость своей территории.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
2. Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года № 1007-ХІІ О государственной независимости Республики Казахстан
3. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 1 июля 2005 года № 4 Об официальном толковании пункта 3 статьи 26 Конституции Республики Казахстан
4. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 23 апреля 2003 года N 4 Об официальном толковании пункта 2 статьи 2 и пункта 3 статьи 6 Конституции Республики Казахстан
5. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 7 июня 2000 года N 4/2 Об официальном толковании пункта 4 статьи 5 Конституции Республики Казахстан

ӘОЖ 94.(574)

ОТАНДЫҚ ТАРИХ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ДИАСПОРОЛОГИЯНЫҢ РӨЛІ

Камидуллаева М.Е.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҒҰ)

Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, профессор Оразбаева А.И.

Қазіргі таңда әлемдегі жүз миллионға жуық адам өздерінің тарихи этникалық отанынан жырақта, басқа қоғамда өмір сүріп жатыр. Әртүрлі халықтардың (диаспоралардың) өткені мен қазіргі тарихын, ұлтаралық қатынастардың заңдылықтарын зерттеп зерделеу ғылыми ортада өзектілігін арттырып отыр. Тәуелсіздігімізді, егеменді елдігімізді алғаннан бастап құрылымымыз көпұлттылық сипатқа ие Қазақ елі үшін ұлтаралық қатынастар мәселесі аса өзекті екені белгілі. Алдымен, «диаспора» ұғымының түп төркініне көз жүгіртсек, «диаспора» бұл – гректің «шашырау» немесе «елінен жерінен ажыраған» деген сөзінен шыққан. Б.з.д 586 ғасырда Вавилон патшасы Навуходоносор ІІ Иерусалимді жаулап алып, еврейлердің дүние жүзіне шашырап кетуінен пайда болған ұғым [1]. Аталмыш термин кейіннен жаңа жерлерге келіп қоныс тепкен, этникалық азшылық, өзге де діни және этникалық топтарға байланысты қолданыла бастады.

Отаршылдық дәуірі кезеңінде қазақ диаспорасы мәселесі ұлттық тарихымызда тиым салынған тақырыптардың біріне айналғаны белгілі. Міне, тәуелсіздігімізді алып, еліміз егемендікке қол жеткізгеннен кейінгі уақытта, қазақ елінің жүріп өткен жолы мен тарихын жаңаша көзқарас тұрғысынан зерттеуге ерекше көңіл бөлінуде. Отандық тарихтың өткен кезеңдеріндегі шындығы бұрмаланып, ақиқаты айтылмай келген оқиғалары мен құбылыстарын ой елегінен өткізуге деген мүмкіндік туды. Осыған орай отандық тарих ғылымының әр саласы бойынша арнайы зерттеулер жүргізіле бастады.

Заманауи тарих ғылымының бір саласы саналатын тарихи демография, этнология, ұлттық психология сынды ғылымдармен қатар диаспорология бағыты да кеңінен зерттеле бастады. Диаспорология – бұл диаспораның яғни, белгілі бір этникалық қауымдастықтың өзге елге орын тебуі, сол жерде мәдениеті мен әдеп ғұрыптарының қалыптасуы, этникалық қауымдағы халық санының өсуі мен өзгеру үдерісін және олардың динамикасын зерттеу саласы болып табылады.

Қазақстанмен көршілес, тіпті, шетелдік мемлекеттерде өмір сүріп жатқан қазақтар – ұлтымыздың ажырамас бөлігі. Себебі, шет елдердегі қазақтардың тарихы мен мәдениетін, олардың қазіргі жағдайын, ділін, дінін, этникалық ұқсастығын, салттарын, өздері өмір сүріп отырған елде оларға деген саяси, әлеуметтік қарым-қатынасты зерттеу Қазақ елінің маңызды факторларының бірі болып табылады. Демек, диаспорология саласына одан әрі серпін бере түсу үшін ендігі жерде белгілі бір кезеңдер аралығындағы халық санының динамикасындағы өзгерістерге, көші-қон үдерістерінің ауқымына және олардың жекелеген аймақтардағы ерекшеліктеріне баса назар аударғанымыз жөн. Сондай-ақ көп ұлтты Қазақстан үшін де ұлттық мәдени саясатты теңдестіру қоғамдық экономикалық байланыстың маңызды құралы болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Дүниежүзі қазақтарының II Құрылтайында: «Тағдырдың жазуымен туған топырақтан жырақтап кетуге мәжбүр болған ата бабаларымыз бен олардан тараған ұрпақ жасаған мол рухани қазынаны төкпей-шашпай жинап алуымыз, оны ата-жұртта және барша әлемге таныстыру аса маңызды шаруа. Қазақтар тығыз мекендеген Қытай, Өзбек, Ресей, Түркия, Моңғолия секілді елдердің халық арасындағы, мұражайларындағы, қазақтың тарихына, мәдениетіне, әдебиеті мен өнеріне қатысты қазына-байлық барша халқымыздың игілігіне қызмет етуі керек», - деп атап көрсетті [2, 6-7 бб.]. Диаспорологияның маңызды міндеттерінің бірі – іргелес елдердегі қазақ диаспорасында болып жатқан әр қилы күрделі үдерістердің ақиқатын зерттеу, ғылыми талдау жасау. 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін орын алған азамат соғысы, жер-су реформасы, күштеп ұжымдастыру, қуғын-сүргін, күштеп қоныс аудару, Ұлы Отан соғысы кезіндегі мобилизация мен эвакуация, депортация, соғыстан кейінгі демобилизация, халық шаруашылығын қалпына келтіру жолындағы шаралар, күштеп қоныс аударғандарды кері қайтару, тың және тыңайған жерлерді игеру секілді тағы басқа тарихи оқиғалар мен мәселелер ішкі және сыртқы көші-қон үдерісіне тікелей әсер етті. Өз кезегінде кеңестік дәуірдегі көші-қон саясаты Қазақстан халқының ұлттық құрамындағы арасалмаққа өте күрделі өзгеріс ала келді. Сол себепті, аталмыш мәселе отандық тарих ғылымында ұлттық мүдде тұрғысынан шынайы тұрғыда зерттеуді талап етеді. Көші-қон мәселесі бұрын да зерттеушілердің назарына ілікпей қалған жоқ. Бұл үдеріс кеңес дәуірінде де, қазіргі кезде де отандық және шетелдік ғалымдар тарапынан да әрқилы бағаланып келді. Әрбір кезеңге тән тарихи концепцияларды талдау және ғылыми еңбектердің деректік негізіне баға беру отандық тарих ғылымының басты мақсаттарының біріне айналды.

Қазақ халқы санының азаюын, өз елінен жыраққа ауа көшуін, сол алғашқы ақтабан шұбырынды кезіндегі жаугершіліктен бастап алып қарастыруға болады. Солтүстік шығыстан баса көктеп кірген жоңғар шапқыншылығынан 1723 жылдан бастап шегінген қазақтар оңтүстік батысқа ауып, қазіргі Орта Азия жеріне көп санымен тереңдеп енді [3, 147б.]. Қазақ диаспорасының одан әрі кең етек жаюына жаугершілік заманнан кейін, отаршылдықтың енуі тікелей ықпал етті. Жалпы алғанда, қазақ диаспорасын шетелдерге ауа көшуін үш кезеңге бөліп қарастыруға болады:

Бірінші кезең – XVII-XVIII ғасырлардағы Жоңғар шапқыншылығы тұсындағы қазақтардың оңтүстік батысқа қоныс аударуы. Бұл туралы В.А.Моисеевтің «Жоңғар хандығы және қазақтар (XVII-XVIII)» [4] деген монографиясында қазақтар тарихынан көптеген мәліметтер келтіріледі.

Екінші кезең – XIX ғ. территориялық бөліну кезінде сол туған жерлерінде қалып қойған қазақтар, сондай ақ Ресей патшалығының бодандығына өткен қазақтардың отаршылдық езгісіне шыдай алмай Қытай және Моңғолия жерлеріне жаппай көшуі. Ресей патшалық өкіметінің қазақтардың жерін тартып алып, орыс шаруаларын қоныстандыруынан Сырдария облысы Ташкент уезі қазақтарының көші-қон аумағы қысқарды. Олар көбінесе отырықшы елді мекендерін қоныстануға мәжбүр болды. Өзбекстанның қазіргі Ташкент облысы аумағындағы қазақтар саны кеми бастады.

Үшінші кезең – XX ғ.-1991жж. Бұл жылдардағы жаппай көшудің басты себебі – Кеңес үкіметінің орнауы, қазақ жеріне сол кеңестік биліктің жүзеге асырған саяси, әлеуметтік-экономикалық іс-шаралары. Тоталитарлық жүйенің күштеп ұжымдастыру, бай кулактарды жою, қызыл қырғын аштықтың белең алуы, сондай-ақ жергілікті халықты өз елінен қуу, осының барлығы қазақтардың ауа көшуін ұлғайтты. Кеңестік дәуірдегі миграциялық үдерістер, негізінен, шекаралық аудандарды қамтыды. 1931–1932 жылдардағы аштық кезінде қазақтар Батыс Сібір мен Орта Еділ бойына босып кетті. Олар бұрыннан сол жақта тұрып жатқан қазақ ауылдарын паналады. Сөйтіп, 1930 жылдан бастап қазақтардың Орталық Азия жеріне ауа көшуі кең ауқымда жүрді. Көршілес республикалар: Өзбекстанға, Тәжікстанға, Маңғыстау түбегінен Түрікменстанға, одан әрі Ауғанстан, Иран елдеріне кетуге мәжбүр болды. Бірақ, халық арасында қалыптасқан түсінікке сай: «оралмандар, олар - Қазақстандағы кеңес үкіметі кезінде аштық пен қуғын-сүргін жылдарында шет елдерге бас сауғалап, қара асының қамын ойлап, отанын сатқан қашқан адамдар», – деген пікір орын алды. Міне, бұл диаспорологияның толыққанды зерттеліп, халыққа жеткізілмеуіне орай орын алған пиғылдар.

1980-1990 жылдары көптеген қазақстандық зерттеушілер: Г.С. Баратова, В.С. Цой, Г.Н. Ким, Л.Э. Рис және т.б. ғалымдар этникалық топтар, диаспора тарихы [5, 79 б.] туралы диссертацияларын қорғаған болатын. Десек те, диаспорология өзіндік жеке ғылым ретінде қалыптаса қоймады. Диаспорология ғылымы заманауи қазақ тарихнамасында жаңа дамып келе жатқан жас ғылым саласы, соңғы онжылдықта республикамыздағы этностар, шет елдегі қазақ диаспоралары жайында бірнеше кітаптар, мақалалар жарық көрді. Атап айтар болсақ, қазақ диаспорасын зерделеу барысында ең салмақты мәліметтер жинап енізген, Қазақстанда диаспорология ғылымын алғаш зерттеушілердің бірі Г.Н. Мендікұлова [5,79 б.]. Оның 1997 жылы жарық көрген «Қазақ диаспорасының тарихи тағдыры: пайда болуы мен дамуы» атты еңбегінде [6] «Осы жерде шетелдердегі қазақтардың бәрін «диаспора» деп атүсті айта салудың өзі қай жағынан болмасын (ғылыми, тарихи, саяси, заң жүзінде және т.б.) дұрыс болмайтынын ескергеніміз жөн. Себебі, «диаспора» деген сөз ұлттың өз Отанынан басқа елге шашырап кеткен топтарын білдіреді. Ал, территориялық бөліну барысында өз атамекенінде қалып қойған Ресей, Өзбекстан мен Қытай сынды елдердегі қазақтарды “ирридент” деп атаған дұрыс болар», - деген пікірін ұсынады.

Қазіргі таңда Қытай қазақтарын зерттеуші с.ғ.д. К.Л. Сыроежкин, т.ғ.д. өз ғылыми еңбегін Набижан Мухаметханұлы, Өзбекстандағы қазақтар туралы Б. Қалшабаев, Н. Сванбергтің «Түркиядағы қазақ босқындары» атты монографиясы Халиф Алтай, Хасан Оралтай, Хызырбек Ғаритолла сынды ғалымдардың естеліктерін негізге ала отырып жазылған [6]. Осы қатарда ерекше атап өтуге тұрарлық тағы бір еңбек - қызыл қырғын ашаршылық жылдарында (1933 ж.) өмірге келіп, отбасымен бірге эмиграцияға ұшыраған, Германияның Мюнхен қаласында халықаралық «Азаттық» радиосында жұмыс атқарған, қаламгер Хасан Оралтай 1973 жылы Түркияда «Елім-айлап өткен өмір» [4] атты ғұмырнамалық кітабы. Бұл кітаптің көркем әрі көрнекті қыры – деректің дәлдігінде, боямасыз шындығында, авторлық көзқарастың бүкпесіз ашықтығында, қазақ еліне қатысты көптеген тарихты, автордың ұлты үшін жасаған еңбектері, қазақ

халқының миграция немесе эмиграцияланып кеткен, осы қазақ диаспорасы туралы құнды деректердің бірі. Сонымен қатар шет елдердегі қазақтарды зерттеушілер Д. Ескекбаев – Ресей қазақтарының этнографиясы, С. Билалов – Қазақстандағы қазақ оралмандарын (репатриант) жерсіндіру мәселелерін зерттеуші, «қазақ диаспорасы: мәселелері мен келешегі» атты жобала А. Кошанова, А.Н. Нысанбаева және т.б. ғалымдар зерттеуге ат салысты [5,80 б.]. Көп ұлтты Қазақстан үшін қазақ диаспорасын жетілдіруіне тарихи демографиялық, әлеуметтік экономикалық, саяси, этнопсихологиялық тұрғыдан оқыту қазақ тарихының ғылымына диаспорологияны жеке дара зерттеу керектігін көрсетеді. Отандық тарихнамадағы диаспорология ғылымының әлі күнге дейінгі негізгі мәселелердің бірі бірнеше елдерде ашылмаған тарихи құжаттар, статистикалық мәліметтер және диаспораның жеке архив мұрағаттары.

Қазақ елінің рухани мол қазынасы – тек бүгінгі кең байтақ Қазақ даласындағы этникалық қауым өкілдерімен шектелмейді. Себебі, тағдыр қияметімен шет елдерге және іргелес мемлекеттерге ауа көшіп кеткен қазақтардың өмірі мен тұрмысы, салты мен мәдениеті, ділі мен діні біздің ұлттық дінгеіміздің ажырамас бөлігі.

Әдебиет:

1. Мендикулова Г. «Казахская диаспора: история и современность» – Алматы: Всемирная Ассоциация казахов, 2006. – 283 с.
2. Дүниежүзі қазақтар қауымдастығының шежіресі. II кітап. – Алматы, 2005-71б.
3. Тәтімов М. «Қазақ әлемі (Қазақтың саны қанша?). –Алматы: Атамұра, 1993.- 160 б.
4. Хасан Оралтай. «Елім-айлап өткен өмір». – Алматы, 2005. - 165 бет.
5. Ким Г.Н. « Диаспорология Казахстана в контексте мировой науки». – Казахстан- Спектр, научный журнал. 2010/4.- 72-82б.
6. Мендикулова Г.Н. «Исторические судьбы Казахской диаспоры: происхождение и развитие». – Алматы: Ғылым, 1997 .

УДК 321.727

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Колинько А.

(СКГУ им.М.Козыбаева)

Республика Казахстан – это современное, признанное, демократическое государство. И хотя наше государство встало на путь демократии по историческим меркам совсем недавно, уже удалось достичь многих заметных успехов. Так, одним из признаков демократического государства является не только наличие, но и исполнение законов, записанных в Конституции государства. Оглядываясь в прошлое и отмечая этапы, пройденные Казахстаном в этом направлении, можно отметить заметные улучшения. И для того чтобы государство и дальше продолжало развиваться, важно отмечать положительные моменты, и в тоже самое время намечать дальнейшие пункты, которые необходимо достичь, те стороны, которые подлежат дальнейшему улучшению. Именно поэтому важно объективно смотреть на вопрос и здесь подойдет

сравнительный метод, при котором можно отметить, что еще нужно сделать, для того, чтобы достичь уровня тех стран, которые уже давно провозгласили демократию, которые соблюдают свои законы и Конституцию.

С обретением независимости в 1991 году перед Республикой Казахстан возник ряд задач, которые необходимо было решать в кратчайшие сроки. Одной из таких задач был выбор политического курса, выбор политического строя. Казахстан встал на путь демократии. Для этого необходимо было избавиться от существующего прежде аппарата управления, который опирался на недемократические методы. В Советском Союзе, как и в государствах Запада, существовала Конституция, в который были учтены права и обязанности населения страны. Однако, как известно, на деле эти права и свободы не учитывались и не исполнялись. Таким образом, фактически конституционализм провозглашался, а на деле это не исполнялось. Казахстан с обретением независимости встает на путь ликвидации этого противоречия и стремится достичь баланса в этом вопросе. Первая Конституция 1993 года не соответствовала всем требованиям конституционализма и вскоре была заменена новой Конституцией 1995 года. С развитием государства менялась и сама Конституция. В нее были внесены поправки, которые приближают Казахстан все ближе к идеалу демократического государства. Такая динамика, кажется вполне естественной. Прежде чем посмотреть на изменения и сделать выводы предстоит разобраться с самим понятием конституционализм и правовая культура общества.

В современной политико-правовой литературе используются различные подходы к определению конституционализма. Первый подход утверждает, что конституционализм – это политическая система, основанная на конституционных методах правления. Второй видит в конституционализме учение о конституции, как основном законе государства и общества и их взаимоотношениях [1].

В целом отмечая многозначность понятия «конституционализма», необходимо указать на тот факт, что это, прежде всего, особая правовая идеология, направленная на предотвращение деспотизма и гарантирующая индивидуальные свободы.

После распада СССР начался новый этап реформирования законодательства. Именно тогда идеи конституционализма стали наиболее актуальны и были внедрены в политико-правовом развитии постсоветских государств.

Следует отметить, что множество ученых-исследователей едины во мнении, что конституционализм обуславливает практическое ограничение государственной власти Основным Законом – Конституцией. Конституционализм легитимизирует государственную власть, утверждая ее правомерность.

Конституционализм формируется при наличии общеобязательных принципов, среди которых выделим: верховенство конституции как основного закона государства; гарантированность прав и свобод личности; институционально-правовая организация государственной власти и ее разделение; общественное согласие и политическая стабильность и др.

Современная казахстанская теория конституционализма есть результат длительной эволюции. Казахстан, начиная с 1990 года, предпринимает попытки создания правовой системы, которая обеспечивает реализацию либерально-демократических идей. Определяющим шагом в решении этой проблемы стало принятие новой Конституции Республики Казахстан 28 января 1993 года. Позднее, 30 августа 1995 года, была принята ныне действующая Конституция. Кстати, в Основном Законе государства дважды были внесены изменения и дополнения: Законом Парламента РК от 7 октября 1998 года и Указом Президента РК от 21 мая 2007 года. Внесение данных поправок можно назвать очень важным и смелым шагом. Признание существующих несовершенств в законах государство, готовность вносить изменения,

которые требует время. Также это демонстрация того, что наша республика готова к переменам, готова совершенствовать методы управления и законодательную систему. Основные ценности и принципы, составляющие основу Конституции, дают основание констатировать, что на сегодняшний день демократия в Казахстане имеет правовую основу, свидетельствует о неотъемлемых моментах преемственности казахстанского конституционализма.

Вместе с тем важным для становления теории конституционализма является формирование гражданского общества. Одним из первых исследователей гражданского общества в Республике Казахстан является профессор Г.Г. Акмаганбетов, который под гражданским обществом понимает, «союз индивидуальностей объединенных по интересам и убеждениям и любым другим признакам» [2, с.12], т.е. речь идет о самоорганизации индивидов, в рамках различных форм выражения своих интересов. Созвучным Конституции Республики Казахстан, является мнение профессора З.П. Аюповой, которая считает, что «Синтез правовой системы и гражданского общества является условием и главным фактором гражданских прав и свобод» [3, с.84].

Политическая функция гражданского общества в соотношении его с государством заключается в объединении граждан, независимых от власти и осуществляющих деятельность с целью оказания влияния на принятие политических решений.

В Казахстане возникновение гражданского общества связано с периодом «Перестройки» М.С. Горбачева. В то время развитие гражданского общества в стране, проходило достаточно бурно и активно именно в силу сложившихся условий - широкого неприятия обществом советского режима и требования перемен.

С 1992 года начинается этап построения нового государства. На заре независимости происходило бурное, анархическое развитие общественных движений, но в то же время наблюдалась их бездейственность и медленное угасание. Все это стало показателем слабости гражданского общества в молодом государстве. Новая власть представляла собой прямого наследника системы исполнительной власти советского периода, что и привело к созданию системы с сильной исполнительной властью.

Еще в июне 2005 года обсуждался проект «Концепции развития гражданского общества Республики Казахстан на 2005-2015 годы».

В принятой Концепции фактически признано, что за прошедшие годы в Республике развивались гражданские институты, к которым относятся политические партии, некоммерческие (неправительственные) организации, профсоюзы, национально-культурные объединения, негосударственные СМИ.

В тоже время стоит отметить, что большинство подобных объединений существуют лишь на бумаге, улучшая лишь статистику количественных показателей зарегистрированных организаций. Однако принятые поправки 2007 года к Конституции позволили различным политическим партиям принимать участие в работе Парламента. Это значительный шаг на пути усовершенствования молодого независимого государства.

По мнению ученого А. Нысанбаева, «Сегодня можно констатировать, что власть основана на четкой системе государственных органов» [4, с.65]. Вместе с тем политические реформы государства за последние годы позволили заложить основы гражданского общества в виде его основного института-третьего сектора, партии, профсоюзы, религиозные объединения, СМИ, и другие добровольные ассоциации. А. Нысанбаев признает, что «процесс институционализации демократии все еще опережает процесс социальной мобилизации населения, что во многом стало следствием неразвитости гражданского общества в стране» [4, с.67].

Другой ученый доктор политических наук Дьяченко С.А. полагает, что необходимым условием развития гражданского общества является становление

среднего класса. Средний класс, по его мнению, служит базовым ядром и фундаментом казахстанской демократии [5, с.65].

Таким образом, гражданское общество в Казахстане еще только формируется, что актуализирует еще одну проблему - это формирование правовой культуры.

Любое общество, любое государство, любая общность людей имеют свою правовую культуру. Правовая культура, с одной стороны отражает существовавшие ранее и существующие в данный период реалии государственно-правовой действительности страны, с другой - оказывает на эту действительность влияние. Если она является истинной культурой, то воплощает все прогрессивное, ценное, социально оправданное в политико-правовой сфере, содействует совершенствованию организации и деятельности государства [6, с.136].

Правовая культура - необходимое условие сознательного осуществления гражданином своего долга перед обществом, что способствует преодолению взглядов, не соответствующих времени, отклоняющегося поведения людей, предотвращению случаев произвола и насилия над личностью.

Перед существующим гражданским обществом в Республике Казахстан возникает ряд проблем, которые необходимо решать. Необходимо формировать и укреплять правовую культуру общества. Формирование правовой культуры молодежи происходит и в рамках системы образования, поэтому важными являются беседы, направленные на развитие гражданской позиции молодежи. Правовое воспитание молодежи представляет собой целенаправленное и систематическое воздействие на сознание и культуру поведения членов общества, осуществляемое в целях выработки у них чувства уважения к Конституции и законодательству страны и привычки соблюдения права на основе личного убеждения. Развитие гражданского общества и расширение сферы его полномочий приведет к укреплению позиций республики на международной арене. А это в свою очередь приведет к расцвету государства и приближению к идеалам демократии.

Формирование правовой культуры – длительный процесс. Сегодня заложен фундамент этой культуры, со временем можно будет построить здание полностью. И немаловажная роль принадлежит будущему поколению. На молодежь возложена большая ответственность за будущее нашей страны. И гармонично развитая личность с четко сформированной гражданской позицией, высокой образованностью поможет нашему государству занимать достойное место в мировом сообществе.

Таким образом, мы можем отметить, что в Республике Казахстан создаются условия для того, чтобы можно было максимально приблизиться к теории конституционализма. Законы, установленные в Конституции, все больше соответствуют действительности. Все это способствует развитию гражданского общества. А партии, профсоюзы и другие организации создают условия, когда соблюдение законов проверяется, контролируется и становится максимально прозрачным. И все это приводит к повышению правовой культуры государства. Поэтому очень важно для молодого государства создавать все условия для функционирования на практике теории конституционализма.

Литература:

1. Конституционализм. Толковый словарь //Электронная публикация - <http://enc-dic.com/word/k/Konstitucionalizm-36027.html>
2. Акмамбетов Г.Г. Особенности формирования гражданского общества в Казахстане //Известия НАН РК. Сер. общественные науки. -1994. - №3. - С. 10-17.
3. Аюпова З.П. Правовая система и гражданское общество в РК: грани взаимодействия и взаимовлияния // Саясат. -1995.-октябрь-ноябрь.- С.84.

4. Нысанбаев А. О формах взаимодействия институтов гражданского общества с государственными органами в Республике Казахстан //Саясат. - 2002. - №7.-С. 63-67
5. Дьяченко С.А. Особенности политического транзита в современном Казахстане, Астана: Елорда, 2001. – 384 с.
6. Гуляихин В.Н. Правовая культура как объект научного исследования: методологические подходы, структура и критерии оценки // Юридические исследования. - 2013. - № 4. - С. 135-158

УДК 342.4

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КАК ОСНОВНОЙ ЗАКОН ГОСУДАРСТВА

Кошанова Ж.Т., Гарапшин И.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

На протяжении многих веков казахскому народу приходилось бороться за свою независимость и суверенитет. Благодаря своим лучшим качествам, умению сплотиться и быть единым в минуту опасности, стремлению жить в мире, согласии и добрососедстве с другими народами, он не исчез в потоке истории и через десятилетия смог восстановить свою независимость. Навсегда вошел в историю Казахстана великий Абылай хан. В памяти поколений он остался как правитель «золотого века», расцвета казахского государства, Абылай, бывший «и лисой, и волком», сумел сохранить мир с крупнейшими державами своего времени, не потеряв независимости казахского ханства.

Борьба за независимость казахского народа в 18 – 19 в.в. завершилось поражением казахов и превращением края в 60-х годах XIX в. Российскую колонию. Многолетняя антиколониальная борьба привела к возникновению в начале XX в. Национальных партий, постановке вопроса об автономии казахского края. Находясь в составе Союза ССР, Казахская ССР не обладала государственным суверенитетом. Казахстан являлся частью единой системы тоталитарного режима управления.

Хотя в Конституции Казахской ССР 1937 г. провозглашалась суверенным государством, осуществляет государственную власть самостоятельно, но все эти конституционные нормы остались формальными и не обладали юридической силой 1 декабря 1991 г. в Казахстане прошли всенародные выборы первого Президента Казахстана. Сразу после объявления 16 декабря 1991 г. государственной независимости Республики Казахстан, начался процесс формирования новой политической системы, характеризующейся сильной президентской властью и основанной на принципах демократии и уважения, основных прав и свобод человека. Были предприняты меры по разделению функций законодательной и исполнительной власти, начата работа по парламентской реформе и преобразованию местных органов власти.

В январе 1993 г. была принята Конституция Казахстана, объявившая его унитарным, светским и демократическим государством. Казахстан приобрел свою независимость. С принятием Конституционного Закона «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 года Казахстан становится независимым полноправным государством в мировом сообществе. В Конституционном законе говорится, что Республика Казахстан, как независимое государство, обладает

всей полнотой власти на всей территории, самостоятельно определяет и проводит свою внутреннюю и внешнюю политику.

Территория бывшей казахской республики признавалась территорией нового независимого государства. Эта территория объявлялась неделимой и неприкосновенной. Граждане всех национальностей теперь составляют единый народ Казахстана. Государственная власть теперь должна основываться на воле казахского народа. Закон объявил, что все граждане, независимо от национальности, происхождения, рода занятий, места жительства обладают равными правами и свободами.

Конституция – Основной закон государства, определяющий его общественное и государственное устройство, избирательную систему, принципы организации и деятельности государственных органов, основные права и обязанности граждан.

Новая Конституция создается для страны, для гражданина. Это есть, особенно сейчас, непреложная истина. Она требует громадной ответственности – как в период её разработки, так и сейчас, когда она принята и дело за её воплощением в жизнь. Всякий новый Основной Закон со всех точек зрения требует, прежде всего, знания той страны, ради которой принимается. Надо знать его историю и сегодняшний день страны, чем она живет, к каким целям стремится, строя своё будущее. То есть наша Конституция Должна соответствовать, прежде всего, внутренним потребностям Республики Казахстан – задаче строительства демократического, правового государства, в котором надёжно защищены права личности, росту благосостояния граждан, укреплению авторитета и мощи страны. Это – во-первых.

Во – вторых. Конституция республики должна впитать все лучшее и прогрессивное, что есть в ныне действующих законах, соответствовать международным требованиям, мировой практике конституционного строительства, поскольку конституции не создаются на голом месте, тем более в условиях сложнейшего переходного периода. Недопустимо пренебрежительное отношение к ценностям, выработанным всем ходом развития цивилизации. Вместе с тем изучение зарубежной конституционной практики не должно было вылиться в слепое копирование, а основываться на глубоком осмыслении.

Именно при соблюдении этих условий Основной Закон государства может претендовать на признание со стороны мирового сообщества. Поэтому один самых ответственных периодов в работе Верховного Совета Республики Казахстан двенадцатого созыва был связан с рассмотрением и принятием нового Основного Закона страны – Конституции Республики Казахстан.

28 января 1993 года Верховный Совет Республики Казахстан принял первую Конституцию независимого суверенного государства, которая имела большое значение в укреплении государственной независимости Казахстана, создании новых органов государства, призванных служить народу, выражающих его волю в провозглашении широких прав и свобод граждан и т.д.

Её разработке и принятию предшествовали глубокое осмысление пути, пройденного казахским народом, всем казахстанским обществом, всесторонний анализ его современного состояния.

Наряду с этим необходимо было принять во внимание и те изменения, что произошли в Казахстане с момента провозглашения независимости, когда был взят курс на самостоятельное движение по пути реформ, цель которых – современная, социальная рыночная экономика, основанная на политическом плюрализме демократия, признание приоритета и нерушимости прав личности при одновременном всемерном содействии процессам национального возрождения.

Конституция Республики Казахстан – это принципиально новый документ, во главу которого ставится уже не государство, как раньше, а человек. Поэтому-то новый

Основной документ провозгласил приоритет прав человека. Благодаря этому есть полная уверенность в том, что в нашем государстве отношение к правам личности будет самое уважительное.

Сегодня, когда наступил этап реализации Основного Закона, многое зависит от активности наших граждан в деле его воплощения в жизнь. А возможности для этого есть, поскольку в Конституции Республики Казахстан нашли отражение, прежде всего и свободы личности, её социальная защищённость и безопасность, отношения между гражданином, обществом и государством. Очень важно, что Конституция в полной мере отразила специфику Казахстана как многонационального государства, в условиях которого вместе с тем создаются необходимые предпосылки для возрождения и развития казахской нации, укрепления её суверенности. Одновременно гарантируются национальное и гражданское равноправие, условия для развития языка и самобытной культуры тех национальностей, представители которых проживают в Казахстане.

Многонациональный состав республики определяет пристальное внимание граждан к тому, как решаются в Конституции вопросы межнациональных отношений. И первый из них – это вопрос о языках. Можно понять обеспокоенность части населения республики, особенно русскоязычного, вызванную распадом Союза, последующими событиями в государствах Содружества, ситуация в которых складывается неоднозначно – в одних республиках наблюдается напряженность и конфликты, в других же более или менее спокойно. К числу последних относится и Казахстан, отличающийся стабильностью и межнациональным согласием.

В последние годы имеет место тенденция своеобразного умолчания вопросов, связанных с характером общественного строя. Истоки подобной проблемы понять не трудно – это реакция на излишнюю идеологизацию прежней Конституции. Но полностью обойти эти вопросы никак невозможно. Особенно сегодня и особенно те из них, что касаются социальных гарантий, защищённости личности.

За казалось бы, конкретными вопросами социально-экономического развития всегда кроются проблемы огромной социальной, политической значимости. Конечно, мы должны приспосабливаться к непростым условиям сегодняшней жизни. Но это не совсем означает, что в нашем обществе не должны сохраняться отдельные элементы социализма. Разве плохо, если человек будет знать, что в случае, если не выдержит конкуренции с другими, более сильными, он всегда может рассчитывать на тот минимум со стороны государства, который позволит ему остаться человеком, несмотря на все перипетии судьбы. Разве это не есть проявление гуманизма?

Помогать слабым было во все времена достоинством сильной политики. Поэтому не следует спешить отрицать все и вся из нашего вчерашнего прошлого. Коль нет эталона социализма, значит и не существует эталона капитализма. Нам необязательно ограничиваться их рамками. А раз так, то наше будущее общество должно впитать все лучшее, что было в давней и недавней истории человечества, разумеется, с учетом особенностей Республики Казахстан, которые создают уникальный образ нашего многонационального сообщества.

Речь, таким образом, идет о том, чтобы государство строило свою деятельность на принципах социальной справедливости в интересах гражданина и общества, что и стремились отразить в Конституции Республики Казахстан. Именно поэтому новый Основной Закон, создавая достаточные правовые гарантии продвижения к рынку, свободному предпринимательству, добросовестной конкуренции, в тоже время обеспечивает необходимый в обществе социальный баланс, поскольку путь к рыночной экономике не может существовать без гарантий со стороны государства для малоимущих слоёв населения, без обеспечения стабильности в обществе.

В результате в Конституции нашла отражение концепция современной рыночной экономики, в условиях которой государство осуществляет, прежде всего, законодательное регулирование её основ.

Очень важно, что новая Конституция в полной мере отразила специфику Казахстана как многонационального государства, в условиях которого вместе с тем создаются необходимые предпосылки для возрождения и развития казахской нации, укрепления его государственности. Одновременно гарантируются национальное и гражданское равноправие, условия для развития языка и самобытной культуры тех национальностей, представители которых проживают в Казахстане.

При подготовке проекта Конституции Республики Казахстан одними из наиболее сложных, оказались вопросы государственного устройства. Необходимо было окончательно определиться: какая форма правления в наибольшей мере отвечает внутренним условиям Казахстана. Это ещё один круг вопросов, по которым высказывались самые различные точки зрения.

Проблема состоит в том, насколько мы реализовали в Конституции идею разделения властей, насколько последовательно претворяем это в жизнь. Мы ввели в практику нашей жизни этот принцип не ради очередного эксперимента или борьбы за власть, а ради укрепления государственности, ради того, чтобы в интересах многонационального народа Казахстана принимались и осуществлялись обоснованные и взвешенные решения.

Наше государство впервые входит «в плотные слои» разделения властей, впервые в истории Казахстана конституционно закреплён принцип разделения властей. При этом чётко указаны не только основания, которыми руководствуются три ветви власти в процессе своей деятельности, но и установлено, что наша модель разделения властей предусматривает использование системы сдержек и противовесов.

Таким образом, проблема, прежде всего, состоит в том, каковы реальные возможности каждого из властных органов, каков механизм взаимоотношений между властями и внутренняя организация каждой из них. Конституция Республики Казахстан нацелена на то, чтобы эти вопросы решались на максимально сбалансированной основе. Наш Основной Закон будет способствовать стабильности суверенного казахстанского общества, его консолидации, организации на началах демократии, гуманизма и справедливости.

Поэтому Конституция возлагает на депутатский корпус новые задачи, дополнительную ответственность. Ведь со вступлением её в действие вскрывается огромный пласт проблем, связанных с обновлением текущего законодательства, с приведением его в соответствие с Конституцией, планомерным реформированием нашей правовой системы. И здесь важно вести эту работу энергично и целеустремленно, не затягивая принятие законодательных актов.

Конституция ко многому обязывает, но она – прежде всего политико-правовая основа для движения нашей Родины по пути реформ и обновления. Она должна сопровождаться целостной, глубоко продуманной программой всестороннего возрождения Казахстана. У нас как государства должна быть ясная цель развития. Необходимо чёткое понимание, какое общество мы строим, каковы пути и этапы его развития.

Процесс государственного строительства непрерывен, он будет продолжаться столько, сколько будет существовать государство. Возможно, жизнь потребует от нас внесения каких-то корректив, в том числе конституционных. Но твердо ясно одно — в основе действующая ныне Конституция Республики Казахстан за истекшие пять лет доказала свою состоятельность и эффективность, ее главные положения актуальны и по сей день.

Основной Закон страны будет для нас и впредь основополагающим документом, регламентирующим наше продвижение к высоким целям — построению независимого, экономически развитого, интегрированного в мировое сообщество государства, в котором обеспечена благополучная и достойная жизнь его граждан.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан. - Алматы: Жеті жарғы, 1995.;
2. Wikipedia.org;
3. Google.com

ӘОЖ 342 (574)

АТА ЗАҢЫМ – АРДАҒЫМ

Көбесова А.С., Құралбай Ә.Қ.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Тарих сахнасында өшпес із қалдыру үшін әр мемлекеттің өзіне тән ерекшеліктері болуы тиіс. Солардың бірі Ата Заң, яғни Конституцияның болуы. Конституция, Ата Заң (латынның *constitutio* — яғни «құрылым» деген сөзінен шыққан) – Мемлекеттің негізгі заңы, елдегі барлық басқа заңдарға қатысты жоғары заңды күшке ие заң немесе заңдар тобы. Конституция осы заманғы мемлекеттіліктің маңызды белгісі, мемлекеттің бастапқы саяси және құқықтық құжаты болып табылады. Кез келген жүйенің өзін-өзі реттеуіш, тәртіпке келтіргіш діңгегі болады. Конституция да сондай кез-келген қоғамды реттеуші діңгек деп танылады. Тарихшы ғалымдарда адамзат қоғамының тарихындағы ең алғашқы Конституция сонау Шумерлер заманында, біздің жыл санауымыздан 25 ғасыр бұрын жазылған деген пікір бар.

Бұл мақаланы жазудағы мақтым, өткен ғасырлардағы заңдар жинағын еске алып, олар жайлы студенттерге мәліметтер беру. Әрбір Қазақстан азаматы Ата Заңымызды құрметтеп. Еліміздің Ата Заңы жөніндегі түсінікті дамыту.

Конституция дегеніміз не? Конституция термині латын сөзінен алынған. Ол латынша – *constitutio*, мағынасы – құрылым, белгілеу, орналастыру. Ал қазіргі түсінік бойынша, Конституция – мемлекеттің Негізгі Заңы. Ғылыми, саяси, құқықтық тұрғыда Конституция материалдық, нысандық мағынада өзіндік мән-маңызға ие.

Конституция материалдық мағынада – ең бірінші, елдегі адамның, азаматтың жеке құқықтары мен бостандығын жариялайды, оған кепілдік береді, елдегі әлеуметтік құрылыстың негіздерін, басқару мен мемлекеттік құрылымның нысандарын, жергілікті, орталық билік органдарының негіздерін, құзіреті мен өзара қарым-қатынастарын, мемлекеттің рәміздерін, астанасын айқындайды, осылардың бәрі жөніндегі әкімдік акт, актілердің немесе конституциялық рәсімдердің жиынтығы болып саналады.

Конституция нысандық мағынада – барлық басқа заңдарға қатысты жоғары заңдық күшке ие заң немесе заңдар тобы болып есептеледі. Яғни, Конституция – елдің бірлігі, берекесі, тыныштығы, оны іс жүзінде жүзеге асыратын қуатты күш, ол – конституциялық құрылыстың құндылықтары мен институттары, нормалары, әлеуметтік байланыстар мен мемлекеттік биліктің қатынастарын мемлекеттік – құқықтық реттеу

негіздері ресми түрде баянды етілетін ең жоғары құқықтық нысан, осы заманғы мемлекеттіліктің маңызды белгісі.

Қазақстан Республикасының конституциясының даму сатыларына тоқталатын болсақ, біздің мемлекетіміз бен қоғамымыз ұлы өзгерістерді бастан өткергені баршамызға аян. Бірнеше жүз жылға созылған отаршылдық кезең тарихы артта қалды, біз ХХІ ғасырға тәуелсіз елдердің қатарында қадам бастық. КСРО өзінің 70 жылдық тарихында ұлттардың, этникалық топтардың, аз халықтардың теңдігі мен құқы жөнінде жар салудан жалыққан емес, ал іс жүзінде халықаралық міндеттерді сақтау былай тұрсын, тіпті, конституциялық заң ережелері де орындалмады. Шынайы демократия болмағанына карамастан заң әрқашан қағаз жүзінде қалып отырды. Тек егеменді Қазақстан Республикасы жағдайында ғана құқықтық мемлекет құрудың шынайы мүмкіндігі туып отыр. Біздің жас мемлекетіміздің Конституциясында міне осы қадам тәуелсіз Қазақстанның демократиялық дамуының кепілі ретінде жүзеге асырылады. Тоталитарлық жүйеден демократиялық қоғам өміріне өту қажеттілігі айқын болған күннен бастап-ақ Қазақстан тұрғындарының ең алдымен Қазақстан мемлекетінің егемендігі мен тәуелсіздігін қорғау міндеті тұрды. 1991 жылғы тамыз төңкерісінен кейін КСРО-ның ыдырау үрдісі тез қарқынмен жүзеге аса бастады. 1991 жылдың желтоқсанына дейін КСРО-ның құрамында болған республикалардың бәрі мемлекеттік тәуелсіздігін жариялады. 1991 жылы 16 желтоқсанда республика жоғарғы Кеңесінің жетінші сессиясында «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Заң қабылданды. Бұл құжаттың 1-бабында Қазақстан Республикасы тәуелсіз, демократиялық және құқықтық мемлекет деп сипатталды. Бұл қазақ тарихындағы ғасырлар бойы аңсаған арманның орындалған күні болды. Екі ғасыр Ресей империясының отары болған, жетпіс жыл бойы Кеңес Одағының қысымын көрген Қазақстан үшін бұл күн ұлы мереке еді. Қазақстан тәуелсіздігін алып, ғасырлар бойы ұмыт бола бастаған тілін, салт-дәстүрін қайта жаңғыртып, тәуелсіздік туын биікке көтерді. Республика өз тәуелсіздігін жариялағаннан кейін мемлекет басшысын сайлауы заңдылық. Осы мақсатпен 1991 жылғы 1 желтоқсанда бүкілхалықтық Президент сайлауы өткізіліп, халықтың бірауыздан қолдауымен Н.Ә. Назарбаев Президент болып сайланды. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет болып қалыптасуы кезек күттірмейтін міндет ретінде республиканың мемлекеттік рәміздерін, сонымен қатар Ата Заңын (Конституциясын) қабылдауды талап етті. 1993 жылы 28 қаңтарда ҚР тұңғыш Конституциясы қабылданды.

Тарихта бұған дейін де, атап айтар болсақ хандық билік кезінде Заңдар жинағы жарық көрген болатын. Олардың алғашқысы «Қасым ханның қасқа жолы».

Қасым ханның қасқа жолы – қазақ халқының хандық дәуіріндегі әдет-ғұрыптық заң ережелерінің жиынтығы. Негізі орта ғасырларда Қыпшақ, Шағатай ұлыстары қолданған «ярғу» заңынан (қазақша «жарғы» - хақиқат деген ұғымды білдіреді) алынған. Оның жасалуына себеп болған жағдайлар: Қасым ханның билігі тұсында Керей, Жәнібек және Бұрындық хандар кезіндегі қазақ қоғамы анағұрлым жоғары сатыға көтерілді; Қазақ халқының этникалық территориясы толығымен біріктірілді және рөлі артты; Қазақ хандығының жаңа қалыптасқан жағдайына бұрынғы әдет-ғұрып заңы сай келмеді. Қасым хан өзі билік құрған кезеңде қазақ халқының этникалық аумағын кеңейту барысында әдет-ғұрыптық заңдарға арқа сүйеді. Тіпті шарифат қағидасын мығым ұстанған отырықшы аудандар да Қасым ханның қол астына өткен соң, әдет-ғұрыпқа сүйенген қазылық биліктерге жүгіне бастады. Қасым хан өз заңында Құран талаптарына қайшы келмейтін қазақи ғұрып ерекшеліктерін сақтады. Мысалы, жеті атаға дейін үйленбеу, әмеңгерлік, құдалық жол-жоралар, қазылық билік, т.б. Ол халықтың көкейінен шыққан әрі ежелден келе жатқан билік дәстүрді, әдет-ғұрыптық «жарғыны» жаңғыртып, күшейтті. Бұл заңға мынадай 5 ереже енген болатын. Олар: мүлік заңы, қылмыс заңы, әскери заң, елшілік жоралары және жұртшылық заңы. «Қасқа

жолдың» қағидалары өзгерусіз XVII ғасырға жетіп, Есім хандық құрған тұста (1598-1645) «Есім ханның ескі жолы» деген жаңа атқа ие болды. Есім хан өзіне дейін көп өзгеріске ұшырай қоймаған Қасымның заңдарын іс жүзінде қолдануды өзі билік жүргізгенде қатаң талап етті. Есім хан ішкі – сыртқы саясатта тәртіп орнатты. Бұл заң ережелері жермен, малмен байланысты материалдық талап-арыз, қылмыстық іс туралы, әйелдердің жағдайы, әскери міндеттілік, дәстүрлі шаралар, кедейлерге көмектесу және т.б. мәселелерді қарады. XVII ғасырда қазақ хандығының ыдырау қаупінің тууына байланысты Тәуке хан елдің ауызбірлігін арттыратын шаралар қарастырып, хандық билікті нығайтуға күш салды. Осы ретте Тәуке хан бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі әдеп-ғұрып заңдары мен өзінен бұрынғы хандардың тұсында қабылданған «Қасым ханның қасқа жолы» мен «Есім ханның ескі жолын» одан әрі жетілдіру арқылы жаңа заң жүйесін жасауға тырысты. Үш жүздің игі жақсылары мен билерін жинап, оның ішінде Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер бар, олар Күлтөбенің басында «Тәуке ханның Жеті жарғысы» деген атауға ие болған заңдар жиынтығын қабылдады. Жеті жарғыға сүйенген қазақ билері ел ішіндегі дау-жанжалдар мен саяси маңызы бар мәселелерді тиімді шеше алды. «Жеті жарғы» - жеті әдеттік құқықтық жүйеден тұратын қоғамдық құқықтық қатынастарды реттейтін салалардың жиынтығы. Олар: жер дауы, жесір дауы, құн дауы, бала тәрбиесі және неке, қылмыстық жауапкершілік, рулар арасындағы дау, ұлт қауіпсіздігін қамтамасыз ету. «Жеті жарғы» заңдар жинағы мемлекеттің ішкі жағдайын күшейтуге бағытталды. Осы жерде мен ертедегі заңдар жинағы мен қазіргі замандағы Ата Заңымыздың ұқсас ережелерін айта кететін болсам. Мысалы: хандық билік кезінде қандай жағдайлар болмасын билер кеңесінде шешіліп отырды. Ал қазір де дәл сондай кеңес мәселелерді шешуге ат салысады. Тек ол билер кеңесі емес ақсақалдар алқасы деп аталады.

Қазақстан Кеңес Одағының боданы болған жылдарда да бірнеше рет Конституция қабылданған еді. 1926ж. Қазақ АССР Конституциясы, 1937ж. Қазақ ССР Конституциясы, 1978ж. Қазақ ССР Конституциясы.

1993 жылғы қабылданып, 5 қыркүйек күні өз күшіне енген конституция 4 бөлімнен, 21 тараудан, 131 баптан тұрды. Конституцияда негізгі мәселелерге ерекше көңіл бөлінген:

Қазақ тілі - мемлекеттік, орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі.

Республика жері – біртұтас, ол бөлінбейді және оған қол сұғуға болмайды.

Конституцияға сәйкес ҚР Президенті 7 жыл мерзімге сайланады.

Қазақстан Республикасы азаматтары Конституцияны, республика заңдарының ережелерін сақтауға, әр адамның ар-намысын, абыройын құрметтеуге тиіс.

Конституцияда бұлардан басқа да көптеген маңызды мәселелер қаралған. Алайда уақыт өте келе бұл Конституция қоғамның талабына сай келмегендіктен, өзгертулерді талап етті. Сөйтіп, 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдум нәтижесінде Қазақстанның жаңа Конституциясы қабылданды. 30 тамыз Ата заң қабылданған күн, мемлекеттік мереке ҚР Конституциясының күні деп жарияланды. Бұл негізгі Заңымызда республиканың экономикалық күш-қуаты мен мүмкіндіктері ғылыми тұрғыдан тиянақталып, халықтың әлеуметтік топтарына тиісті кепілдікті құқықтар беретін көкейтесті мәселелерді шешу ескерілді. Бұл Конституцияның 1993 жылғы Конституциядан айырмашылығы оның мазмұнының сапасында еді. Жаңа Конституцияға алғаш рет азаматтың құқығына қатысты ғана емес, адам дүниеге келген сәттен одан ажырамас құқықтарына да қатысты нормалар енді. Заң бойынша Қазақстан Республикасының Президенті саяси жүйенің басты тұлғасы болып табылады, билік тармақтарынан жоғары тұрады. Бұл президенттік басқару жүйесіндегі мемлекетке сай келеді. Парламент туралы конституциялық бөлім өзгерістерге ұшырады. Конституция 9 бөлімнен, 98 баптан тұрады.

1-бөлім. Жалпы ережелер.

- 2-бөлім. Адам және азамат.
- 3-бөлім. Президент.
- 4-бөлім. Парламент.
- 5-бөлім. Үкімет.
- 6-бөлім. Конституциялық кеңес.
- 7-бөлім. Соттар және сот төрелігі.
- 8-бөлім. Жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару.
- 9-бөлім. Қорытынды және өтпелі ережелер.

1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституцияға сәйкес Парламент екі рет (1995ж. және 1999ж.) сайланды. ҚРП екі палатадан: жоғарғы палата – Сенат, төменгі палата – Мәжілістен тұрады. Парламент өз палаталарының бөлек отырысында мәселелерді әуелі Мәжілісте, одан кейін Сенатта қарау арқылы заңдар қабылдайды. Парламент Палаталардың бірлескен отырысында: Президенттің ұсынысы бойынша Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізеді, Конституциялық заңдар қабылдайды, оларға өзгерістер мен толықтырулар енгізеді, соғыс және бейбітшілік мәселелерін шешеді, Республикалық референдум белгілеу туралы ұсыныс енгізеді, т.б. Сенат 47 депутаттан құралады. Сенат депутаттарын сайлау жасырын жолмен жүзеге асады. Сенаттың 15 депутатын Республика Президенті тағайындайды. Өкілеттік мерзімі – 6 жыл. Ал Мәжіліс 107 депутаттан тұрады. Өкілеттік мерзімі – 5 жыл. Мәжілістің 98 депутатын сайлау жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы жүзеге асырылады. 9 депутатын Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайды.

2007 жылғы 21 мамырда "Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасының № 254-III Заңы қабылданды. Осы заңмен Конституциямызға елеулі оң өзгерістер енгізілді. Атап айтатын болсам, 2-бапқа сәйкес «Республиканың әкімшілік-аумақтық құрылысы, оның елордасының мәртебесі заңмен белгіленеді. Қазақстанның елордасы Астана қаласы болып табылады» деп айқын көрсетілген.

Бұл Конституция қазірде бүгінгі күннің өміршең талабына толық жауап береді. Қазақстанның Ата Заңында мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және оның құқықтары мен бостандықтары делінген. Адамның өмір сүру құқығы бала дүние есігін ашқаннан пайда болады. Оны бұзуға ешкімнің де құқығы, қақысы жоқ.

Қорытындылай келе, біздің Заң дүние жүзіндегі ең жас Конституциялардың бірі. Сол себептен қиындықтар болып жатады. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғанға дейін бірнеше конституция қабылдады, дегенмен олар тек формальді түрде ақ қағаз бетінде ғана болды. Ал, ендігі тәуелсіз, егеменді елдің конституциясы болашаққа сенім ұялатады. Яғни, бұл демократиялық мемлекет ретінде қалыптасудың негізі болса керек. Республиканың президенті Н.Ә.Назарбаевтың тікелей басшылығымен тәуелсіз Қазақстанның жаңа Конституциясы қысқа мерзім ішінде әзірленді. Ол халық талқылауынан өтіп, референдум арқылы өз күшіне енді. Конституция Қазақстанның демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде дамуына қолайлы жағдай жасайды. Заңда белгіленген барлық тұжырым, қағидалар өмірдің барлық салаларын өркениетті заң жүзінде басқаруға жағдай жасап отырғанына толық сенімдеміз. Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың: “Ең бастысы, кім екеніне қарамастан, әр адам конституция қағидаларын қатаң сақтауға міндетті. Біздің бәріміздің заңды білуіміздің маңызы зор. Ал оларды орындауымыздың маңызы одан да зор. Онсыз біздің өркендеген мемлекет орнатамыз, елімізде тәртіп орнатамыз деген ниетіміздің бәрі бекер. Мемлекет құру ісі – үздіксіз процесс, ол мемлекет канша өмір сүрсе, сонша уақыт жүргізіле бермек”, – деген сөзі ойымызды дәлелдей түседі.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30 тамыз.
2. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Алматы: Жеті жарғы, 2008 ж.
3. Баққұлов С. Құқық негіздері. Алматы, 2004 ж.
4. Оспанов Қ. Құқық негіздері. Алматы: Жеті жарғы, 2006 ж.
5. Серікханұлы Н. Қасым хан // «Жамбыл –Тараз» № 4 (1239), 28 қаңтар 2015 ж.

ӘӨЖ 332. 34(574)

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯСЫ ЕЛДІҢ
САЯСИ – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ НЕГІЗІ**

Көшербаев С.Б., Мекемтас М.Ж.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Тәуелсіздік алған алғашқы күндерден бастап Қазақстан халқы құрып жатқан мемлекетіміз дербес даму жолын таңдап, жылдан-жылға әлемдік қоғамдастықта барған сайын зор құрмет пен беделге қол жеткізіп, алға қарай нық сеніммен ілгерілеп келеді. Қазір экономика мен өз мемлекеттілігіміздің берік іргетасын қамтамасыз етіп жаңа кезеңге нық сеніммен қадам басып келеміз. Бұл қазір және болашақта Қазақстанның экономикалық, саяси, әкімшілік, әлеуметтік саласының дамуына негіз болады. Қазақстан Республикасы 1993 жылы қабылданған Конституциясындағы Парламенттік басқару нысанын өзгертіп, 1995 жылы 30 тамызда қабылданған конституциясында Президенттік басқару нысанын жариялады. Өйткені тәуелсіздігін жаңа алған жас мемлекет үшін бүкіл билік бір орталықта, бір уыста, бір адамның қолында болуы керек болды. Билік жүйелері мен жергілікті басқару органдары жайлы шешілмеген көп мәселелер болды. Әсіресе әкімшілік пен жергілікті атқару, өзін-өзі басқару органдары арасындағы түсінбеушіліктер көзге ашық көріне түсті. Бұл олқылықтарды орнына келтіру үшін кәсіби мықты парламент қажет еді. Өркениетті парламенттік жолмен басқарылатын мемлекетке мықты кәсіби парламент құру үшін көп уақыт жұмсап, ұзақ уақыт бойы қалыптасқаны белгілі. Әсіресе үш биліктің арасын тежеп, тепе-теңдік сақтайтын орган қажет болды. Ол әрине Президенттік институт еді.

Республика қызметінде негіз болатын принциптердің бірі – елде саяси тұрақтылықты орнату. Конституция қазақстандық патриотизм принципін негізгі принциптердің бірі ретінде есептейді. Патриотизм қазақстан азаматтарының өз Отанына деген сүйіспеншілігі мен берілгендігін, оның қуатының, қорғаныс қабілетінің артуына халықаралық аренада беделінің нығаюына ықпал ететін идеясы сезімі мен әрекеті. Қазақстан Республикасын қорғау оның әрбір азаматтарының борышы және парызы. Конституцияның 19 бабына сәйкес: әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету –көрсетпеуіне хақылы. 39 бап: ұлтаралық татулықты бұзатын кез-келген әрекет конституциялық емес деп танылады. Конституцияда: ҚР халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларын құрметтейді, мемлекеттер арасында ынтымақтастық пен тату көршілік қарым-қатынас жасау, олардың теңдігі мен бір-бірінің ішкі істеріне араласпау, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешу саясатын жүргізеді, қарулы күшті бірінші болып қолданудан бас тартады.

Ата заңымыздың қабылданғанына 20 жыл толып отыр. Бұл тәуелсіз Қазақстан тарихындағы ең басты құжат. Себебі республикадағы саяси, әлеуметтік –экономикалық реформалардың кепілі болатын осы конституция. Республикада қабылданатын құжаттардың барлығы ата заңымыздың шеңберінен шықпайды. Алғашқы 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған конституция халыққа 2 жыл 7 ай қызмет көрсетті. Бірақ ол конституция сол кездегі экономикалық, саяси, құқықтық және әлеуметтік реформалардың толық бағыт-бағдарын айқындап бере алмағандықтан жаңа ата заңымыздың нұсқасы көпшіліктің талқылауынан кейін бүкіл халықтық референдумға ұсынылды. Жаңа конституция 1995 жылы 30 тамызда бүкіл халықтық референдумда сайлаушылардың 89 пайызы жақтап дауыс беріп қабылданды. Бұл сол кездегі қазақстан халқының дұрыс таңдау жасағанын бүгінгі оң өзгерістер куә. 20 жыл тарих үшін аз уақыт болғанымен осы аралықта көптеген реформалардың жүзеге асуына оң әсерін тигізді. Қазіргі ата заңымыз 9 бөлімнен 98 баптан және бірнеше тармақтан тұрады. Қолданыстағы конституция біздің негізгі заңымыз. Сондықтан да ол қазақстан қоғамының даму заңдылықтарының жоғары құқықтық көрінісі болып табылады. Басқаша айтқанда, бұл біздің басқа да заңдарымыздың көшбасында тұрған ата заңымыз. Біз тәуелсіздіктің бастапқы қиын-қыстау кездерінде, теориялық жағынан және тәжірибелік тұрғыда, экономикалық және әлеуметтік дағдарыстарды, қылмыстың өршуін, қаржылық және басқа да шиеленісті жағдайларды жоюға конституция іс жүзінде көмектесіп, одан кейінгі жылдарда да мемлекетімізде өз қызметін мүлтіксіз атқарып келеді. Ата заңды арқау еткен қазақстан қоғамы дамуының соңғы 24 жылында ол қол жеткізген жетістіктерінің бәрі конституция рухына сәйкес жүзеге асырылғанын өмірдің өзі көрсетіп отыр. Бұл жылдары осы заманғы мемлекеттік механизм және құқықтық құрылым құрылды, тиімді экономиканың негізі қаланды. Адамның құқықтары мен бостандықтары, бәсекелестік пен саяси көптүрлілік, көппартиялық жүйе қамтамасыз етілді. Жан-жақты даму үстінде болып отырған қазақстан қоғамында бейбітшілік пен келісім орнықты. Бұл оның басты жетістігі. Ата заңның кіріспесінде мемлекеттік биліктің бірден-бір қайнар көзі ортақ тарихи тағдыр біріктірген қазақстан халқы екендігі атап көрсетіледі. Байырғы қазақ жерінде құрылған мемлекеттілік еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам болып табылатындығы, ол дүниежүзілік қоғамдастықта лайықты орын алуды тілейтіндігі айтылады. Кеңестік кезеңдегі «алтын заңмен» салыстырғанда қазіргі ата заңымыздың қайсыбір ерекшеліктерін, 7 баптағы мемлекеттік тілді еркін білуге үкімет тарапынан жасалатын қамқорлықтан, қазақстанда жеке меншік пен мемлекеттік меншік танылады және бірдей қорғалады деген 6 бап, 49 баптағы парламенттің қазақстандағы заң шығарушы қызметін жүзеге асыратын республиканың ең жоғарғы орган екендігі, 20 баптағы сөз бен шығармашылық еркіндікке кепілдік беріледі, цензураға тыйым салынады, көппартиялыққа байланысты 23 баптағы қазақстан республикасы азаматтарының бірлесі бостандығына құқығы бар, әскери қызметшілердің, ҰҚО, құқық қорғау органдарының қызметкерлері мен судьялар партияларда, кәсіптік одақтарда болмауға қандай да бір саяси партияны қолдап сөйлемейтіні тиіс екендігін көре аламыз. Осы сияқты және өзге де жаңа сападағы өзгешеліктерді бүгінгі күнгі негізгі заңымыздан көре білуіміз қазақстан қоғамындағы болған және болып жатқан өзгерістерді түсінуімізге көмектесетіні даусыз. Мемлекетіміздің ата заңы – қазақстан қоғамының ең басты құқықтық, саяси құжаты. Олай болса, бұл мемлекеттік органдардың қоғамдық бірлестіктердің, лауазымды адамдардың, азаматтардың қызметі. Барлық құқықтық актілер осы негізгі заңға сәйкес болуы тиіс.

Заңдылық пен конституциялық тәртіп сақталмайтын жерде, экономикалық және әлеуметтік берекесіздік орын алған жерде, адамның іргелі құқықтары, азаматтардың армандары мен үміттері қамтамасыз етілмейтін келешегі бұлдыр жерде демократия

құру мүмкін емес екендігін бүгінде әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Біздің баршамыздың міндетіміз - ешқашан да, ешқандай жағдайда да өз елімізде мұндай берекесіздікке жол бермеу. Қоғамдық тұрақтылық, заңның үстемдігі, ұлтаралық және конфессияаралық келісім, сондай-ақ Қазақстанның жаңа геосаяси рөлі мен жауапкершілігі – міне, бұлар демократиялық өзгерістердің тиімділігінің кепіліне, оның басты өлшемдеріне айналмақ. Ел болып егемендік алдық, еңсемізді көтердік, туымызды желбіреттік, тұғыры мықты ата заңымызды қабылдадық. Мұның өзі – тәуелсіздіктің арқасы. Егемендіктің ертеңі болып атқан ата заңымыз – табандылықтың, қырағылықтың тапжылмас қайнар бастауы. Осы 20 жылдың ішінде қазақ халқының рухы көтеріліп, ұраны жаңғырды, тілі өркендеді, дәстүрі жалғасын тапты, қырандары қанатын жайды. Ел өмірінің өткір де өтпелі кезеңдегі билікке Н.Ә. Назарбаевтай қырағы саясаткердің болуы қазақстан халқы сияқты жұтылып кете жаздаған жұрттың, ұтылып келген ұлттың ұпайын түгендеп, асығын алшысынан қою екінің бірінің қолынан келетін шаруа емес екені көпшілікке айғақ. Қазіргі уақытта қазақстан қоғамында елдің негізгі заңының 20 жылдығы кеңінен талқылануда. Оның мәнінде бұл-тәуелсіз мемлекетіміздің тарихындағы маңызды кезең. Аталған мәселе бойынша іс жүзінде барлық партиялардың лидерлері, қоғамдық бірлестіктер, депутаттар, әкімдер, тұтастай алғанда қоғамдық пікірлердің көшбастаушылары деп аталатындардың барлығы да пікір білдіріп отыр. Бұған енжар қарайтындар жоқ деп қараймыз, өйткені конституцияның шын мәнінде азаматтық қоғамның барлық мүшелеріне қатысы бар. Біз конституциямыздың заңдылық шеңберіне еліміздің саяси жағынан демократиялық институттардың, әлеуметтік-экономикалық қуатын арттырудағы табыс көздерінің молаюының нәтижесінде, мемлекетіміздің дүниежүзілік аренаға шығып, үлкен беделге ие болғандығын мақтаныш тұтамыз. Осы жылдары еліміз әлем қауымдастығына танылып үлгерді. Қазақстанды жүзден аса мемлекет таныды, олармен дипломатиялық қатынас орнатылды. Жиырмадан астам ел біздің елімізде өздерінің елшіліктерін ашса, біздің елшілеріміз бен өкілдеріміз шет елдерде жұмыс істей бастады. Конституцияның тағы бір жетістіктерінің бірі- бізде бұрын болмаған демократиялық қоғам ұстанымдарын бекітіп бергендігі. Былтырғы жыл конституциямызға қосымша толықтырулар енгізіліп, барлық үрдістерде де ізгілендіру ниетіндегі бетбұрыстар байқалады.

Қазақстан мемлекеті дербес ел болып, оның экономикалық, саяси, әлеуметтік даму барысы нақты қарқындай түсті. Әрбір мемлекеттің іргетасы қаланғаннан бастап, алдымен қолға алатын басты ісі-өзіміздің Ата Заңымыз Конституцияны қабылдау болып табылады.

Конституция қоғамдағы негізгі қарым-қатынастарды реттейін жалпы жұртшылыққа арналған ережелер негізгі болып табылуына байланысты, осы ережелер негізін әрбір азамат білуі борышымыз әрі орындауға міндетті. Сонымен қатар демократиялық институттардың рөлін асыра пайдалануға жол бермейтін ескертіп, конституциялық құрылысты күштеп өзгертуге, республиканың тұтастығын бұзуға, мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық алауыздықты қоздыруға тыйым салады. Негізгі Заңның қоғамда конституциялық заңдылықты, тұрақтылық пен құқық тәртібін қамтамасыз етуге бағытталған қорғаушылық бағыты осылардан айқын көрініс береді. Бұл Ата Заңда тұңғыш рет адам мен азаматтың жеке бостандығын қарайтын конституциялық құқықтар бекітілген. Атап айтқанда, олар: азаматтардың құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, оны жүзеге асыру үшін басқа адамдардың бұзып, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуі тиіс. Сондай-ақ, адамның жеке басына, өміріне, өзінің және отбасылық құпиясы болуы, абыройы мен төл мәдениетін пайдалануы, қарым-қатынас тәрбие, оқу

және тілін екpін тандап алуына кепілдіктер берілген. Азаматтардың бостандықтары, қадір-қасиетін, ар-намысын қорағау әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады, соның ішінде жеке адамын бостандығына қол сұғатын әрекеттерге қарсы жүргізуде қылмыстық заңның маңызы ерекше. Осыған орай Қылмыстық Кодекстің көптеген баптарында адам бостандығын қорғайтын заң нормалары бар. Сонымен қатар адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің маңызды мемлекеттік институты Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес ел Президенті болып табылады. Республика Президенті халық және мемлекеттік биліктің бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілі және символы. Президенттің ерекше конституциялық мәртебесі халық алдындағы зор жауаптылығымен сипатталады.

Экономикамызды түбегейлі реформалау мен оны терең дағдарыстан шығарудың қауырт проблемаларын шешу, сыртқы саясат жүргізу міндетті және ішік саяси тұрғылықты қамтамасыз етеді. Сондықтан біздің парызымыз – Конституцияға ұқыптылықпен қарау, оны өз елімізді, өз тарихымызды, өз жетістіктерімізді құрметтегендей құрметтеу керек. Ата Заңымызға құрметпен қарап, оның нормаларын мүлтіксіз сақтамайынша, қоғамдық келісімге, реттілікке, бейбітшілікпен тыныштыққа, демек, біздің отанымыздың берекелі болашағына қол жеткізу мүмкін емес. Конституция біздің бостандығымыздың тұғырына айналды, ол тәуелсіздік әкелген біздің жеңістеріміздің, жетістіктеріміздің бүкіл кешенін орнықтырды. Соңғы кездері Қазақстан Республикасының Конституциясының күш - әлеуетін пайдалануға байланысты көптеген мәселелер туындап көтерілуде және олар әр түрлі деңгейде, әр мөлшерде талқыланып, талдануда. Еліміздің Ата Заңына деген қызығушылықтың артуы, әрине жалпы алғанда жағымды құбылыс. Себебі, бұл қоғамдағы құқықтық ой-сананың жандануының, оның белсенділігінің артуының көрінісін береді, елдің мемлекеттік және құқықтық жүйесінің нормативті бастауы әрі негізі ретінде – мемлекеттілікті сақтап оны көркейте берудің басты да дәрменді ресми құралдарының бірі. Оны құқықтық құжат ретінде өзгерту оңай, ал бірақ мұндай өзгерістер оған сенімді азайтып, еліміздің басты заңы ретіндегі беделіне нұқсан, нақты іске асу күшіне зиянын келтіруі мүмкін, сондықтан Қазақстан Республикасы Конституциясының мұраттарына, принциптеріне, құндылықтарына аса назар аударуымыз керек. Солардың өз мүмкіндіктерін толық ашып, ішкі қажыр қуаттарын сарқа пайдалануына жағдай жасауымыз керек. Сонда біз өз Конституциямыздың өзін-өзі іштей кемелдендіруге толық әрі жан-жақты дайын екендігіне көз жеткіземіз. Сондықтан да елге, оның бүгінгісі мен болашағына қажет қоғамның барлық салаларындағы жемісті өзгерістер мен реформаларға берік құқықтық негіз болатындығына ешбір шүбә тумаса керек. Конституция талаптарына сай қоғамдағы қарым-қатынастарды реттейтін заңдар мен кодекстер жылдан-жылға өмірге еніп, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қорғалуда. Ата заңымыз бүгінгі заманның барлық көкейкесті мәселелерін толық қамтыған және мемлекет құрылысына толық баға бере алады деп ашық айта аламыз. Еліміздің оң өзгерістер мен дамуының бастауы да осы Конституцияда жатыр және Ата заңымыздың негізінде халықтың еркіндігі, теңдігі, татулығы артып, бейбітшілік қоғам құрған еліміз татулықтың тал бесігіне айналып отыр. Біздің Конституцияны Қазақстан халқының саналы тандауы және оны келешектің кепілі ретінде бағалауымыз керек. Осы қағидамыз келер ұрпаққа да мирас болары анық.

Елбасшымызда өзінің көрегендігін танытып көпшіліктің ризалығына бөленді. Еліміздегі оппозициялық топтар Елбасшымызды үнемі сынға алып, тіпті монархия құруға ұмтылып жүр деген теріс ниеттерінің күлі көкке ұшты. Н.Ә. Назарбаев заңшығарушылық билікке ерекше маңыз беріп олардың мәртебесін көтеруінің өзі, құқықтық мемлекеттің тұғырын мықты қалау болып табылады. Біздің ата –

бабаларымыз ежелгі дәуірлерден қоғамдық қатынастарды реттеуде, мемлекетті нығайтуда заңды бірінші орынға қойған болатын. Заң, әділдік, заңдылық, адамгершілік аясында жүзеге келсе, онда көпшіліктің көкейінен шығып, мүдделерін қорғап, кепілдік бере алады. Сандаған ғасырлар бойы әділдік пен заңдылыққа құрылған әдет – ғұрып заңының өміршеңдігі де бұл ойымызды дәлелдейді. Міне, осы тұрғыдан қарағанда Елбасымыз құқықтық мемлекеттің басты тұғыры заң және оның заң шығарушы органдары деп біледі. Сол себепті де өз еркі мен көптеген өкілеттіктерін Праламентке беріп отыр. Бұл Парламентке жоғары мәртебемен бірге жауапкершілікті де жүктейді. Қаралып, қабылданатын заңдар мемлекеттің ірге тасын нығайта түсуге арналып көптің көкейінен шығуы тиіс. Әсіресе, қазіргі жаһандану дәуірінде Қазақстан ірі мемлекеттер жетегінде кетпей өзінің бет –пердесін шынайы көрсететін мүмкіндіктері мол. Назарбаев Н.Ә. өз көрегіндігімен бір формациядан екінші формацияға ауысудағы қиындықтар мен шиеліністерді шешуде алдымен елдің экономикасын көтеруді бірінші орынға қойғаны орынды екенін қазіргі ахуал көрсетіп отыр. Ел ішіндегі татулықты тұтастыра отырып экономикамызды дамытуды саралап алғаннан соң ғана саяси реформалар жасап отыр. Саяси реформа қоғамдық бірлестіктер мен саяси партияларға да, өзін-өзі басқаратын мемлекеттік емес ұйымдарға да кең мүмкіндіктер беріп отыр. Мұндағы мақсат тәуелсіз мемлекетімізді көп болып, пікір таластыра отырып тек республиканың мүддесіне лайықты әрекеттер етуге тжол ашып беріп отыр. Атамыз қазақ «Бөлінгенді бөрі жейді» деп текке айтпаған. Мұны оппозиция лидерлері жақсы түсінуі тиіс. Қазақ халқы көне дәуірлерден жасап келген және жасай береді. Оған өзінің ішкі экономикалық потенциалдары жеткілікті. Тек оны қазіргі заманғы біліммен техника талабына сай жарактағанда ғана әлем елдерінің алдыңғы сапынан орын аламыз. Бұл жолында республика азаматтары: мейлі ол оппозицияда болсын немесе болмасын өзінің отансүйгіштігін, ғибраттылығын, құқықтық санасының жоғарылығын, құқықтық мәдениетінің дамуымен орындай алады. Бұл жолында ата-бабаларымыздың ой- мақсаттары мен рухани мәдени байлықтарының берер үлесі өте зор.

Бұрын Қазақ ССР Конституциясында советтік қоғамның жолбасшысы мен бағыт берушісі тек компартия делінсе, енді қоғамдық ұйымдарға теңдей мүмкіндіктер берілді. Бұл өзгерістер мен толықтыруларда Қазақ жерінде Конституция ғана негізгі заң екендігі, өзінің ішкі әскерін құру, т.б. айтылды. Оның үстіне 1 желтоқсан 1991 жылы мемлекетімізде алғаш рет бүкіл Халықтық Президенттік сайлау болып өтті. Бұл үлкен саяси оқиға еді. Конституцияға кейінгі өзгерту мен толықтыру барысында «Советік, Социалистік» деген сөздерсіз «Қазақстан Республикасы» деп атаудың да мәні зор болды. Сол секілді 16 желтоқсан 1991 жылы Қазақстан Республикасының Жоғары Кеңесі «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» - Конституциялық заң қабылдауы Қазақстанның тәуелсіздігі мен егеменді мемлекет болуы жолындағы батыл қадам болды. Онда Қазақстан Республикасы өз алдына тәуелсіз, егеменді ел екені, халықаралық құқықтың субъектісі екендігі жария етілді. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет екендігін жариялағаннан соң тез арада Туркия, т.б. мемлекеттер Қазақстанның тәуелсіз, дербес мемлекет екендігін таныды. Көп ұзамай көптеген мемлекеттер таныды.

Еліміздің атақты заңгерлері қатысқан Конституциялық комиссия жұмысқа кірісіп, ұзақ ізденулер мен тер төгулер нәтижесінде 1993 ж. Жоғарғы Кеңес Қазақстан Республикасының Конституциясын қабылдады. Конституцияны қабылдаудан бұрын бүкілхалықтық талқылаудан өткізіліп, 18131 ұсыныстар мен сын пікірлер келді, мерзімді баспа беттерінде 500-ден көп мақала-талқылаулар жарияланды. Әрине, тұңғыш Конституция оңайлықпен жазылмады, талас-тартыстар нәтижесінде дүниеге келді. Бұл Конституция Қазақстан Республикасын әлем алдында тәуелсіз, егеменді ел екенін көрсетті, ішкі түсінбеушіліктерге тосқауыл қойып, Қазақстан Республикасының

азаматтығын, аумағын, адам мен азаматтар құқығын әлемдік өркениеттілік талаптарына сай өрнектеді.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30 тамыз.
2. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Алматы: Жеті жарғы, 2008 ж.

ӘОЖ 342

КОНСТИТУЦИЯ – ТӘУЕЛСІЗДІГІМІЗДІҢ ТҰҒЫРЫ

Қайсарбекова С.И., Умирзакова Н.К.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Әлемдегі кез келген мемлекет өзінің алғашқы қадамын тәуелсіздігімен қатар, Конституциясын қабылдаудан бастайды. Бұл сол мемлекетті құраушы ұлттың ғасырлардан жинақталған өзіне тән ұстанымының, заңдарының, жүрген жолдарының өзегінен шығып, келешегіне бағдар жасайтын басты белгі. Кез келген мемлекет өзінің тәуелсіз мемлекет екенін, еркін ұлт екенін білдіретін ең негізгі құжат – Конституция екенін ұмытпайды. Ұлы даланы мекендеген алты алаштың да өз дала заңдары, өзіндік конституциясы болғаны анық. Орта ғасырдағы түркі бабаларымыздың бітік жазуына бармағанның өзінде, қазақ даласындағы бізге мейлінше мәліметті болып жеткен «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғысы» секілді заң жүйелері қазақ елі Конституциясының ертеректе қаланған іргетасы іспеттес. Қазақ хандары жолға қойған осы жарғыларды дала конституциясы санасак, оның «баптарының» сөз бастаған шешендер арқылы қалай өрбігеніне, абыз ақсақалдардың қалай таратып, жөнге салғанына тарихтан білуге болады. Ал кейінгі XX ғасыр басында ұлттық тәуелсіздікті ту етіп ұстаған Алаш қайраткерлері дербес Конституция әзірлегені де тарихтан белгілі. Алаш ұмтылысынан кейін республикамызда бірнеше Конституциялар өмірге келген.

Совет үкіметі тарап, Қазақ елі өз тәуелсіздігін жарияланғаннан кейін 1993 жылы парламент қабылдаған бірінші Конституция Республиканың дамуындағы зор қадам болды. 1993 жылы 28 қаңтарда егеменді тәуелсіз қазақ мемлекетінің тұңғыш Конституциясын Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі бірауыздан қабылдады. Сөйтіп, Конституция – егеменді, ешбір мемлекетпен ортақтаспаған тәуелсіз мемлекеттің Ата Заңы болды. Ал, 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық дауыс беру негізінде екінші, қазіргі қолданыстағы Конституция қабылданды. Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев «Конституция біздің бостандықтарымыздың негізіне айналды. Ол бізге тәуелсіздік алып келген жеңістеріміздің, біздің тапқан табыстарымыздың бүкіл кешенін баянды етті».

Ата Заңымызды бұлжытпай орындаудың нәтижесінде Отанымыздың бірлігі нығайып, елдегі тұрақтылық пен татулық орнықты. Жаңа Конституция қабылдау арқылы Қазақстан жаңа дәуірге қадам басты.

Қазақстан тәуелсіздігінің тарихына жүгінсек, 1995 жылы атқарылған жұмыстар елдің үлкен белестен бір аттағанын, басты асуды асқанын айғақтар еді. Соның ішінде 1995 жылдың 30 тамызындағы Конституцияны қабылдаудың маңызы айтарлықтай ерекше болмақ. Елдегі саяси өзгерістерге орай, сол жылы Президент Н. Назарбаевтың бастамасымен сарапшылар тобы құрылып, олар әлемнің көптеген елдерінің Конституцияларын, әсіресе XX ғасырдың екінші жартысында қабылданған Негізгі Құжаттарды мұқият сараптаудан өткізді. Сарапшылар тобының ғалымдары, саясаткерлер ғана емес, бұл іске Елбасы да етене араласты. Тіпті, осы істің тізгіні Мемлекет басшысының қолында болды, Президент те бұған барынша жан-жақты дайындықпен келді десек жаңылмаспыз.

Тұңғыш Президенттің өзі бастама әрі ынталылық жасап, сол кездері Еуропа мен Азияның, Солтүстік және Латын Америкасының барлығы 20-дан астам дамыған және дамушы елдерінің конституцияларын зерттеп, саралап, зерделеп шықты. Сосын 1994 жылы өз қолымен Әділет министрлігіне жаңа конституцияның жобасын тапсырған болатын. Нақ осы үлгі-жоба бүгінгі Ата заңымыздың негізін қалаған еді. Ендеше, 1995 жылы қабылданған Конституцияның да басты авторы – Қазақстан халқы мен оның Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Назарбаев деп толық сеніммен айтуға болады.

1995 жылы 30 тамызда елдің жаңа Конституциясын қабылдау жөнінде бүкілхалықтық референдум өтіп, оған сайлаушылардың 90,58 пайызы қатысты. Олардың 89,14 пайызы жаңа Конституцияның қабылдануын қолдады. Конституция барлық қазақстандықтардың ой-пікірін есепке ала отырып жасалған құқықтық-саяси құжат болды. Осылайша, дүниеге келген Конституция тәуелсіз мемлекет ретінде дамуымызға даңғыл болып, елдің бетке алған бағдарының тұтастай бөлігін қамтып отыр десе де болады. Қазақстан халқының басты міндеті – Қазақстан Тәуелсіздігінің тірегіне айналған Конституцияны қатаң ұстану, басты талап – Ата Заңымыз, Конституцияны құрметтеп қорғау, ал оның маңыздылығын жоғалтпай сақтау республикамыздың әрбір азаматының міндеті мен парызы болуы тиіс.

Конституция республика өмірінде экономикалық қана емес, саяси өзгерістерге де жол ашты. Қос палаталы кәсіби Парламенттің жасақталуы да соның жарқын айғағы. Конституция мемлекеттік биліктің біртұтастығын бекіте отырып, оны шашыраңқы күйден, біртұтас, жұмылған жұдырықтай жүйеге айналдырды. Мемлекеттік билік органдарының халық алдындағы жауапкершілігін күшейтті. Халық пен мемлекеттің арасындағы коммуникативтік күшке айналды. Конституцияның қоғам өміріндегі, еліміздің тарихындағы орны бөлек. Еліміздің егемендік алған жылдар ішінде Қазақстанда жасалған игі істердің бәрі де Конституция қағидалары сақтала отырып жасалды. Соның нәтижесінде республиканың қолданыстағы Конституциясы қабылданып, өмір талаптарына орай 1998 және 2007 жылдардағы конституциялық реформалар барысында оларға түзетулер енгізілді.

Конституциямыз халқымыздың күнделікті өміріне қажетті сұрақтардан бастап, стратегиялық сипаттағы мәселелерді шеше алды. Қазақстан мемлекетінің ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылды. Адам құқықтары мен бостандықтары тек декларация ретінде емес, мемлекет қаншалықты жүзеге асыра алатындығына байланысты негізделе отырып, Конституциядан өз орнын алды.

Конституция мемлекеттік билік пен мемлекеттік басқару жүйесін жан-жақты нығайтты. Ел экономикасын түбегейлі реформалау мен оны терең дағдарыстан шығарудың проблемаларын шешті. Еліміздің сындарлы сыртқы саясат жүргізуіне ықпал жасады. Ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз етті. Өркениетті әлемде азаматтардың жалпыға танылған құқықтары мен бостандықтарын орнықтырып, демократиялық институттарды дамытты.

Сонымен, Конституциямыз тиімді мемлекеттік құқықтық жүйеміздің орнығуына, нарықтық экономикамыздың қалыптасуына, халқымыздың әл-ауқатын көтеруге, Қазақстанымыздың саяси, экономикалық, әлеуметтік дамуының бастауы болды.

Конституциялық принциптер елімізде демократиялық және саяси жүйенің қалыптасуына, адам құқығы мен бостандығының қорғалуына кепілдік берді. Конституциямыз - қазақстандықтардың бойында азаматтық және қазақстандық патриотизм сезімдерін тәрбиелеуде, халықтың идеялық-мәдени дамуының негізін құраушы, қоғамдық саяси процестерге әрбір адамның қатыстылығын паш ететін үлкен саяси және құқықтық құжат.

Тәуелсіздігіміздің тұғырын нығайтып, елдігіміздің еңселі болуын заңдық тұрғыдан қамтамасыз ететін басты құжаттың қабылдануының бұл белесі рухани топтасуымызға, алғы күндерге сеніммен ұмтылуымызға да жігер бере түсетіні сөзсіз.

Конституция күні - біздің мемлекетіміздің, халқымыздың ең негізгі мерекелерінің бірі.

Ғасырлар тоғысында әлемдік өркениеттің шыңына ұмтылған Қазақстан халқы тарихы да тағдырлы шешім қабылдап, жасампаз жаңа дәуірге қадам басты. Ата Заң біздің бүкіл жарқын істеріміздің қайнар бастауына айналды. Конституция мызғымас мемлекетіміздің алтын қазығы, бірлігі мен ынтымағы жарасқан елдігіміздің бұлжымас бағдары, кемел келешегіміздің кепілі!

Конституцияны басшылыққа ала отырып, біз тәуелсіздігіміз бен мемлекетімізді нығайту жолында ғасырлық мәні бар ауқымды атқардық.

Біз аз ғана 20 жыл ішінде дәулеті тасыған қуатты да әлеуметті елге айналдық. Кең байтақ жеріміздің шекарасын шегелеп, іргемізді мызғымастай етіп бекіттік. Тағдыр тоғыстырған, тарих табыстырған түрлі ұлт өкілдері Конституция қағидаттары төңірегіне топтасты. Еуразияның жүрегіне орналасқан Елордамыз әлемге руханияттың ірі орталығы, саясаттың іргелі ордасы ретінде танылды. Әрбір азаматы өзін тең сезінетін, татулығы жарасқан Қазақ елінің, Қазақстан халқының қарымды істері бүгінде әлем жұртшылығы үшін үлгі-өнегеге айналды. Мұның өзі біздің Ата Заңымызда бүкіл - адамзаттық құндылықтар мен өркениеттік игіліктердің барлығы қамтылғанын айғақтайды.

Конституция күнінің елдік пен егемендіктің, іргесі берік мемлекеттіліктің темір қазығына айналған әсем Астанамыздың төрінде тойлануының да өзіндік мәні зор. Қазақ мемлекетінің өсіп-өркендеп нығаюына, дамуына негіз болған Ата Заңымыз – қазақ елінің мәңгілік ел екендігін дәлелдейді. Конституция еліміздің - мәңгілік заңы екендігін қазақ елі мойындайды. Өз Отанын сүйіп, мақтан тұтып, оның заңдарына бағынуы - әрбір Қазақстан азаматының елінің алдындағы азаматтық борышын орындауы. Конституция заңдарымен өмір сүру - қазақ елінің жарқын болашағы. Конституция - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Астана, 1995.
2. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ҚР Конституциясының 15 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда сөйлеген сөзі. Астана, 27.08.10 ж.
3. «Заң және заман» ғылыми-құқықтық журналы, № 3 (112) наурыз 2010 ж., 30 б.
4. 1989 жылы 20 қарашада қабылданған «Балалар құқығы туралы халықаралық конвенция»
5. Баймаханов М.Т., Зиманов С.З., Сапарғалиев Ғ.С. Қазақстан Республикасының Конституциясы. - Алматы: Раритет, 2010.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ӨРКЕНИЕТТІК НЕГІЗДЕРІ

Қоңыртаева А., Амангелді А.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Кез келген халықтың төл тарихы оның шығу тегіне, мемлекетінің қалыптасуына және оны қалай сақтап қалуына байланысты. Әлемде мыңдаған тілде сөйлейтін халықтар бар, ал мемлекеттер саны 200-ге жетер-жетпес. Әрине, бүгінгі адам өмірінің қажеттілігін қамтамасыз ететін ХХІ ғасырда өз мемлекетімен жету ол бақыт. Біз бүгінгі Қазақстан жеріне бүкіл батыс Еуропа немесе бес Францияны сыйғыза алатын дүниежүзінде жер көлемі жағынан 9 орынды иемденетін мемлекеттің мұрагері болып отырмыз. Мұндай байлықты сақтап қалу тек өр мінезді, еркіндікке деген рухы мықты халықтар ғана жасай алатындығын тарих дәлелдеді. Күні кеше тіпті, Кеңес билігі тұсында мұндай мәселені айтпақ түгілі, ойлауға да мүмкіндік жоқ еді. Қазіргі таңда мемлекетіміздің ғасырларға татитын тарихына үңіліп, жеңімпаз халық екенімізге көз жеткізуге әбден болады.

Мемлекет дегеніміз, біздің түсінігімізше, нақты аумақта бір немесе бірнеше халықтың басын біріктіруші, мүдделерін қорғаушы саяси-құқықтық жүйе. Бұл жүйенің пайда болуы да, ондағы басқару тетіктерінің қалыптасуы да ұзақ мерзімді қажет етеді. Табиғи-географиялық орта, одан туындайтын шаруашылық-мәдени тип, тарих үдерісі халықтың болмысын даралауға қалай әсер етсе, мемлекеттің табиғатын анықтауға да соншалықты ықпал етті деп есептейміз [1].

ХҰ ғасырдың екінші жартысында (1465-1466 жж.) Қазақ хандығы Еуразияның ұлан-ғайыр даласында кем дегенде екі мыңжылдық тарихты артта қалдырған сонау сақ дәуірінен бастау алып, түркілермен жалғасқан мемлекеттер мен заңдардың қасиетін, мәнді белгілерін, қағидаларын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын қабылдай, бойына сіңіре, жетілдіре жалғастырып, өзіне ғана тән қадір-қасиетімен, даралануымен алғашқы қадамын жасады. Байқап отырғанымыздай, біздің ұлттық мемлекетіміз жай жерде ешқандай негізсіз қрыла салған мемлекет емес, ғасырлар Қазақстан территориясындағы ғасырлар бойғы мемлекеттік үдерістің заңды туындысы екеніне көзіміз жетіп отыр. Сол кезде Моғолстан ханы Есен-Бұға еншілікке берген Шу мен Талас өзендерінің арасындағы алақандай Қозыбасы деген жерде қазақтың алғашқы хандары Керей және Жәнібек Қазақ хандығының шаңырағын құрды. Әлем картасында «Қазақ хандығы», «Қазақстан» деген ұғымдар еніп, дүниежүзіне белгілі болды. Байқап отырғанымыздай, Жәнібек пен Керей хандармен жай ғана тайпалар тобы емес, олар құрған мемлекеттің негізін құрайтын рулар мен тайпалардың бірлестігі көшіп келді.

Ғылыми ортада Қазақ хандығының құрылу мерзіміне байланысты ғалымдар тарапынан түрлі пікірлер айтылып, соңғы уақытқа дейін нақты құрылған жылын анықтай алмай келдік. Дегенмен, сол кезде жазылған тарихи құнды еңбектің нәтижесінде бұл мәселе түпкілікті шешілді. Ол ХҰ ғасырдың белгілі тарихшысы Мұхаммед Хайдар Дулатидың Тарихи-Рашиди еңбегі. Онда хандықтың құрылуы жайында мынадай мәліметтер келтірілген: «Сол заманда Әбілқайыр ханның Дешті Қыпшақ даласына түгелдей билік жүргізіп отырған кезі еді. Жошы ұрпағының сұлтандары жорық жасап, Жәнібек хан мен Керей хан одан қашып, Моғолстанға кетіп қалған еді. Есенбұға хан оларды құрметтеп қарсы алып, қоныстануға Моғолстанның батыс жағындағы Шу өзені алқабындағы Қозыбасыны берді. Олар бұл аймақта тыныш

өмір сүрген. Әбілқайыр хан қайтыс болған соң өзбек ұлысы бір-бірімен шайқасып, араларында үлкен келіспеушілік туды. Жұрттың көпшілігі Керей хан мен Жәнібек ханның жанына кетіп қалды. Олардың саны екі жүз мың адамға жетті, оларды өзбек-қазақ деп атай бастады. Қазақ сұлтандарының алғашқы билік жүргізуінің басы 870 (1465-1466) жылдан басталады (Алла жақсы біледі). 940 (1533-1534) жылға дейін қазақтар Өзбекстанның көп бөлігіне иез иеліктерін толық жүргізген еді» - делінген [2].

Мемлекеттіліктің тағы бір тетігі – оның нысандары, рәміздері қалыптаса бастады. Көшпелі қазақтарда әскери жарақ болған, даусыз бұйымдарының бірі – ту мен буыншақ. Жалаулар екі міндет атқарды, олар аса мәнді киелі нысан болды және шеру мен шайқаста әскерлерді басқарудың тиімді құралы ретінде қолданылды. Әрбір рудың, әр ұлыс сұлтанының, әрбір ханның туы болған. Қалыптасқан дәстүр бойынша бір ханда тоғыз туға дейін болуы керек екен. «Тоғыз тулы хан» дегенде көз алдына құдіретті билеуші келген [3]. Бұл тұжырымдарымыздың дәлелі жуырда Халықаралық Түркі Академиясының төрағасы Дархан Қыдырәлі бастаған өкілдерінің ғылыми-зерттеу мақсатында Қытайға арнайы іс-сапармен барған кезде табылған мәліметтер. Онда қазақ хандары басына тәж киіп, қолына асатаяқ ұстап, алтынмен апталған ордаларда отырып ел басқарғандығы жайлы құнды деректер тапқан. Біздің ойымызша бұл кезеңнің құжаттары әлі толық ашалып бітпеген және өз зерттеушілерін күтуде деп есептейміз.

Сонымен қатар, тулар сырттай биліктің белгісі болып қана қоймай, әскери даңқтың және әскербасы мен әскер абыройының нысаны болған. Жорықтарда жауынгерлік тудың сақтаушысы болып қазақ хандығындағы билеуші әулет Шыңғыс тұқымы сұлтандарының немесе ықпалды билердің, яғни ру мен тайпа басыларының бірі тағайындалған. Ту ұстаушы қазақ қосынының қолбасшысынан кейінгі әскердегі бірінші тұлға болған. Бұдан байқайтынымыз, мемлекеттіліктің мұндай маңызды белгілерінің қалыптасуы Қазақ хандығы толыққанды өзін-өзі таныта білген субъект ретінде Еуразия кеңістігіндегі өзінің лайықты орнын алды [3, 210 б.]. Оған дәлел, ХҮІ ғасырдың басында Қазақ хандығы билігінің тізгігін ұстаған Қасым хан сыртқы саясатты сәтті қадамдар жасап, Әбілқайыр ханның мұрагерлерімен болған үлкен теке-тіресте жеңіске жетті. ХҮ ғасырдың орта тұсында құрылған Қазақ хандығы өзінің алғашқы күнінен бастап ел мүддесіне сай, ру-тайпалардың этностық аумақтарын қалпына келтіру үшін күрес жүргізді. Ол мемлекеттің қабырғасын қатайтып, іргесін бекітіп, керегесін кеңейтіп, шаңырағын тіктеді. Сондай күрестердің біріне – 1510 жылы қыс айларында Ұлытау маңында Қасым хан мен оның сол кездегі басты қарсыласы Мұхаммед Шайбани хан арасында өткен ұрыс жатады. Бұл ұрыста кім жеңсе, сол бүкіл Дешті Қыпшаққа иелік етуші еді. Нәтижесінде, Қасым ханның қолданған шебер әскери стратегия мен тактиканың, керемет қолбасшылық өнердің арқасында қазақ жасақтары жеңіске жеткен еді [4].

Нәтижесінде Түркістан қалаларының басым бөлігі, Ташкент пен Түркістан аймағына тиесілі жерлер оның қол астына енді. Бұл қалалар Қазақ мемлекетінің оңтүстіктегі әлеуметтік-экономикалық, стратегиялық, мәдени ошағына айналып, қазақ хандарының келіп-кетіп жүретін мекені, саяси орталықтары болды.

Қазақ хандығы ХҮ-ХҮІІІ ғасырлар аралығында өмір сүріп, дәстүрлі қазақ қоғамын қалыптастырды. Бұл қоғамның өзіндік қайталанбас ерекшеліктері болғандығын оның бай тарихы дәлелдеп отыр. Бұлай дейтін себебіміз, біріншіден, Қазақ хандығы осынау дәуірде бір сәтке де тәуелсіздігінен айрылған жоқ. Ел басына күн туған сәттер аз болмаған еді. Жоңғар, қытай, қалмақ, орыс, өзбек қазақ жеріне қызығушылықпен қараумен болды. Бірақ біздің батыр бабаларымыз бір сәтке де жауға дес бермей келді.

Екіншіден, тәуелсіздіктің арқасында қазақ халқының қалыптасуы түпкілікті аяқталды. Осы мемлекеттің құрамына енген түркілік, түркілік емес тайпалар

қазақтанып кетті. Қазақтың тілі, мінезі, болмысы, әдет-ғұрпы, этнопедагогикасы, филоофиясы қалыптасты. Қазақ ұлысының құрылу үрдісі этникалық аумақтың қалыптасуымен және этносаяси, шаруашылық, табиғи, табиғи-географиялық жағдайына орай үш этноаумақтық бірлестік – Ұлы, Орта, Кіші жүздердің құрылуымен қатар жүзеге асты [3, 208 б.].

Үшіншіден, мүлгімеген билеушілер, халық ұлан-ғайыр жерін анықтап, шекараларын бекемдеді. Қазақ хандығы халықаралық субъект дәрежесіне көтерілді. Сонау Алтайдан Оралға дейінгі жерлер Қазақ хандығына тиесілі болып, кейін Кеңес өкіметі тұсында А. Байтұрсынов, А. Бірімжанов сынды зиялы қауым өкілдері жаңа құрылған Қазақ автономиясының шекарасын кезіндегі Қазақ хандығы бекемдеген жерлермен дәлелдеген еді. Осы жерде белгілі ағылшын ғалымы Джайл Флэтчер (1549-1611 жж.) мына бір теңеулерін келтіруге болады: «Смерть до того призерают, что охотнее соглашаются умереть, нежели уступить неприятелю, и будучи разбиты, грызут оружие, если уже не могут сражаться или помочь себе». Олардың мем лекетті қорғаудағы батылдығына бұдан артық қандай дәлел керек.

Төртіншіден, мемлекет пен құқық қарым-қатынасы реттеліп, «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», «Тәукенің Жеті жарғысы», ислам дінінің гуманизмге толы қағидалары мемлекет өмірін дала демократиясының арнасына түсірді. Адамның өмірі, бостандығы мен бас еркі дала демократиясының өзегін құрады. Билер институты шешімінің хан жарлығымен бірдей дәрежеде атқарылғаны осыған айғақ.

Бесіншіден, Қазақ мемлекетінің өзіндік өркениеттік негіздері қалыптасты. Өр халық пен әрбір мемлекеттің өз тарихы бар. Ол қасіретті де бақытты, өр де өксікті болуы мүмкін, бірақ қалай болғанда да бұл - тарих, тек қазақтың ғана емес, адамзат өркениетінің бұралаң жолдарында бабаларымызбен иық тіресе тіршілік кешкен талай халықтардың да өсіп-өркендеуін бүтіндей өзгертіп жіберген қыруар оқиғалар мен асулы кезеңдерді үздік-создық ғасырлар үдесінде өз бойына сыйғызған тарих. Қазақ мемлекеттілігінің өркениеттік негіздері түбірі тереңде жатқан көшпенділер өркениетімен байланысты. Өкінішке орай осы уақытқа дейін сан ғасырлық тарихы бар көшпелілер өркениеті адамзат мәдениеті қатарынан өзінің лайықты орнын алмай келді. Сондықтан қазіргі көп проблемалардың ішіндегі методологиялық мәні бар ең өзектісі – өркениет мәселесі.

Өркениет латынның азаматтық, қоғамдық деген сөзінен шыққан, мәдениет сөзінің синонимі. «Өркениет» терминін алғаш енгізген шотланд философы және тарихшысы Адам Фюрджосон (1723-1816). Оның пікірі бойынша өркениет «жабайылыққа» және «тағылыққа» яғни, алғашқы қауымдық құрылысқа қарсы балама болды. Уақыт өте «өркениет» ұғымының мәні кеңейіп, жалпы адамзат қоғамының дамуына тән құбылыс ретінде қарастырыла бастады. Жалпы алғанда өркениет қоғам дамуының, оның материалдық, рухани мәдениетінің даму дәрежесі, баспалдағы.

«Көшпенділер өркениеті» деген ұғымды Қазақстан тарих ғылымында Ә. Марғұлан, К. Ақышев, К. Байпаков сияқты ғалымдар көбірек пайдаланды және пайдаланып жүр. «Көшпенділер қоғамы» деген мәтінді С. Толыбеков, Д. Кішібеков, Н. Масанов сияқты ғалымдар ғылыми айналымға қосты. Сонымен бірге кейінгі кезде Дала өркениеті деген пікір де көбірек айтылып жүр.

Өркениет мәселесі мемлекеттік болмыспен байланысты. Бұл жай емес, бір жағынан саясаттандырылған мәселе. Кеңес дәуірінде қазақ халқында, хандық билікке негізделген мемлекеті, оның өзіндік дәстүрлі ерекшеліктері мүлдем айтылмады. Ал 40-шы жылдары Қазақстанның Панкратова, Греков, Дружинин сияқты академиктер бастап шығарған «Қазақ КСР тарихы көне дәуірден бүгінге дейін» деген 1943 жылғы басылымда Тәуекел, Тәуке құрған мемлекеттердің орталықтандырылған, бір жерден басқару жүйесі қалыптасқан мемлекет екендігін айта келіп, оның Киев Русінен де, Ұлы

Карл империясынан да орталықтандыру дәрежесі жоғары болғандығын көрсетті. Көп ұзамай, 1945 жылы «Большевик» журналында осы еңбекке байланысты Морозов деген ВКПБ-ның ОК-нің қызметкері жазған сын мақаласында автроларға ұлтшылдық айып тақты. Соның арқасында, 1949 жылы шыққан еңбекте тарихшылар өздерінің алғашқы пікірінен бас тартуға мәжбүр болды.

Бүгүнгі күні осы мәселелерді қайтадан қарауға мол мүмкүндік туып отыр. Отандық тарихшылар қазақ даласындағы өркениет тек қана көшпенділер цивилизациясы емес, көшпенділер мен отырықшылар арасындағы өзара байланыстың болғандығын айтады. Алтайдан Дунайға дейін созылған Ұлы Далада көшпелілер де, отырықшы қауым да өзінің орнын тауып бір-бірін толықтырып отырды.

Археологтардың экспедициялары нәтижелері Қазақстан жерінде көптеген қалалардың болғандығын дәлелдейді. Мемлекеттік деңгейге жету үшін таза көшпенділерге көп уақыт керек болуы мүмкін. Ал Алтайдан Дунайға дейін созылған қыпшақ даласыда өмір сүрген тайпалар атқа мініп жер жаулап алуға болатынын, ал ел билеу үшін тұрақты астана, мемлекетке тірек боларлық қалалар болу керектігін түсініп қана қоймай, оны іске асырған.

Қазақстан жерінде көшпенділер өркениетіне негізделген мемлекеттің кемеліне жеткен түрі қалыптасты. Сонау сақтардан бастау алған, кейін біздің заманымызға дейін V ғасыр бұрынғы Үйсін мемлекеті жөніндегі мәліметтерге қазіргі Қытайда сақталған жазба деректер куә. Бұл деректерде мемлекеттілікке тән белгілер үйсіндердің мемлекет билеушісі Күнби, нақты территориялық аймағының Іле алқабы болғандығын, астанасы Чигучен (Қызылалқап) қаласы екендігін және өте маңызды мәлімет үйсіндер иелігінде 630 мың адам оның 188 мыңы жауынгер екендігі айтылады. Одан кейін Түрік қағанаты сияқты Ұлы империялық дәрежеге көтерілген мемлекетте ел билеу жүйесі заңдандырылды. Түргеш, ұйғыр, қарахан, қырғыз, хазар қағанаттарына қарлұқ, оғыз, қимақ-қыпшақ мемлекеттеріне, Алтын Орда, қазақ хандықтарына жол салды. Осы сан ғасырларға созылған тарихи үрдіс, этномәдени байланыс, біртұтас халықтың қалыптасуына, орталықтандырылған мемлекеттік басқару жүйесі бар біртұтас мемлекеттің пайда болуына әкелді. Академик М. Қозыбаевтың пайымдауынша олардан қалған өшпес мұра:

- мемлекет басқарудың дала демократиясына сүйенген жүйесі;
- әскери құрылымның далалық түрі, әскери өнердің ғажайып үлгілері;
- дала мен қала менталитетінің кірігуі;
- сәулет өнерінің өзіндік дәстүрін қалыптастыруы, бай ауыз әдебиетін жасауы.

Шын мәнінде «мемлекеттілік» және «мемлекет» деген ұғымдар алғаш қарағандағыдай емес, тіпті әртүрлі мағыналарға ие. «Мемлекеттілік», «мемлекет» деген ұғымға қарағанда әлдеқайда кең және ауқымды ұғым. Ол тек саяси-құқықтық қатынастарды қарастырмай, бір бүтін жүйе ретінде қоғамның әлеуметтік және мәдени-рухани бастауларының негізінде жұмыс істеуі мүмкін барлық кешендерді қарастырады. Мемлекеттіліктің осы мағынасы қазақ халқында ежелден қалыптасқан. Онсыз қазақтардың этникалық өмір сүруі өз мағынасын жоғалтқан болар еді. Саяси-құқықтық құрылым ретінде қазақ мемлекетін ресімдеу бір басқа.

Егерде Шығыс елінде мемлекеттілік мемлекет ретінде қалыптасса, батыста – мемлекет-қауым ретінде қалыптасқан, ал Далада ол этноәлеуметтік және этноаумақтық бірлестіктің ерекше формасы ретінде құрылған. Мемлекеттіліктің Далада дамуы – абстракты жағдай емес. Ол осы өркениетті құрылым мен тарихи нақты ішкі және сыртқы келісілген қағидаттардың мәнді өлшемдерімен анықталатын бір бүтін ішіндегі жекелеген әлеуметтік организмдердің қозғалысы іспетті.

Осы ретте мемлекет Батыс пен Шығыс өркениетінің нәтижесі сияқты Ұлы Дала тарихындағы мемлекеттілік өркениет үрдісінің негізі болып табылады. Бұл көшпенділер өркениет жүйелері саяси сипатының іргелі ерекшелігі.

Қорыта айтқанда, қазақ мемлекеттілігі түбірі тереңде жатқан сан ғасырлық тарихы бар көшпелілер өркениетімен тоғысқан, әлемдік тарихта алатын өзіндік орны бар заңды құбылыс.

Әдебиет:

1. Х. Әбжанов. Қазақстан: ұлттық тарих, идея, методология. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2014. – 328 б. – Б. 35-35.
2. Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарихи-Рашиди. – Алматы: Тұран баспасы, 2003 – 616 б. – Б. 100.
3. Н.Ә. Назарбаев. Тарих толқынында. – Алматы, 2003. – Б. 209-210.
4. Б. Кәрібаев. Ұлытау шайқасы: тарихи тағылым // Егемен Қазақстан, 30 қаңтар 2015 ж. – Б. 5.

ӘОЖ 94.(574)

КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДА АТЕИЗМ НЕГІЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Құнанбаев М.Қ.

(Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ)

Ғылыми жетекші: тарих ғылымдарының докторы, профессор Ибраева А.Ғ.

1917 жылғы 2 революциядан кейін Қазақстан жерінде түбегейлі өзгерістердің орын алуы заңды құбылыс деп бағалауға болады. Бірінен кейін бірі орын алып жатқан «қилы заман» қазақ қоғамын шайқалтып ғана қоймай, саяси-әлеуметтік және рухани жағынан да түрлендірді. Өзінің мақаласында профессор Д.А. Аманжолова: «Қайтадан құрылған білім беру жүйесі мен тәрбие жүйесі арқылы Кеңестік Өкімет елдің көптеген халықтарына идеологиялық жағынан «кеңестік қағидаларын» кіргізуге тырысты. Ол қағидалар: коммунизмді құруда, партияға және атеизмге берілгендік...» – деп атап өтеді [1, 71 б.]. Бұл жерден көретініміз, қызылдар тек қана қазақтарды емес, түгелдей одақ халқын рухани, мәдени жағынан түрлендіруге ұмтылды. 1921 жылдан басталған Жана экономикалық саясат (ЖЭС) екі ауыр кезеңді жалғасырып тұрған «өтпелі» кезең болып бағаланады. Осы кезеңде түрлі декреттер мен заңдар қабылданды.

Француз тарихшысы, кеңестанушы Н. Верт өз еңбегінде ЖЭС жылдарында маңызды оқиғалар көп болмағанын, бірақ өзгерістер баяу жолмен жүргенін атап өтеді. Сонымен қатар, «Одақтық елдің славян емес халықтарына, оның ішінде мұсылмандарға 1925 жылдан бастап «худжума» кезеңі басталды деп жазды. Яғни, әртүрлі халықтарды бір арнаға тоғыстырып, олардың тарихын, мәдениетін және дінін түгелдейарғы тамырымен байланысын үзуге ұмтылды» – дейді автор [2, 109 б.]. Ал, 1922 жылы аштыққа байланысты шіркеулерден құнды заттардың барлығы тәркілене бастады. Өте көп мөлшерде діни қызметкерлер айдауға ұшырады. Осы кезеңнен бастап, Кеңес өкіметі «діни инквизицияны» бастады деуге болады. Өте көптеген мөлшерде діни ғибадат үйлері жабылды. 10 мыңдаған шіркеулер, мешіттер, синагогалардың орнына қоймалар, клубтар және астық сақтайтын қамбалар ашылды. Халықтың діни құқығы шектеле бастады. Осыған дәлел ретінде Арық-Балық ауданындағы Төменгі Бұрлық ауылындағы ғибадат үйінің жабылуы туралы Қаз ОАК жанындағы дін істері жөніндегі тұрақты комиссияның қаулысын беруге болады. Аудан милициясының төрағасы, Щербакова В.Н. басқарған комиссия құрамы ғибадат үйін жөндеуге кететін шығынды есептей келіп, 4960 рубль қажет деп тапты. Сол жөндеу уақытын сылтаурата келе, 28-і

маусымнан 28-і тамызға дейінгі аралықта 2 ай ғана қысқа мерзім береді және құлшылық жасаушылардың санын аз деп хаттама толтырады. Осы жағдайға нарзылығын білдірген тұрғындар республикалық Орталық Атқару Комитетіне шағым білдірген. Мәселені қайтадан қарастырған тұрақты комиссия ғибадат үйіне керек емес жөндеу жұмысын қалдырып, құлшылық үйін мәдени жаққа қолданбау туралы шешімге келеді [3, 16 б.]. Бұл жағдай мындаған ғибадат үйлерінің ішіндегі аман қалған аз ғана бөлігінің бірі ғана.

Енді осы атеизм насихатын жүргізуге қатысқан тікелей тұлғалар туралы бірер сөз қозғап өтсем. Әрине дінсіз қоғам құруда ең маңызды рөл атқарған «қызыл империяның» негізін қалаған В.И. Ленинді айналып өте алмаймыз. Өзі туралы ақпар беретін барлық сауалнама беттерінде Ленин 16 жасымнан атеист болдым деп көрсеткен [4, 435 б.]. Владимир Ильичтің қалай құдайдан бет бұрғанын, мойнынан крестті жұлып тастап жерге лақтырғанын кейінгі кездегі кеңестік идеологтар өте әсерлі және тұшымды етіп көрсетеді. Біз білетіндей тарихты жасайтын тұлғалар болса, 1920 жылдардағы Қазақстанның тарихына тікелей әсер еткен осы Ленин болатын. Бала күнінде алған психологиялық күйзелісі кейінгі кезде зор бір мемлекеттің тағдырын өзгеріске ұшыратты. 1918 жылдың 20 қаңтарында Ленин «ар-ождан бостандығы туралы декретіне» қол қойды. Бұл декрет бойынша дін бостандығы емес, Лениннің пайымдауынша, керісінше «діннен еркіндікті» қамтамасыз етті. Мектеп, медреселерде діни білім алу мүмкін болмады, азаматтық некелер тіркеле басталды, шіркеу мүлкі халықтың қазынасы деп жарияланды. 1918 жылдың қазанынан бастап Кеңестік Ресейде православиелік аса құрметті тұлғалардың мүрдесін қазып алу үрдісі басталды. Большевиктердің бұл әдісі: «көріңдер діндарлар, сендердің құрметтеп жүрген тұлғаларың баяғыда шіріп кеткен» - деп мазаққа айландыру сияқты. Осыған байланысты кинофильмдер түсірілді. Ленинге осындай бір фильмдердің біреуін көрсеткенде оған ұнаған. Ол өз сөзінде: «ешқандай кемсіту керек емес, тек дұрыс, ғылыми тәсілмен жеткізу қажет және жүз мыңдаған халықтың қандай қасиеттілеріне табынып жүргенін көрсету қажет» -деп түсіндірді. Ленин түрлі әдістер арқылы халықтың түпкі санасын өзгертуге арналған әрекеттерге барды.

Ал Қазақстан жерінде әрекет жасаған ресми өкілетті органдардың тұлғаларымен таныстырумыз керек. 1920 жылдардың аяғында құрылған ҚазОАК жанындағы дін істері жөніндегі тұрақты комиссияның төрағасы Килеев және оның көмекшісі Забарытько сияқты адамдарды тануымыз қажет. Алғашында өкілетті ұйымның бөлімшелері қауіпті деген 3 облыста қызмет атқарған. Олар: Алматы, Ақтөбе, Шығыс Қазақстан облыстары. Кейіннен басқада аймақтарда ашылғанын құжаттар арқылы білуге болады. Түрлі құжаттарға қол қойып, қисынсыз қаулылар қабылдаған адамдарды тарихқа енгізу міндетіміз деп санаймын. Сонымен қатар, 1930 жылдардың ортасынан жұмыс жасай бастаған Жауынгер құдайсыздар қауымдастығы (СВБ) туралы айта кету керек. Қазақстандағы бөлімшесін бақарған Шустров мырза болған. Осы СВБ қоғамдық жұмыстар жүргізу арқылы, яғни лекциялар, түсіндірмелі әңгімелерін көптеп өткізіп халықты өздеріне жақындатты. Енді 1938 жылғы СВБ-ң жоспарына назар салсақ. КСРО-ң Жоғарғы Кеңесіне өткен сайлау көрсеткендей, СВБ өз жұмысын төмен деңгейде жүргізген. Республиканың бірнеше аудандарында поптар, молдалар, әртүрлі секта өкілдері революцияға қарсы агитация жүргізген деп көрсетеді. Аудандық комитеттер СВБ-ң жұмысына мүлдем көмектеспейді. Сондықтан мынадай міндеттемелер бергенін көреміз:

1. Сайлау учаскелерінде дінге қарсы үгіт-насихат жұмыстарын ұйымдастыру.
2. Ең мықты үгіт-насихатшыларды жинап, олардың тақырыбын бекітіп, әр күндерге бөліп қоғамдық ұйымдарда дінге қарсы лекциялар жасау.
3. Клубтарда, қызыл бұрыштарда, мектептерде, насихаттау пунктерінде құдайсыздар бұрышын құру. Ол жерлерде тақырыпқа байланысты көркемдегіш

құралдарын қолдану қажет. Әсіресе, «Безбожник», «Спутник Агитатора» журналдарын қолдану және драмалық үйірмелерінде түрлі қойылымдар дайындалуы тиіс.

4. Парткабинеттер жанында 3 күндік семинарлар ұйымдастыру.

5. барлық жұмыс күшін қоғамдық жұмыстарға бағыттау, СВБ мүшелері мен бөлімшелерін көбейту.

6. КазТУ, Пединститут сияқты ЖОО дінге қарсы семинарлар ұйымдастыру. Бірінші кезекте семинарларды қазақтарға және басқа ұлттарға ұйымдастыру қажет [5, 72 б.]

Осы жопарларға талдау жасау арқылы, Кеңес Өкіметі бірінші кезекте ақпараттық құралдарын, ағартушылық орындарын қолдана отыра жұмысшы табын атеизм құрмауына тартып отырған. Сонымен қатар, тұрғылықты халықты қазақтарды алдыңғы лекпен улады. Мұрағат деректеріне сүйене қарасақ, атеизм насихаты жүйелі түрде жасалған бағдарлама арқылы, оның ішінде лекция қанша уақытқа созылуы қажет? Қандай адамдар жүргізуі керек? Қанша ақша жұмсалады? - деген сияқты сұрақтарды қарастырған. Жалпы атеизмді коммунистер жаңа дін ретінде біздің халыққа алып кеп ұсынды. Атеизмнің өзін жаңа дін ретінде жүйеленген жоспар арқылы бір кезеңнен екінші кезеңге ауыстырып отырды. Атеизм насихатын жүргізуі туралы қазақ зиялыларының өлеңдерінде кездеседі. С. Сейфуллин, Б. Майлин, М. Дулатұлының еңбектерінен оқып білуге болады.

Мәселені түйіндей келе, осынау бір тұтастай кезең қазақ халқының бір дәуірден екінші заманға ауысуын сипаттайтын «өліара», «қиын-қыстау» заман болды. Халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрі мен діни сенімін жоққа шығару басталды.

Бүтіндей бір халықтардың діні мен ділі бұзылды. Ұлттық саясатта хабары жоқ, білімсіз адамдардың басқарма ісінде болуы халықты күйзеліске ұшыратты. Жалған ұрандармен діннің орнын алмастырмақ болған «қызыл өкімет» өз дегеніне жетті деуге болады. Коммунистер түрлі әдіс-тәсілдер арқылы алдау, бірді-бірге қарсы қою халықты езгіге түсіргені анық. Алғашында ел ішінде жүргізілген атеизм насихаты, кейін келе ғылыми атеизмге ұласып, қазақ халқын ұлттық сипаттардан айырды. Осы бір кезеңде, құдайсыз қоғамда бірнеше ұрпақ тәрбиеленіп шыққанын білеміз. Сол ұрпақтың бүгінгі таңда талай ұлтына қарсы кереғар әрекеттер жасап жүргенін көре тұра, біз қазақ халқы, текті ата-бабалрымыздың жолына түсіп, келешекте мәңгілік ел атануға маңызды қадамдар жасауымыз қажет.

Әдебиет:

1. Аманжолова Д.А. Советская этнокультурная политика и молодежь Евразии (1920-30-е гг.). X Еуразиялық ғылыми форум материалдар жинағы. – Астана, 2013.
2. Верт Н. История советского государства. 1900-1991: Пер. с фр. – М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 480 с.
3. ҚР МОМ, 1648 қор, 1 тізім, № 26 іс.
4. Майсурия А.А. Другой Ленин. – М.: Вагриус, 2006. – 480 с.
5. ҚР МОМ, 1648 қор, 1 тізім, № 31 іс.

АТА ЗАҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ

Мадибаета Д.Р., Тілеуқараева Ғ.

(Тараз мемлекеттік педагогикалық институты)

Тарих сахынасында үш мың жылдай өмір сүрген дала өркениетінің негізі, түптеп келгенде ел болып бірігу жолында, ұлт болып ұйысу жолындағы күрестің тарихы еді. Осы жолда Күлтегін жазбаларындағы «Менің өзімнің ханым бар, мемлекетім бар халық едім, енді менің мемлекетім қайда, ханым қайда деген» түркілердің сар даласының ішкі мұңын білдіретін таңбалы таста қашап жазылған жазулардың сыры - бірліксіз елдің болашағын балта шабады деген ұғым жатқандай, қазақ хандығы кезеңінде «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке ханның «Жеті жарғы» заңдары қазақ халқын топтастырды, ала ауыздығын тиды, мемлекеттілігін күшейтіп, дала демократиясының негізін салды. Ол тарихи шындық. Әлемде тиімді мемлекет құрудың әмбебап заңдары жоқ. Әр елдің өрлеу мен өсіп-өркендеуге бастар жолы бірегей, әрі қайталанбас жол.

XXI ғасыр Қазақстан тәуелсіз мемлекеті үшін шынайы демократияға ден берген, батыл саяси институттар қалыптастыру мен саяси жүйені реформалаудың үрдісін бастаған уақыт болды. Ескі саяси жүйені модернизациялау, демократиялық саяси жүйеге бетбұрыс жасау ісі 1990 жылы 25 қазанда қабылданған «Қазақ КСР-нің мемлекеттік егемендігі туралы Декларациядан» бастау алды.

Егемендік туралы Декларация Қазақстанды өз тағдырына өзі ие, ішкі және сыртқы саясатын өзі айқындайтын біртұтас бөлінбейтін шекарасы бар тәуелсіз мемлекет ретінде жариялады.

Кез келген демократиялық қоғамның ішкі даму логикасы болуы заңды құбылыс. Ол болмаған жағдайда қоғамның алға жылжуы екіталай. 1990 жылдардың ортасынан бастап тәуелсіз Қазақстан ескі социалистік негізгі заңға өзгерістер енгізу кезеңінен өтіп, жаңа Ата Заңын қабылдады. Осы кезеңнен бастап біздің еліміз шынайы конституционализмнің жолына түсті.

Еркін демократиялық қоғамның дамуын тездетуде тәуелсіз Қазақстанның саяси тарихының жаңа белестері ашылады. Егеменді еліміздің барлық саладағы жетістіктері, мемлекетіміздің халықаралық беделінің өсуі 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституциямыздың әр бабымен тығыз байланысты. Бұл Конституцияны қабылдау жөнінде бүкілхалықтық референдум өтіп, оған сайлаушылардың 90,58 пайызы қатысып, олардың 89,14 пайызы жаңа Конституцияның қабылдануын қолдағаны бәрімізге белгілі.

Ел тірегі, тәуелсіздігіміздің негізі – Ата заң десек қателеспейміз. Егемен елдің қоғамдық-демократиялық дамуына, өркендеп, қанатын кеңге жаюына Конституцияның тигізер ықпалы зор. Сондықтан да елдегі барлық құжаттың қайнар көзі, бастауы – осы Ата заңымыз екені сөзсіз.

Беделі мен мазмұны, атқаратын міндеті мен мәні ерекше Ата заңымыздың қабылданғанына биыл, міне, 20 жыл толады. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының негізінде, «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары» делінген. Конституцияға бұлжытпай сүйену – мемлекеттің табысты

дамуының және қоғамдағы азаматтық келісімді қамтамасыз етудің негізі. Осыны негізге алған республика халқы аталған құжат аясында, Конституциялық нормаларға сай өмір сүру – демократияның және қазақстандық түрлі қоғамдық-саяси күштер келісімінің жоғары мектебі екеніне көз жеткізіп отыр.

Қуатты мемлекеттік билік пен демократия бір-біріне кереғар құбылыстар емес. Демократия тек заңдылық қатаң сақталған жағдайда ғана гүлденіп дамиды, сонда ғана елдің игілігіне айналды. Ал Конституция-мемлекеттің басты саяси-құқықтық құжаты. Сондықтан, елдегі саясат және құқық біртұтас, қандай да бір қайшылықтардан ада болуы тиіс, егер осы шарт сақталмаса екеуі де мемлекеттік эволюцияға шек болып, дамып жетілуіне қиындық келтіреді. «Конституция» сөзінің төркінін латын тіліндегі «constitutio» сөзінен табамыз, яғни «орнықтыру» деген мағына береді. Конституция мемлекеттің Негізгі Заңы, қолданысқа түсетін барлық заңдардың іргетасы болып табылады.

Аса маңызды қоғамдық қатынастар, қоғам болмысының түбегейлі принциптері мен құрылымын, оның саяси нысанын бекіте отырып, Конституция ағымдағы заңдар үшін құқықтық негіз, қайнар көзі болып табылады.

Егемендік жарияланған күннен бастап Қазақстан құқықтық мемлекет мақсатын ұстанып, бұл идеяны берік түрде қабылдады. 1991 жылдан бастап өмірдің қандай саласында болмасын тек Заңға мойынсұнып, адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді мақсат тұтқан жас мемлекет өзіне тән рухани әлемі, саясаты, экономикасы, әлеуметтік бағдарламасымен ерекшелене білді деуге толық негіз бар.

Иә, конституция мемлекетіміздің тарихи дамуының негізі ретінде ғана танылып қоймай, ол барлық заңдардың бастауы болып табылады. Конституцияда адамның жеке бас бостандығы, жеке өміріндегі құндылығы, сондай-ақ билік тармақтарының қоғамдағы рөлі айқын тұжырымдалған. Конституцияның негізгі қағидасы да «адам мемлекет үшін емес, мемлекет адам үшін». Әр кезде де халықтың игілігі үшін қызмет атқаратын заңдарымыз, әуелі адамзаттың бостандығы мен құқығын қорғауға негізделген. Қандай да заңды алып көз жүгіртсеңіз, ең бірінші азаматтардың бостандығын жоғары орынға қоя отырып, құқықтарының қорғалуын көздейді. Осының бірден-бір айғағы Ата Заңымыздың тоғыз тарауының бір тарауы адам және азаматтардың бостандығы мен құқығына арналған. Ата Заңымызға енген 98 баптың 29 бабы Қазақстан халқының құқығы мен бостандығын қорғауға арналғандығы еліміздің демократиялық мемлекет екендігін айқындайды.

Осы заманғы демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің міндеті Біріккен Ұлттар Ұйымының негізгі құжаттарында белгіленген. Мәселен, 1948 жылы қабылданған Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясынан адамның табиғи мүддесі мемлекет мүддесінен басым деген іргелі тезис туындайды. БҰҰ Бас ассамблеясының 50-ші мерекелік сессиясында мемлекет – адамдардың тұрмыс жағдайын ұйымдастырудың негізгі субъекті деген маңызды қағида қабылданды. Сондай-ақ БҰҰ сарапшыларының 1964 жылғы екінші кеңесінде мемлекеттік басқару қызметі ұлттық мақсаттар мен міндеттерге мемлекеттік ұйымдар арқылы қол жеткізу процесі деп анықталды.

Әлемдік ғылым осы заманғы демократиялық қоғамда мемлекеттік егемендік пен халықтық егемендік қатар жүруге тиіс деп топшылайды. Атап айтқанда, елдің ішіндегі халықтық егемендіктің мемлекеттіктен басым рөл атқаруы керектігі Қазақстан Республикасы Конституциясының үшінші бабында өз көрінісін тапқан. Мемлекеттік биліктің бірден-бір қайнар көзі – халық деп атап көрсетілуі сондықтан.

Өмірге жаңа келген президенттік билік Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғап, олардың саяси қауіпсіздігін қамтамасыз ете алды. Президенттік билік елдегі саяси тұрақтылықтың, этникалық татулықтың және

әлеуметтік-экономикалық дамудың кепіліне айналды. Тиімді және күшті мемлекеттік ішкі және сыртқы саясаттың да іс жүзіне аса бастауы тұрлаулы Президенттік биліктің басшылығымен жүрді.

Елімізде өмір сүріп жатқан барлық ұлт өкілдерінің бір атаның баласындай ауыз бірлікте, татулықта, теңдікте ғұмыр кешуіне еліміздің Конституциясы кепілдік береді. Нәсіліне, ұлтына, ұлысына, сенім-нанымына қарамастан барлығына тең қарайтын қазақ елінің Ата Заңы әрқашанда өз биігінде көрінетіні сөзсіз.

Тоқтала кететін тағы бір жайт, Қазақстанның Ата Заңы әлемдегі ең жас Конституциялардың бірі болып саналады екен. Расында, бүкіл мемлекеттік құрылымды айғақтайтын, елдіктің бастауы болып табылатын құжат енді ғана 20 жасқа толып отыр. Әрине, тарих ауқымымен айтқанда, бұл азғантай ғана мерзім. Десе де, осындай алмағайып заманда Қазақстанның Ата заңы уақыттың сынынан сүрінбей өтті, өзінің заман талабына лайықтығын жан-жақты дәлелдеді. Ал көптеген зерттеушілердің пікірінше, Қазақстанның Конституциясы әлемдегі жалпыадамзаттық құндылықтарды дәріптейтін ең үздік 50 конституцияның бірі болып саналады екен. Бұның өзі Ата Заңымыздың үлкен әлеуетін білдірсе керек.

Еліміздің Ата заңы халқымыздың дербес ел болуды армандаған, мүддесін заң тілінде айшықтаған, жер шарына, адамзат ғаламына «Қазақстан» деген мемлекет бар екенін паш еткен ерекше құжат. Бұл Конституцияның өзгешелігі Қазақстан Республикасының тәуелсіз дамуының мемлекеттік тұғырын, басқару тәсілін, билік тармақтарын бекітіп, «байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік құрылғанын» жария етті.

Ата Заң еліміздің тұрақты және адамды дамудың негін қалап берді. Конституция тек терең әлеуметтік-экономикалық қана емес саяси реформалармен байланысты үлкен жолдан өтуге мүмкіндік жасайды. Конституциялық нормаларға негізделген саяси тұрақтылық Қазақстан экономикасының сыртқы инвесторларға тартымдылығын қамтамасыз етті. Дәл сол уақытта отандық индустрияның дамуы үшін капиталдың қайнар көзі болып шетел инвестициялары әділ танылды.

Конституцияның асқан құндылығы біріншіден адам жеке тұлға, құқықтық қатынас субъектісі, мемлекет құраушы есебінде қаралуында.

Жеке өз атынан мемлекет тұлғасы, тең дауысты азамат болып сөйлеу кейінгі жылдарда бағымызға бұйырыпты. Ал бұл Ата заң бекіткен еркіндік. Онда «адам оның өмірі, құқы мен бостандығы мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы» деп көрсетілген еді. Еркіндік демекші, сөз бостандығы, меншік иегері, сыртқа шығу, қалаған жерге бару т.б. өткенде арман болған құндылықтар тізбегі де осы Конституциялық сананың жетістігі дегеніміз жөн.

Конституция өте ұтымды тілде, билік көзі - халық екенін норма түрінде баяндайды. Осы жағдайда халықтың тірлігін, елдің бірлігін қамтамасыз ету мемлекет күшімен, жалпыға бірдей орындалатын ережемен қамтамасыз етілген. Ол – заң. Тек заң мемлекет тарапынан қолданылады және қорғалады, мойындатылады. Бұдан тиімді басқадай қоғамдық құрал, я тәсілді адамзат баласы ойлап тапқан жоқ. Құқықтық мемлекет болудың ең басты құндылығы міне, осы болса керек.

Қазақ елі өтпелі кезеңнің дағдарысынан шығып, әлемдік қауымдастықтың тең дәрежелі өркениетті серіктесіне айналуы үшін уақыт талабына сәйкес, Ата заңға толықтырулар мен өзгерістер енгізу шараларына жүгінді.

1998 жылы 7 қазанда Ата Заңның 19-бабына өзгертулер енгізген заң актісі қабылданды.

Осы заң актісінің негізінде Конституцияға мынадай бағытта: Қазақстандағы көппартиялылықты дамыту, Парламенттің құзіретін кеңейту, Үкіметтің қызметін одан әрі жетілдіру, Президент пен Парламент депутаттарының қызмет мерзімін ұзарту, қылмыстық сот ісін жүргізуді жетілдіру, жергілікті әкімшілік басшыларының сайлануына қатысты өзгерістер енгізілді. Конституцияға түбегейлі жаңа нормалар

енгізген «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңы құқықтық мемлекет құрудың әлеуетін одан әрі күшейте түсті.

Бұл Ата заңға енгізіліп отырған өзгерістер мен толықтыруларды Қазақстан демократиялық реформалардың жалпы ұлттық бағдарламасы деп қабылдау керек. Өйткені бұл қазақстандық модель мен дүниежүзі таныған үрдістердің үйлесімділігін тапқан жол.

«Ұлттық идеология қандай болуы керек, қандай құндылықтарға құрылуы керек» деген пікірлер жиі айтылады. Ұлттық идеология – ол тәуелсіздік, берік мықты мемлекет, қазақ мүддесі, тіл, еркін экономика – мінекей, осындай көкейкесті мәселелер тек Конституция, заң аясында ғана шешіледі және дамиды. Құқықтық сананы, құқықтық мәдениетті қалыптастыру – ұлтымызды зиялылыққа, мемлекеттілік рухта тәрбиелейтіні анық.

Ата Заң – біз үшін алдағы уақытта да өзіміздің биік мақсатымыз – мемлекеттердің әлемдік қоғамдастыққа енген, азаматтардың дәулетті де лайықты өмір сүруіне барлық жағдай жасалған тәуелсіз экономикалық өркенді мемлекет құру жолындағы басты құжат болып қала береді.

Ата Заң-халық ойының айнасы. Өйткені, мұнда ел тәуелсіздігі де, азамат құқығы да, табиғат құты да, ананың ақ тілегі де, баланың пәк жүрегі де толық қамтылған. Қазіргі кезде Ата Заңның мазмұны жұртшылыққа кеңінен түсіндіріп отыру қажет-ақ. Елбасымыз өз халқын дағдарыс жағдайынан алып шығатын жолдарын сенімді түрде айқындап қана қоймай, заман талабына сай стратегияның жүзеге асырылуын зор күш-жігерін жұмсады. Мемлекет басшысының конституциялық реформалары мемлекеттік билік пен басқарудың бүкіл жүйесін нығайтуға, экономиканы түбегейлі реформалауға, ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуді, өркениетті елдердегідей жалпыға ортақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бекітуге жұмылдырылды.

Қазақстан Республикасының конституциясының принциптерін сақтау-әрқайсымыздың азаматтық парызымыз. Отанымыз үшін, бүгінгі және келешек ұрпақтарымыздың алдындағы жауапкершілігіміз. Осыған орай әділеттілікті ту еткен ел екенімізді төрткүл жұртқа паш ете отырып, қасиетті Ата Заңымызға әрқашан құрметпен қарайық.

Қазақстанның тәуелсіз, егеменді мемлекет ретінде қалыптасқан соңғы жиырма жылдан астам уақыт ішінде конституциялық жүйеде біздің қоғамымыздағы саяси, ақпараттық, экономикалық және құқықтық процестерді дамыту жағдайында әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірді түпкілікті өзгертетін жағдайлар маңызды мәселелер көптен орын алады. Жалпы алғанда Ата Заңымыз бүгінгі күн талабына сай келеді. Ендігі мәселе - оны қадірлей, құрметтей біліп, талаптарын бұлжытпай орындауда.

Біздің мақсатымыз-қазақ жерін мекен еткен көп ұлты халықтың ауызбірлігін бұзбай, мемлекеттің құдыреттілігін арттырып, әлемдік көштен кенже қалмай, дамыған 30 ел қатарының биігінен көріну.

Ата Заңымыздың аясында болашағымыз баянды, аспанымыз ашық, шаңырағымыз биік бола бергей!

Әдебиет:

1. ҚР Конституциясы 30 тамыз 1995ж
2. «Заң» журналы 11(203) ақпан 2013ж-7 бет
3. «Заң және заман» журналы 08(128) тамыз 2011ж-12 бет
4. «Ақиқат»- ұлттық қоғамдық-саяси журналы 05ақпан 2015ж
5. «Ана тілі» ұлт газеті 23 тамыз 2013ж

«ЖАСЫЛ» ЭКОНОМИКА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУДЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ

Махан Т.У., Адилбекова Ғ.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Адамзат баласы жаңа ХХІ ғасырдың табалдырығын аттаған бүгінгі таңдағы күн тәртібінде тұрған басты мәселелердің бірі - экологиялардың өндіріске көптеп енгізілуі, информатиканың қарыштап дамуы, инновацияның басымдық сипатқа ие болуы, адамдардың материалдық игіліктерге қажеттілігінің күн санап артуы табығат аясына, флора мен фаунаның қалыпты жағдайына теріс ықпалдарын тигізуде. Экологиялық апаттың қауіпі барған сайын артуда. Бұның өзі жер жүзі халықтары мен мемлекеттерінің көңілін алаңдатууда.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев қазіргі таңда мұхиттар деңгейінің көтеріле бастағанын, биік таулар басындағы мұздықтардың еруге бет алғандығын атап көрсетті. Экология саласындағы келеңсіз құбылыстар Қазақстан аумағында да орын алуда. Арал теңізінің таралып қалғандығы жұртшылыққа белгілі. Еліміздегі мұнай өндірісінің еселеп артуы, шетелдік компаниялардың қоршаған ортаны қорғауға салғырттығы Каспий аймағында да бұл мәселені күн тәртібіне қойып отыр. Балыққа бай Балқаш көлі де су деңгейінің төмендеуін бастан кетіруде. Республикадағы электр станцияларының 70 пайызы көмір пайдаланатындықтан ауаның ластануына мейлінше жол берілуіде. Соңғы 7 жылда ғана Қазақстанда автокөлік паркі 2 есеге артқан, тек Алматы қаласында 300 мың жеңіл көлік барлығы айтылуда. Ал парникті газдардың адам ағзасына қаншалықты зиян екендігі белгілі жайт. Қазақстанда атом қалдықтары да көп мөлшерде сақталған.

Еліміздің Семей өңірінде 1949 жылдан бастап қырық жыл ұзақ уақыт бойы ядролық сынақтардың өткізілгені әлемге аян. Қырық жылдық бойында кезеңде орын алған 500 жуық жарылыс қаситті Абай жеріне үлкен апат болып тиді, тұрғын халықтың өмірі мен денсаулығына орасан зор зиян тигізді. Ана мен бала өлімінің көбеюі, мүгедек жандардың еселеп артуы бұл өңірдегі экологиялық жағдайдың мүлде ұшығу салдарынан болатын. Тек қана Республика Президенті Н.Назарбаевтің 1991 жылғы 28 тамыздағы Семей палигонын жабу жөніндегі тарихи жарлығы мұнай алапаттардың одан әрі өршіуіне тосқауыл қойды.

Қазақстанның экология ғылымдары ел аумағында тазалық деңгейінің төмендігіне, ауаның уақыт өткен сайын ластана түсуіне алаңдаушылық білдіруде. Әсіресе, Шымкент, Алматы, Қарағанды және біздің тұрғылықты мекеніміз Тараз қаласында экологиялық келеңсіздік ерекше көзге ұрады. Аталмыш шаһарларда ауадағы зиянды заттар қалыпты мөлшерден 10-15 есе асып түседі. Мемлекеттік органдар мен жұртшылық тарапынан табиғат анаға деген немқұрайлық кездесуде. Мысалы, 2011-2013 жылдары Алматы қаласында ғана 35 мың түп ағаш шауып тасталынған. Соңғы жылдары. Қазақстан аумағында температураның 0,75 градусқа көтерілуі де, алдағы болашақта табиғи катаклизмнің белең алып кету қаупін туғызуда. Мұның өзі кез-келген парасатты адам санасында ел мен жер тағдырына деген жауапкершілік сезімін оятады. Осы факторларды ескере отырып, ел Үкіметі экологиялық қауіпсіздік мәселелеріне зор көңіл бөлуде. Қазақстан Республикасының Конституциясында табиғатты қорғау мен табиғат ресурстардың тиімді пайдалану жөніндегі мемлекеттік реттеудің құқықтық

негізіндері айқындалған Елімізде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ҚР-ның энергетика министрілігіне жүктелген бұл ведомство өз кезегінде жүйелі экологиялық саясат жүргізуге міндеттелген. Республикада экологиялық саясаттың заман талабына сай іске асырылуы үшін құқықтық-нормативтік негіз жасалған. Бұл жерде 2007 жылы қабылдаған ҚР-ның Экологиялық кодексінің маңыздылығын ерекше айтуға болады.

Соңғы жылдары ел көлемінде жүргізілген кең ауқымды, жүйелі іс шаралар өз жемісін беруде.

Арал теңізіндегі су мөлшері біршама көбейді, барлық аулау кәсібі де жолға қойылуда. Елбасының тікелей басшылығымен Астана қаласының өз ішін, оның маңайын, Бурабайға барар жол жиегін көгалдандыру мен абаттандыру қолға алынған еді. Қазір аталмыш аймақта көлемі 70 мың гектарға созылған жасыл желек жайқалып тұр. Республикамызда қолға алынған іс-қимыл бағдарламаларында жол көліктерінде отын ретінде бензин орнына күн батареясын немесе табиғи газды пайдалану да жоспарланған.

Бүгінгі таңда Қазақстанда ел Президенті бекіткен «Жасыл» экономика тұжырымдамасы жүзеге асуда. Бұл құжатта экологиялық қал-ахуалды жақсартуда балама энергетикаға айрықша мән берілген. Біздің Отанымыз табиғи ресурстарға өте бай. Мұның өзі күн және жел энергиясын пайдалану арқылы электр қуатын өндіруге зор мүмкіндік береді. Осындай жолмен алынған электр энергиясы материалдық шығындарды аз талап етеді, әрі ауа аз ластанады. Республикамыздың Алматы, Жамбыл, Ақмола және Қостанай облыстарында энергия көзі-жел болып табылатын жалпы қуаты 20 мегаваттқа тең электр станциялары ел игілігі үшін жұмыс істеуде. 2020 жылға таман мұндай кәсіпорындар санын 30-ға жеткізу қарастырылған.

Атап өтерлік жайт, таяуда ғана ұлт көшбасшысы Н.Назарбаевтың Манако мемлекетіне жасалған ресми сапары барысында Қызылорда облысында күн энергиясын қолдану нәтижесінде арқылы жұмыс атқаратын электр станциясының құрылысын бастау жөнінде келісімге қол жеткізілді. Мұның өзін біздің елемізде экономиканы «Жасылдандыру» бағытында қарышты.

Республикада орындалу үстіндегі іс-қимыл жоспарларында жол қауіпсіздігімен қатар, көлік құралдарының әуе кеңістігін ластамауына да ерекше мән берілген. Ілгерілеушілік те жоқ емес. Қазірдің өзінде оңтүстік мегаполис Алматыда көліктердің 40 пайызы газбен жұмыс істейді. Қала әкімшілігі 2014 жылы қосымша 200-ге жуық троллейбус пен трамвай – олар электр қуатын ғана пайдаланады, тағы сатып алуда жоспарлауда. Бұл - алдағы 2-3 жыл көлемінде қаладағы көлік құралдарының 60 пайызының табиғи отынмен қозғалысқа түсуіне септігін тигізеді деген сөз, мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда, Қазақстанда ел Президенті бекіткен «Жасыл» экономика тұжырымдамасы жүзеге асуда. Біздің отанымыздың табиғи ресурстарға өте бай екендігі ескеріле отырып, бұл құжат болашақ энергетиканы оның балама көздері арқылы дамытуды басты назарға алған. Энергетиканың балама көздері жел, күн, биомасса, геотермальды энергетика болып табылады. Энергетиканың осындай көздерін жаңғырту арқылы алынған электр қуатымен жұмыс істейтін нысандар атмосфераға зиянды қалдықтарды мейлінше аз бөледі, әрі адамдар әрекетінің экологияға сұрықсыз әсеріде азаяды. Бұл бағыттағы атқарылып жатқан шаралар жеміссіз де емес.

«Жасыл» экономиканы дамытуға біздің туған өлкеміз - Жамбыл облысы да қомақты үлес қосуда. Соңғы кезеңде аймақта 3 шағын су электр станциясы және Қазақстанда алғаш рет күн мен жел станциялары пайдалануға берілді. Үш жыл ішінде облыста энергия көздерін қайта жаңғыртатын 5 жоба іске қосылды. Алдағы уақытта осындай тағы 4 жоба игерілмекші (оның біреуі - Қордай ауданында салынатын жел электр станциясы). Жалпы құны 390млн. доллар тұратын атталмыш жобалар іске асқанда облыста 186 МВт электрэнергиясы өндірілмекші.

Республика Үкіметі тарапынан атқарылудағы батыл қадамдардың бірі-Байқоңыр ғарыш аймағынан ұшырылмайтын «Протон» зымырандарына бақылауды күшейту болып табылады.

Елбасы Н. Назарбаев өзінің халыққа жолдаған «Қазақстан-2050» стратегиясында 2050 жылға қарай елде энергияның баламалы және жаңғыртылатын түрлерін қоса алғандағы барлық энергия тұтынудың кем дегенде тең жартысы болуы тиіс деп атап көрсетті. Бүгінгі таңдағы ауқымды іс-шаралар Жолдауда айтылған зор міндеттердің жүйелі түрде жүзеге асуының айғағы болып табылады.

Әдебиет:

1. ҚР Экологиялық кодексі. 2007 ж.
2. Назарбаев «Қазақстан-2050 стратегиясы», «Дала мен қала» 17.12.12 ж.
3. газ. «Казахстанская правда», 31.05.2013 ж.
4. газ. «Казахстанская правда», 30.08.2013 ж.
5. газ. «Казахстанская правда», 11.10.2013 ж.

ӘОЖ 626.812:614.251

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Махан Т.У., Изтаева С.И.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Ғаламдық проблемалар – әлемді тұтас қамтитын табиғи, табиғи-антропогендік құбылыстар. Осы құбылыстардың даму процесі жақандану деп аталады. Халықаралық деңгейде бірінші реттегі мынадай ғаламдық проблемалар бар:

- 1) ядролық қақтығысты болдырмау;
- 2) демографиялық проблема;
- 3) ресурстық проблема;
- 4) энергетикалық проблема;
- 5) азық-түлік проблемасы немесе ашаршылық проблемасы;
- 6) қауіпті ауруларды жою;
- 7) «үшінші әлем» елдерінің артта қалушылығын жою;
- 8) экологиялық дағдарыстың даму проблемасы.

Ғаламдық проблемаларды ерекше білім саласы – глобалистика зерттейді. Аталған ғаламдық проблемалар өзара тығыз байланысқан және барлығы іс жүзінде жердегі экологиялық дағдарыстың даму процесімен қамтылады. Әрбір ғаламдық проблемаларды міндетті түрде шешу қажет, кері жағдайда оның дамуы апатқа – өркениеттің жойылуына дейін апарып соғады. Ғаламдық проблемаларды шешу үшін ғаламдық, аймақтық және ұлттық бағдарламалар жасалынды, бірақ оларға келісушілік және үйлестірушілік жетіспейді. Ғаламдық проблемаларды шешуге шығатын шығындар құрылымының жартысына жуығын экологиялық проблемаларды шешу шығындары құрайды. Басқа барлық ғаламдық проблемалар экологиялық құрушыларды ескереді, бұл жағдай соңғысын ең артықтау ғаламдық проблема деп санайды. Ғаламдық проблемаларды шешкенде ғаламның тұрақтылығына, оның проблемаларының

шатыскандығына, планеталық ауқымда ынтымақтастықтың қажеттігіне, адамзат өркениетін сақтауды және дамытуды қамтамасыз етуге қабілетті процедуралар мен механизмдер жасауға сүйену қажет. Сонда адамзаттың тірі қалу проблемасы мемлекеттердің басқа да проблемалары қатарында артық тұруы тиіс.

Ғаламдық экологиялық проблемалар – ғаламдық, аймақтық және ұлттық деңгейлерде айқындалған экологиялық проблемалар кешені. Зор геосаяси проблеманың экологиялық қауіптілігінің мынадай көріністері бар: табиғи экожүйенің бүлінуі, озон қабатының жұқаруы, атмосфераның, дүниежүзілік мұхиттың ластануы, т.б. Олар тек қана барлық елдердің қатысында БҰҰ-ның басқаруымен шешілуі мүмкін. Экологиялық проблемалардың ғаламдығы оны шешу үшін барлық елдердің жігерін айқын жұмылдыру қажеттігін тудырып отыр; қарудың барлық түрлерін азайтпай экологиялық дағдарыстан арылудың мүмкін еместігі; биосфераның жалпыға ортақ ластануына қарай ядролық соғыс емес, жай соғысты жүргізудің мәнсіздігі; қазіргі өркениеттің технологиялық құрылымын радикалдық қайта құру, өмір негізі болатын табиғатпен өзара іс-әрекеттің жаңа сапалы әдістері мен құралдарын жасау; қоршаған ортаны қорғау проблемасы бойынша БҰҰ органдары жұмысының тиімділігін арттыру және оларға төтенше өкілеттік беру.

Қазақстанның көптеген аудандары, бүгінгі күнге дейін экологиялық мүшкіл хал кешіп отыр. Қоршаған ортаны қорғау шараларына республикамыз біршама мөлшерде мемлекеттік және орталықтандырған түрде күрделі қаржы бөліп отыр. Алайда, мұның бәрі, республиканың ұлттық табысының 1 %-на да жетпейді.

Табиғат қорғау шараларына бөлінген қаржының 50-60%-дық игеру үлесі, Қазақстанның ірі кәсіпорындарына тиесілі. Экожүйелердегі тұрақсыздық, табиғи-шаруашылық қорларының интенсивті түрде игерілуі (мысалы тау-кен өндірісі), жер-су қорларына үстін-үстіне келіп жатқан антропогенді салмақтың жаншып езуі, қоршаған орта жағдайын барған сайын нашарлатуда.

Қоршаған ортаны зиянды заттармен, техногенді қалдықтармен ластауда Қазақстанның мына кәсіпорындары ерекше «үлес қосып» отыр: Батыс Қазақстан мұнайгазконденсат кен орындары, Өскемен қорғасын-мырыш комбинаты, Өскемен титан-магний комбинаты, Лениногор полиметалл комбинаты, Зыряновск полиметалл комбинаты, Жамбыл суперфосфат зауыты, Жамбыл фосфор зауыты, Балқаш тау-кен комбинаты, Жезқазған тау-кен комбинаты, Павлодар алюминий зауыты, Ақтөбе хром қосылыстары мен химия зауыты, Екібастұз энергетикалық комплексі, Қарағанды металлургия зауыты, Шымкент қорғасын зауыты, т.б.

Атмосфераны ластағыш заттардан бір ғана мультипликатор - қорғасын ингредиентін мысалға алайық. Қорғасын – политропты у. Оның организмдегі азғантай ғана концентрациясы, ағзалар мен ұлпаларды, қан жүйесін, орталық жүйке жүйесін, иммун жүйесін зақымдап бүлдіреді. Қорғасынның жоғары мөлшері – Өскемен ($q_{орт}=2,4$ мг/м³), Зыряновск ($q_{орт}=1,5$ мг/м³), Лениногорск ($q_{орт}=2,0$ мг/м³) қалаларының атмосфералық ауа құрамында байқалады. Шашқа жасалған спектральды анализ мәліметтері бойынша, бұл қала тұрғындарында, қорғасын мөлшері ең жоғары, яғни шекті мөлшерден 6 есе көп болып шықты. Қорғасынның бірқатар мөлшерін тұрғындар су, азық-түлік өнімдері арқылы қабылдайды. Сондықтан да болар, Шығысқазақстандықтардың ақ қан ауруымен науқастанғандар саны көбейіп отыр. Бұл техногенді қалдықтар ұзақ уақыт жатқан сайын, олардағы микроэлементтер зияндылығы қоршаған орта үшін арта түсері де сөзсіз. Жалпы, бүгінгі күнге дейін, Қазақстандағы түсті металлургия кәсіпорындарының техногенді қалдықтарының мөлшері астрономиялық цифрларға жетіп жығылып отыр: 9,139 млрд. тонна. Республика бойынша қалдықтардың 16,5%-ы Шығыс Қазақстан экожүйесінің үлесіне тисе, бір ғана «Жезқазғантүстіметалл» өндірістік бірлестігінде - 13,5% қалдық

қордаланған (912046 млн.т), ал «Соколов-Сарыбай» өндірістік бірлестігінде қалдықтардың 42,9%-ы жинақталған.

Республикадағы жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың тазалау қондырғыларының сапасы мен тиімділігі 30 %-дан аспайды. Өндіріс сарқынды суларының әсерінен – Ертіс, Орал т.б. өзендерінің суы зияндылығы жөнінен нормативтік көрсеткіштерден әлдеқайда асып түседі. Өзендердегі судың өздігінен тазаруы, тек 300 шаршы метрлік жол жүріп өткен соң ғана турбулентті және ламинарлі араласулар әсерінен жүзеге аса алады.

Жер және минеральды шикізат ресурстары, ауылшаруашылық алқаптары, тозудың аз-ақ алдында десе де болады. Бұл айтылғандарға, үлкен аумақтардағы жер дефляциясы дәлел бола алады. Суармалы жерлердегі құнарлылықтың төмендеуі, топырақ қабатындағы гумус қабатының көз алдымызда жұқалануы – Қазақстан далаларының егіс алқаптарында жиі байқалып отырған құбылыс. Ал, табиғатта қалыңдығы 5 см гумус (қарашірік) қабатын жинау үшін жүздеген жылдар қажет болса, аридті климатты аймақтар үшін бұл мақсатқа мыңдаған жылдар кететіні анық. Топыраққа рекультивация жасау да қымбатқа түсетін іс-шара: 1 га үшін 300 мың теңгеге дейін, кейде онан да көп. Мұның тағы бір зияны, экожүйенің микроклиматы енді қайтып орнына келмейтін күй кешеді.

Пайдалы қазбалардың ішінен, Республикаға, әсіресе ең максимальды экономикалық, экологиялық және әлеуметтік зиян шектіріп отырғаны – полиметалл кендері, түсті металлургия, ал микроэлементтерден – қорғасын, хром оксиді, марганец және уран. Олардың басым көпшілігі, шикізат күйінде, басқа елдерге жөнелтіліп, дайын өнім мен қымбат бұйымның тиімділігін солар көріп отыр. Біздің маңдайымызға әзірше жазғаны – шикізат өндіретін орындардың маңындағы зиянды қалдықтармен бүлінген су, ауа, топырақ.

Қоршаған ортаның, Республикамыздағы халықтың науқастануына тигізер әсері 60 % шамасында. Ол әсіресе, тау-кен өнеркәсібі орналасқан қалаларда жоғары. Қалаларда экологиялық ахуал, соматикалық ауру түрлерінің өршуіне ықпал етуде.

Арал өңірінің экологиясы, Арал қасіреті Республика аумағынан асып, бүкіл планетаның бас ауруына айналып отыр. Оны сауықтыру бағытында Орталық Азиядағы бес мемлекет – Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Түркіменстанның Президенттері бірнеше рет кездесті. Мемлекет басшыларының шешімімен, Арал бассейнін қалпына келтіру жобаларына қолдау білдіру туралы шаралар айқындалды.

Бір кездері арнасынан асып-тасып жатқан алып теңіз, бүгінде жыламсырап ағады. Теңіз ұлтанынан ұшқан тұзды шаң әлемнің түкпір-түкпіріне жетіп жатқаны туралы суыт хабарлар, барған сайын қатерлі де, қорқынышты сипат алып барады. Бұл проблеманың БҰҰ мен басқа да мәртебелі мінберлерден қайта-қайта көтерілуі де сондықтан.

Экологиялық апат аймағында отырған ел, ең алдымен, ауыз су тапшылығын көріп отыр. Теңізбен қоса, Арал теңізі төңірегіндегі жергілікті тұрғындарды да құтқару керек. Өйткені, елді мекендердің тек 15-20 пайызы ғана таза су ішіп отыр, ал қалған тұрғындар мемлекеттік стандартқа мүлдем қайшы келетін ауыз суды пайдалануда. Соның өзінде, ауылдық жерде, су бір адамға бір шелектен келеді. Ал, өркениетті елдерде, онын шамасы 200-400 литрге жетіп отыр. Мұның өзі түрлі жұқпалы аурулардың өршуіне, өңір халқының денсаулығына кері әсерін тигізуде. Олар бір жағынан Арал теңізінен көтерілген тұзды тозаңның астында жатса, екінші жағынан Байқоңыр ғарыш айлағының қасіретін бастан өткізуде. Соның салдарынан, тұрғындар арасында жүрек, өкпе, қан қысымы, бүйрек, бауыр және басқа қауіпті аурулардың көрсеткіші республикадан да жоғары болып тұр. Мысалы, Арал аймағы орналасқан Қызылорда облысы көлемінде бір ғана туберкулез ауруымен науқастанған адамдардың жалпы саны 19,5 мың. Осыған байланысты, кейінге ығыстыруға болмайтын нақты шара – осы өңірдің тұрғындарының хал-ахуалын жақсарту, жер асты суларын кеңінен

пайдалану арқылы тұщы ауыз су жіберу, су құбырлары құрылысын жүргізу, Кіші Аралды сумен толтыру.

Табиғат – бізге ата-бабамыздан мұраға қалған ең қасиеттіміз. Арал өңірін экологиялық апаттан құтқару үшін көпшіліктің күші, күресі қажет.

Қазақстан экологиясы үшін, 1991 жылы жабылған Семейдегі полигонның әкелген зардап-қасіретінің орны ерекше. Бұл полигонда жарылған 500-ге жуық бомбаның сойқаны, адамдарды ақырзаман індетіне шалдықтырып, Жер-Ананы есінен тайдырып жібере жаздады. Егер жарылыс тоқтамағанда, әр сынақ табиғатқа өлшеусіз зиян әкеліп, улы тозаң мен аждаһа ошағы жарты әлемді ойрандап, Орта Азияны ядролық күл-тозаңға тұншықтырып, ондағы халықтың түбіне жететін еді. Өйткені, осы полигон маңындағы қазақтардың көбі дәрігерлердің өзі анықтай алмайтын аурулардан қырылғаны белгілі. Жарты ғасырға жуық жалғасқан атом от-жалыны жер-суды ойрандап, неше түрлі аурулардың шығуына жол ашты. Осы зілзала аймағында тұратын 1,5 миллионға жуық адам жазылмайтын дертке шалдығып, ұрпақтан ұрпаққа жалғасатын кеселге душар болғаны жасырын емес.

Төрткүл дүние, қазақты Семей сойқаны арқылы білді десек, артық айтқандық емес. Антиядролық «Невада-Семей» қозғалысының акция-шерулері Батыс пен Шығысқа шындықты жеткізіп, Кеңес империясының сұмдық қаруының, «құпия соғыстың» сырын ашты. Қоғамдық күрес пен табанды талаптардың арқасында, 1991 жылы полигон жабылды. Алайда, ел мен жер тағдыры толық шешіліп біткен жоқ. Апат аймағы әлі де қансырап жатыр. Полигон аймағындағы тұрғындарға дәрігерлік көмек көрсетіп, жер-суды сауықтыру – бірінші кезектегі маңызды шара болып қала бермек.

Экологиялық зардап аймағына айналған тағы бір өлке ол – «Байқоңыр» ғарыш айлағы. Байқоңырмен шектес Ұлытау даласының қай түкпіріне үңілсеңіз де, әр түрлі зымырандардың (ракеталардың) сынығынан аяқ алып жүру қиын. Бұлар – зымырандардың бірінші ұшу сатысынан айрылып, жерге құлаған бөлшектері. Зымырандардың отын құрамында хлорлы қосылыстар жиі кездеседі. Аспаннан от-жалынға оранып түскен қалдықтар 3-4 гектар аумақты улап, өртеп, тып-типыл етіп кететіндіктен, ұзақ жылға дейін, қу тақырларға айналған бұл жерлерде ештеңе өспейді. «Байқоңыр» ғарыш айлағының аумағында зымыран бөлшектері құлайтын 39 аудан белгілі және ол 105 мың шаршы километрден асады. Олар төмен құлдилап келе жатқанда, сұйық отын ретінде қолданылатын гептил төгіліп-шашылып – ауаны, жер мен суды улайды. Одан тараған уландырғыш заттар, сол төңіректе 130 елді мекеннің үстін себелеп өтеді. Зерттеулер анықтағандай, зымыран ұшырылған кезде ауаның ластануы 100 мың автомобильден бірден будақтаған түтінге тең. Белгілі мәліметтер бойынша, бір зымыран ұшқан кезде оның отынының ауаға тасталатын зиянды зат мөлшері 300 тоннаға жетеді. Мұның бәрі, ең алдымен адамдар денсаулығына әсер етеді. Осының салдарынан, соңғы жылдары, әсіресе Ұлытау ауданы тұрғындары арасында жүйке, қатерлі ісік аурулары, қан ағару, қан қысымының көтерілуі, кем-кетік бала туу көбейіп, нәрестелердің шетінеуі өсіп кеткен.

Сонымен, атмосфераға жүздеген тонна гептил қалдығының ыдырап, аэрогендік миграцияға көшіп жүруі, қоршаған ортаны уландыруы үйреншікті құбылысқа айналып отыр. Ұшу жолы Қазақстанның осы аймағына орналасқан зымырандардың ең қатерлісі «Протон-К» деп саналады. Оның отын багіне толтырылған 500 тонна гептил көтерілген бетте жанып кетпей, 2-3 тоннасы ұшып өткен ауа арқылы, желмен жүздеген километр жерге жайылып, топыраққа, өсімдікке сіңеді, су көздеріне түседі. Егер, гептилдің 1 грамы ғана мыңдаған адамдарды уландырып, қатерлі ауруларға шалдықтыратындығын еске алсақ, бұл экологиялық апат түрінің адамдар денсаулығына, жан-жануарлар тіршілігіне тигізетін зардабын айтып жеткізу қиын.

Солтүстік Каспийдің Қазақстанға қарайтын экваториясы байлығының халық үшін де, мемлекет үшін де, жалпы тіршілік үшін де маңызы зор. Оның фаунасы мен

флорасына әлемде теңдес аналог жоқ. Осы қасиетті Каспийге де бұрғы салынып, мұнайына шабуыл басталды. Құрамында тоғыз мұнай компаниясы бар алпауыттар Каспийдің экологиялық жағдайын асқындыра түсуде. Соңғы жылдары теңіз деңгейінің көтерілуі, ахуалды одан әрі нашарлатып отыр. Каспий мұнайының құрамында күкірт мөлшерінің жоғары екендігі аян. Сондықтан, теңіз суындағы тіршілік қауіпсіздігі жоғары қойылуы тиіс. Мұнай өнімінің суға төгілмеуі, бұрғылау, мұнайды өңдеу кезіндегі зиянды қалдықтарды залалсыздандыру жұмыстары басты назарда болуы тиіс. Теңіз түбіне бұрғы түскен кезден бастап, Каспий айдынына, оның байлығына, радиацияға қарсы емдік қасиеті бар, мұнайдан екі есе қымбат қара уылдырық беретін бекіре тектес қызыл балық пен ақ балық тұқымына шындап қатер төнді. Енжарлықтың, болжаусыздықтың салдарынан, кезінде Арал теңізі аймағында экологиялық апаттарға жол беріп қойып, кейін кеш қалып, бармақ тістегенімізді еш ұмытуға болмайды. Каспий үшін бұл сабақ болуы тиіс және бұл өңірдегі фауна мен флораның тепе-теңдігі сақталуы шарт.

Қазақстандағы көптеген экологиялық проблемалардың қордаланып жиналуы, оларды шешуге бағытталған түрлі шараларды бір сәтке де кешіктіруге болмайтындығын көрсетеді. Кен өндіру орындары, ауыр өнеркәсіп, радиация, сынақ полигондары мен ғарыш айлақтары, мұнай мен газ өндіру – мұның бәрі республикамыздың табиғи ортасына, экологиясына едәуір мөлшерде бірден-бір теріс әсер етіп отырған тұстары. Тек бір ғана сала – азық-түлік өнімдерінің құрамындағы гербицидтік, пестицидтік, вирустық, бактериялық және химиялық уланулар, олардың 16 %-ы нормативтік талаптарға сай емес екендігін көрсетті (Қазақстандағы 1985-1990 ж. көрсеткіштер бойынша). Осының бәрі, экологиялық бағалау көрсеткіштері мен экожүйелерді қалыпқа келтіруге бағытталған мемлекеттік шаралардың әлі де мардымсыз екендігін, бұл іске жалпыхалықтық деңгейде жұмыла кірісу ғана экологиялық апаттан аман алып қалудың төте жолы екендігін көрсетеді.

Әдебиет:

1. ҚР Экологиялық кодексі. 2007 ж.
2. Назарбаев «Қазақстан-2050 стратегиясы», «Дала мен қала» 17.12.12 ж.
3. газ. «Казахстанская правда», 31.05.2013 ж.
4. газ. «Казахстанская правда», 30.08.2013 ж.
5. газ. «Казахстанская правда», 11.10.2013 ж.

УДК 691.33

ФЕНОМЕН КОНСТИТУЦИИ КАК ОСНОВНОГО ЗАКОНА В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Мендекеев С.Н.
(СКГУ им.М.Козыбаева)

Конституция - это Основной закон государства, выражающий волю всего общества или и господствующего класса закрепляющий основы общественного, экономического и государственного строя.

Конституция как основной закон государства, определяющий форму правления, форму государственного устройства, политический режим, принципы и механизм государственного функционирования, а также признающий основные права и свободы человека неотъемлемыми появляется в эпоху Нового времени (XVII-XIX вв.) с образованием национальных государств, нации как согражданства как в результате борьбы за независимость против колониализма (как государство США), социальных революций (например, Франция) или политического объединения (Германия в 1870-е годы).

Любая конституция основывается на общественных идеалах, философских идеях и отвечает насущным проблемам общества в конкретно-исторических условиях его развития.

Первой в истории государства и права была Конституция США 1787 года, действующая по сей день с внесёнными поправками. Государственным документом, который предшествовал конституции, можно считать Декларацию независимости, принятую конгрессом 4 июля 1776 года. Это была первая перенесенная на практическую почву декларация прав человека, опиравшаяся на передовые теории английских философов XVII в., особенно Дж. Локка, и французских просветителей XVIII века. «Все люди сотворены равными, - гласила Декларация независимости, - все они одарены Создателем некоторыми неотъемлемыми правами, к числу которых относятся право на жизнь, свобода и стремление к счастью... Всякий раз, когда форма правления начинает противоречить этим целям, право народа – изменить её либо вовсе уничтожить и учредить новое правительство...» [1, с. 182]. Томас Джефферсон, автор Декларации независимости, не считал возможным включить собственность в число перечисленных там неотчуждаемых прав. Великий американский просветитель относил собственность не к естественным, данным человеку от рождения, а к гражданским правам. Декларация оказалась единственным среди подобного рода документов XVIII в., в котором триада неотчуждаемых прав включала не «собственность, жизнь и свободу», а «жизнь, свободу, стремление к счастью». Этот документ провозглашал принцип народного суверенитета как основу государственного устройства, в котором впервые было сформулировано коллективное право народа на восстание против угнетения (имелось в виду колониальное угнетение со стороны короны Великобритании). Декларация независимости 1776 г. была первым конституционным документом, в котором говорилось о правах личности в США [1]. Конституция США положила в основу государственного механизма принцип разделения властей и систему «сдержек» и «противовесов», как условия функционирования демократического государства и гарантии прав человека и гражданина.

В результате Великой буржуазной французской революции 1789-1794 гг. была принята конституция Франции 1791 года. Конституция составлена на основе многочисленных законодательных актов, имевших конституционный характер и принятых в 1789 - 1791 гг. Король Франции присягнул на верность Конституции. Несмотря на свой противоречивый характер, Конституция представляла собой новый шаг на пути закрепления сложившихся за два года революции политико-правовых порядков. Конституция открывалась Декларацией прав человека и гражданина 1789 г., в Конституции получила дальнейшее развитие концепция национального суверенитета, который, согласно разделу 3, п.1 Конституции Франции – «един, неделим, неотчуждаем и неотъемлем». Подчеркивая, что нация является единственным источником всех властей, осуществляемых «лишь путем уполномочия» (раздел 3, п.2) [2, с. 99], Конституция на практике реализовывала передовую для той эпохи идею создания системы представительных органов власти. Компромиссный характер Конституции, отразившей тенденцию к политическому союзу новых буржуазных и старых

феодалных сил, выразился, прежде всего, в закреплении монархической формы правления. Доктрина разделения властей, провозглашенная еще в Декларации 1789 г. и проводимая в Конституции достаточно последовательно, дала возможность организационно разграничить участие в осуществлении государственной власти двух политически господствующих групп, выражавших интересы, с одной стороны, большинства французского общества, и, с другой стороны, дворянства, но с фактически сложившимся в ходе революции преобладанием первой. Тем самым Основной закон позволял представлять интересы различных социальных и политических сил французской нации. Выборная законодательная и судебная власти находилась в руках представителей победившего третьего сословия, тогда как власть исполнительная, которая по Конституции вверялась королю, рассматривалась дворянскими кругами в качестве своего оплота. Таким образом, был окончательно сломлен абсолютизм и создана конституционная монархия.

Конституция Франции устанавливала такие принципы права, как равенство (п.1 Декларации прав человека и гражданина), законность и равенство всех перед законом (п.п. 6,8), презумпцию невиновности (п.п. 7,9) [3, с. 86-87], которые с позиции того времени были революционными и легли в основу современного национального права Франции.

В XIX в. конституции были приняты в большинстве европейских стран. Исключением можно считать Великобританию, которая не имеет писанную Конституцию. В Великобритании нет единого документа, который можно было бы назвать основным законом страны. Более того, не существует даже точного перечня документов, которые бы относились к Конституции. Ее роль выполняют правовые акты, принятые и действующие со средних веков (Великая хартия вольностей (1215)) [4] и нового времени и до начала XXI века включительно. Не претендуя на полный перечень, укажем некоторые из них: Хабеас корпус акт (1679) [5]; Билль о правах (1689) [6]; Акт о престолонаследии (1701) [7], Акт о Союзе (1706-1707) [8], также законы, принятые в XX веке законы о Парламенте (1949); законы о пэрах (1963); Закон о Палате общин (1978); законы о представительстве (2000), законы о гражданстве (1981); Иммиграционный акт (1971 г.); Закон о королевской санкции (Royal Assent Act, 1967); Вестминстерский статут (1937); законы о министрах Короны (1975) [9]; акты, принятые исполнительной властью на основе прав, делегированных Парламентом (акты министров Короны, местных органов власти и публичных корпораций).

После Второй мировой войны, сопровождавшейся жестокими и массовыми нарушениями прав человека, они вышли за пределы внутригосударственной проблемы и стали предметом постоянного внимания международного сообщества. Признание Всеобщей декларации прав человека (1948) [10], Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод (1950) [11], Международного пакта о гражданских и политических правах (1966) [12], Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах (1966) [13], Конвенции о предупреждении преступлений геноцида и наказания за него (1948) [14], Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации (1965) [15] и ряда других важнейших международно-правовых актов, явилось неоценимым вкладом в развитие цивилизации и культуры XX века.

В современном мире значение Конституции определяется тем, что нормы и принципы, установленные в ней, должны выступать как форма воплощения государственной воли нации, как политического и гражданского сообщества, т. е. те задачи, которые ставит перед собой общество, указываются основы его организации и жизнедеятельности. Конституция закрепляет наиболее важные и социально значимые для отдельного человека, общества и государства права и свободы. Для человека они

являются необходимыми условиями обеспечения его достоинства и чести, присущей человеческой личности; естественного права на участие в решении вопросов устройства и управления тем обществом, членом которого он является; социальных и экономических условий, необходимых ему для удовлетворения жизненно важных для него материальных и духовных потребностей. Поэтому основные фундаментальные права, зафиксированные в конституции государства и важнейших международно-правовых актах, являются правовой базой для производных, но не менее важных прав. Конституция современного, Казахстана не стала исключением. Она переняла весь положительный опыт ранее существовавших, и ныне существующих Конституций. В новой Конституции были закреплены нормы, касающиеся не только прав гражданина, но и прав человека, которые принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми.

Литература:

1. Декларация Независимости Соединенных Штатов Америки от 4 июля 1776 года // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран.: В 2 т. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинникова. Т. 2. Современное государство и право. – М.: Норма, 2006. – С. 182-187.
2. Конституция Франции 1791 года // Там же. – С. 97-110.
3. Декларация прав человека и гражданина 1789 года // Там же. – С.85-88.
4. Великая хартия вольностей 1215 года // https://ru.wikipedia.org/wiki/Великая_хартия_вольностей.
5. Хабеас корпус акт 1679 года // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/19049/ХАБЕАС>.
6. Билль о правах 1689 // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Акт о престолонаследии 1701 // <http://ru.wikisource.org/wiki/>
8. Акт о Союзе 1706 - 1707 года // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
9. Законы, принятые в XX веке // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
10. Всеобщая декларация прав человека 1948 года // Права человека в международных документах. Часть 1. / Составители: К.М. Сарсембаев, А.О. Масатбаев, - Алматы: Галым, 1998. - С. 8 - 16.
11. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 года // <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/005.htm>
12. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года // Права человека в международных документах. Часть 1. / Составители: К.М. Сарсембаев, А.О. Масатбаев, - Алматы: Галым, 1998. - С. 30 - 56.
13. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966 года // Права человека в международных документах. Часть 1. / Составители: К.М. Сарсембаев, А.О. Масатбаев, - Алматы: Галым, 1998. - С. 16 - 30.
14. Конвенция о предупреждении преступлений геноцида и наказания за него 1948 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml.
15. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1965 года // Права человека в международных документах. Часть 1. / Составители: К.М. Сарсембаев, А.О. Масатбаев, - Алматы: Галым, 1998. - С. 140 - 157.

ЭТАПЫ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ: ЦИКЛЫ ИСТОРИИ

Муканова Г.К.

(Казахский национальный университет им. аль-Фараби)

Танакулова Г.Н.

(СКГУ им.М.Козыбаева)

Парадоксально, но факт: Казахстан открыл миру космическую гавань, но не имеет выхода в океан. Эта заданность географических координат страны диктует известную цикличность регионального развития в потоке всемирной истории, экономики и геополитики. История Карской экспедиции и участия в транзите казахстанского сырья на рынки Европы представляет интересную страницу евразийского экономического сотрудничества. Казахское представительство в Москве координировало транзитные проекты выхода отечественного товара/сырья на европейские рынки через сибирские реки. Казахский Госплан отрабатывал вопросы деятельности европейских концессий в Центральной Азии. Геополитический фон ситуации представляет интерес: специалисты пишут о противостоянии Лондона и британского капитала, с германским и турецким влиянием в Центральной Азии (далее – ЦА).[1] «Елу жылда ел жаңа»: казахская пословица подмечает цикличность социально-экономической регенерации. Попытка Казахской автономии преодолеть внутриматериковую замкнутость, выстроить стратегию выхода к океанам вызывает уважение, по меньшей мере. Зарубежные исследователи склоняются к термину «деколонизация», рассуждая о социальных процессах после гражданской войны. [2]

Архивы заговорили... Рассекреченные материалы «Кирпредставительства в Москве» пополняют знания об этапе, полном романтики и профессионализма. В наши задачи входило раскрытие «белых пятен» из истории ЦА и Казахстана, на примерах деятельности КирЭКОСО и Госплан, а также экономических взглядов одного из талантливых руководителей, уроженца Северного Казахстана С.Садвокасова. «Госплан считает целесообразным...» именно этой фразой начиналось каждое выступление С.Садвокасова на заседаниях КазЦИКа, КазЭКОСО. С высоты пройденного этапа, ясно осознается размах планов руководителя Госплана Казахской республики (до февраля 1925 г.) [3], на общем фоне полета инженерной мысли советских интеллектуалов периода ленинской НЭП.

Забегая вперед, заметим, что практически «на задворках Азии» осталась Казахская республика после свертывания НЭПа, той же Карской экспедиции. [4] С началом мирового экономического кризиса, Англия «задвинула» начавшуюся было активизацию германо-скандинавского капитала в ЦА. Идея децентрализации планирования, предоставления самостоятельности национальным автономиям, становившаяся очевидной к сер. 20-х годов, была «спущена на тормозах», а ее сторонники оказались в застенках ГУЛага, их труды уничтожены. В чем их «крамольность»? Разве отстаивание легитимности на пользование недрами, строительство дорог и железнодорожных магистралей по законам логистики, отчисление солидной %-ной доли от добычи соли, рыбного улова и др. противоречило нормам общесоюзного сосуществования? Ответы на эти и другие вопросы мы обнаружили в ранее малоизвестных архивных фондах Кирпредставительства в Москве, периода 20-30-х годов XX века.

Создание такого «инструмента» управления экономикой регионов, национальных автономий в СССР, как ЭКОСО и Госплан, было приемлемой формой работы. На местах оставались сильные «дореволюционные» кадры. Названия эти совещания получили соответственно наименованиям республик (КирЭКОСО при КирСНК – аббревиатура от «Киргизское» экономическое совещание при Казахском правительстве). Председателем КирЭКОСО в сентябре 1923 г. был утвержден руководитель Совнаркома (далее – СНК) тов. С.Сейфуллин.[5] Кадровый вопрос безусловно оставлял желать лучшего; но позитивной чертой того времени была возможность стажироваться в Европе: студентами германских ВУЗов зачисляли молодых сотрудников КазЦИКа, Казпредставительства в Москве. [6] Этап становления Госплана в Казахстане совпал с национально-территориальным размежеванием, а также районированием. Руководитель Госплана С.Садвокасов выступал по радио и в прессе с разъяснениями. В подходе к этим вопросам С.Садвокасова ощущается гибкость, внимательность, забота о будущем.

Время заставляло их выполнять одновременно несколько обязанностей, они не считались с личным временем. Параллельно Садвокасов С. был кандидатом в члены Бюро КазКрайКома РКП (б). Все это он обращал на пользу республике; его дельные советы принимались единогласно. В целом, деятельность КирЭКОСО производит впечатление слаженного механизма. Регулярно проводились обсуждения, на контроль были взяты принципиальные вопросы. Взаимоотношения с Центром, насколько позволяет судить содержание изученных документов, складывались на паритетной основе. Как минимум, два раза (июнь, ноябрь 1924 г.) С.Садвокасов выезжал в Москву по делам Госплана. По приезде, он отчитывался о результатах командировок. [7] Обращает на себя внимание, что С.Садвокасов не просто отрабатывал поручения, а подходил к их выполнению тщательно: к примеру, ставя проблемные вопросы управления промышленностью (концессии), сельским хозяйством, промыслами (ярмарки), он концентрировал внимание слушателей на задачах национально-государственного строительства. Одним из главных вопросов, заботивших его, как патриота и руководителя краевого уровня, был вопрос о четком разграничении с соседними государствами (РФ, среднеазиатские республики). Неопределенность на тот момент некоторых моментов взаиморасчетов с Центром, отчислений от доходов промышленности, в пользу Казахстана вызывали дискуссии на совещаниях. При этом Смагул Садвокасов всегда высказывался в пользу Казахстана. Также ясной представляется его позиция в вопросе индустриализации региона; «щадящий» метод – через развитие легкой промышленности, без резких рывков, с учетом специфики хозяйственно-культурного типа.

К заслуге С.Садвокасова как руководителя краевого Госплана можно отнести организацию под его кураторством планирования в сфере рыбодобычи (Киррыба), соляной промышленности. В ведении Киррыбы (точнее – Казрыба) было рыболовство на р. Урал и Каспии. Отличительной чертой экономики сер. 20-х годов XX в. в КСССР были концессии, совместные предприятия с зарубежным капиталом. В числе вопросов, которые курировал С.Садвокасов, была и радиофикация. Данный аспект информирования населения приходилось также выводить из российской (сибирской) системы и переводить на местный. Речь шла о Семипалатинской станции, через которую можно было подавать радиосигнал на Петропавловск. Садвокасов прекрасно понимал значение средств массовой информации. Для того уровня развития грамотности наиболее удобным способом распространения информации было радио. Так, по вопросу радиофикации Смагул делал доклад. В нем отражен государственный подход к объектам. [8] Как ответственный работник, С. Садвокасов подводил ход дискуссии к выбору правильной стратегии размещения производственных объектов.

Так, в этом русле ставился им вопрос о переносе столицы Казахстана. До последнего он отстаивал мнение об оставлении г. Ташкента в границах Казкрая, выезжал для этого в Центр. Разумеется, речь шла не о территориальных приращениях, здесь располагалась узловая станция, была развита инфраструктура, в городе и окрестностях проживало до 90% казахского населения. /Ташкент рассматривался в те годы как вариант переноса столицы Казахстана из Оренбурга/. Наиболее острые проблемные вопросы председатель Госплана республики выносил на страницы казахской прессы. Печатались его брошюры и статьи, предназначенные для молодежи, работников народного образования, экономистов. Обком партии рекомендовал его для включения в список лекторов по общественным дисциплинам в ВУЗах страны. В вопросах национально-культурной идентификации он разбирался основательно. (Позднее Садвокасов это докажет в должности наркома просвещения КазАССР).

1924 год был особенным в истории страны: уход В.И.Ленина, «ленинский» призыв в партию, расцвет НЭПа и относительной свободы для предпринимательства, завершающий этап присоединения Семиреченской и Сырдарьинской областей, обустройство Акмолинской и Семипалатинской. В наркоматах еще трудятся некоммунисты, высококвалифицированные специалисты из бывших алашевцев (А. Байтурсынов, А. Букейханов), газеты публикуют нестандартные мнения («Ақ жол»). Пока не свирепствует НКВД, впереди репрессии. Сталин (Коба), Ежов, Берия...

В условиях суверенитета, становятся доступны малоизвестные данные из истории банковского дела в Казахстане. Почти 90 лет назад на заседаниях Правительства Казахской автономии в жарких спорах обсуждали вопросы выбора столицы и внешнеэкономических приоритетов. Экономическая составляющая развития Казахского края 1920-х годов включала такой элемент, как КирЭКОСО. Это - сокращение от «Экономическое совещание», коллегиальный орган, встроенный в общероссийское управление отраслями хозяйства. В сентябре 1923 г. С.Сейфуллин, председатель Кирсовнаркома, был утвержден одновременно Председателем КирЭКОСО. /Позднее этот орган был упразднен, прерогатива перешла к более влиятельной партийно-хозяйственной структуре, Госплану/. В тот исторически яркий период самоопределения, 1924–1925 гг., в Госплане аккумулируются сильные кадры экономистов, математиков: в лице Алимхана Ермекова (балашординец), С.Садвокасова, Сергазиева, Маймина и других. В апреле 1924 г. от Госплана С.Садвокасов присутствует на заседании Президиума Казобкома. В числе других, заслушаны стратегические вопросы: «5. О торговой деятельности в Зап. Китае» и «6. О присоединении Семиреченской и Сырдарьинской областей ТуркестанССР к КССР» (докладывал Ж.Садвокасов, членом комиссии по присоединению был А.Байтурсынов).

Экономисты в ходе обсуждения заострили вопрос об управлении краем. Садвокасов затронул вопрос о переносе столицы из Оренбурга, поскольку с новыми территориальными приращениями, как он предполагал, уже ни г. Ташкент, ни г. Оренбург не справились бы с управленческими задачами. Для сбалансирования управления большой территорией республики, Госплан (устами С.Садвокасова) предложил обсудить на отдельном совещании деление края на три крупные области: Южная, Восточная и Западная. /Несложно разглядеть в этой схеме традиционное условное деление на три жуза, исторически определявшееся хозяйственно-культурным типом (далее – ХКТ) степняков. К слову, хорошо зная историю Казахского государства до колонизации, Смагул путем экономических выкладок тогда уже вплотную подошел к определенному принципу районирования. Исходя из понимания специфики края, он как руководитель секции «Районирование» в структуре Госплана КазАССР, о чем ниже, продвигал исторически и географически обусловленные принципы ХКТ при планировании стратегии интенсификации народного хозяйства. НЭП и задачи

индустриализации решались вплотную, времени на раскачку у национального правительства не было/.

В компетенцию председателя Госплана С.Садвокасова входили вопросы налаживания международных отношений с потенциальными инвесторами и поиски рынков сбыта. Этот опыт при внимательном изучении есть смысл применить в современных условиях глобализации. С завершением демаркации государственных границ Казахской республики, весной 1925 г. правительство приступило к решению практических вопросов упрочения внешнеэкономических связей. Не в последнюю очередь, обсуждались вопросы расширения торговли с Западным Китаем. В тот период было получено разрешение из Центра о кредитовании казахских торговых операций среднеазиатскими банками. На границе автономного Казахстана и Западного Китая в 20-е годы проводились краевые ярмарки, где местные производители могли обменять скот, с/х продукцию (шкуры, арканы, волос, войлок и т.п.) на товары из Китая. Об этом транслировали по радио и публиковали в губернских и областных газетах. /Одну из таких заметок автор статьи обнаружила в архиве ГАСКО, г. Петропавловск. Местная газета «Мир труда» информировала о разрешении ввоза-вывоза товаров на казахско-китайскую ярмарку, льготах по налогообложению для ее участников. Указаны место и сроки проведения ярмарки/.

Помимо восточной границы, казахские руководители Госплана отрабатывали возможности выхода на европейские рынки, Германию, в частности, скандинавские страны. Собственно, история организации Карской экспедиции: транзит через Сибирь вплавь по судоходным рр. Обь и Енисей, в 20-е годы XX века – отдельная занимательная история экономического «прорыва», мало изученная страница казахстанской экономики. Садвокасов и его коллеги вдохновлены были тем, что поставки отечественной продукции с/х, нефти, рыбы, соли из Урало-Каспийского бассейна уже тогда интересовали зарубежных инвесторов. Казахской автономией активно решались задачи организации внешней торговли. К 1924 г. Госплан Казреспублики принимал решения об открытии международных концессий с участием предпринимателей ряда европейских государств. Граждане Австрии, Норвегии в Казахстане организовывали филиалы акционерных обществ. Создание концессий становилось привычным в регионе. [9] Представительство Казреспублики в Москве сыграло историческую роль - именно оно регулировало вопросы: увеличение % отчислений для республиканской казны, от общесоюзной добычи треста «Эмба-нефть». Одним из первых членов КирПредставительства был А.Букейханов; он выезжал в Сибирь для переговоров с китайской стороной о репатриации казахов, киргиз, вследствие восст 1916 г. Это еще одна малоизвестная грань личности Букейханова – дипломат. Представительство участвовало в обсуждении глобального проекта (так наз. «Карская экспедиция») – импорта сельскохозяйственной продукции (зерно, волос, войлок, шкуры) из региона через устья рек Енисей и Обь, в Европу. (Для Казахстана, не имевшего выход к океанам, то был интересный, хотя и затратный, вариант). Активно обсуждались вопросы реконструкции товарообмена с Западным Китаем (Синьцзян), Монголией.

В середине 1920-х годов западные границы Союза были еще полуоткрыты: действовало Казахское представительство УПСЫРЗАГа в Германии («УПСЫРЗАГ» - Управление сырьевых заготовок), студенты по квоте выезжали в Германию. Изучать проекты децентрализации планирования раннего периода необходимо. Идеи децентрализованного планирования, кстати, придерживался соратник Ленина, хорошо знавший Сибирь и Казахстан, Глеб Кржижановский. [10] Отсюда неизбежный конфликт с линией Сталина-Куйбышева-Струмилина на централизованное планирование. Именно Г.М.Кржижановский в 1921-1923 гг., 1925-1930 гг. был

председателем союзного Госплана, впоследствии участвовал в Москве в оформлении в студенты и трудоустройстве С. Садвокасова. «Отношения Сталина с Г.М. Кржижановским, первым председателем Госплана республики, задуманного Лениным как высший совет выдающихся ученых и практиков науки - «не более ста человек первоклассных экспертов», - были натянутыми с начала двадцать первого года».[11] Региональные архивы РК содержат источники из истории Упсырзага обозначенного периода.[12]

То был благоприятный для самореализации этап Казахской государственности. Голод 1921 г. только что пережит казахским населением, разруха после мобилизации 1916 и гражданской войны, неразвитость коммуникаций, дефицит энергоресурсов. Все это «наследие» царского режима приводило к раздумьям о реальной деколонизации. Смагул и его сторонники (С. Ходжанов, Беремжанов, А. Кенжин, Мынбаев, Джандосов, др.) поднимавшие тему «реколонизации», были обвинены в национализме и «групповщине». Уроки истории актуальны в контексте Стратегии «Казахстан – 2050», «Нурлы жол». Будучи в составе одного из влиятельных звеньев управленческого аппарата КазАССР, председателем Госплана, С.С.Садвокасов сумел, несмотря на препоны и ограничения национальной самостоятельности, особенно в выборе внешнеэкономической стратегии, глубоко понять нужды республики и отстоять принципиальные подходы. С высоты достижений Республики Казахстан, сопоставима его плодотворная деятельность на посту главного экономиста страны с современными методами Государственной программы форсированного инновационно-индустриального развития (ГПФИИР) Казахстана. Научный подход наркома выразился в аналитических обзорах, изучении мирового опыта и консультациях с зарубежными специалистами, научной организации труда, публичном обсуждении доводов, своевременной публикации промежуточных результатов. Он сам является разработчиком Положения Госплана. [13] Научное экономическое наследие С. Садвокасова (1900-1933) в контексте Казахской автономии, достойно изучения.

Литература:

1. Данильченко С.Л. Концессионная политика советского государства в условиях НЭПа // Экономический журнал, 2002 № 2. http://economicarggu.ru/2002_5/02.shtml
2. Niccolò Pianciola. Bolcheviks et colons au Semirech'e (1920-1922) // Cahiers du monde russe. - 2008/1. - Vol 49. - PP. 101 – 144.
3. 10 февраля 1925 г. Садвокасов С. был назначен наркомом просвещения КАССР. – ЦГА РК. – Ф. 139. – Оп.1. – Д.1212а. - оп. Л. 43.
4. Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК). – Ф. Р-196. – Оп.1. – Д. 2. Кирпредставительство в Москве. Карская экспедиция; Белов М.И. История открытия и освоения Северного Морского пути. - Том III. Ленинград: «Морской транспорт», 1959. - СС. 199-204; Шулинин С. Карская экспедиция 1926 г. <http://www.polarpost.ru/forum/viewtopic.php?f=7&t=683>
5. Архив Президента Республики Казахстан (далее – АП РК). – Ф. 139. – Оп. 1. – Д.545. – Л.151.
6. ЦГА РК. - Ф. Р-196. – Оп.1. – Д. 50. Списки, удостоверения, мандаты студентов КирССР, 1922-1923. – Л. 193, 285.
7. ЦГА РК. - Ф. Р-196. – Оп.1. – Д. 74. Представительство КирССР в Москве. Протоколы ЭКОСО при СНК КирАССР, 1924. – Л. 41, 84.
8. Там же. - Л. 14.
9. Там же. - Л. 41 об.
10. Кржижановский Г. М. Сочинения. - Т. 2. – «ОНТИ», 1934.
11. Семенов Ю. Собрание сочинений. - Т.8. - М.: «ДЭМ». - 1994.
12. Источники из истории Семипалатинского губотделения управления сырьевых заготовок "Упсырзаг", 1924 – 1928 гг. // Краткий справочник по фондам ЦДНИ ВКО. [Электронный ресурс] - режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-299518.html?page=5>
13. ЦГА РК. - Ф. Р-196. – Оп.1. – Д. 74. – Л. 71.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ – ЖИЫРМА ЖЫЛДЫҚ ДАМУ ЖОЛЫ

Мұратай Б., Жиенбет Н.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

1991 жылы 16 желтоқсанда Қазақстан өзінің Тәуелсіздігін жариялады, ол «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңымен бекітілді. Мұның алдында осы жылдың 1 желтоқсанында қазақстандықтар Нұрсұлтан Назарбаевты өздерінің Тұңғыш Президенті етіп сайлап, ерекше қалауларын жасады. Қазақстандықтардың осы тарихи таңдауы елдің келешек дамуын, гүлденуін айқындап берді. Осыған орай Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің жиырма жылдығы қарсаңында елдің бүгінгі жетістіктеріне, ең алдымен, Елбасының ерен еңбегі мен 1995 жылы қабылданған Конституцияның арқасында қол жеткенін атап өту қажет. Өйткені, еліміздің жаңа Конституциясы Мемлекет басшысы – Көшбасшымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың тікелей жетекшілік етуімен дайындалып, оның ұсынысымен қабылданды деп толық айтуға негіз бар. Соған орай бүгінгі халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның тақырыбы еліміздегі айрықша орын алатын тәуелсіздіктің 24 жылдығы және алдымызда келе жатқан Ата Заңымыз – Конституцияның 20 жылдығымен тығыз байланысты. Тәуелсіздік жылдарындағы даму көрсеткіштері Ата Заңымыздың пәрменділігі мен тиімділігін барынша айғақтап отыр. 1995 жылғы қабылданған Конституция еліміздегі бірлік пен тұрақтылықты сақтауға және елдің әл-ауқатын одан әрі күшейтуге зор үлес қосып келеді. Елді демократиялық және шын мәніндегі құқықтық мемлекет ретінде одан әрі нығайту жолында Конституцияның нормативтік әлеуеті әлі де жоғары тұр.

Ата Заң – демократиялық дамудың негізі. Ол тәуелсіздігімізді баянды етті. Ата Заңымыздың арқасында тәуелсіз Қазақстанды әлемге паш еттік. Конституцияның авторы – Қазақстан халқы, ал Республика Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев – дем берушісі. Демек, мемлекет басшысы айтқандай, «Біздің Ата Заңымыз – Қазақстан халқының саналы түрде таңдауының жемісі. Ата Заңмен өмір сүру білімі мен тәжірибесін өмір бойы үйренетін демократияның жоғары мектебі» болып қала бермек. Елбасының осы сөздерін еліміздің әрбір азаматы өзінің бойтұмары етіп алғаны жан жадыратады. Өйткені, Ата Заң – мемлекеттіліктің арқауы. Ал Конституцияны қастерлеу – мемлекетті құрметтеу деген сөз. Айбынымыз да, айдынымыз да – Ата Заң. Ендеше, Конституция – жарқын келешек кепілі. Сондықтан оны дәріптеу баршамыздың борышымыз болып табылады. Қазіргі қол жеткен жетістіктеріміз елімізде тұрып жатқан барша халықтың татулығы, бірлігі, ынтымағы жарасқан салтанатты өмірінің 24 жылдық жарқын көрінісін білдіреді. Әлемдік саясаттағы, экономика, мәдениет, құрылыс, білім және т.б. салалардағы алған асуларымыз 24 жылда жүрген сара жолымыздың дұрыстығын айғақтайды. Мұның бәрі Мемлекет басшысының сындарлы саясатының арқасында, еліміздегі бірлік, келісім, татулық аясындағы ата-бабаларымыз аңсаған армандарға қол жеткізгеніміз болып табылады.

Қазақстан мемлекетінің адамды және адамның өмірін, құқықтары мен бостандықтарын ең қымбат қазынасы деп тануы мемлекеттің адамға үнемі қамқорлық көрсетіп, адам жақсы өмір сүруі үшін оған қажетті барлық жағдайды жасайтынын, оның денсаулығын сақтау үшін шаралар қабылдайтынын, мемлекет адамның өмірін қолсұғушылықтан қорғайтынын білдіреді. Елімізде Парламенттен бастап, жергілікті

өкілді органдарға және өзге де өзін-өзі басқару органдарына дейінгі мемлекеттік органдардың қалыптасуы мен қызметінің демократиялық негіздері кеңейтілген. Мемлекет пен қоғам институттарының ынтымақтастығы үшін шектеулер алынды, саяси партиялар мен қозғалыстардың дамуы үшін құқықтық жағдайлар жасалды. Құқықтық мемлекеттің ұстанымдарын одан әрі қарай дамыту үшін оның бар күш-жігері адамның конституциялық құқығы мен бостандығын жүзеге асырудың барынша мүмкіндігіне кепілдік беруге, барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды тұлғалардың, азаматтар мен тұлғалардың конституциялық міндеттерін толық орындауға бағытталған. Қазақстанда зайырлы мемлекеттегі секілді конфессияаралық татулық пен келісім бекітілген, атеистік көзқарасты азаматтардың құқығы, діндар азаматтардың құқығымен бірдей сақталады. Құқықтық саясат тұжырымдамасында әлеуметтік мемлекет құрудың негізін қалаушы ұстанымдары мен әлеуметтік құқықтары Конституцияда бекітілгенін атап көрсетті. Осыған байланысты қазақстандық құқықтың негізгі міндеттерінің бірі «қазіргі заманғы әлеуметтік саясатты жүзеге асыру және әлеуметтік құқықтық қамтамасыз етудің пәрменді тетіктерін қалыптастыру» болып табылады.

Тәуелсіз мемлекеттілік құру ісі аяқталып, тиімді нарықтық экономиканың іргетасы қаланды, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қамтамасыз етілуде. Басты байлығымыз – бейбітшілік пен келісім мызғымастай берік сақталуда. Қазақстан қоғамы өзі таңдаған жолмен жан-жақты әрі тұрақты дамып келеді. Еліміз өткен кезеңінде халықаралық қоғамдастықтағы рөлі нығайып қана қоймай, үлкен беделге де ие болды. Конституция елдегі қоғамдық қатынастарды құрудағы, адам мен азаматтың құқықтарын, бостандығын сақтаудағы, елдегі тұрақтылықты қамтамасыз етудегі негізгі құжат болып табылады. Оның мызғымастығын қамтамасыз ету үшін Президентке ғана Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу жөніндегі конституциялық бастама жасау құқығы берілген. Ел Үкіметі мен Парламенті Президентке Конституцияға түзетулер енгізуді ұсынуға ғана құқылы, бірақ бұл мәселеде түпкілікті шешімді Мемлекет басшысының өзі ғана қабылдайды.

Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы конституциялық дамуы жан-жақты талқыланып, республиканың Негізгі Заңының ережелері мен нормаларын ұлттық заңнамада жүзеге асырудың жолдарын іздестіру, оны қолдану практикасы, азаматтық құқықты нығайту туралы сындарлы пікір алмасылды. Сондай-ақ адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің тиімділігін арттыру жолдары қарастырылды. Конституцияда баянды етілген іргелі құндылықтарды жүзеге асыру жолы тиімді сот жүйесін құру барысында да айқын көрінеді. «Судья сот төрелігін іске асыру кезінде Конституция мен заңға ғана бағынады» деген конституциялық тұжырым сот ісін жүргізуде заңдылық қағидатын іске асыру қажеттілігін білдіреді. Бір жағынан сот төрелігі органдарының қызметі Конституция мен заңдардың қолданылып жүрген нормалар шеңберінде қарастырылған, екінші жағынан – судьяларға құқық қолдану үдерісінде конституциялық нормалар мен заң нормаларының басым мәні бар нормативтік құқықтық актілердің қолданылатын сатысын сақтау міндеті белгіленген.

Конференцияға қатысушылар қазіргі Қазақстан қоғамы Негізгі Заңға сәйкес, адам құқықтары мен бостандықтары қорғалатын демократиялық құндылықтарға сүйеніп дамып келе жатқанын бірауыздан атап өтті. Қазақстан Конституциясында бұл күрделі де маңызды міндетті шешудің кепілді жүйесі құрылып, адамдардың әлеуметтік қажеттілігіне бағытталған саяси-құқықтық негіз қаланды. Біртұтас мемлекеттік билік тармақтары қызмет атқарып отыр. Республика Президенті халық пен мемлекеттік билік біртұтастығының, Конституцияның, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары мызғымастығының нышаны әрі кепілі болып табылады. Қазақстан мемлекет пен тұлғаның ынтымақтастығын құру жолында жиырма төрт жыл ішінде айтарлықтай тәжірибе жинап, оған халықаралық ұйымдар жоғары баға беруде.

Біздің Конституциямыздың әлемде демократиялық қоғамның негізгі міндеттеріне сәйкес келетіні танылып отыр. Егер атына сын айтылып жүрсе, оның ережелерінің орындалуына ғана қатысты болғаны. Әлемде демократия мен заңды сақтау ажырағысыз болып танылады. Өйткені, тәуелсіздік жылдарында елімізде азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау кепілін нығайту үшін көп жұмыс жасалды және оның негізгі міндеттері қолданыстағы Конституцияның қарымын ашатын еліміздің 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасында белгіленген.

Қазақстандағы жүргізілген және жүргізіліп келе жатқан реформалар мемлекет пен қоғам институттарын әрі қарай демократияландыруға бағыт алуда. Өз кезегінде, қабылданып жатқан заңдар мемлекеттік құрылым мен азаматтық қоғам институттарын адам және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының сақталу кепілін нығайтуға бағыттайды. Сөйтіп, 1995 жылы қабылданған Конституция еліміздің құқықтық жүйесіне тікелей әсер ете отырып, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтары жүйесінің сенімді және біртұтас негізін, мемлекет пен тұлғаның үйлесімді әрекетін құрайды.

Әдебиет:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 ж.
2. Егемен Қазақстан // 2014 ж.
3. Байтмағамбетов С. – Әлеуметтік саясат: ТМД елдеріндегі өңделу барысы және Қазақстан // «АльПари» - №1 2002 ж.

ӘОЖ 94(574):323.1:342

ҚАСЫМ ХАННЫҢ ҚАСҚА ЖОЛЫНАН БАСТАУ АЛҒАН ОТАНЫМЫЗДЫҢ ТҮП ҚАЗЫҒЫ АТА ЗАҢЫМЫЗДЫҢ ТАРИХЫ

Мырзаханова Н.Р., Қазыбекова А.О.

(М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті)

Бүгінгі күнді түсініп – түйсіну үшін де,
болашақтың дидарын көзге елестету үшін де,
кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек!

Н.Ә. Назарбаев

Біздің тарих ғасырлар қойнауында өзіндік орнын қалыптастырып, мол мұралары сыр сандықтан ақтарылып жатқан інжу-маржан іспеттес. Қазіргі дүниедегі кез келген мемлекеттің жүріп өткен жолы, болашақтың кірпіші болып қаланып, тарихтың еншісіне тапсырылады. «Күллі халықтың талқысынан өтіп, ел игілігіне айналған Ата Заңымыз біздің мемлекетіміздің басты төлқұжаты болып саналады. Конституция – арайлы азаттығымыздың айғағы, жарқын болашағымыздың бұлжымас бағдары. Ол елдігіміздің алтын арқауы, толағай табыстарымыздың бастау қайнары» [1]-деп елбасы Н.Ә. Назарбаев айтқандай ұлтымыздың құндылығын айқындайтын төлқұжатымыз – Ата-заңымыздың, арайлы азаттығымыздың нышанына айналған – Конституцияның негізі қаланғанына 20 жыл толып отыр.

Бірнеше мың жыл бойы Евразия көшпелілерінің, Алаш туының астында болған қазақ рулары мен тайпаларының мемлекет құрған уақыты ХҮ ғасырдың ортасы

екендігі белгілі. Керей мен Жәнібек хандардың кезінде мемлекеттік идеясының өміршендігі үшін күрес – одан кейінгі қазақ хандары кезінде де өз жалғасын тапты. Яғни, мемлекетті құраушы халықтың ғасырлардан жинақталған өзіне тән ұстанымының, жүрген жолдарының бір қалыпқа келтірілуі, ішкі және сыртқы саяси аһуалға ыңғайлануы, ұлы даланы мекен еткен алты алаштың да өз дала заңдары, өзіндік конституциясы болғандығын айқындап тұр.

Қазақ хандығының негізгі заңдары – қазақ тарихының ажырамас бөлшегі екендігі күмәнсіз. XIV ғасырдың соңғы жылдарында Алтын Орда ыдырап, оның орнына Ақ Орда мен Көк Орда пайда болғаны, осы аймақты алып жатқан ұланғайыр жерді ата-бабаларымыздың мекендегені белгілі. Қазақтың ұлт болып қалыптасуы осы кезеңге сәйкес келеді. Осы кездегі алғашқы қазақ мемлекетінің іргетасын қалағандар Керей мен Жәнібек сұлтандар еді. Негізі қаланған қазақ мемлекетін одан әрі дамытып, ішкі, сыртқы саясатын шебер жүргізіп, әлеуметтік, саяси, экономикалық жүйені реттеп отыратын жарғылар қабылдап, елдің салт-дәстүрін сақтаған қазақ хандарының бірі – Қасым хан есімі тарихта «Қасым ханның қасқа жолы» деп аталатын заңдар жинағымен белгілі. Ел басқару жүйесінде ата жолын ұстанған Қасым хан заман ерекшелігіне орай, жаңа ортаға сәйкес өзгерістерін қоса ала келеді. Бұл көне жарғы сол кездегі қазақ қауымының қоғамдық және құқықтық заңдарын қалыптастырады, жеке адамдар арасындағы қатынас жүйесін тағайындайды. Қазақ ордасының мемлекеттік негіздер де осы «Қасқа жолда» көрініс тапқан тәрізді. «Қасқа жол» атты заңдар жинағы бес бөлімнен тұрады. Олар: - Жекеменшік нормаларын реттейтін құқық; - Әскери істерге байланысты құқық нормалары; -Қылмыстық құқық нормалары; -Халықаралық құқық нормалары және елшілік этикет турасында; -Қауымішілік және қауымаралық міндеткерлік қатынастары;[2] «Қасым ханның қасқа жолы» бір ғасырдай өз қызметін атқарған соң, тиісті толықтырулар мен өзгерістер енгізіліп, Есім ханның (1598-1646жж.) тұсында «Есім ханның ескі жолы» деп аталған заңдық жүйе өмірге келді. Аталған екі заң жүйесі еш өзгеріссіз XVII ғасырдың аяғы немесе XVIII ғасырдың басына дейін қазақ жұртының игілігіне қызмет етті.

Есімнің немересі, Жәңгірдің бел баласы Тәуке хандық құрған XVII ғасырдың аяғы XVIII ғасырдың басы – қазақ елінің абыройы асып, көсегесі көгерген ерекше бір кезеңі болды. Қазақ қоғамында біртұтастық пен ынтымақ орнатуға дәнекер болған ежелгі ереже – қағидалардың үлгілі нұсқасы, халықтың тәртіп низамының, салт-дәстүрінің жүйелі жиынтығы – атақты «Жеті жарғы» еді. «Жеті жарғы» дана бабаларымыздың «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын мемлекет басқару мен халық билеудің қалыптасқан жосықтарын негізге алып, сахараның сол замандағы тұрмыс-тірлігіне, қоғамдық, әлеуметтік аһуалын ескере отырып, келешектің қамын ойлап, жан-жақты байыпталған заңгерлік ұлы мұрасын қалдырды. «Қасқа жол» мен «Ескі жол» заңдарын толықтырып, елеулі өзгерістер енгізіп дамытқан Тәуке хан бұрынғы бес тарауға тағы да екі тарау қосып, «Жеті жарғы» деп атады. Бұл жаңадан қосылған екі тарау: Жер дауы туралы заң мен құн дауы туралы заң еді. «Жеті жарғыны» қазақ халқы негізінде XIX ғасырдың ортасына дейін қолданылып келді.

Ал кейінгі XX ғасыр басында ұлттық тәуелсіздікті ту етіп ұстаған Алаш қайраткерлері дербес Конституция әзірлегені де тарихтан белгілі. Алаш тарихын зерттеушілер алғашқы Ата заң туралы әңгіме өрбігенде екі мәселеге баса назар аударады. Оның бірі Әлихан Бөкейхановтың тапсыруымен заңгер Барлыбек Сырттановтың жазып шыққан «Қазақ елінің уставы» жаңа заманға лайықтандырып жазылған, кіріспе мен төрт бөлімнен тұрады. Оның кіріспесінде қазақ елін көне ұлттардың бірі ретінде атай келе, оның тарихына көз жүгіртеді. Сосын: «Жаңа заманда атыссыз, соғыссыз, қан төкпей бейбіт жолмен жерімізде үкіметі өз қолында ел болу мақсатында, барлық елдермен достықта болу үшін жеке Қазақ елі республикасын

құрамыз. Қазақ елі республикасында жоғарғы билік жүргізуді бүкіл қазақ және басқа нәсілдердің өкілдері дауыс беру арқылы іске асырады. Сайланатындар елдің ең сүйіктісі, білімді, елі үшін жан беретін адамдар. Өз алдына ел болуды көздеумен дүниеде өзін-өзі билеген нәсілдер сияқты жеке ел болу мақсатында һәм елді бақытты, теңдік, бостандық өміріне жеткізу үшін осы уставты кіргізеді»[3], - делінген. «Қазақ елінің уставы» мемлекет құрылымын, адам құқығын, қазақ жерін, сот тәртібін қамтыған төрт бөлімнен құралған еңбектен тұрады. Ал екінші «Алаш конституциясы» атанған құжатты қалың жұртшылық «Алаш» партиясының бағдарламасы ретінде таниды. Мұны кейбір сарапшылар «Конституция» дегеннен гөрі «конституциялық бағдарлама» дегенге келтіреді. Шындығында, алаш қайраткерлері тәуелсіздіктің мүмкіндігі ұшқындаған тұстан-ақ ұлттық-демократиялық сипаттағы мемлекет құруды мақсат еткен. Міне, осы мақсат жолында Алаш партиясы алғаш рет заманның даму үдесінен шығатын, мемлекеттілік талаптарына сай келетін конституциялық сипаттағы бағдарламасын жасағаны белгілі. Алаш партиясының саяси бағдарламасының жобасын жасауға ұлт қайраткерлері Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы, М. Дулатұлы, Е. Ғұмар, Е. Тұрмұхамедов, Ғ. Жүндібаев, Ғ. Бірімжановтар бастаған қазақтың сол кездегі алдыңғы қатарлы, озық ойлы азаматтары атсалысты. 10 бөлімнен тұратын бағдарламада мемлекеттің формасы, жергілікті билік пен оны басқару жүйесі жөнінде, құқық негіздері, дін бостандығы, сот билігі, елді қорғау, салық салу, еңбекшілердің құқығы және жер мәселелері тұтастай қамтылды. Басты ерекшелігі – бағдарлама Қазақ автономиясын өзге халықтармен бірге демократиялық сипаттағы Ресей федеративтік мемлекетінің құрамындағы ел ретінде тани келіп, жеке мемлекет болу мүмкіндігін де жоққа шығарған жоқ.

Бабалар жолынан қалыптасқан Ата-заңымыздың бастауы сонау ертеден қалыптасып, «Қасым ханның қасқа жолынан», «Есім ханның ескі жолы» атпен белгілі заңдар жинағымен жалғасын тауып, Тәуелсіздігіміздің түп қазығы Ата заңымыздың тұғырының биік, тамырының тереңде екендігі тарихымыздан куә бола аламыз.

Конституция – елдегі қоғамдық күштердің шын мәніндегі ара-қатынасын жіктеп, бір мемлекетке бағындырылатын заңдар жинағы деп қарастырсақ. Онда Қазақстан Тәуелсіздігінің тарихына жүгінсек, 1995 жылы атқарылған жұмыстар елдің еңсесін биік көтеріп, үлкен бір белестен аттағанын, басты асудан өтіп, еңсергенімізді айғақтайды. Соның ішінде 1995 жылы 30 тамыздағы Ата заңымыздың негізі қаланып, берік қалыптасқандығының айғағы. Бұл жөнінде Елбасы: «1995 жылғы Конституция тақыр жерде пайда болған жоқ. Ол егемен Қазақстанда конституциялық құрылыс орнату үшін бұрыннан жинақталған тәжірибелерді, сондай-ақ біздің жағдайымызға сәйкес келетін ең прогресшіл шетелдік тәжірибелерді барынша толық пайдаланған еді. Сондықтан да, кімде-кім еліміздің негізгі заңының рухы мен маңызын терең түсінгісі келсе, оны жасаудың, қалыптастырудың тарихын жақсы білуі керек» [4], - деген болатын. Міне, Ата заңымыз мемлекетіміз бен халқымыздың тұрақты дамуына, экономикамыздың өркендеуіне, өркениетті ел ретінде танылуымызға кепіл бола беретініне көз жеткіздік. Қасым ханның қасқа жолынан бастау алған Отанымыздың түп қазығы Ата заңымыздың тарихын сыйлап, тұғырлы етуге, құрметпен қарау барлығымыздың да борышымыз деп білуіміз керек.

Әдебиет:

1. Е.М.Абенов «Заң шығару дәстүріндегі тарихи сабақтастық»
2. «Қазақстан тарихы» I том Атамұра 2010
3. «Алаш һәм Алашорда» Кеңес Нұрпейісов Алматы 1995ж.
4. Қасым Тоқтаров «Ата заң, ҚР Конституциясына 20 жыл»